În viaţă sunt lucruri
care nu se fac. Şi care totuşi se fac...
Peter Vardy în dialog cu
Imre Toth

Traducere din maghiară de Gabriela Maaz

Prefaţă de
>
Gabriel Liiceanu
Postfaţă de
>
Peter Vărdy
HUMANITAS

BUCUREŞTI Imre Toth (n. Imre Roth, 26 decembrie 1921, Satu Mare 11 mai 2010, Paris) a fost un filozof şi istoric al matematicii maghiar născut în România. După studii de matematică şi filozofie la Universitatea din Cluj (1945—1948), a fost conferenţiar la Facultatea de Matematică şi Fizică a Universităţii din Bucureşti, specializarea Istoria şi filozofia matematicii (1949—1969). Ca urmare a evenimentelor din Ungaria din 1956, Toth a fost exclus din Partidul Muncitoresc Român în 1958, lucru care i-a afectat cariera universitară. în 1969 a hotărât să emigreze în Germania Federală. A fost Gastprofessor la Institut fur Geschichte der Naturwissenschaft, Goethe-Universität, Frankfurt am Main (1969-1971); profesor suplinitor la Institut fur Philosophie der Ruhr-Universität, Bochum (1971—1972); profesor titular la Institut fur Philosophie, Universität Regensburg, şef al Catedrei de istoria şi filozofia ştiinţei (din 1972); a ţinut o serie de prelegeri la Ecole Normale Superieure, Paris (1975, semestrul de vară); Visiting Fellow la Princeton University (1975-1976) şi membru al Institute for Advanced Study, Princeton, N. J.

(1980—1981); Visiting Professor la Universitatea Twente din Enschede, Olanda (1982); cursuri semestriale la Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Napoli (începând din 1987). A predat la Universitatea din Regensburg până în 1991, după care s-a retras la Paris. Printre cele mai importante studii şi cărţi ale sale se numără *Das Parallelenproblem im Corpus Aristotelicum* (1967), *Abile. Paradoxele eleate in fenomenologia spiritului* (Editura Ştiinţifică, 1969, reed. în pregătire la Ed. Humanitas), *Die nichteuklidische Geometrie in der „Phanomenologie des Geistes"* (1972), *Gott und Geometrie. Eine viktorianische Kontroverse* (1982), *Iparadossi di Zenone nel„Parmenide"di Platone* (1994), *Palimpsest* (ed. rom. Humanitas, 1995), *Aristotele e i fondamenti assiomatici della geometria* (1997), *Lo schiavo di Menone, Commentario a Platone, „Menone 82 B-86 C“* (1998), Ebr *Juif— apres PHolocauste* (1999).

Peter Vârdy s-a născut în 1935 la Budapesta. în 1954 şi-a început studiile la Facultatea de Inginerie Tehnică din cadrul Universităţii Tehnice din Budapesta. După intervenţia sovietică din Ungaria (noiembrie 1956) a părăsit ţara şi şi-a continuat studiile la Universitatea din Delft, unde a absolvit în 1962. Interesat de filozofie, a decis să-şi continue studiile la Universitatea din Freiburg i. Br. în 1966 a fost numit lector la Universitatea Tehnică Twente, stabilindu-se astfel definitiv în Olanda, la Enschede. A predat, între 1966 şi 1999, istoria filozofiei şi filozofia ştiinţei dintr-un unghi metafizic neobişnuit:« fundamentarea lor în principiul absolut al auto-referinţei. Principala sa preocupare a fost să arate importanţa constitutivă a auto-referenţialităţii atât în matematică, fizică şi tehnologie, cât şi în opera unor artişti

contemporani ca Magritte, Escher sau Woody Allen. Printre scrierile sale se numără „Some Remarks on the Relationship Between Russell's Vicious-Circle Principie and Russell's Paradox", *Dialectica,* XXXIII (1979), nr. 1; „Zur Dialektik der Metamathematik", în *Hegel und die Naturphilosophie,* M.J. Petry (ed.), Stuttgart-Bad Cannstatt, 1987; „Das Einstein Podolsky Rosen Paradoxon und der Begriff der Natur in der Quantenphysik", în *Hegel-Jahrbuch 1989,* H. Kimmerle e.a. (ed.), Giessen, 1989; „Das Lacherliche und das Absolute. Anmerkungen zu Platons Euthydemos", în *Logik, Mathematik und Natur im objektiven Idealismus. Festschrift fur Dieter Wandschneider. (Hrsg. von Woljgang Neuser, Vittorio Hosle unter Mitarbeit von Bemd Brafiel),* Wiirzburg, Konigshausen & Neumann, 2004, *Guny es oncafolat, avagy a kope Szokratesz* (Toth Imre emlekenek), Pont Kiado, Budapesta, 2010. Una dintre temele cercetării sale este aşa-numita „problemă evreiască" în Ungaria: „The Unfinished Past Jewish Realities in Postwar Hungary", în *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions. In Series: East European Monographs,* No. CCVIII, R.L. Braham (ed.), New York, 1986. Redactor: Mona Antohi

Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru
Tipărit la Artprint

Vărdy Peter

yyAz eletben van, amit az ember nem tesz. Es tesz... " Beszelgetesek Toth Imrevel

Copyright © PONT Kiado, Budapest, 2004
AII rights reserved.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească
Fotografiile au fost obţinute prin amabilitatea doamnei Anne Toth şi a domnului Peter Vărdy, cărora le mulţumim.
ISBN 978-973-50-4605-7
Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Naţională a României.
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro
Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743, 382, 0723 684 194

Un umanist florentin rătăcit în secolul XX[1]

E important, cred, pentru cititorul acestei cărţi să ştie ce biografie fabuloasă a avut Imre Toth, primul personaj „astral“ (în sensul folosit, pentru acest cuvânt, de Ştefan Zweig) care mi-a intrat în viaţă pe când eram student în anul II. Văd şi acum culoarele frumos mozaicate ale Facultăţii de Drept şi Filozofie, pe care, cu un mers deopotrivă ţeapăn şi delicat, purtând întotdeauna papion vişiniu-putred (la începutul anilor ’60 asta era o crimă care echivala cu portul pălăriei în anii ’50) şi îmbrăcat cu un sacou când *gris-poivre,* când bleumarin, apărea la curs Imre Toth. Intra în amfiteatrul mare „Dimitrie Cantemir", dar nu urca niciodată pe podiumul catedrei, ci, executând un du-te-vino neîntrerupt pe toată lăţimea sălii, în spaţiul rămas liber între primul şir de bănci şi podium, plonja direct într-un discurs care curgea, vreme de 50 de minute,

[1] Fragment extras din Gabriel Liiceanu, *Dragul meu turnător,* Humanitas, Bucureşti, 2013, pp. 166-192 *(n.ed.).*

ca apa unui râu liniştit. Rotunjea vocalele după modelul „limbii hune“ (aşa îi plăcea să numească, cu o ironie drăgăstoasă, maghiara), care era limba lui maternă. Din când în când, părând că iese din propria-i transă, arunca pieziş şi complice câte o privire către suta de studenţi răspândiţi în semicercul sălii şi care auzeau, pentru prima oară, numele lui Pico della Mirandola, al lui Marsilio Ficino, al lui Luca Pacioli sau al lui Hippias din Elis, precum şi un fel de-a vorbi din care dispăruseră cu desăvârşire poncifele tuturor materiilor infame care se predau în anii ’60 la Bucureşti sub numele de „filozofie[1]'.

N-am înţeles niciodată cum, sosit în Bucureşti de la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj şi ştiind o română aproximativă asta se petrecuse în 1949 ajunsese să o vorbească nu numai fără greşeală, dar imprimându-i o marcă stilistică personală pe care puţini intelectuali români reuşeau s-o obţină într-o viată. Când, mai târziu, l-am întrebat cum învăţase „limba vlahă", mi-a răspuns că citind *Contemporanul,* în care se exersau, ce-i drept, după ce treceai de paginile editoriale, cele mai rafinate spirite ale vremii. După 1957, unele dintre ele (Mihai Rădulescu, de pildă, care facea cronica muzicală) vor dispărea de-acolo, luând drumul puşcăriei. Cum se putea învăţa perfect o limbă la scurtă vreme după ce intrai în mediul ei cultural n-am înţeles, obişnuit cu inhibiţiile mele lingvistice, niciodată. Prin anii ’80, după ce trecuse prin mai multe universităţi ale lumii, Imre dădea interviuri, ţinea cursuri şi scria cărţi în maghiară, română, franceză, germană, engleză, italiană, poate şi în olandeză.

Se născuse în 1921, la Satu Mare (Szatmăr), într-o

familie de evrei unguri. Mi-a povestit că avea 20 de ani când a fost torturat de jandarmii hortişti într-o capelă catolică transformată, în timpul săptămânii, în cameră de anchetă şi tortură. (In weekend era redată cultului şi slujbelor.) Legat de banca de rugăciune cu faţa-n sus („ochii îmi cădeau pe statuia *bleu ciel* a Fecioarei Maria“), i-au zdrobit un testicul. Ca tânăr ilegalist comunist, ajunge apoi la închisoare; aici, un coleg cu care avusese un diferend face să se prăbuşească un bloc de beton peste el. Stă două luni pe un pat de spital militar, cu oasele bazinului zdrobite. De-aici mersul lui ţeapăn, cu pieptul uşor bombat.

Era frumos. Petru Creţia, evocându-1 în prefaţa *Palimpsestului,* spune că semăna bine cu actorul Paul Newman. Un oval perfect al capului, fruntea înaltă, nasul bine alungit, buzele arcuite şi pline. Avea, în privirea albastru-verzuie, un permanent licăr straniu. Te fixa când şi când în timp ce vorbea, vrând parcă să te facă atent la subînţelesuri şi la marile volute ale spuselor sale. Logoreic, te prindea şi te prelua minute şi minute în şir, de obicei în mijlocul camerei, de unde nu te mai puteai desprinde în fluxul vorbirii sale, ţinând tot timpul în mâna stângă o pipă. în Frankfurt, când ne plimbam, se oprea în faţa celor mai luxoase magazine de tabac, ţinându-mi mici prelegeri despre calităţile lemnului sardinian sau cipriot din care erau făcute pipele din vitrină. Cu mâna dreaptă gesticula expresiv, rămânând pentru câteva secunde cu degetele întoarse în aer în cele mai ciudate şi elegante poziţii.

Totul în el concura la întruchiparea unui dandy, al idealului baudelairian de bărbat împlinit. Se poate imagina lesne un dandy tânăr-evreu-ungur-ilegalist-comunist, dar

foarte greu unul care, după ce „ai lui“ preluaseră puterea, trebuia să devină activist de partid. Imre era nobil prin fiecare fibră a fiinţei sale. Aducea când a prinţ florentin, când a umanist olandez portretizat de Holbein, când a aristocrat care, întors de la vânătoare, întinde mâna încă înmănuşată după cupa de şampanie. însă ar fi fost imposibil să ţi-1 imaginezi ţinând un discurs în faţa maselor proletare dintr-o uzină. Nu-i de mirare că, rugat să coboare din camera de hotel la prima şedinţă de partid a tovarăşilor săi intraţi în legalitate, a răspuns că vine după ce se va termina *Ciaccona* lui Bach, pe care tocmai o asculta la radio.

In 1949, nu ştiu din ce motive, a părăsit Clujul pentru Bucureşti, unde a devenit conferenţiar la Facultatea de Matematică şi Fizică, specialitatea istoria şi filozofia matematicii. Funcţii şi sarcini în „aparatul de partid“ nu a primit, asemeni altor colegi ai lui cu o traiectorie politică asemănătoare. A fost scuturat prin şedinţe pentru „atitudini cosmopolite“ şi, până la urmă, a fost dat afară din partid. Oricum, Dumnezeu să-i dea sănătate cui a trecut în programa Facultăţii de Filozofie disciplina pe care o preda Imre, făcând în felul ăsta cu putinţă întâlnirea noastră! Fără ea, destinul meu ar fi luat-o pe alte cărări, de vreme ce el e cel care, până la urmă, mi-a deschis, în deplină gratuitate şi slujind un ideal al binelui, uşa universităţilor germane, mai întâi trimiţându-mi formularele pentru o bursă DAAD, apoi pregătindu-mi şansa de a concura pentru o bursă Humboldt.

Straniu este că Imre, venit în Bucurestiul balcanico-levantin din civilizaţia austro-imperială a nordului, a reuşit să se integreze aici nu numai firesc, dar şi cu o fervoare

suspectă, ca să nu spun cu o anume perversitate. Prietenul lui, Petru Creţia s-au cunoscut în anii ’60 cu prilejul câtorva prelegeri despre paradoxele eleaţilor (de aici se va naşte prima lui carte publicată în 1969 în română: *Ahile. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului)* pe care Imre a fost invitat să le ţină la Societatea de Filologie Clasică -, într-o splendidă evocare pe care i-o face treizeci de ani mai târziu, remarcă acelaşi lucru:

In vremea aceea visa că aparţine unui Bucureşti subteran şi ocult, unei reverii mateine ale cărei determinări contingente mărturisesc că îmi scapă. Rămâne faptul că acest personaj cosmopolit are adânci rădăcini în lumea noastră şi în pătimirile ei, de care, acum departe de ea, continuă să fie, într-un chip mai degrabă oniric, legat.

Câteva rânduri din ultima scrisoare pe care am primit-o de la Imre, din 18 februarie 2009, confirmă spusele lui Petru Creţia:

Am avut plăcerea [regăsirii] atâtor evenimente din propria mea viaţă petrecută la Bucureşti în acest oraş frivol, decadent, strălucitor, care, în ciuda unei imanente murdării perfide, în ciuda lichelelor sale brillantes, m’a acoperit cu căldura erotică a corpului său sufletesc.

La Bucureşti unde va rămâne timp de două decenii şi se va căsători cu o frumoasă doamnă Lambrino, fiica lui Lulu Lambrino, fratele lui Zizi Lambrino locuia în casa soţiei sale, o vilă cu două niveluri de pe o străduţă care dădea în Piaţa Dorobanţi. îmi imaginez ce trăire estetică pe bază de contradicţie hegeliană avusese Imre când a luat-o de soţie pe Ioana Lambrino. îşi spusese, neîndoielnic, că pune în atingere un rejeton al fostului ideal comunist (veştejit între timp în sufletul şi judecata lui) cu nepoata unei femei care

avusese parte de graţiile unui rege. Casa în care se mutase şi unde m-a invitat la scurtă vreme după ce ne-am cunoscut era plină cu mobilier franţuzesc, decorată cu gravuri, cu vase şi porţelanuri preţioase, cu splendide vitrine în care Imre, când îl vizitai, bântuit de pasiuni de numismat în acea perioadă, îţi arăta cu mândrie monedele eline şi romane colecţionate de el. Acolo am văzut prima (şi singura) oară un porţelan de Sevres ieşit din atelierele supravegheate de doamna de Pompadour, o piesă clasică Wedgwood, cu celebra combinaţie cromatică de alb şi bleu, câteva piese de Renaştere germană, porţelanuri Art Nouveau şi Art Deco. îi stătea bine printre toate aceste splendori. Când a plecat („a fugit") în 1969 în Germania unde prietenul lui din tinereţea clujeană, Edmund Pollak (ajuns acolo încă din
1955 şi devenit înalt funcţionar la Rektorenkonferenz, un soi de minister pentru învăţământul universitar german), l-a ajutat să ocupe un post de *Gastprofessor* la Frankfurt a renunţat la toate astea. Soţia lui a rămas în ţară, după ce a încercat o vreme, zadarnic, să-l recupereze, iar el, la cei 48 de ani câţi avea, s-a îndrăgostit de Siegrid, una dintre studentele sale, roşcată, pistruiată, tunsă băieţeşte şi cu pielea obrazului alb-sidefie. Am cunoscut-o în saltul de o săptămână pe care l-am făcut atunci de la Aachen la Frankfurt. Amorul lor era în toi, la scurtă vreme după aceea s-au căsătorit, iar în toamnă, când eu m-am întors în ţară, Siegrid a născut o fetiţă care purta numele frumos de Anaîs, iar peste câţiva ani a venit pe lume sora ei, Vanessa. Evoluţia acestui cuplu născut din iubirea între un profesor şi studenta lui a virat în final către catastrofă. Când fiica ei cea mare abia intrase în adolescenţă, Siegrid s-a sinucis.

Când l-am revăzut pe Imre în 1983 (eram bursier Humboldt), locuia singur, la douăzeci de kilometri de Regensburg, la ţară, într-o casă cu un singur nivel, cu vreo şase camere grupate într-un plan perfect dreptunghiular. Precizez asta pentru că vreau să explic în continuare cum poate ajunge o casă instrumentul integral subordonat compunerii unei cărţi. E vorba de volumul care, doisprezece ani mai târziu, va apărea la Humanitas într-o ediţie oarecum de lux: *Palimpsest. Teologia negativă a triunghiului.* La sfârşitul cărţii, Imre specifică timpul investit în elaborarea ei: „Mai 1981, Princeton, N.J. Mai 1992, Paris, Montmartre". Unsprezece ani! E foarte probabil o carte unică în lume şi, cum spune traducătorul ei în română, Petru Creţia, „una dintre cărţile cele mai însemnate ale acestui sfârsit de veac“. Si totuşi, în ea, autorul nu scrisese nici măcar un rând care
să-i aparţină. în ciuda acestui fapt, era *creaţia* lui, adică produsul instituit printr-un gest fără precedenţă, ceva unic, care anula prin prestigiul său de fiinţă primordială neantul subiacent. Aceasta a fost revelaţia „omului Renaşterii", ne spusese Imre la unul dintre cursurile sale: că din viscerele noastre spirituale poate ţâşni ceva ce nu existase niciodată până atunci. Şi că, în felul acesta, neantul putea fi convertit la fiinţă, negaţia şi afirmaţia coexistând, chemându-se necontenit una pe alta, în jocul infinit şi aleatoriu al istoriei Spiritului. „Creaţia strigă în Piaţa Mare!“ afirmase Pico della Mirandola, din care Imre cita la cursuri cu fervoare. Propoziţia conţinea de fapt un îndemn nou, spunea el. Din clipa aceea omul ajunge să înţeleagă că stă în puterea oricui să-şi mobilizeze forţele

către o naştere originală, analogă creaţiei divine. Dar care, în operaţia ei de de-neantificare, presupune *un combat du Diable.*

Ei bine, *Palimpsestul* lui Imre era o asemenea *creaţie.* Şi, deopotrivă, punerea în scenă a mecanismului ei, a „iarmarocului pestriţ şi zgomotos" (Petru Creţia) sub forma căruia, prin actele separate ale creatorilor, care afirmă şi contestă deopotrivă, se manifestă spiritul când intră în lume. Aşa cum spuneam, Imre nu scrisese nici un rând în paginile acestea şi totuşi lucrase la carte unsprezece ani. Cum era cu putinţă aşa ceva? Avusesem privilegiul să contemplu, vreme de o săptămână cât mă invitase să stau la el, felul în care funcţiona atelierul anume creat pentru această stranie zămislire. Locuisem la el, cu el, în acest atelier al *Palimpsestului* în care-şi transformase casa.

Titlul original (fusese publicată mai întâi în Franţa) era *Palimpseste. Propos avant un triangle.* Cartea era un *colaj.* Era pusă în scenă coliziunea formelor de gândire care crezuseră rând pe rând, prinse într-un *agon* infinit şi fără rezultat final,

 în postulatele absolut incompatibile ale celor două geometrii, euclidiană şi noneuclidiană: cum că fie suma unghiurilor triunghiului este egală cu două unghiuri drepte, fie inegalitatea cu două unghiuri drepte a sumei este cea adevărată. Miza finală nu era una de istorie a matematicilor; pornind de la cazul lor particular, „înscenarea" lui Imre urmărea de fapt să pună în evidenţă lumile mentale care, potrivit unei vorbe a lui Leibniz, păreau „nu numai că se ivesc din nimic, dar chiar prin ele însele". Pentru a realiza această

intrigă uriaşă (scena dramei era întreaga istorie a culturii europene), Imre convocase *cinci sute optzeci şi nouă* de „voci" (le-am numărat!), reale sau fictive (autori sau personaje create de ei), punându-le să stea de vorbă peste veacuri fără respect pentru cronologia reală, înfruntându-se, după voinţa de a le introduce în scenă a autorului palimpsestic, într-un „prezent etern", care amesteca iar şi iar, într-un joc universal, văduvit de reguli prescrise, cărţile de joc ale creaţiilor individuale.

Cum arătau „vocile" în înfruntarea lor lipsită de deznodământ şi înghiţite până la urmă în „triumful spiritului asupra propriilor sale necesare îngrădiri" (Creţia)? Şi, cu această întrebare, mă apropii de povestea locuinţei-atelier de lângă Regensburg şi de istoria elaborării miraculosului obiect. Subtitlul francez al *Palimpsestului,* fandosit, snob şi manierist precum însăşi persoana autorului, era, cum spuneam, *Propos avant un triangle.* Imre era foarte mândru de acest *jeu de mots* şi, dacă gestul ăsta ar fi încăput în codul lui, mi-ar fi făcut neîndoielnic cu ochiul ori de câte ori aducea vorba de el. *Propos avant,* extras în manieră imretothiană din răsturnarea lui *Avantpropos,* trimitea în acelaşi timp la toate rostirile făcute de-a lungul timpului de către cei care meditaseră, având un triunghi „în faţă" (pe ecranul minţii), la paradigma adevărului absolut, presupusă a se fi întrupat în

postulatul geometriei euclidiene; dar şi la cei care rostiseră „cuvinte“ *(propos)* inspirate de triunghiul noneuclidian, chiar „înainte“ *(avani)* ca acesta să fi acces la existenţă. (Imre

făcuse o oarecare senzaţie cu studiul *Das Parallelenproblem im Corpus Aristotelicum,* pe care-1 publicase în 1967 la Springer şi în care dovedea existenţa unor propoziţii noneuclidiene în textele lui Aristotel.)

Cine erau cei convocaţi să-şi rostească replicile date, în cele mai diferite contexte, „în faţa unui triunghi"? Cine erau cele cinci sute optzeci şi nouă de voci puse să stea de vorbă în răspăr cu timpul? Căci, în cartea lui Imre, Aristotel i se putea adresa, cu cel mai desăvârşit firesc, lui Riemann, Platon lui Paul Cezanne, Cicero lui Dante, Luca Pacioli lui Apollinaire, dar şi Hamlet, Don Juan, Sganarelle, Ivan Karamazov oricărui personaj istoric real, descins în această dramă de idei dintr-o epocă sau alta, pentru motivul simplu că logica replicilor nu avea nimic comun cu cronologia rostirii lor sau cu existenţa vreunui personaj, ci numai şi numai cu spaţiul atemporal al „spiritului obiectiv" hegelian, în prefaţa la traducerea românească a *Palimpsestului,* Petru Creţia face inventarul identităţii personajelor şi accentuează, implicit, irelevanţa apartenenţei lor la un domeniu de activitate sau altul.
Participă la această *oratio perpetua* nu doar geometri şi, în genere, matematicieni, ci şi filozofi, şi teologi, de la cei mai mari până la cei uitaţi, literaţi de toate hramurile şi de toate şcolile, profesori iluştri şi publicişti obscuri, genii şi maniaci, apărători ai bunului-simţ şi profeţi zănatici, spirite dezinteresate şi partizani ai unor trufaşe şi agresive ideologii.

Imre avusese, aşadar, ideea genială de a-1 înlocui pe autorul tradiţional, care producea cartea ca soclu al discursului

 propriu, cu un păpuşar de idei: se mulţumea să tragă sforile şi să conducă, după gustul, ştiinţa şi inventivitatea lui, baletul celor câteva sute de dansatori, colând piruetele lor într-o superproducţie decadentă, amestec de nebunie, rigoare şi farsă spirituală. Dar cum reuşise oare să colecţioneze tot ce se rostise pe lume despre scandalul unor postulate geometrice incompatibile? Şi asta într-o vreme când computerul nu exista? (Să spunem însă că nici astăzi operaţia nu poate fi refăcută.) Cum reuşise apoi să-i convoace la straniul lui banchet, pe lângă cei mari, şi „pe cei uitaţi", „publiciştii obscuri", „profeţii zănatici" şi „literaţii de toate hramurile"?

Şi cu asta intrăm în laboratorul maniacului care a fost Imre. Pentru că numai cineva care era în stare să-şi pună în paranteză tot restul vieţii (făcându-i, uneori, să plătească cu viaţa pe cei care năzuiseră să ocupe un loc definitiv în viaţa lui Siegrid?) putea duce la capăt un asemenea proiect. De fapt, „se călugărise". O parte (şi, desigur, cea mai mare) din cei unsprezece ani cât a durat elaborarea *Palimpsestului,* Imre a petrecut-o în bibliotecile Europei. Snobul din el, fascinat de vechime si de misterul infinit al locurilor unde
>
se odihneau cărţile nedeschise, îmi povestea la cină (de fapt nu prea avea în casă altceva decât iaurt) trăirile pe care le încerca când trecea dintr-un oraş universitar în altul. Pipăise manuscrise, răsfoise incunabule şi *in-folio-uri* vechi de câte cinci-şase sute de ani. Zăbovise în repetate rânduri în sălile de la Bodleiana, Ambrosiana sau Marciana. Fotografiase, xerocopiase, transcrisese mii şi

mii de fragmente din care se aleseseră, în final, „vocile" operei.

Iar cartea se alcătuise aşa: toate fotocopiile, fişele şi dosarele cu care începuse documentarea fuseseră depozitate mai întâi în camera rectangulară un fel de hală din fundul casei, minimal mobilată. în subsol, pe rafturi de arhivă anu-

me comandate, erau aliniate sute de sertare care glisau pe rame metalice, înăuntrul lor aflându-se, caligrafiate pe fişe de carton perforate şi trecute prin tije, nesfârşite bibliografii. Mi le prezenta în fiecare dimineaţă, urmând indicativele încadrate frumos în micile rame fixate pe faţa sertarului, trecând cu mâna peste coama cartonaşelor strânse cuminţi în adăpostul lor. Când am ajuns la el, la casa de la ţară, în 1983, avea deja masate, cum spuneam, vrafuri de dosare în camera din fund, dar migraţia lor către celălalt capăt al casei pe contingente care urmau planul capitolelor şi al bătăliei care începuse să se dea în mintea lui pornise deja. Trei camere fuseseră deja ocupate, într-o ordine doar de el înţeleasă, de armata aceasta de hârtie: vrafuri-vrafuri, cu înălţimi felurite, ocupaseră pervazurile ferestrelor, mesele şi scaunele şi, în cele din urmă, poziţii bine definite pe podeaua fiecărei camere. Existau, desigur, poteci de circulaţie şi locuri de acces pentru orice dosar, hârtie sau însemnare cât de mică. Trupele se apropiau însă ameninţător de bucătărie şi, după câteva zile de la sosire, mi-am zis că decent şi politicos ar fi să plec cât mai repede, ca să eliberez terenul pentru bătălia care, mi-era limpede de acum, urma să înceapă. Oricum, la despărţire l-am lăsat pe Imre aşa cum îl

găsisem, alergând de dimineaţa până seara dintr-o cameră în alta, cu pipa în mâna stângă, inspectându-şi oastea, mutând „efective[1]* de ici-colo şi aducând întăriri de mai multe ori pe zi din camera-rezervor. Necunoscând deznodământul acestui război care avea să se termine abia peste nouă ani, am plecat speriat, şi realmente îngrijorat, de imaginea mai marelui meu prieten care bântuia spectral printre maldăre de dosare, într-o enormă casă golaşă dintr-un sătuc german.

L-am revăzut abia după 1990, la Paris. Părăsise definitiv Germania şi se mutase (unde altundeva?) pe o străduţă din

Montmartre (Damremont?) care se desprindea din rue Lamarck. întâmplarea face că vărul meu, la care trăgeam ori de câte ori ajungeam la Paris, locuia pe porţiunea de jos a acestei străzi faimoase, ce şerpuia doi-trei kilometri urcând spre vârful colinei. Stăteam la cinci minute unul de altul. Ne vedeam de fiecare dată la cafeneaua din Place Froment sau într-o cârciumă din cartier. Dialogul se relua ca şi cum l-am fi întrerupt cu o zi înainte. Căpătasem, în relaţia cu el, o senzaţie de străvechime. Mă vedeam mereu cu o fiinţă

> > ştiută aşa dintotdeauna, pe care o văzusem aşa de veacuri şi pe care urma s-o văd aşa până la sfârşitul timpurilor, schimbând, pe harta lumii, doar locul întâlnirii noastre: Bucureşti, Frankfurt, Regensburg, Heidelberg, Paris... Imre vorbea, vorbea, vorbea, rotunjind hunic vocalele, cu vocea lui caldă, care, ca pe vremuri, curgea asemenea unui râu liniştit. Nu avea întrebări circumstanţiale, nu era curios să ştie ce fac sau ce-am devenit. Mă trăgea, de cum ne aşezam la măsuţa cafenelei,

în tunelul gândurilor şi obsesiilor sale. Părea că nu mai aparţine nici unui timp şi nici unui loc. Devenise un duh, un duh de obedienţă hegeliană, curios să urmărească la nesfârşit triumful spiritului lumii înălţat de fiecare dată pe nimicirea manifestărilor sale trecătoare, care avuseseră imprudenţa să revendice de partea lor câte un adevăr absolut.

în ultimii ani îi pierdusem urma. în ianuarie 2009 am primit de la el o splendidă scrisoare pe hârtie *chamoix,* purtând mărcile inconfundabile ale originalităţii sale, care, căutată şi cultivată ani la rând, devenise de mult spontană. (Avea ortografia lui, semnele lui de punctuaţie, eliminase din scrisul lui majusculele, cuvintele intrau în fluxul exprimării, nemarcate prin fonturi speciale, din indiferent care limbă îi apărea mai întâi pe ecranul minţii. Obţinuse, prin rupturi de nivel şi colaje, o limbă care era doar a lui.) Imre îşi fabri-

case o hârtie de corespondenţă cu antet, prin care se prezenta ca membru al unui institut ce reprezenta o mulţime cu un singur element (autorul însuşi al scrisorii): *Institut Scandinave de Vandalisme Compare.* Iată scrisoarea:

Paris, XVII^{C}, ce dimanche 25 janvier 2009

Gabriel, dragul meu, de mult nu ne-am mai văzut, e mult de când nu ne-am mai vorbit. Timpul trece, pietrele de rinichi rămân * Rămân, într-adevăr? Sper că te-ai debarasat de ele definitiv * Definitiv? Sunt boli, precum bine le ştii, care nu se contactează decât o singură dată în viaţă, pe piaţă * Ciudat, acum când sunt mai aproape de ieşire ca de intrare, constat cu uimire că stau bine *con la*

salute * Un miracol — desigur laic —, dacă mă gândesc la tot ce a trecut prin mine în secolul care ne-a traversat pe noi toţi, iară discriminare, fără a ţine cont de orice distincţie religioasă, de sex, de vârstă, de ideologie, de statut social, de stare economică * Mă gândesc la tot ce a trecut prin mine, dar nu mă lamentez: „vina nu este a zeilor, tu ţi-ai ales al tău *Daimon“*— cunoşti, desigur, mitul lui Er de pe ultimele pagini ale *Republicii* * Şi-mi dau acum perfect de bine seama că am avut şi eu un *Daimon,* de mine însumi ales, ales fără nici o constrângere exterioară, pentru care m-am decis cândva, foarte aproape de intrarea în viaţă, decis în mod liber, nesilit de nimeni, şi mă simt decis unic responsabil de toate alegerile şi deciziile pe care le-am prins * Ştiu care vor fi ultimele mele cuvinte: „am trăit" * Da, acum când nu trebuie să dau socoteală nimănui, îmi dau seama că am fost contemporan cu lumea în care am trăit, am participat pe socoteala şi răspunderea mea proprie la evenimentul lumii * Desigur, această participare a lăsat în mine urme adânci, răni care rămân veşnic deschise şi nu vreau să se închidă! * Ultimul an, ultimii doi ani, această participare s-a articulat într-o stare de depresiune profundă, un *abis rempli des tenebres du non-etre* * Tot ceea ce a fost, adică este, viaţa mea dansa fără întrerupere în faţa ochilor mei, ca un roi agitat de fluturi în permanentă mişcare browniană,

PREFAŢĂ o permanentă tortură sadică, ziua şi noaptea * Toate macromoleculele miraculoase ale farmaceuticii moderne au rămas fără efect * Unica consolare — slabă, dar oricum o consolare — am găsit în lectura permanentă a Psalmilor, care de altfel au constituit una din lecturile mele preferate şi în epoca paleolitică a

convingerilor mele comuniste * Precum regelui David, nici pentru mine nu a crescut balsam în Ghilead * în fine, am ieşit din această vale a întunericului, nu ştiu cum, poate cu ajutorul unicei metodologii eficace, cea a baronului von Miinchhausen: m-am tras afară *de profundis,* trăgând de propria mea coamă * în fine, simt că sunt din nou în viaţă, s-ar putea spune că m-am reînviat, adevărat reînviat * Pe când peregrinam, *im finsternen Tal des Todes,* am vrut zilnic să pun capăt vieţii mele (ceea ce desigur nu se va întâmpla niciodată, nu sunt tipul, nemaivorbind de faptul că nu pot expune fiicele mele — Anaîs este jurnalistă la Mitteldeutsche Fernseh în Lipsia, Nessy e medic, şef al unei staţiuni de cancer la clinica din Niirnberg la o a doua înaltă trădare), dar iată că, spre marea mea surprindere, sunt din nou pe picioare, victima unei frenetice pofte de viaţă, foame de lucru, şi muncesc într-adevăr, muncesc din nou, cerul a devenit din nou albastru, neaşteptat, de necrezut * Constat, nu fără o oarecare sfială şi o oarecare ruşine, că m-am scufundat într-o confesiune necerută, intenţia mea originală a fost să-ţi scriu o scurtă epistolă de tip afaceri * în noua mea configuraţie spirituală, mi-a venit pofta să recitesc cartea mea de tine cunoscută, *Ahile,* şi, în loc să-mi provoace un acces de vomire, la care mă aşteptasem mă aşteptasem într-adevăr la senzaţia pe care o are cel ce reîntâlneşte neaşteptat propriile excremente —, nu, nu m-a respins deloc, ba dimpotrivă, am avut impresia că pot şi pe mai departe să-mi asum răspunderea pentru acest text * Am decis deci să rup tăcerea şi să te întreb dacă Editura Humanitas nu s-ar putea reangaja la o reeditare a cărţii. Aceeaşi întrebare cu privire la *Palimpsest* * Şi dacă suntem deja la punctul „întrebări" al

ordinei de zi recent a ieşit la Bollati-Boringhieri, Torino, o cărticică a mea, tradusă din franceză, purtând titlul: *La philosophie et son lieu dans l'espace de la spiritualite occidentale. Une apologie* (în luna martie iese la Editions de l'Eclat, Paris, în versiunea originală, împreună cu un eseu: *La philosophie mathematique de Frege. Restauration philosophique et contre-revolution scientifique* — o tentativă de asasinat intelectual) şi îndrăznesc să atrag atenţia Editurii Humanitas şi asupra acestei cărţi recente ale mele * Lucrarea a fost inspirată de tezele foarte populare ale filozofiei analitice cu privire la filozofia „continentală", dar şi de lucrări numeroase în franceză ale unor autori tiers-mondişti asupra sau, mai precis, contra filozofiei occidentale * Fără nici un accent polemic, mi-am propus doar pur şi simplu să scriu un discurs de apărare a filozofiei continentale, mai precis occidentale, o apologie, încercând să prezint ceea ce, după părerea mea, reprezintă în realitate Occidentul. Desigur, sunt, într-o oarecare măsură modestă, realist, ceea ce înseamnă că nu mă aştept Ia nici un răspuns pozitiv din partea Editurii * De altfel, am deschis pagina de internet a Editurii Humanitas şi am fost profund impresionat de tot ce oferă * It is gorgeous, Sir! * Te îmbrăţişez cu drag, cu cea mai veche şi neschimbată iubire de a mea * Semper idem * Al tău Imre

I-am răspuns, iar începutul scrisorii, pe care am păstrat-o, suna asa:

Imre dragă, nu mai ştiam nimic de tine şi asta mă tulbura periodic, fie în scurtele mele treceri prin Paris, fie când alunecam vertiginos în propriul meu trecut. Pentru că acolo, în trecutul acesta al meu, tu ocupi un loc unic pe

care nu ştiu dacă te-ai îndoit vreodată — nu l-am uitat defel. Cândva am să-ţi fac un portret, pentru că, alături de Petru, eşti personajul „cel mai literar" al vieţii mele. Neşansa ta este că nu te-a întâlnit Thomas Mann. Dar, cum spuneam, într-o bună zi am să-ncerc să-i ţin locul.

Odată cu scrisoarea de răspuns, i-am trimis într-o doară *Uşa interzisă,* o carte pe care o publicasem cu şapte ani înainte. Nu-i dădusem niciodată, cred, vreo pagină scrisă de mine pentru că nici una, bănuiam, nu şi-ar fi putut găsi

u un loc în sistemul lui de obsesii. Spre uimirea mea, mi-a răspuns. Mi-a răspuns cu o fervoare empatică pe care orice scriitor din lumea asta şi-ar dori-o ca supremă răsplată a caznei de-a fi pus pe hârtie un gând, o disperare sau o bucurie. O reproduc, scrisoarea aceasta, mostră oferită mie ca dar final din fiinţa lui extra-ordinară. Să observăm că *subject-*| *A* ei este *mente.*

--------Original Message

From: emerich.toth0076@orange.fr

To: GABRIEL LIICEANU/PRIVE

Sent: Wednesday, February 18, 2009 7:54 PM

Subject: niente

gabriel, iubitule, imi este foarte greu sa exprim in cuvinte (si alte instrumente nu posed) ce explosie de bucurie a izbucnit in mine citind scrisoarea ta si citind textul tau a cărui usa este interzisa * am primit curierul ieri 17 februarie marţi după masa si la ora 05:010 heure locale 18 febr 2009 am terminat lectura * ştii, je presume ca sunt un lector, sclav cititor, un anagnostes * ca sa fiu sincer, nu m-am aşteptat la nici un răspuns, pour une

raison ou pour une autre, m-am aşteptat la un răspuns prin tăcere totala * ma bucura enorm ca m-am inselat, ca de atitea ori in viata mea * deschiderea uşii tale interzise mi-a provocat o plăcere sensuala si nu am putut decide de a întrerupe lectura * desigur, nu este jurnal, nu este roman, dar este o confesiune, o confesie, poate o spovedanie, si orice confesie trebuie de par son essence sa fie o explosie, o explosie a conştiinţei, a conştiinţei de sine * daca un archeolog va deschide cindva paginile volumului va putea afirma ca eu am citit textul întreg, de la primul pina la ultimul cuvint * the evidence: actul meu de lectura este vizibil, precum actul de lectura si de scriptura in comediile romane este audibil, anume eu citesc lasind urmele grafice ale lecturii, subliniind si comentind textul * asa ca volumul tau este acoperit, după ce a fost cetit de mine, de spontanele mele reacţii grafice * textul este irezistibil, are tensiune, un imens elan, schwung spiritual care acapareaza cetitorul, cel puţin daca se intimpla ca acest lector sa fiu eu * sinceritatea si rafinamentul autoanalizei m’au impresionat profund, ici-colo m-au bulversat deadreptul, si nu am putut rezista forţei seductive a verbului articulat de tine * am fost surprins ca si tu ai trecut prin acest finsteres tal des todes prin care am voyajat eu in ultimii trei ani, am fost surprins de aceasta coincidenta diacronica, deşi nu este nimic uimitor * dottoressa mia adorabile, care mi-a prescris diverse molecule serotonine toate egalement inefficaces — mi-a spus: la depression, c’est le syndrome le mieux partage du monde * cela nonobstant, in cazul de fata am avut sentimentul unei coincidente personale, a unei empatie

tout ă fait intime, personnelle: „infernul conştiinţei mele“ (pg. 29) era si infernul conştiinţei mele * am avut plăcerea atitor regăsiri enorme, a atitor evenimente din propria mea viata petrecuta la bucureşti in acest oraş frivol, decadent, strălucitor, care in ciuda unei imanente murdarii perfide, in ciuda lichelelor sale brillantes, m’a acoperit cu căldură erotica a corpului sau sufletesc * da, cei doi prieteni de ai mei, petru cretia evhologhionul sau splendida sa poezie meteorologica ma însoţesc in permanenta si gheorghe bratescu (ce face? de mult nu am mai auzit nimic de la el) mi-au repetat de mai multe ori quasimente aceleaşi cuvinte : „imre, tu eşti un bucurestean!“ * am si fost mai mult sau mai puţin de acord, deşi in forul meu interior eram cert ca sint peste tot străin si ca sint peste tot acasa la mine * patria mea este nicăieri, un ou topos, si peste tot * in ultimul timp, in mod necrezut totuşi, patria mea a devenit italia: la virsta de 63 ani am decis de a ma fi născut in italia * ba mai mult: patria mea de bastina a fost întotdeauna italia si senzaţia mea de a ma fi născut la 63 de ani in italia era numai une prise de conscience, o anamnesis, ca a sclavului lui menon (lo schiavo di menone. la vita e pensiero, carte publicata de mine acum citiva ani) — a peregrinărilor mele prenatale in propria mea biografie * in fine, am scris prea mult deodata si nu ştiu de ce pun la încercare timpul si rabdarea ta * termin deci abrupt mulţumind editurii humanitas pentru interesul acordat propunerilor mele *

PREFAŢĂ_____ daca doreşti iti pot trimite imediat exemplarul tipărit al cârtii mele in format PDF, dar iti trimit in orice caz ca piece attachee doua texte: una

intervista acordata unei mari reviste italiene a vieţii matematice, lettera priste, a universităţii boccono, milano, si textul francez al unei interviste acordate prietenului meu peter vărdy, prof de filo al universităţii enschede, olande, aparuta la budapest, in limba hunica, acum citiva ani, consacrata in fond ă mon reglement de comptes cu propriul meu, al tau, al nostru roman, maghiar, german, francez, italian comunism * je te serre tres fort contre moi * al tau IM ** post scriptum natum: nu vreau sa-ti impun corvoada unei corespondente * nu te simţi obligat de a-mi răspunde, nu te simţi constrins de a ceti textele alaturate * semper idem ** al tau imre

Am citit textele „intervistelor“ şi i-am scris că aştept PDF-ul promis. Nu am mai primit nici un răspuns. Nu mai aveam nici un contact cu el, nu mai ştiam pe nimeni care să-l fi cunoscut. în urmă cu ceva vreme, căutând pe internet, am dat peste o carte a lui publicată la Paris în martie 2009, la Editions de l’Eclat: *Liberte et verite.* Aşadar, la o lună după ce îmi scrisese. Apoi, continuând investigaţia pe net, am dat, pe „Blog des Mardis hongrois de Paris", peste anunţul mortii sale din 11 mai 2010:
>

C’est un tres grand monsieur, un immense philosophe, qui vient de nous quitter.

Imre Toth est mort ă Paris, le mardi 11 mai.

Outre ses ecrits scientifiques tres nombreux, il avait aussi ecrit sur „Etre juif apres l’holocauste".

II a ete publie aussi sous forme d’interviews sur sa vie, sa pensee ă travers l’Europe tourmentee du 20e siecle.

II est ne en Transylvanie, a vecu ă Bucarest, puis en Allemagne, puis en France. Les Allemands et Ies Italiens

Font particulierement fete, admire, traduit et decore.
Ses obseques: **Adresse en france**
Paris XVII*. ce dimanche 23 janvier 2009
41. nie du Docteur Heulin
«00331 42 28 01 83
«0033 617 81 48 48
Gabriel, dragul meu, de mult nu ne-am mai văzut, e mult de cind nu ne-am mai vorbit. Timpul trece, pietrele de rinichi ramin* Ramin intr-adevar? Sper ca te-ai debarasat de ele definitiv * Definitiv ? Sunt boli,
precum bine le sti, care nu se contactează decit o singura data in viata, pe piaţa * Ciudat, acum cind sunt mai aproape de ieşire ca de intrare, constat cu uimire ca stau bine con *il salute* * Un miracol desigur laic -

daca ma gindesc la tot ce a trecut prin mine in secolul care ne-a traversat pe noi toti, fara discriminare, fara a tine cont de orice distincţie religioasa, de sex, de virsta, de ideologie, de statut social, de stare economica * Ma

ceeace, după parerea mea, reprezintă in realitate Occidentul. Desigur, sunt, intr-o oarecare măsură modesta, realist, ceeace însemnează ca nu ma aştept la nici un răspuns pozitiv din partea Editurii * Dealtfel, am deschis pagina intemet al Editurii Humanitas si am fost profund impresionat de tot ceeace oferă * It is gorgious, Sir! * Te îmbrăţişez cu drag, cu cea mai
veche si neschimbata iubire de a mea *
Semper idem*

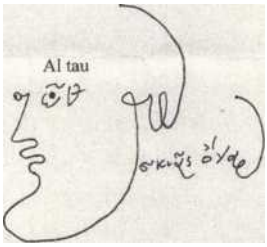

Antetul institutului „creat“ de Imre şi celebra sa semnătură, (începutul şi sfârşitul scrisorii lui Imre Toth către G.L. din ianuarie 2009.) _____PREFAŢĂ

La ceremonie sera celebree le lundi 17 mai, ă 14 heures, en la chambre funeraire des Batignolles, 1, Bd du General Leclerc, ă Clichy (Hauts de Seine), suivie de rinhumation 15h 30 au cimetiere parisien de Pantin.

Toată viaţa lui, aşa cum o ştiusem, mi-a trecut într-o clipă prin faţa ochilor. Dumnezeule, ce viaţă! mi-am spus. Fusese viaţa cuiva care, neputându-se înşuruba niciunde, fusese obligat să se simtă acasă peste tot, să se simtă „internaţionaT şi „supranaţional“, circulând pe singura hartă a lumii în care graniţele sunt abolite şi în care poţi să-ţi alegi singur locul unde vrei să stai. Fără spaimă de teroarea prejudecăţilor, de mecanismul periodic activat al prostiei, de „teroarea istoriei". Locul acesta *ou-topic,* fără identitate clară, „fără de loc", locul unui om care, în pofida tuturor îngrădirilor cu care intrase pe lume, se simţise tot timpul liber, era cel al spiritului şi al gândirii pe cont propriu.

Venise, aşadar, momentul. *Personajul cel mai literar,* cum îl numisem în ultima mea scrisoare către el... De fapt despre asta era vorba: Imre traversase viaţa într-un mod atât de neobişnuit, de vast şi divers, încât, spre deosebire de noi, ceilalţi, care trăiserăm în unica matcă a vieţii noastre (oarecum gata făcute), despre care nu era mai nimic de povestit, el întruchipase mai mult *un personaj*

decât un om în carne şi oase. Un „personaj", spre deosebire de un om în carne şi oase, are o libertate de mişcare infinită şi, până la urmă, mai multe vieţi. Oricâte îi va construi autorul. Fiind rodul imaginaţiei cuiva, el poate fi împins în cele mai diverse situaţii, poate călători de ici-colo, se poate muta dintr-o ţară în alta şi de pe un continent pe altul, poate lua mereu viaţa de la capăt, poate încerca variante de existenţă. Poate scăpa din situaţii teribile, poate trece prin grele încercări şi poate

fi supus unor probe la care cei mai mulţi dintre noi nu rezistă, poate muri şi învia, poate fi, rând pe rând, disperat, sceptic sau exuberant. Or, viaţa lui Imre părea să fi fost un asemenea decalc literar, adică rodul imaginaţiei cuiva, numai că — şi aceasta putea explica şi fascinaţia lui pentru tot ce era paradox şi paradoxal în lumea asta acel „cineva“ care-i scrisese povestea vieţii fusese el însuşi. Autor şi personaj deopotrivă. Era limpede: Imre fusese produsul ficţional al unui roman pe care-I compusese, ca fiinţă mândră şi liberă, chiar el. Altminteri cum să fi putut decide că s-a născut, la 63 de ani, în Italia? Şi cum ar fi putut, aşa cum facea în ultima scrisoare pe care mi-o trimisese, să-mi vorbească despre „peregrinările prenatale în propria biografie"? Avusese în mod limpede mai multe vieţi, mai multe identităţi: evreu, ungur, român, transilvănean, bucureştean, german, parizian, comunist, anticomunist, internaţionalist şi, în cele din urmă, am văzut, „italian", italian prin afinitate electivă, prin preferinţa pentru acel tip de umanitate cultă, universalistă, liberă şi creatoare întruchipată o vreme, sub forma unei „renaşteri", în câte o

cetate italiană, în secolele XV—XVI.

Şi mai era ceva care-1 împingea la un soi de auto-instituire suspectă, la *une prise de conscience* care-şi căpătase expresia grafică şi care-1 facea să se diferenţieze specific, acolo unde părea că nu există nimic compatibil cu „creaţia": *semnătura lui.*

Priviţi-o cu atenţie. E o creaţie de geniu, un blazon: simultan autoportret, semnătură şi deviză. Poate că la naşterea ei a prezidat întâlnirea din tinereţe cu pasiunile mateine pentru heraldică, steme şi blazoane. Dar rezultatul final e original şi cuprinde totul şi diversul intr-un simplu contur de peniţă.

Să urmăm acest contur din stânga, din partea de sus. Sprâncenele şi ochii, purtând ochelari cu rame minuscule —

Semnătura lui Imre Toth

aşa cum obişnuia chiar el să poarte (din aceia care-ţi coboară pe nas şi-ţi permit să te uiţi la celălalt înclinând puţin capul în jos şi privind peste lentile) sunt figurate prin trei litere greceşti care transliterează numele mare, *Toth·.* „tau“, „omega" cu accent circumflex şi apoi „theta", aşadar: τωθ. Piciorul de la τ este apoi alungit, marcând nasul, şi devine prima literă a prenumelui, *Imre·.* /de mână.

Buzele marchează a doua literă, luând forma unui *m,* a cărui codiţă coboară, apoi urcă spre dreapta desenând bărbia şi, când ajunge în dreptul urechii, devine *re,* figurând urechea şi calota craniană. Sub ureche, cu acelaşi scris elegant şi minuscul, în greceşte, făcând rapel la ochii obţinuţi prin τώθ, este caligrafiată „deviza blazonului": σκιάς όναρ, *skiâs onar,* „vis al unei umbre". Imre se semna asumându-şi ficţionalitatea. Sigla aceasta sugera că viaţa semnatarului a fost umbra unei ficţiuni al cărei autor nu putea fi decât semnatarul însuşi, dar a cărui ontologie, atunci, rămâne incertă.

Gabriel Liiceanu **în viată sunt lucruri care nu se fac. Si care totuşi se fac...**

5 5 „Ştie oare, sau nu ştie?"[2]

PETER VÂRDY — *Ce a însemnat pentru tine să te naşti evreul*

IMRE TOTH — Cum să-ţi explic? Acest lucru a jucat întotdeauna un rol important în viaţa mea, fie pozitiv, fie negativ. *Une maladie honteuse·.* un semn ruşinos, ca o cicatrice pe frunte, care este permanent acolo şi de care nu poţi să scapi. Iar mai târziu, în Germania, a fost la fel, când am ajuns acolo, în anii ’70. Din copilărie, cum ajungeam într-un loc nou, printre oameni necunoscuţi, mă trezeam străbătut de nelinişte, de o umbră ce mă însoţea permanent: „Ştie oare, sau nu ştie?“ Aşa cum fetele mulţi mi-au spus asta în tinereţe, când tema era încă tabu -, în primele zile după ce şi-au pierdut fecioria, se întreabă când sunt în societate: „Se vede oare pe mine? Ştiu oare,

[2] Data şi locul dialogului: 13 iunie 1987, Paris; 22 noiembrie 1990, Budapesta; 4-5 ianuarie 1999, Enschede. Imre Toth a completat în scris acest interviu. Notele îmi aparţin. Le sunt recunoscător tuturor celor care au ajutat la editarea textului, dar în mod special doresc să-i mulţumesc prietenului meu Ferenc Katona (Washington) pentru ajutorul acordat. (P.V.)

sau nu ştiu?“ întotdeauna la asta mă gândeam şi eu: Ştiu oare, sau nu ştiu? Cu alte

cuvinte, dacă acest lucru invizibil, intim, care ţine numai de sfera interioară a omului, se vede pe mine sau nu. în timpul unei conversaţii îmi puneam întotdeauna întrebarea: oare omul din fata mea vorbeşte cu mine într-un mod atât

> >

de civilizat pentru că ştie...? Cu alte cuvinte, vorbeşte aşa cu mine din compasiune, pentru că ştie, acest lucru nefiind însă detestabil pentru el, sau oare pentru că ştie şi cu toate că nu-i suportă pe evrei — ştie şi faptul că nu se cade ca un om civilizat să fie antisemit? Sau poate tocmai de aceea este atât de drăguţ cu mine, pentru că nu ştie? Această întrebare a fost mereu prezentă în adâncul conştiinţei mele, chiar şi în Germania, acolo unde nu se cunoştea nimic despre mine, la facultate, printre colegi. Au fost oameni care au demonstrat că nu ştiau, pentru că, fără rezerve, foloseau de faţă cu mine stereotipuri din folclorul antisemit. Nu mă simţeam jignit, mai mult, când începeau să pună placa antisemită, demonstrau de fapt că în viaţa lor nu avuseseră de-a face cu evrei. Prezentau drept experienţă personală texte prefabricate ale folclorului antisemit.

Să-ţi povestesc de pildă ce mi s-a întâmplat în trecutul relativ apropiat, în 1980. Exista la Universitatea din Regensburg o grădiniţă experimentală la care erau înscrişi şi copiii mei.

Era acolo o studentă foarte drăguţă şi inteligentă, care

terminase psihologie pediatrică şi îşi strângea materiale pentru teza de licenţă. Provenea dintr-o familie cu adevărat nefericită, tatăl ei îi părăsise şi plecase în America. Nu-1 cunoscuse şi voia să-l caute. I-am spus că şi noi plecăm în America şi că vom locui la Princeton, aproape de New York. Cum ea ar fi vrut să întâlnească diverşi psihologi la New York, i-am propus să vină cu noi, să stea la noi. Primisem de la institut un apartament mare. A venit. în acea perioadă

_____PfiTER VĂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH

tocmai îmi cumpărasem un aparat de fotografiat. îmi spune că şi-ar dori şi ea unul. îi explic să se ducă în oraş, la New York, pe strada Essex, strada fotografilor evrei-ortodocşi, pentru că de acolo poate cumpăra ieftin un aparat japonez. Existau semne că suntem evrei, oricine şi-ar fi putut da seama, dacă ar fi vrut. De spus, sigur, n-am spus nimănui, nu făceam paradă cu asta. De altminteri, tânăra avusese de-a face la New York doar cu psihanalişti austrieci şi germani, asa că ar fi trebuit să-si dea seama că aceştia erau toti evrei.

> > » » Dar ea îmi spune: „Aha, evrei...“ şi, cu un zâmbet larg, răsuceşte ca un expert banii printre degete. Bineînţeles, evreii îşi freacă trei degete cu subînţeles, râzând, banii, sigur, banii: foamea de bani. Siegrid şi cu mine ne-am uitat unul la altul, îi spun fetei: „Ştii ce? Nu te duce la evrei, sunt disperaţi după bani. La noi îţi poţi cumpăra aparatul ăsta cu 40% mai ieftin. Du-te pe Fifth Avenue, acolo unde un domn anglo-saxon protestant bine îmbrăcat ţi-1 va vinde la preţ dublu, pentru că pe el nu-1

interesează banii.“ Tânăra, care nu-şi dăduse până atunci seama că şi noi avem ceva de-a face cu evreimea, ştia din proprie experienţă că evreii, sigur, sunt avizi după bani, şi fac totul numai pentru bani. Vând aparatul de fotografiat cu 40% mai ieftin, pentru că vor bani, în vreme ce domnul creştin din moşi-strămoşi îl vinde cu 100% -150% profit, pentru că el nu doreşte bani, nu-1 interesează asta, pe el îl interesează doar câştigul cinstit, fiindcă el nu este un împuţit de afacerist evreu.

— *Shylock, cămătarul evreu avid după bani.*

— întocmai, şi în Germania am avut această experienţă. Toată lumea ştie atât de bine cum sunt evreii în viata lor

> > n-au văzut unul, dar toţi ştiu perfect —, din copilărie aud acelaşi lucru. Aşa cum toţi copiii germani ştiu cum sunt

indienii, doar pentru că au citit *Winnetou.* Toţi îi ştiu pe indieni ca pe propriul buzunar, tot aşa îi ştiu şi pe evrei.

— *La Miinster, prin 1985, au făcut un sondaj pe stradă. I-au întrebat pe oameni câţi evrei cred ei că există în Germania de Vest. Cei mai mulţi au răspuns: 6 milioane}*

— Da? Deci fiecare om din Germania s-a întâlnit deja cu un evreu. Interesant este că din Evul Mediu, conform credinţei unanime, una dintre meseriile cele mai frecvent asociate cu evreii era cea de bancher. A mai existat însă o altă meserie, răspândită cu mult înainte, care n-a fost niciodată asociată cu evreii, cea de doctor. In Ardeal se spune frecvent „doctorul evreu“, nu ştiu dacă şi în Ungaria există expresia asta.

— *In provincie, din câte ştiu, mai mult băcanul era*

„evreul". „Mă duc la evreu “, spuneau.

— Cu siguranţă, şi în Ardeal e destul de frecvent. Dar în afară de asta există, sau cel puţin exista când eram copil, în limbajul de zi cu zi expresia „doctorul evreu". Vine ţăranul noaptea în Satu Mare cu nevasta care se chinuie să nască, şi, dacă nu are bani, doctorul sătmărean Lajos Schwarz ridică din umeri, zâmbeşte acru, dă din capul mare şi chel, şi asta e, se rezolvă, o să-i plătească dacă o să poată. Am locuit vizavi de el. Erau câteodată în zori şi trei-patru căruţe pline cu perne în care zăceau, înfăşurate în pături, ţărănci palide. Veneau la doctorul Lajos Schwarz, obstetrician, şi la soţia lui, dr. Margit Kohn, care era pediatru. O pereche de medici fără copii, a cărei menire în viaţă era să vindece oamenii, ca într-un roman din secolul al XIX-lea. întreg oraşul ţinea la ei. In ziua deportării au încercat să se sinucidă, dar nu au

1. Minoritatea evreiască din Germania este relativ nouă, în urma imigrării din 2003 ajunsese la aproximativ o sută de mii de oameni.

 murit imediat, au intrat în comă. Aşa i-au dus, în comă, da... *{pauza).*

— *Doctorul evreu, dacă trebuia, ajuta şi fără bani...*

— Da, aşa era. O parte dintre „cinstiţii“ medici creştini din moşi-strămoşi majoritatea, sau, cum sper de altfel, numai o minoritate, nu ştiu s-au împotrivit în anii ’30 proliferării medicilor evrei, cu toate că din punct de vedere statistic România se afla la coada listei privind numărul de medici pe cap de locuitor. în provincie majoritatea medicilor erau evrei. Şi în oraşe erau puţini medici care să

nu fie evrei, din câte ştiu la fel era si în Satu Mare. Unul dintre ei, un medic şvab pe nume Schlageter, un nazist impulsiv şi sălbatic, nu se urca în autobuz cu evreii. Cu mâna lui îi dădea jos din autobuz şi-i lăsa la marginea drumului. Nimeni nu zicea nimic.

Şi în ţările islamice cea mai mare parte a medicilor erau evrei. Se ştie că papa, împăratul, regele aveau de obicei medici evrei. Sultanul i-a făcut cadou un medic lui Gabriel Bethlen, un evreu spaniol. Gabriel Bethlen l-a primit regeşte şi i-a acordat dreptul de a i se spune „Domnia Voastră". în plus, Gabriel Bethlen a fost cel care în 1623 a înaintat Dietei Transilvaniei, spre aprobare, legea prin care evreii erau scutiţi de purtarea oricărui însemn înjositor, lege ce a fost aprobată. Nu ştiu dacă în Europa acelor timpuri a mai existat ceva asemănător. în Ardeal evreii nu au fost persecutaţi, nu a fost pogrom. Existau, bineînţeles, antisemiţi, nu încerc să mă păcălesc singur, dar antisemitismul nu era caracteristic în spaţiul politic al Ardealului. Şi nu voi uita niciodată că Aron Mărton a fost episcopul Ardealului în 1944.' Libertatea

1. Aron Mârton, episcopul Ardealului. Sediul lui era la Alba Iulia, care se afla sub administraţie românească. Pe 18 mai 1944, în timpul

de conştiinţă şi de exprimare a fost inclusă aici pentru prima oară în constituţia unei ţări, la adunarea naţională de la Turda din 1568. Poate tocmai de aceea — si bineînţeles si ***i*** ***ii***

pentru că transilvanismul nu are nici un fel de încărcătură sau substrat etnic puteam întotdeauna să spun liniştit

despre mine că sunt ardelean, cu toate că ştiam că e caraghios, fiindcă nu se poate vorbi de statutul de ardelean.

Intr-o zi, în liceu, un coleg simpatizant al Gărzii de Fier înjura evreii în prezenţa mea. Zbiera ca un nebun: „Jidanii afară!"[3] II trag uşor de mâneca sacoului şi îi spun în şoaptă: „Tu, dacă pleacă jidanii, cine te mai vindecă de sifilis?" îmi aruncă o privire îngrozită, goală şi sălbatică, se fâstâceşte un pic, nu prea înţelege despre ce vorbesc, nu mă loveşte, ci doar continuă să urle. Sigur, habar nu avea că Paul Ehrlich, cel care a descoperit medicamentul împotriva sifilisului, al cărui chip se afla pe bancnota de douăzeci de mărci, era evreu, aşa cum şi cel care a descoperit medicamentul împotriva paraliziei infantile era evreu, şi cel care a creat primul medicament anticoncepţional. Şi câţi alţii, creatorul aspirinei Bayer, spre exemplu… Dar să trecem mai departe.

— *Vrei să spui că o ramură profesională ca a celor care dădeau bani cu împrumut, a cămătarilor, a comercianţilor, a devenit baza legală a unei prejudecăţi, şi alta, ca aceea a vindecătorilor, nuî*

— Da, într-adevăr, aşa este. Mai am un exemplu, din anii mei de şcoală, despre rasismul acesta selectiv. Se ştie că în zilele noastre evreii sunt destul de numeroşi si în dome-

niul matematicii sunt suprareprezentaţi, cum se spune. Când eram la Princeton, un coleg matematician evreu mi-a spus

[3]slujbei oficiate la biserica Sfântul Mihai din Cluj, a declarat public şi foarte clar că este împotriva asupririi evreilor. Atitudinea lui făţişă împotriva asupririi evreilor a fost singulară printre conducătorii Bisericii.

că poziţia evreilor este pusă în pericol de chinezi. Şi ce dacă? Jos pălăria! Avem ce învăţa de la chinezii ăştia nici un sentiment, nici un resentiment! Merită numai admiraţie sinceră si recunoaştere. Câţiva ani mai târziu m-am întâlnit

> > >

la Regensburg cu un matematician rus-alb care avea o poziţie importantă în cercetare, în America. Bineînţeles, era foarte rasist. Ca să văd cum reacţionează, l-am întrebat cum îşi explică importanţa pe care o au evreii şi chinezii în matematica americană şi din întreaga lume. îmi zâmbeşte viclean, îşi loveşte sugestiv tâmpla cu degetul arătător, îmi face cu ochiul şi-mi spune: *„Old race, old race“* (Rasă veche, rasă veche). Până atunci nu ştiusem că şi pentru asta există o bună explicaţie rasistă. Puţini ştiu că, în vreme ce în China matematica are o veche tradiţie un prieten sinolog mi-a explicat că până în secolul al XVII-lea matematica chineză depăşea cu mult nivelul matematicii europene -, cercetarea matematicii în tradiţia evreiască este de dată relativ recentă, de aproximativ 150-200 de ani. Primii matematicieni evrei Jacobi, Eisenstein, Kronecker, Fuchs au apărut la începutul secolului al XIX-lea în Germania. în Franţa, primul matematician evreu de calibru, Jacques Hadamard, mândria matematicii franceze, apare abia la sfârşitul secolului al XIX-lea. Am avut ocazia să-l cunosc personal în 1956. Soţia lui era nepoata căpitanului Dreyfos. Au venit împreună la Bucureşti cu ocazia unui congres. Aveau amândoi aproape o sută de ani. Pe vremuri, Hadamard a fost unul dintre martorii apărării în procesul lui Dreyfos.

Colegul meu Kurt Vogel, excepţionalul istoric al matematicii german, avea de asemenea aproape 100 de ani când a murit. A prins vremurile în care ar fi putut

deveni un adevărat nazist. Un studiu aprofundat, publicat în timpul

războiului într-un ziar german important, arăta că neamul evreiesc era din naştere incompatibil cu matematica. De-a lungul celor trei mii de ani de cultură iudaică nu există nici o urmă de matematică. Matematica era cucerirea arienilor. Şi în lumea islamică cei mai mulţi erau persani, matematicienii erau aşadar arieni. Ceea ce era adevărat. E adevărat

>

că nu există matematică evreiască. Dar de ce ar fi asta o problemă? De ce ar trebui să mă simt prost pentru asta? Nu există matematică iudaică, aşa cum nu există nici matematică romană, bizantină sau scandinavă. Dar există matematică elenă şi egipteană, există matematică babiloniană, chineză si arabă. Evreii s-au elenizat, mai ales în ceea ce-1 priveşte pe Platon, dar nu au avut nici o înclinaţie către matematica elenă. Tot ceea ce găseşti în Talmud sub numele de „matematica Talmudului" sunt rămăşiţe greceşti şi babiloniene. Din punctul de vedere al lui Vogel acest lucru se datorează incompatibilităţii genei iudaice cu gândirea matematică. Intr-adevăr, pe de-o parte a existat matematica arabă, pe de altă parte însă romanii nu aveau afinităţi cu matematica, iar în acest caz nu se punea problema arianismului. Dar să lăsăm asta, Vogel oricum nu se referă la asta. Cum se explică intrarea neaşteptată şi fulminantă a evreilor în matematică, şi nu oricum, ci la cel mai înalt nivel? S-a petrecut vreo mutaţie genetică la începutul secolului al XIX-lea? La această întrebare răspunsul autorului este că matematica

evreiască e doar de suprafaţă. Invazia spiritului iudeo-talmudist a dus, de fapt, la declinul matematicii, în special la degenerarea matematicii germane. Este ceea ce, la vremea respectivă, se numea *ohâ^judische Mathematik,* adică „matematica evreiască". Raţionament care nici măcar nu merită contrazis. Mai mult, în necunoştinţă de cauză, astăzi se exagerează în cealaltă direcţie, considerându-se matematica o „profesie evreiască". Ceea ce nu e. Dimpotrivă, intrarea

 târzie a evreilor în domeniul matematicii combate convingător toate tipurile de rasism. Demonstrează însă extraordinarul succes al emancipării.

îţi este cunoscut numele lui Eugen Diihring, omul chiar a existat, nu doar teza *anti-Duhring.*[1] A şi scris, a scris „opere complete“, matematică şi fizică. Din punctul lui de vedere, Helmholtz şi Joule l-au plagiat. Un geniu universal, dacă te iei după ce scria Engels. A fost un personaj oribil, dar pe vremea lui era un *maîtrepenseur.* A avut o mie cinci sute de studenti la Universitatea din Berlin, conferenţia cu sălile pline. Este inclus în istoria filozofiei secolului al XIX-lea. într-una din cărţile sale care s-a bucurat la un moment dat de mare succes, Harald Hoffding, scriind despre filozofia secolului al XIX-lea, l-a prezentat pe Diihring drept o somitate germană. în anii ’20 era încă subiectul unor teze de doctorat. A fost un şarlatan. Antisemit până în pânzele albe. Am văzut o singură lucrare care, după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, se ocupă de el: o foarte interesantă teză de „abilitare" *(Habilitatiori),* lucrarea unui lingvist german. Tema: Diihring, unul dintre

cele mai importante izvoare ale vocabularului german antisemit. împreună cu soţia sa crea, de pildă, expresii ca *Saujude.* Aceasta era aşa-zisa *onomatopoiesis* a lui Diihring. El s-a pronunţat primul împotriva *die Hure Mathematik* [matematica târfa] pe care o pătrund evreii, *Herr Jude Jacobi* şi ceilalţi. Ştii câte citate din Diihring sunt în *Palimpsest*[4] [5]*?* Cel mult a mia parte. Nu îl puteam umple

de Diihring. îţi dai seama. Am cules doar câteva firimituri din întreaga operă. Tot acest text este o adevărată Niagara despre cum au distrus evreii matematica germană ariană.

— *Doar ca o paranteză, spune-mi: Jacobi este acelaşi cu filozoful german Friedrich Heinrich Jacobi, cunoscut idealist germani*

— Nu, e matematicianul Cari Gustav Jacobi. Descendentul unei familii de bancheri evrei, el personal era de stânga, un revoluţionar. Apare şi în corespondenţa HumboldtGauss: „Cine-i acest Jacobi?" întreabă Gauss. îl remarcase pe tânărul Jacobi.

— *Humboldt îl cunoştea'*

— Bineînţeles. Scrie şi că: „Lui Jacobi al nostru îi place să se dea mare." Apărea întotdeauna cu o cocardă tricoloră şi facea tot felul de lucruri sfidătoare. Aşa a fost prima generaţie de evrei. „Ştiţi, dragă domnule Gauss, vremuri noi, *neue Rassen, aber auch neue Horizontend* Humboldt era un antirasist convins. Pentru nazişti, Humboldt era

---

[4] Lucrarea lui Friedrich Engels *Herrn Eugen Duhrings Umwaelzung der Wissenschaft* (1877—1878), cunoscută sub numele de *Anti-Duhring.*

[5] Toth Imre, *Palimpszeszt,* Typotext, Budapest, 2001 (vezi şi *Palimpsest,* trad. de Petru Creţia, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995 n.tr.).

simbolul decadenţei. îţi dai seama că-şi alegeau bine adversarii.

— *Humboldt le-a deschis evreilor porţile facultăţilor?*

— Da, a fost meritul lui Humboldt. La început le cereau să se boteze. Heine şi Jacobi s-au şi botezat. I-am trimis cândva o carte unui istoric est-german, cu care am şi corespondat. Germanii din Est au fost întotdeauna mari antinazişti. I-am scris că în Germania, cu şaizeci de ani înainte, evreilor le erau deschise toate uşile, ca în Anglia şi Franţa. Da, îmi răspunde, dar aceştia erau cu toţii botezaţi, deci nu prea le era deschis drumul. Cu alte cuvinte, nemţii nici nu erau atât de liberali. Câtă naivitate!

— *Jacobi a continuat să meargă la sinagogă?*

— Asta nu ştiu. *Soţia lui Heine habar nu avea că bărbatul ei era evreu. Scria despre societatea emigranţilor din Franţa, ce dezgust îi provocau cei de origine germană! Cineva i-a răspuns că toţi erau evrei. Cum adică, i-a spus, dar Heinrich al meu, spre exemplu! Habar nu avea.*

— Şi apoi mai este Duhem. Un nebun. Duhem ăsta era un dobitoc, o bestie. După el, Gauss, Felix Klein şi Helmholtz nu erau nemţi adevăraţi, pentru că Gauss s-a ocupat şi de fizica experimentală, şi de cea aplicată, iar Felix Klein era interesat de matematica aplicată. Iar Hertz, Minkowski şi Einstein erau germani tipici. Cei trei evrei.

— *Dar Duhem ştia asta!*

— Nu, era de fapt un ignorant, un catolic fervent, îngrozitor de habotnic. Are o carte cu adevărat importantă şi substanţială, dar neglijent scrisă, *Systeme du monde.* A încercat să demonstreze că scolastica Evului Mediu este izvorul mecanicii moderne. A adus în atenţie o grămadă de lucruri noi. Cartea este interesantă datorită documentaţiei.

In spatele discursului său combatant se află teologia catolică şi politica, a scris împotriva intelectualităţii de stânga.

— *Teoria* impetus-ttZ«z, *ca precursoare a principiului inerţiei al lui Galilei.*

Dar în spiritul luptei de clasă, în apărarea catolicismului. Acesta este singurul lucru decent scris de el. A mai scris apoi o carte intitulată *La science allemande.* O carte rasistă. Plină de tâmpenii. El este cel care a descoperit, printre altele, „fizica germană", numai că aceasta a devenit corespondentul aşa-numitei *jiidische Physik,* care a fost apoi opusul a ceea ce naziştii numeau *arische Physik.* Duhem este fruntaş în domeniul rasismului ştiinţific. De altfel, nu Germania este leagănul antisemitismului clasic, ci Franţa secolului al XIX-lea. Numai că aici s-a practicat antisemitismul _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ bisericesc făţarnic. în Franţa, discursul antisemit a fost întotdeauna foarte elegant şi rafinat. Le Pen este un fenomen nou în viaţa publică franceză, foloseşte limbajul agresiv al antisemiţilor, limba aceea murdară, mizerabilă.

— *Pe tine cum te-au afectat prejudecăţile antisemitei Această negare cu siguranţă s-a înrădăcinat în subconştientul tău, dar este oare în continuare prezentă?*

Da, este încă. întotdeauna m-am amuzat când unii evrei îmi spuneau: „Când am ajuns în Israel am simţit pe loc că sunt acasă. “ Asta este o prostie. Dar am descoperit un

lucru pe care poate nu l-au conştientizat. Când eram acolo odată, am avut senzaţia că Israelul este singurul loc în care nu-mi pun întrebarea „ştie oare, sau nu ştie?“. Asta este probabil ceea ce ceilalţi numesc senzaţia de a fi acasă. Restul, textul cu „am simţit că sunt acasă...“ este mistică siropoasă. Admit că erau prezente în rugăciune apartenenţa la Pământul Sfânt, refrenul ritual al întoarcerii, sentimentul legăturii profunde cu veşnicul Ierusalim, cu pământul profeţilor. Dar asta era o utopie, ca şi aşteptarea lui Mesia. Sigur, recunosc, există o realitate interioară, sufletească, dar nu are nimic de-a face cu întoarcerea acasă. Acasă? Unde acasă? Deşertul, pustietatea, beduinii şi „simt că sunt acasă“? Eu nu pot să cred asta. Pentru mine, acasă nu este vreo zonă geografică sau vreun loc, ci o carte. în această carte se spune să nu ucizi şi că o să te întorci gol în pământul din care ai fost zămislit. Aş mai putea spune că pentru mine acasă este peste tot *aici,* pentru că nu este nicăieri în mod special. Da, acesta este adevărul: eu nu m-am simţit nicăieri străin. Cuvântul „acasă“ lipseşte din vocabularul meu. M-am născut emigrant, viaţa mea a fost cea a unui emigrant de la bun început, şi eu mă simt acasă în ea. Tata s-a refugiat în 1919 la Cărei din calea terorii albe. Regimentul lui devenise în timpul Republicii Sfaturilor regiment socialist, şi tatăl meu fusese lăsat la vatră ca ofiţer. Nu era comunist, dar era suficient să fie evreu ca să-i fie frică: Ivăn Hejjas, detaşamentele de jandarmi, evrei bătuţi, crime etc. Părinţii mei s-au simţit mai în siguranţă în teritoriul aflat sub autoritate românească. S-au căsătorit la Cărei, în 1920, acolo s-a născut sora mea mai mare, Manei. Mama acolo a trăit în perioada revoluţiei proletare, stătea pe

atunci la sora ei, Ottilia. Mi-a povestit în copilărie mult şi cu bucurie despre marele eveniment: sfârşitul lumii vechi, căderea monarhiei. Atât mama, cât şi tata considerau acest lucru normal: „S-a întâmplat ce trebuia să se întâmple", obişnuia să spună tatăl meu. Era un mare admirator al lui Mihâly Kărolyi. Tata avea cartea lui, *Egy egesz vilag ellen [împotriva lumii întregi*, pe care am citit-o încă din copilărie. Cartea m-a impresionat profund. Tot la Cărei era şi castelul familiei Kărolyi. Un ţăran din Satu Mare mi-a povestit cum, atunci când a vorbit în fata cafenelei Pannonia din oraş si si-a îm-

> > > > părţit ţăranilor moşia, Kărolyi ţinea două degete pe laringe. Şi-a amintit gestul neobişnuit, dar nu ştia de ce Kărolyi îşi apăsa gâtul cu două degete. Când i-am povestit întâmplarea unui prieten istoric, acesta mi-a spus că amintirea este reală, pentru că Mihăly Kărolyi avea un laringe artificial. Mama mi-a povestit despre revoluţie ca martor ocular. în centrul Careiului un actor cunoscut a urcat pe podium şi cu mare patos a recitat poezia lui Ady *Felszâllott a pava*[6] [7]*,* urmată de aplauze şi urale puternice. Asta a fost revoluţia proletară de la Cărei. Asta a fost tot.

ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

Părinţii mei s-au mutat ulterior la Satu Mare, unde tata a primit un serviciu provizoriu. Eu m-am născut acolo. Tot acolo tata s-a înscris pe o listă de emigrare în America. îmi aduc aminte, cred că aveam vreo patru ani când tata ne învăţa engleză în timpul prânzului dintr-un manual Berlitz. Şi acum mai ştiu să spun versurile acelea infantile pe care le-am învăţat atunci. Trebuia să scăpăm de pogromurile care păreau inevitabile. Emigrarea din România,

[6]1. Verlag fur Kulturpolitik, Miinchen, 1923.
[7]* în română în original (n.tr.).

programată să dureze câteva luni, s-a prelungit. *Ce n 'est que le provisoire qui dure,* provizoratul încăpăţânat. între timp la New York a izbucnit criza, provizoratul s-a transformat în veşnicie, marele pogrom a ajuns şi la Satu Mare.

Am apărut, aşadar, ca emigrant în Satu Mare. Aş fi avut toate motivele să mă simt străin acolo şi în general în România. Totuşi n-a fost niciodată vorba despre aşa ceva. N-am avut niciodată această senzaţie, cu toate că ungurii şi mai ales românii nu ştiau cum să-mi arate mai bine că nu
»
am ce căuta acolo şi că nu aparţin acelui loc, eram un străin. *„Jidanii în Palestina![1]'"* urlau colegii mei din Garda de Fier, ca o haită de câini. Aveau voci puternice, pline, baritonale, splendid ştiau să urle. Pentru români eram de două ori străin: pe de-o parte ca sălbatic cotropitor barbar, hun din Asia care ţine carnea la frăgezit sub şa, pe de altă parte ca evreu, un semit levantin, care cumpără totul, vinde totul, în primul rând patria. Toate astea nu m-au atins. Acest talmeşbalmeş mi se părea pur şi simplu caraghios, un certificat al propriei lor sărăcii. Mă născusem aici, ca toţi ceilalţi, aparţineam acestui loc şi-mi era imposibil să accept că aş fi fost mai străin decât ceilalţi. Mi se părea caraghios din partea copiilor ultranaţionaliştilor macedoneni aceşti oameni, PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ însă colonişti, veniţi nu demult din Balcani ca să se îmbogăţească, se considerau băştinaşi cărora li se cuvenea totul în Satu

Mare, si socoteau că din mosi-strămosi totul este al lor, iar pe mine mă priveau ca pe un vagabond care nu avea dreptul la nimic, nici măcar să existe.

Eu însă nu m-am simţit străin nici mai târziu, în Bucureştiul sută la sută românesc, acolo unde ne retrăgeam cu aceia pe care nu-i avea regimul la suflet. Am trăit acolo jos, pe fundul mării: intelectuali rafinaţi, artişti, foşti comunişti, aristocraţi culţi şi poligloţi, duşmani discreţi ai regimului, profeţi locali, antropozofi, balerine excentrice, femei foarte cultivate şi elegante, fiinţe dubioase sau cu vieţi duble, excepţionali poeţi suprarealişti de stânga, care respingeau ferm realitatea socialistă. Aceasta era aşa-numita „mocirlă“. La începutul anilor ’60 — eram deja exclus din partid de câţiva ani -, a existat o anchetă de partid care urmărea eliminarea profesorilor universitari evrei. Conducătorul anchetei, o gorilă, cumnatul lui Gheorghiu-Dej, îşi începea ancheta cu următoarele fraze: „Vrem să vedem cât de adânc te-ai scufundat în mocirlă. “ Căci din punct de vedere oficial acesta era cercul oamenilor de nimic. îmi plăcea acest oraş cult şi decadent, rafinat şi libertin. în pofida mizeriei şi a josniciei politice, acest oraş emana multă căldură sufletească. Aici trăiam printre „ai noştri“, mă considerau de-al lor. Nu eram străin pentru ei, pentru că nu etnia sau limba maternă îţi determina apartenenţa, ci poziţia faţă de regim. Nici în Germania, cu mult mai târziu, nu m-am simţit străin. Cu toate că... sigur, oriunde aş fi fost, întrebarea „ştie oare, sau nu stie?“ îmi dădea fiori. Totuşi, chiar dacă eram conştient de antisemitismul unora, nu mă consideram si nu mă simţeam nicăieri străin. Nu sunt dispus să accept argumentul antisemit că evreii sunt

străini. E adevărat însă că datorez acelor

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

puţine fiinţe pe care le puteam considera prietenii mei această senzaţie că nu sunt străin. Mă simţeam acasă peste tot acolo unde aveam prieteni. Am descoperit Italia în anii ’80, niciodată nu am stat mai mult de două săptămâni, dar întotdeauna m-am simţit acasă pentru că aveam mulţi prieteni. Sunt mulţi oameni acolo cu care mă înţeleg iară nici o piedică, cu care vorbesc aceeaşi limbă, care m-au atras cu omenia si căldura lor sufletească.

>

Când am început să mă simt atras de comunism, destul de devreme, pe la 13-14 ani probabil da, cu mintea de acum îmi dau seama că eram un pic cam precoce -, am fost marcat de descoperirea instinctivă că sunt un *internaţionalist.* Acesta este cuvântul de origine latină, care în varianta lui grecească este cunoscut drept *cosmopolit* şi care în jargonul partidului a primit un sens acuzator: acest cuvânt, în limba vorbită în părţile noastre, se traducea prin *evreu.* A existat desigur şi un „internaţionalism proletar", definit ca opusul fundamental al „cosmopolitismului burghez", dar, precum se ştie, internaţionalismul proletar s-a manifestat doar în 1956 şi apoi în 1968, atunci când ungurii, respectiv cehii au avut nevoie de aşa-numitul „ajutor internaţional". Eu susţineam cu înverşunare că sunt internaţionalist si că

> > > > nu aparţin nici unui popor. Curând însă am primit o lecţie binevoitoare care m-a învătat minte.

>

Prin 1949-1950 au început o examinare generală doar de formă a membrilor de partid, prin verificarea dosarelor

individuale. M-am prezentat, conform solicitării, la sediul din Bucureşti al comisiei de partid, la secţia de cadre, unde am fost primit de o doamnă plinuţă, zâmbitoare şi foarte fardată. Scoate dosarul meu, se îngrozeşte: „Da’ gros dosar mai aveţi şi dumneavoastră!" îmi spune scârbită. Asta era o noutate şi pentru mine. Nici nu ştiam că în câţiva ani se

strânsese atât material despre mine. A început apoi să-mi ceară datele personale: locul naşterii, data naşterii, numele părinţilor şi spre marea mea surprindere „naţionalitatea". Naţionalitatea? Asta ce mai e? Si asta este una dintre datele

> >

relevante pentru partid?[8] Dar răspund iară să ezit: „Internationalistă!" Doamna îmi zâmbeşte cu bunăvoinţă, dar uşor ironic, clatină din cap şi cu acea expresie atotcunoscătoare pe faţă „ştim noi, ştim" mă priveşte în ochi, apoi scrie mare, lizibil, cu litere caligrafice: „evreu" şi dă din cap aprobator. Acelaşi lucru i s-a întâmplat de fapt şi unui prieten evreu-român. Si el si-a declarat naţionalitatea ca fiind internaţională, şi lui i-au scris pe loc: evreu.

Ştiu cât este de caraghios ca un copil de 13-14 ani să spună aşa ceva despre el, dar pentru mine era un sentiment cât se poate de real: mă simţeam un cetăţean al

[8] Partidul înregistra evreii ca fiind de altă naţionalitate. După cum spunea Csaba Csirăk: „La fel erau înregistraţi şi cei de origine maghiară sau germană. Şi în formularele de înscriere la facultate trebuia trecută naţionalitatea. La fel şi în armată. Numai românii puteau lucra la poştă sau la căile ferate. In mare parte şi acum este la fel.“

lumii, al omenirii. Bucurestiul îmi era loc de baştină în aceeaşi măsură ca Buda-
> > >
pesta, cu toate că mă născusem la Satu Mare. Ungurii şi românii se urăsc reciproc şi împreună mă urăsc pe mine. Cu toate astea eu mă simt la fel de acasă şi în Ungaria, şi în România. De aceea nici nu m-am simtit evreu cu toate
>
că în secret ştiam că asta sunt, că a fi evreu (ceea ce în adevăratul sens al cuvântului câteodată e ca şi cum n-ai fi) nu depinde de ce simt eu, ci de ce simt ceilalţi. Nu mă simţeam evreu, dar nici nu-mi negam apartenenţa la neamul evreiesc, întotdeauna spuneam asta deschis, mai mult chiar, un pic agresiv. Nu mi-a trecut niciodată prin cap să neg sau, mai

mult, să mă creştinez, cum au făcut mulţi dintre prietenii mei, gândind că acest lucru le va oferi un refugiu social din calea antisemitismului. Cu toate că în anii ’30 această credinţă avea oarece greutate, eu şi atunci am respins convertirea: numai gândul la ea îmi trezea sentimentul că aş fi trădat un popor asuprit fără milă din cele mai vechi timpuri, pe evrei, în acest caz. Dar ca să pot fi solidar în mod deschis nu am simţit nevoia de a-mi asuma şi obiceiurile religioase, care mi se păreau ridicole. Nici asimilarea, nici antireligiozitatea, nici anticlericalismul, nici ateismul sau comunismul nu mi-au putut clinti decizia de a accepta soarta comună.

Pentru mine comunismul a fost singura mişcare politică al cărei ţel principal, făcut public, era să-i protejeze pe toţi refugiaţii, fără discriminare. Nu am avut niciodată

probleme legate de „rădăcini" sau „integrare", lucruri despre care ştiu că pot provoca multe neplăceri şi serioase chinuri sufleteşti, si nu doar evreilor care încearcă să fie asimilaţi. Pentru mine identitatea nu reprezenta o problemă, pur şi simplu nu mă interesa. M-am străduit conştient să rămân corect faţă de mine însumi, să nu mă pretind diferit, străin de mine, ceva ce nu sunt eu. Nu mi-am propus niciodată să fiu asimilat, nici să mă „integrez" în totalitate, şi nici să mă considere „de-al lor". Aşa deci, din acest punct de vedere, m-am scutit de acele dezamăgiri provocate de încercarea de a atinge ţeluri utopice. Am rămas acelaşi care am fost şi care sunt, n-am purtat blană poloneză şi şapcă cu cozoroc, n-am purtat pantaloni scurţi de piele şi pălărie de vânător cu pene, n-am purtat opinci şi nădragi largi, nu m-am chinuit în nici un fel să fiu ceva ce nu sunt sau să par altcineva decât sunt.

— — *Chinuitoarea întrebare* — „riz? *oare, sau nu ştie?"* — *îşi pierde în Israel însemnătatea şi pentru tine.* Da, aşa e. Israelul este un loc pasionant, exotic, cu numeroase părţi bune şi părţi rele, dar din păcate dintr-un anumit punct de vedere este unic, este singurul loc de pe pământ în care viaţa evreilor este permanent în pericol. Pentru mine a fost un loc unic pentru că acolo gândul uşor paranoic —„ştie oare, sau nu ştie?“ îşi pierdea însemnătatea. Nu si în Germania. Unde am observat, în schimb, cum un cunoscut sau altul sigur nu ştia, pentru că vorbea nestingherit în faţa mea şi spunea lucruri pe care nu le-ar fi spus dacă ar fi ştiut.

>

— *Nu simţi nevoia să protestezi împotriva lor?*

— Nu, niciodată. N-am protestat niciodată. Dimpotrivă. Mottoul oracolului din Delphi era: „Cunoaşte-te pe tine însuţi.“ Al meu însă este: „Cunoaşte-ţi aproapele!'[1] I-am încurajat să spună toate aiurelile, prostiile, grozăviile ascunse în sufletul lor. I-am încurajat cu perfidie mişelească, hai, spune tot, spune tot! Trebuie să recunoaştem că există în folclor mituri despre cum sunt olandezii, românii, americanii, maghiarii, englezii. De ce n-ar fi şi despre evrei? în plus, n-aş vrea să îngrădesc libertatea de expresie. Trebuie să poată spune fiecare ceea ce gândeşte despre evrei. Şi cred că e şi mai bine aşa, să spună, decât să-şi înăbuşe gândurile. Să pună pe masă ce gândesc. împotriva cuvântului rostit poţi să aduci argumente. Aceste păreri nici nu mi se păreau neapărat antisemite, dacă cuiva chiar nu îi plăceau evreii. Consider că acest lucru ţine, până la un punct, de drepturile normale ale omului. Sunt oameni cărora nu le plac olandezii, finlandezii sau sud-americanii. Asta, în principiu, pentru mine, nu înseamnă rasism, ci poate fi rezultatul experienţelor personale, poate fi rezultatul caracteristicilor negative pe care le poate avea un anumit popor, poate fi doar literatură de proastă factură. Oamenii sunt în stare să repete

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

astfel de lucruri în mod inconştient si cu o uşurinţă iresponsabilă. Atât în România, cât si în Germania am observat că oamenii, fără să fie conştienţi, cu o uşurinţă surprinzătoare, reproduc clişeele antisemite perimate. Dar asta nu înseamnă neapărat că sunt antisemiţi.

Aş adăuga totuşi că genul acesta de atitudine este

condamnabil din punct de vedere moral şi, conform legislaţiei în vigoare din anumite ţări, în Germania în primul rând, dar şi în Franţa, este catalogat drept infracţiune. Iar cu asta sunt perfect de acord. Căci, chiar dacă nu este ilegal, abuzul trebuie pedepsit, nu are legătură cu libertatea de expresie. Libertatea cere responsabilitate, iar abuzul este iresponsabilitate. *Potentia intellectus seu de libertate humana*[9] spunea Spinoza în ultimul capitol din *Etica.* Şi în numele libertăţii de exprimare, rostirea sloganurilor antisemite este o dovadă de imaturitate politică şi de iresponsabilitate morală. Pentru că fiecare cuvânt îşi câştigă sensul într-un context din trecut, în acest context cuvântul „evreu“ este încărcat de la bun început. Tonul contextual independent de intenţiile subiective ale vorbitorului — nu este la fel de neutru cum ar fi pentru cuvintele „creion" sau „islandez". Are o încărcătură afectivă intensă. Din perspectiva libertăţii, este necesar să se ia aminte că acest cuvânt este rostit de la bun început într-un context încărcat de prejudecăţi. Există un soi de „sensibilitate evreiască", da. Dar în aceeaşi măsură există o „lipsă de sensibilitate non-evreiască“. Atenţie, e o zonă minată! E plin de rămăşiţele explozibilului lăsate în urmă de al Doilea Război Mondial, peste tot sunt împrăştiate mine, grenade, bombe cu substanţe toxice, gloanţe, greu de detectat.

Am o prietenă bucureşteancă, descendentă a unei importante familii de boieri români. în vocabularul părinţilor ei existau numeroase aluviuni antisemite de care nici măcar nu erau conştienţi. Eram sigur că şi prietena

[9] Puterea intelectului sau despre libertatea omului (lat., n.ed.).

mea le preluase de la ei, dar n-am auzit-o niciodată folosind astfel de expresii. Şi ea avea o grămadă de prieteni evrei la care ţinea foarte mult. Nu aveau legătură una cu alta. Dacă afla că eşti evreu, nu avea nici o problemă cu asta. Prietenia nu se transforma în ură. Sigur, exista şi opusul: oameni care aflau că eşti evreu şi în care răbufnea ura primară, animalică.

— *Ai avut astfel de experienţe?*

— Da. Atât din partea românilor, cât şi din partea ungurilor

— *Mi-ai putea da un exemplu concret? M-ar interesa foarte mult.*

Prima mea iubire a fost Rodica, o fetită româncă neobişnuit de frumoasă. Avea în jur de 12-13 ani, şi eu cam tot atât. Tatăl ei era inginer minier. Ne îndrăgostiserăm unul de altul şi ne plimbam de mână prin parc. Era foarte romantic. într-o seară ne-a văzut maică-sa. A chemat-o la ea, s-a aplecat şi i-a şoptit ceva la ureche, aruncându-mi între timp o privire întunecată. Fetiţa a dat din cap oftând, a scos limba la mine şi a rupt-o la fugă. Nu a trebuit să mi se ofere atunci nici o explicaţie cu privire la ce i-a şoptit maică-sa la ureche. Mult mai târziu, la începutul anilor ’60, la Cluj, am avut o experienţă similară cu o doamnă foarte drăguţă şi extrem de cultivată de origine maghiară. După ce au plecat oaspeţii, printre care doi cunoscuţi intelectuali evrei, şi am rămas singuri, a început să denigreze evreii cu patimă, pe un ton mai puţin civilizat. Mă asigura cu mult patos că-i urăşte pe evrei şi că îi este fizic scârbă de ei. M-am ridicat de pe scaun, mi-am luat la

revedere politicos şi am _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ plecat. A părut surprinsă de gestul meu. Nu am lămurit-o, nu i-am reproşat nimic, nu m-am revoltat, nu i-am explicat că nu are dreptate, nu m-am împotrivit. Nici măcar nu m-am simţit jignit. M-am mirat numai: ia te uită, cine ar fi crezut? Şi recunosc, m-am supărat un pic. Cum este posibil ca o doamnă să coboare la acest nivel?

— *Ai traversat o perioadă socialistă. A avut vreo legătură cu aşteptările de după război, că evreimea va fi asimilată de restul omenirii?*

— Da, are legătură mai ales cu aşteptările de dinainte de război. In prima parte a vieţii am dispreţuit, mai mult chiar, am urât tot ceea ce avea de-a face cu ritualurile iudaice. în acelaşi timp însă, mă revoltam aprig împotriva stigmatizării sociale şi politice a evreilor. Deci ce e asta? De ce aş fi eu sau oricine altcineva stigmatizat doar pentru faptul că m-am născut evreu? Cu ce drept mă privează de demnitatea elementară datorată fiecărui om? Şi mai ales de ce m-aş stigmatiza eu singur? Cel mai simplu, mă gândeam eu, este să nu iau nimic în considerare. Cu toate că niciodată nu am avut nici o dorinţă şi nu am depus nici un efort să par maghiar, sau ca ungurii să mă considere ungur, am crescut, fără îndoială, în cultura maghiară şi-mi place foarte mult literatura ei, pe care o consider a mea la fel ca oricare altul. Datorez acest lucru şi faptului că am învăţat într-o şcoală românească, unde literatura maghiară nu era obiect de studiu. Am urât tot ce se preda la şcoală, tot ceea ce-i însufleţea pe profesorii mei. Modul în care aceşti aghiotanţi erau entuziasmaţi de Shakespeare,

Goethe, Homer îi compromitea în ochii mei. Bineînţeles, modul lor de interpretare era pe măsură, cu o admiraţie teatrală pentru marile genii. Şi cum ne prezentau lucrările lor! Abureli, numai banalităţi, numai mediocrităţi. Eram aşadar foarte pretenţios şi snob, şi m-au

făcut să urăsc toate astea. Abia mult mai târziu l-am descoperit pe Goethe, şi, *Donnerwetterl*[10], Shakespeare ăsta chiar e bun, şi când te gândeşti cum îl lăudau la şcoală!

In cazul literaturii maghiare lucrurile nu au stat aşa. Nu era obiect de studiu, profesorii nu ridicau scriitorii în slăvi, aşa că-mi permiteam să-i iubesc. Tatei îi plăcea mult Berzsenyi, am învăţat câteva poezii de-ale lui pe dinafară. Şi bineînţeles de Ady[11]. El a fost Dumnezeul părinţilor mei şi poetul absolut al copilăriei mele, până când, în 1936-1937, am descoperit textele lui Jozsef Attila. Ştiam pe dinafară tot ce a scris, şi încă mai ştiu. Din cauza asta, mai târziu, am avut şi probleme la care nu m-am aşteptat cu tovarăşul Czinober, membru important al Partidului Comunist Maghiar, aflat în ilegalitate. Dacă îmi aduc bine aminte, el a fost şi membru în Comitetul Central. în 1941

[10] Să fiu al naibii! (germ., n.tr.).

[11] Ady Endre (n.tr.).

1. „în Ungaria, chiar înainte de ocupaţia germană, existau lagăre în care erau închişi prizonieri politici, refugiaţi şi evrei ce nu-şi puteau demonstra cetăţenia. Cele mai cunoscute erau lagărele din Csorgo, Garany, Kistarcs, Nagykanizsa şi Ricske“ (Randolph L. Braham, *A nepirtas politikâja. A Holocaust Magyarorszdgon [Politica genocidului. Holocaustul in Ungaria}*, Belvărosi Konyvkiado, Budapest, 1997, p. 849). (Vezi şi Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary,* Columbia University Press, New York, 1981 n.ed.) începând cu 1942, mii de evrei din Slovacia şi Polonia s-au refugiat în Ungaria. O parte dintre ei au fost plasaţi în tabere create şi întreţinute de MIPI (Biroul Maghiar de Protecţie a Evreilor). Un astfel de lagăr era şi cel de la Garany. în 1941 mai multe sute de comunişti de origine iudaică din Ardealul de Nord au fost internaţi la Kistarcsa şi Garany.

am fost închişi împreună în lagărul de la Garany.[1] Tovarăşul Czinober era un om masiv, gras, foarte morocănos, un stalinist rigid,

crispat. Când m-a auzit recitând din Attila Jozsef, mi-a aruncat o privire ursuză, mioapă, autoritară şi, ridicându-şi braţul, şi-a întins gâtul spre mine ca un rinocer, m-a ameninţat cu degetul arătător şi mi-a adus la cunoştinţă lucru de care înainte habar n-aveam şi care mi s-a părut de necrezut că Attila Jozsef a fost exclus din partid şi că tinerilor comunişti le este interzis să cultive poezia decadentă, social-fascistă. Eram de altfel la fel de entuziasmat de operele poeţilor şi pictorilor suprarealişti bucureşteni. Dacă profesorii mei îi aminteau din când în când, cu chiu cu vai, vorbeau despre ei ca despre nişte ignoranţi ai literaturii şi trădători de patrie, ale căror creaţii erau murdare, putrede. Motiv pentru care eu, bineînţeles, începeam imediat să le caut lucrările.

Liceul din Satu Mare

— *Ce fel de şcoală era liceul din Satu Mare?*

— S-ar fi potrivit foarte bine intr-un roman, un liceu greco-catolic de modă veche, oribil. Era o situaţie duplicitară: şcoală de limbă română, dar catolică.[12] Internatul aparţinea în întregime episcopiei şi avea tutori iezuiţi. Unii profesori umblau cu biciuşca şi pentru cea mai mică abatere îţi şi ardeau cinci sau zece lovituri la palmă sau în spate. Acolo asta era ceva normal.

---

[12] în Satu Mare exista un „liceu principal catolic regal“, dar numai până la Trianon. S-a transformat apoi în Liceul Eminescu de limbă română, care era o instituţie de stat, şi în urma tratatului de pace a devenit urmaşul de drept al liceului „regal“ catolic. Aşadar, biserica catolică, spre deosebire de biserica reformată, nu a avut între cele două războaie mondiale o şcoală proprie în Satu Mare (din relatarea lui Istvân Veres din Satu Mare).

— *Ai primit şi tui*

— Sigur că am primit şi eu. Puţini dintre noi nu au primit pedepse fizice. Dar trebuie să adaug că numai puţini profesori se foloseau de dreptul acesta. Am avut şi profesori care discret, dar vizibil, mă simpatizau. Profesorul de religie catolică, părintele Lorincz, stătea de multe ori cu mine de vorbă în afara orelor si mă chema adesea să asist la orele lui. Era un preot cu o gândire neobişnuit de modernă. Fratele lui mai mare făcea parte din Ordinul Ospitalier al Sfântului Ioan[13] şi era directorul farmaciei Sfânta Hildegard, o gură spurcată, în acelaşi timp, şi un antisemit pătimaş.

— *Limba ta maternă este maghiara?*

— Da, maghiara. Bunicii mei din judeţul Szabolcs vorbeau o maghiară minunată. Dar acasă, în Tiszalok, în casa părintească, vorbeau idiş între ei. Mama nu mai ştia altă limbă în afară de maghiară. Tare mai ura însă înalta societate maghiară. Era un suflet revoluţionar, rebel, în copilărie fusese mare patriotă. în timpul războiului era o fetiţă de 15-16 ani şi s-a înrolat voluntar pe front ca soră medicală. S-a săturat apoi cu vârf şi îndesat de război. Pe tata l-a cunoscut în spital, fusese rănit la Isonzo, pe frontul italian. Pe vremea aia era deja stegar, poate chiar locotenent. Mai păstrez încă, din acele timpuri, două ilustrate în sepia. într-una din ele îşi ia la revedere de la o domnişoară drăguţă cu fundiţe. Fata despre care am aflat ulterior că era tot din Tiszalok şi se numea Margit îşi strânge în pumni supărată, cu ochii în pământ, colţul sorţului cu volane, tata îi ridică bărbia cu cravaşa şi îi

[13]* Arhiducele Franz Salvator de Austria, prinţ de Toscana (n.tr.).

zâmbeşte împăciuitor. Tata a apărut în diferite ipostaze în foarte multe astfel de ilustrate de război: într-una citeşte călare pe cal o scrisoare primită de acasă;

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

în altă poză stă întins pe iarbă pe malul Tisei sub sălcii romantice, împreună cu trei tinere împodobite cu funde, una mai frumoasă decât cealaltă, jucându-se cu cravaşa. Cred că tata a fost unul dintre modelele fotografiilor de război. Era un husar maghiar foarte arătos, cu mustăcioara lui blondă si răsucită. Tata, Abrahăm Roth, a fost cândva elevul scolii talmudice din Biidszentmihăly şi a crescut în zona Hortobăgy. Adora caii şi a devenit un călăreţ veritabil, călărea ţinând calul de coamă. între timp, şi-a dat bacalaureatul în particular, şi printre altele a învăţat bine latina. A fost ofiţer instructor pentru artileria călăreaţă. Din aceste ilustrate de război mie mi-au rămas doar două, cele de pe frontul italian, într-una o consolează pe domnişoara cu fundiţe. în cealaltă apare în faţa cortului său de pe linia frontului studiind harta pe care o ţinea în mână. O hartă de război, cu siguranţă. în faţă, pe teren, erau duşmanii, italienii. Are cizme crem în picioare, iar la subsuoară cravaşa elegantă. Data: *1 noiembrie 1916.* Dedesubt, referindu-se la hartă, a scris: „Caut drumul către pace.“ Destinatarul: Domnul Hermann Nagy, strada Zoltăn nr. 16, zona Wekerle, Budapesta. Pe spate se află ştampila cenzurii *„Ku.k. Reitende Artilleriedivision No. 8“*. La „Caut drumul către pace“ cenzura nu a făcut nici o menţiune.

>

Hermann Nagy, unchiul tatei, era muncitor sindicalist la uzina Ganz. în acea perioadă, mama primise concediu de la

spitalul de pe front şi tocmai stătea la el. Mama lucrase în spital cu domnişoare aristocrate şi era sătulă de ele până peste cap. După cum spunea ea, apăreau în spitalul de campanie numai atunci când venea în inspecţie arhiducele Salvator"', comandantul Crucii Roşii sau vreun adjunct de-al

lui de rang înalt. Atunci se aliniau impecabil în rochiile Crucii Roşii, arhiducele dădea mâna cu toată lumea, îi erau prezentate în ordine protocolară baronesele, le zâmbea tuturor, transmitea urări de bine tatălui câte unei domnişoare, toată lumea i se ploconea la picioare, toţi erau încântători şi graţioşi. Mama era singura persoană din popor care, dintr-un puternic patriotism, muncea ca o slugă de una singură. Ea nu facea parte din protocol, stătea în spate. La sfârşitul prezentărilor, sora-şefa, puţin încurcată şi zâmbind cu jumătate de gură, arăta spre mama şoptind: „Şi ea este mica noastră Szerenke." Arhiducele dădea rece din cap arătând că a observat-o, dar că nu are de gând să-i strângă mâna. Mama povestea iar şi iar această întâlnire cu toate detaliile. Era clar că nu se împăcase cu această umilinţă. Pentru tânăra fată din Mezocsăt ordinea lucrurilor se răsturnase si toată această lume feudală îi devenise nesuferită.

>

Ca să le facă în ciudă, a început să îndrăgească tot ceea ce urau maghiarii, pe români spre exemplu. Cu toate astea, în viata ei nu a fost în stare să înveţe nici măcar un cuvânt ro-

> >

mânesc. I-a întâlnit pe români pentru prima dată la Debrecen, în timpul ocupaţiei. Ofiţerii erau foarte eleganţi

şi gentili, povestea cum sărutau mâna tuturor doamnelor, fără discriminări umilitoare, şi li se adresau galanţi cu „Madame".

— *Tu unde ai învăţat româneşte?*

— La şcoală, am învăţat, mai bine zis, româna care se preda şi se vorbea acolo. Satu Mare şi Târgu Mureş au fost poate cele mai maghiare oraşe de pe teritoriul românesc. Nu auzeai în oraş vorbindu-se altceva decât ungureşte. Foarte puţini români locuiau acolo, majoritatea erau veniţi din Vechiul Regat ca mici funcţionari guvernamentali, aghiotanţi îngrozitor de corupţi şi copiii lor. Mai erau şi câteva familii de români ardeleni din tată în fiu, oameni foarte

distinşi, remarcabili, care vorbeau, în general, ungureşte acasă. Româna lor, în schimb, era groaznică, atât de provincială, un *patois*[14] de mizerie, înţesat de cuvinte româneşti de origine maghiară.

— *Au fost puternic asimilaţi de mediul maghiari*

— In zona aceea da, dar cu toate astea au rămas români mândri, constienti de ceea ce erau. In Avas, în imediata noastră vecinătate, si în Maramureş s-a format o comunitate foarte puternică de ţărani sută la sută români. Dar şi acolo vorbeau în dialect, cu o grămadă de cuvinte de provenienţă maghiară. Cu alte cuvinte, româna pe care o predau ei la şcoală era foarte departe de limba literară. In esenţă, doar după război, în mediul intelectual bucureştean am învăţat limba română literară.

— *Originea conştiinţei tale negative evreieşti se află*

[14] Dialect, grai (fr., n.tr.).

undeva în copilăria ta, în perioada şcolară, sau a fost o moştenire de familiei

Nu, nu a fost în nici un caz moştenire de familie. Tata era un om profund religios. Foarte serios şi foarte sincer credincios, cu un devotament puternic, tăcut. întotdeauna spunea — şi se putea observa asta şi din întreg comportamentul lui că religia este ca dragostea: nu ai dreptul şi nici nu este cu putinţă să obligi pe nimeni să creadă. în practica religioasă iudaică nu există prozelitism, puţinele convertiri sunt atent verificate, ca să se vadă dacă convertirea se face fără nici un fel de influenţă externă, în întregime liber consimţită, numai din convingere interioară. Cunosc de exemplu un caz în care o doamnă voia să se convertească motivând că iubeşte un bărbat evreu. Acest lucru nu a fost acceptat, pentru că iubirea este considerată o constrângere. De aceea tata s-a purtat cât se poate de blând cu mine, un ateu declarat. Era cabalist si un mare cunoscător al Talmu-

> dului. Eu, dimpotrivă, am desconsiderat întotdeauna aceste ritualuri iudaice. Odată confruntat cu ele mă apuca o repulsie fizică. Mai târziu şi în închisoare am fost îngrozitor de obraznic cu evreii religioşi. Groaznic, câte am făcut. Pentru mine numai ştiinţa şi cunoaşterea reprezentau întruchiparea Adevărului, a Binelui şi a Frumosului. Aceste rugăciuni fără sfârşit într-o limbă necunoscută şi moartă mi s-au părut groaznic de depăşite şi lipsite de sens. Acesta a fost primul factor. Al doilea, însă, a fost acel sentiment care s-a manifestat încă din copilărie, întrebarea de ce trebuie să te autostigmatizezi şi să te autoexcluzi din societate. Căci aşa trăiesc aceşti evrei credincioşi, provocând persecuţii şi bătăi, ca şi cum s-ar

bucura, într-un fel, de umilire. Lucrul acesta mă umplea într-adevăr de revoltă.

Am fost odată în Satu Mare martorul unei scene, nişte derbedei, pe stradă, au încercuit un evreu, l-au scuipat, l-au tras de barbă avea o barbă deasă, blondă, de culoarea grâului -, l-au îmbrâncit, l-au făcut jidan. Era un bărbat de vârsta a doua, să tot fi avut vreo patruzeci de ani. S-a ghemuit şi şi-a acoperit capul cu braţele, nu s-a apărat, nu i-a lovit şi el. Am intervenit, şi derbedeii au dispărut. L-am întrebat cât se poate de revoltat de ce se lasă, de ce nu se apără. M-a privit, se putea citi groaza în ochii lui albaştri, umezi, cu genele tremurânde şi umerii strânşi, a bâlbâit apoi aproape ininteligibil: „Păi noi de asta suntem aici, *al Kiddush Hashemd* Asta m-a enervat la culme. *Al Kiddush Hashem* înseamnă *Sfinţitfie numele Lui* numele de nerostit al Domnului, sfânta tetragramă. Nu, n-am putut accepta aşa ceva sub nici o formă. N-am putut accepta umilinţa, mai ales umilinţa liber consimţită. Din punctul acesta de

vedere m-am înţeles perfect cu sora mea, care era sionistă. Sora mea, care arăta ca un şoricel liniştit, era în realitate extrem de pătimaşă, ura laşitatea şi detesta profund comportamentul umilitor.

— *Cum provocau evreii credincioşi umilirea, persecuţiile?*

— Având un comportament diferit în toate situaţiile,

autoexcluzându-se şi stigmatizându-se. Cu aspectul lor ostentativ demonstrează că nu aparţin locului. Poartă perciuni lungi, haine hasidice (care în secolele XV-XVI erau îmbrăcăminte *slachta* de sărbătoare pentru nobilimea poloneză). în Satu Mare, când se duceau sâmbăta la sinagogă, aveam senzaţia că sunt în faţa unei expoziţii de costume vii. Pe de o parte îmi era imposibil să înţeleg de ce costumul acela medieval a generat o ură aşa de vehementă, pe de altă parte îi admiram. Nu am înţeles însă, şi nu înţeleg nici în ziua de azi, cum, în pofida îmbrăcăminţii medievale, trăiesc ancoraţi perfect în prezent, un prezent pe care îl şi acceptă. La New York, spre exemplu, deţin nu numai magazinele lor obişnuite de bijuterii şi ceasuri, ci şi magazine cu aparate de fotografiat şi computere moderne. Ei sunt cei mai buni specialişti şi în branşa asta. Acum vreo douăzeci de ani, Ira Scharfglass, un tânăr cu perciuni, talmudist hasidic, a prelucrat pe cale electronică *Elementele* lui Euclid[15]. O cantitate uriaşă de texte în greaca veche, pentru prelucrarea cărora a fost nevoie de un program de calculator extrem de complicat, iar în perioada aceea nici nu se putea lucra cu alfabetul folosit de greaca veche. Concordanţa realizată de Scharfglass este o capodoperă unică a filologiei şi informaticii în trei-

sprezece volume *in folio,* pentru care a fost imediat recompensat cu titlul de doctor al Universităţii din New York. Nu a fost publicată pentru vânzare, căci cine ar fi

[15]1. Non-iudaic.

cumpărat-o? Eu am primit cadou un exemplar de la Ira Scharfglass, un om de o modestie şi o bunătate îngerească.

Prin urmare, iudaismul ortodox are pe de-o parte o latură a umilinţei groaznice şi a fricii permanente. Se delimitează de ceilalţi prin tot felul de simboluri caraghioase, cu toate că sunt conştienţi că irită şi că provoacă repulsie, atrăgându-şi ura fizică a populaţiei de proastă factură, a acelora care plesnesc şi lovesc pe cineva doar pentru că se îmbracă altfel decât ei, şi, în special, pentru că le este permanent frică. Pe de altă parte există, nu-i aşa?, şi acea consolare psihanalitică: sentimentul de superioritate, conştiinţa „poporului ales“, desconsiderarea popoarelor*goyim'* („ăştia nu ştiu altceva decât să bea, să se destrăbăleze şi să-şi bată nevestele) ceea ce este în aceeaşi măsură groaznic de jignitor. Aşadar, această dualitate.

Tata a început să-mi povestească odată cum în afară de asta există totuşi şi altceva, pe care omul poate să-l înţeleagă doar după ce împlineşte patruzeci de ani. Acesta a fost singurul lucru care nu m-a făcut să comentez răutăcios. Tata era un om foarte serios. Da, da, spunea, îmi dădea şi dreptate că dispreţuiam teribil aceste obiceiuri ritualice. Şi nu doar pe cele ale evreilor: ritualul catolic mi se părea şi mai caraghios despre ortodocşii bizantini nici să nu mai vorbim. Dar eu nu eram unul dintre ei. îmi păreau foarte caraghioşi şi respingători. Am asistat o dată la o slujbă catolică. Consideram drept superstiţii tămâierea, obiceiurile de înmormântare, iar venerarea idolilor o găseam respingătoare cu

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

totul. Nu-ţi mai spun cum mai aveam puţin şi leşinam la o

înmormântare ortodoxă când toată lumea a început să sărute pe gură cadavrul vechi de aproape o săptămână. Dar nu trebuia să-mi fie ruşine de toate astea, nu aparţineau registrului meu personal, era treaba lor.

— *Mi-ai spus că a fost ceva anume, un lucru despre care nu ai comentat sarcastic niciodată.*

— Da, tata mi-a vorbit despre faptul că există şi altceva în afară de textele biblice care se învaţă pe de rost, şi anume Cabala, şi zâmbind a adăugat, dar care poate fi studiată numai după ce omul a împlinit patruzeci de ani, când a devenit bărbat adult. Şi numai noaptea! Asta chiar că m-a pus pe gânduri, am simţit că este altceva, ceva ce ar putea să fie interesant şi pentru mine. Când eram copil, trebuia să merg la un heder îngrozitor şi să port perciuni, pe care eu, bineînţeles, îi tăiam întotdeauna scurt.

— *Ce este hederul?*

— Şcoala primară iudaică, un fel de şcoală medievală. începea dimineaţa devreme, la catedră se aşeza *melamed-νλ,* învăţătorul. Aici învăţai să scrii, să citeşti ebraică, apoi urmau permanentele lecturi cu voce tare din Biblie şi comentariile, până când ştiai textele pe dinafară.[16] Nu puteam să sufăr chestia asta, şi mă întrebam în gând, la ce bun oare? Nu înveţi nimic aici. în plus, învăţământul ăsta medieval îmi producea repulsie fizică. Aşa se face că n-am învăţat

 deloc ebraică, ceea ce s-a descoperit abia cu prilejul ceremoniei

[16]1. Trecerea băieţilor de treisprezece ani în rândul bărbaţilor şi intrarea ca membri cu drepturi depline în comunitatea iudaică. Din acel moment sunt responsabili din punct de vedere moral de faptele lor.

de *bar mitzvah''.* M-au chemat lângă Tora, să citesc cu voce tare câteva rânduri dinainte stabilite. Mi-au pus pe umeri Zzz/er-ul şi mi-au arătat textul cu jW-ul, bagheta de argint în formă de mână. Eu însă în loc să citesc am început să mormăi şi să mă prefac că citesc. Bineînţeles că adulţii din jurul meu şi-au dat seama imediat despre ce este vorba, cu alte cuvinte, că-mi bat evident joc de toată chestia. Şi ei citeau textul cu voce tare, ca şi cum am fi citit împreună, uitându-se îngroziţi la mine, dar de spus n-au spus nimic. Probabil că încercau să ascundă scandalul de tata. Tata, un adevărat specialist al Talmudului, se bucura de un respect deosebit, iar acum, uită-te la fiul lui! Incredibil! Ce ruşine! De asta voiau să-l cruţe. Dar bineînţeles că tata si-a dat seama.

> , ,

Şi acum îmi aduc aminte cum, mergând încet spre casă, drumul fiind destul de lung, am străbătut aleea cu castani, apoi lunga alee cu salcâmi, tata nu scotea nici un cuvânt, tăcea, ştiam că este supărat. Nu mi-a reproşat niciodată asta. Nici nu a mai pomenit vreodată de scena aceea, dar am rămas pentru totdeauna cu sentimentul că l-am rănit, lucru pe care n-ar fi trebuit să-l fac. Tata nu merita asta, cu siguranţă.

Cum îţi spuneam, simţeam o repulsie fizică faţă de toate ritualurile religioase. Căci erau pentru mine lipsa de logică întruchipată să citeşti poveştile alea prăfuite, cum ar fi Biblia, şi unde mai pui că şi în ebraică! Pe atunci eram deja foarte dedicat ştiinţei, studiam teoria Kant-Laplace, darwinismul, şi aveam impresia că în mine sălăşluieşte un mare om de stiintă. Pe vremea când eram în anul al doilea

sau al

> >

treilea de liceu, când încă nu auzisem de marxism sau comunism, se citea în cercurile noastre tocmai una dintre utopiile technocratice ale lui H.G. Wells. Marceli Friedmann, un coleg de şcoală ceva mai mare decât mine, m-a convins să o citesc, el mi-a şi dat cartea pe care împreună cu încă doi colegi am discutat-o apoi la seminar. Pe atunci Marceli era geniul de serviciu, şi la sugestia lui am întemeiat noi patru o organizaţie secretă pentru crearea în viitorul apropiat a societăţii tehnocraţilor iară clasă. Aceasta a fost varianta săt-

> >

măreană a *Băieţilor de pe strada Pal*[17]. Tata, însă, mi-a dat repede să citesc *Tractatus theologico-politicus* al lui Spinoza. M-am uitat la carte şi am zâmbit ironic. Tata nu s-a supărat. „Bine, bine, n-ai decât să fii ironic! Dar să ştii că, pentru cine crede cu adevărat în Dumnezeu, asta este cartea care trebuie citită. “ El însuşi o studia sâmbăta după-amiaza. Şi de aici se vede că tata era un credincios profund, de nezdruncinat, totuşi, pentru el, ritualurile oficiale, cu toate că le respecta, nu jucau un rol principal.

— *Cu ce se ocupai*

— Era contabil.

— *De unde vine repulsia asta a tal Din familie clar nu, iar din mediu, greu de crezut. Din tine vinei*

Nu ştiu de unde. Presupun că se trage din perioada copilăriei mele când, în România, Garda de Fier a început să-i lovească în public pe evrei. Şi lucrul ăsta s-a repetat

[17] Roman de Ferenc Molnâr (n.tr.).

încontinuu. Am crescut cu sentimentul că este periculos să fii evreu. Tata mă îmbărbăta mereu: „E greu să fii evreu, dar e frumos!“ Frumos? Nu-i răspundeam, doar îl priveam, dădeam din cap şi zâmbeam. Dar tata, ca întotdeauna, era şi atunci foarte serios, nu reacţiona la zâmbetul meu provocator. M-a pus pe gânduri. Odată, mi-aduc aminte, să fi avut vreo patru-cinci ani, mama tocmai mă spăla în cada de lemn. Noi nu aveam pe-atunci apă curentă. Apoi m-a înfăşurat în cearşaful alb şi m-a pus pe masă. îmi era frig, tremuram. Deodată, mătuşă-mea, bătrână văduvă reumatică, a dat buzna în cameră cu ochii măriţi de groază şi, ca scoasă din minţi, a început să strige că în Oradea şi în Vis[18], sau nu ştiu unde, îi băteau pe evrei. Garda de Fier! Parcă văd şi acum scena asta cu mătuşă-mea uşor isterică, mă trec fiori pe şira spinării şi acum, când îmi aduc aminte. Garda de Fier a omorât în Maramureş un evreu proprietar de păduri, drept exemplu. A fost proces la Cluj. Cei trei criminali au apărut îmbrăcaţi în costum popular complet, iar publicul îi saluta în urale. Au fost declaraţi nevinovaţi, iar judecătorii au semnat adeziunea la Garda de Fier acolo, pe loc. A mai existat în Maramureş un sat celebru, Borşa. Celebru pentru că era locuit aproape numai de „pioşi“evrei hasidici -, care creaseră un fel de sectă mistică. Aveau un folclor minunat, foarte diferit de al celorlalţi. Mistica sumbră a Cabalei le îmbogăţea tonul textelor. Săndor Kănyădi a şi publicat un superb volum de texte traduse în limba maghiară. Un cunoscut compozitor şi muzician ardelean, Miksa Eizikovits fost elev al lui

[18] Oraş din Croaţia (n.tr.).

1. Romanul sociografului Dezso Schon, scris probabil în anii ’30. Cartea a apărut în ediţii noi în 1967 şi 1997 la editura Uj Kelet din Tel Aviv.

Bartok —, a cules muzica lor. Nu ştiu unde este acum colecţia strânsă el. A rămas nepublicată. în anii ’30 un scriitor evreu, numele nu-mi vine acum în minte, a scris despre ei un roman care a avut succes destul de mare, cu titlul *Istenkeresok a Kărpătok alatt [Căutători de Dumnezeu la poalele Carpaţilor*|.[1] Din mijlocul lor s-au născut şi _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ poeţi de limbă idiş. Unul dintre ei, un poet-ziarist de limbă idiş pe nume Apsan, era bun prieten cu tata. Această sectă avea ca principiu de bază ca fiecare dintre ei, pe lângă studierea Bibliei şi a Talmudului, să facă o muncă fizică. Erau adevăraţi Hercule cu perciuni şi bărbi lungi, toţi tăietori de lemne în munţii Maramureşului. Nu erau » >
oameni umili, serviabili, ci dintr-o bucată, siguri pe ei. Asta i-a înnebunit pe cei din Garda de Fier. Ce? Pădurari evrei? Tăietori de lemne? Aşa ceva nu există! De neacceptat! Au incendiat Borşa, satul lor, care, fiind tot numai case de lemn, a ars zile în şir. Asta a fost pe la sfârşitul anilor ’20, începutul anilor ’30, nu mai ştiu sigur. Dar mi-aduc bine aminte groaza, şoaptele: „Borşa arde încă“, murmurau. Pe atunci încă nu ştiam că folclorul idiş păstrează un cântec despre o astfel de întâmplare: „Arde micul meu orăşel, arde. *Es brennt, mein stetele brennt...* Cred că atunci am auzit fredonându-se cântecelul ăsta, sau poate un pic mai târziu, si am crezut că era în amintirea Borsei. Nu ştiam că multe » > > alte Borşe existaseră de-a lungul timpului în Ucraina, în Rusia, în Polonia. Toată această populaţie a fost apoi nimicită la Auschwitz. Elie Wiesel a fost unul dintre puţinii evrei din Maramureş care au supravieţuit.

Aproximativ în aceeaşi perioadă Garda de Fier a distrus

geamurile faţadei hotelului Park din Oradea. Hotelul Park era cel mai elegant din oraş, acolo se caza întotdeauna şi regele. Proprietarul, pe nume Weiszlovics sau Wajszlovics, era un mare patriot maghiar. înainte de 1940 a refuzat să refacă faţada hotelului. Jaluzelele de un violet strident stăteau trase. Dădea impresia unei feţe cu ochii scoşi care se holbează la tine. Hotelul Park protesta cu faţada lui oarbă. Weiszlovics era cunoscut pentru atitudinea lui provocatoare şi incredibila, uşor comica lui aroganţă. Cu ocazia reanexării

la ţară* i-a făcut cadou lui Horthy un harnaşament de argint. Până la urmă l-au deportat şi pe el. Ajuns la Auschwitz, a trecut prin faţa unui ofiţer SS fără să-l salute, iar când a fost întrebat de ce nu salută, i-a răspuns, bineînţeles, în nemţeşte: „Eu nu-i salut pe cei care mi-au cotropit ţara.“ Ofiţerul l-a împuşcat în cap, pe loc.

în copilărie frica şi-a înfipt adânc rădăcinile în mine. Privind în urmă la viaţa mea, frica a fost singurul sentiment permanent prezent, m-a însoţit peste tot. Groaza intensă ca mod de viaţă. *Aceajudische Hast,* „neliniştea evreiască". „Vine, pleacă, ca durerea în sufletul evreului", se spunea când eram copil. Nici acum nu am scăpat cu totul de această nelinişte din suflet. Este o frică abstractă, o frică fără nici un fel de sens concret. Nu-mi era frică de ceva sau cineva: pur şi simplu îmi era frică şi atât. Câteodată tremuram de-a binelea. Pentru mine spaţiul era înţesat de esenţa fricii. în vecini exista o mănăstire de

maici a ordinului Sfânta Tereza de Lisieux.[19] [20] Uşa era deschisă, înăuntru se ţinea practic slujbă tot timpul, totul era învăluit în lumina lumânărilor, mirosul de tămâie, muzică. Credincioşii, femei, bărbaţi, bătrâni, tineri, majoritatea oameni veniţi grămadă din satele învecinate la piaţa sătmăreană. Mama, rugându-mă din tot sufletul,

mă punea să promit că traversez pe partea cealaltă a drumului dacă trec pe acolo, că întorc capul şi să nu cumva să mă uit spre biserică, fiindcă dacă cineva arăta spre mine spunând că sunt un evreu care a scuipat în faţa crucii era de ajuns să fiu bătut şi să mi se scoată eventual ochii. A şi existat la heder un băieţel cu perciuni lungi căruia i-au scos ambii ochi cu briceagul.

— *In Satu Mare?*

— Da. S-a oprit în faţa bisericii, era seară, slujbă, uşa bisericii larg deschisă, şi copilul a privit înăuntru fără să vrea, se uita la revărsarea norului de tămâie, la razele strălucitoare de lumină. Se şi spunea că trebuie să ai mare grijă, să nu faci nici un fel de comentariu şi, pe cât se poate, să nu te uiţi într-acolo, nu cumva să apară vreo problemă din asta.

Deci cum s-a născut în mine această repulsie faţă de iudaism? Pe de o parte lipsa de sens a ritualurilor

---

[19]* Aluzie la anexarea Ardealului de Nord la Ungaria în urma Dictatului de Ia Viena, cunoscut şi ca al Doilea Arbitraj de la Viena, din 30 august 1940, în urma căruia Clujul, Oradea şi Târgu Mureş devin teritoriu maghiar (n.tr.).

[20] Imre Toth îşi aminteşte că mănăstirea de maici a ordinului Sfânta Tereza de Lisieux se afla pe strada Kazinczy, ceea ce este în contradicţie cu relatarea lui Csaba Csirăk conform căreia în Satu Mare nu exista o astfel de mănăstire. Pe strada Kazinczy se află azi biserica, mănăstirea şi şcoala măicuţelor ordinului Sfântul Vincenţiu de Paul, acolo unde, printre altele, învăţau fetele elitei evreieşti din oraş.

religioase, pe de altă parte însă, să faci ostentativ astfel de lucruri caraghioase de domeniul trecutului doar ca să te pui în pericol?!

— *Rene Girard consideră că tocmai această situaţie de ţap ispăşitor este cheia păstrării culturii. Societatea trăieşte într-o permanentă stare de război, de rivalitate şi singurul motiv pentru care nu explodează cu totul este că de fiecare dată reuşeşte să împingă în deşert ţapul ispăşitor. Poporul evreu este poate singurul ţap ispăşitor supravieţuitor, care îşi scrie propria istorie în* Tanach, *dar nu ca învingător.*

— Ce este *Tanach-uV*

— *Cartea evreilor canonici, cele cinci cărţi ale lui Moise, cărţile istoriei şi ale profeţilor. Acestea reprezintă Vechiul Testament pentru creştini, împreună cu psalmii. Povestea ţapului ispăşitor supravieţuitor. însă evreii din diaspora joacă rolul ţapului ispăşitor ales, tot timpul, iar prin comportament se erijează în miei de sacrificiu. Probabil că asta se străduieşte să*

compenseze statul Israel. Şi tu ai protestat împotriva acestui rol de ţap ispăşitor voluntar?

— Nu ştiu, pentru că pe de o parte aşa era tradiţia în familie, să ai grijă, să ai mare grijă! Să nu te dai mare, să nu faci nimic ce-ar putea să provoace antipatie. Nu trebuia să le provoci ura. Trebuia să fim modeşti, să ne facem mici, să nu ne observe, pentru că altfel aveam parte doar de necazuri. Mottoul lui Descartes: *Bene vixit qui bene latuit* A trăit bine cine s-a ascuns bine. Şi vorba elevului său, Spinoza: *Caute!* Fii prudent. Până la urmă, nici unul nu a

fost prudent. Ştiinţa, în primul rând ştiinţa, nu se arată, de aceea şi la şcoală trebuie să ai mare grijă, nu trebuie să ridici mâna, nu trebuie să arăţi că ştii mai multe, că vorbeşti si limbi străine. Eu am înţeles asta, si am fost cu totul de acord. Toţi

> > > fac la fel. Şi eu. Ba încă provocator, vizibil, cu perfidie ridicată la rang de artă. Pe de o parte, această frică permanentă, să nu provoci, să nu faci nimic cu care ai putea să atragi atenţia asupra ta, pe de altă parte, perciunii, barba, întreaga mascaradă medievală. Sâmbăta totul este închis, si toate astea în numele separării, al respingerii celorlalţi. în plus, insuportabila ştiinţă de tot şi de toate, etalarea hiperculturii poliglote.

— *Atitudini aflate în perfectă contradicţie.*

— Clar! Abia mai târziu mi-am dat seama la ce se refereau profesorii când îmi spuneau: „Tu, cu zâmbetul asta de Mefisto!“ Aşa îmi spuneau. Iar eu nu ştiam la ce se referă. Credeam că nimeni nu ştia că sunt de stânga, mai mult decât atât, comunist, nici părinţii, nici profesorii mei... Toţi ştiau, asta-i sigur. Căci cum ar fi putut un copil să ascundă aşa ceva? Sau pentru că-i dispreţuiam? Directorul şcolii, dr. Eugeniu Seles, era un mare tâmpit, mare patriot român şi un demagog ridicol. Avea doctorat în limba şi literatura

maghiară la o facultate din Pesta, de care era foarte mândru. Un incult absolut, dar un patriot înflăcărat, un gălăgios patriot român care ţinea întotdeauna discursuri patriotice sforăitoare. Eu ştiam însă că părinţii evrei care aveau ceva bani părinţii unuia dintre băieţi aveau băcănie, ai altuia aveau croitorie pentru bărbaţi, aceştia erau

„oamenii bogaţi“ erau nevoiţi la începutul fiecărui an şcolar să-i aducă directorului şcolii trei sau patru costume din stofa englezească de cea mai bună calitate, ca băieţii lor să treacă anul. Directorul se îmbrăca într-adevăr deosebit de elegant. Să precizez totuşi că cei săraci nu trebuiau să dea nimic. Un adevărat gest de domn. Apare de ziua naţională pe scena şcolii ca director al instituţiei, cu cilindru si în frac 10 Mai era marea zi naţională a românilor -, ţine un discurs înflăcărat despre morală, sârguinţă, îndatoriri, dragoste de ţară şi calităţi înălţătoare ale înaintaşilor noştri romani, care ne stau înainte drept pildă, iar eu, aşezat acolo în primul rând, mă uit la el, mă tot uit la el, cu un zâmbet ca o boare pe faţă. îl văd cum se înfurie şi-i vine să-mi dea o palmă. Cu siguranţă se vedea pe mine că ştiu. Iar el observă că atunci când declamă despre cinstea romanilor, despre incoruptibilitate cunoşti stilul ăsta de discurs adresat tinerilor al directorilor de şcoală de provincie, despre decăderea cinstei, despre pilda străbunilor, eroism, sacrificiu, patriotism şi virtuţile noastre strămoşeşti ţine marele discurs, iar eu îl privesc doar, şi remarcă în privirea mea că ştiu... am 14-15 ani, nu spun nici un cuvânt, el vorbeşte, şi eu doar privesc...

— *Astea se întâmplau prin 1935-1936, nu?*

— Da. Ţinea mari discursuri la începutul şcolii, aşa cum fac directorii de şcoli peste tot în lume. Cita din marile noastre modele Platon, Cicero,Titus Livius, Sfântul Augustin -, dădea pilde înalte, să fim demni de înaintaşii noştri,

cinste, ordine, curăţenie, respectarea obligaţiilor, uite aşa

năvălea virtutea din cuvintele lui şi, în timp ce copiii binecrescuti îl ascultau cu evlavie, era acolo un băietei evreu obraznic care se uita fix în ochii lui, cu un zâmbet jucăuş pe faţă. Trebuie să fi fost insuportabil.

— *Dar atitudinea ta de distrugător de idoli se opunea şi iudaismului.*

— Da. Dar le-am fost fidel, nu am contestat niciodată poporul cel mai asuprit din istorie. I-am considerat, cu uşoară autoironie, aristocraţii năpăstuiţilor, nu doar din pricina prigoanei lor de-o veşnicie, ci mai ales datorită bogăţiei spirituale, acelei comori sufleteşti si emoţionale dobândite în ultimii două mii de ani ca rezultat al depăşirii propriei condiţii.

— *Cum ai reuşit să aduci la acelaşi numitor convingerile comuniste cu conştiinţa iudaică?*

— Nu am simtit nici cea mai mică neconcordantă între cele două. Comunismul respinge toate credinţele religioase. De ce ar fi iudaismul o excepţie? Mişcarea comunistă a declarat război oricărei opresiuni şi persecuţii. Cel puţin trei generaţii, socotind şi generaţia mea, au văzut în ea singura putere eficientă împotriva antisemitismului. Ceea ce întăreşte credinţa că cel puţin în anii ’30 comunismul şi iudaismul erau considerate pur şi simplu unul şi acelaşi lucru. Expresia „iudeo-bolşevism“ a devenit noţiunea fundamentală a discursului politic.

— *Cum a reacţionat tatăl tău?*

— Tata era credincios. Dar n-am auzit niciodată de la el nimic împotriva comunismului. O singură dată mi-a spus doar atât, că respinge socialismul pentru că-1 neagă pe Dumnezeu. Nu era nici sionist, nici total antisionist. Spun asta pentru că în Satu Mare exista unul dintre centrele

antisioniste, acolo funcţiona celebrul Joel Teitelbaum, rabinul

din Satu Mare. In ochii lor toţi sioniştii îl contestau pe Dumnezeu; iar doar Mesia în persoană îi poate conduce pe evrei înapoi în Israel. Dar până la urmă şi el tot cu ajutorul sioniştilor, al controversatului grup elveţian al dr. Rezso Kasztner[21], a scăpat din ghetoul din Satu Mare. El a fost

marele nostru rabin, „marele ţadik“, „sfântul·'. Tata îl dispreţuia cât se poate, îl considera un mare demagog. După război a devenit celebru la New York ca rabinul miraculos din Satu Mare. Acolo şi-a continuat *cruciada.* împotriva Israelului. Nu a recunoscut statul Israel. A fost o dată în vizită la Pământul Sfânt, dar pe unde mergea el trebuiau ascunse emblemele statului. Cu trenul de la Tel Aviv la Ierusalim a fost de acord să călătorească numai după ce au acoperit emblema Israelului. Exista deci în Satu Mare o puternică mişcare religioasă antisionistă al cărei şef era el. Soră-mea, în schimb, a devenit sionistă. într-un timp şi eu frecventam organizaţiile sioniste de stânga, dar am renunţat repede la sionism, pentru că m-am revoltat şi împotriva lui: „Cum adică, popor ales? Nu doar evreii au suferit, nu suntem singurii!" asta simţeam.

Era mare sărăcie în perioada aceea şi pentru ţăranii

[21]de călători clandestini şi 150 cu loc în tren, locuri pe care Kasztner le-a vândut ca să poată face rost de mita cerută de SS, sumă a cărei valoare n-a fost aflată niciodată. Acţiunea lor are însă pe conştiinţă faptul că, la fel ca Sfatul Evreiesc, a tratat ca document strict secret şi au ascuns de masele de evrei procesul-verbal de la Auschwitz, ca nu cumva să „creeze panică“.

maghiari. Iar noi ne plângeam când, în comparaţie cu ei, eram în vârful piramidei? Ridicol! Toată familia mea trăia într-o singură cameră şi o bucătărie, toţi patru: tata, mama, soră-mea mai mare şi eu. în plus, o bună parte a anului locuia la noi o mătuşă mai bătrână, şchioapă, reumatică, sora cea mai vârstnică a mamei, văduvă de război. Visul mamei era să avem canalizare în casă. într-un final, în 1940, aveam un robinet în bucătărie, dar wc-ul tot în fundul curţii era. Deci foarte bogaţi nu puteam fi, dar eu aşa simţeam, că noi

suntem printre cei înstăriţi. Atât de mare era sărăcia. La heder eram în vârful societăţii: toţi copiii umblau desculţi, eu aveam pantofi. Ceea ce însemna că fac parte din elită. Din cauza asta unul dintre colegii de la heder mă ura sincer, cu înverşunare. El era singurul copil al unei văduve sărmane, mai târziu s-a şi înrolat intr-un grup sionist de extremă dreapta, aproape fascist, care reprezenta o minoritate infimă, a şi dispărut curând.

Eu refuzam cu îndârjire sionismul, pentru că aveam impresia că este o eschivare. Să te eschivezi? Să-ţi rezolvi micile probleme şi apoi să nu-ţi pese de ceilalţi? Ca unul care atârnă de o bucată de lemn şi îşi salvează propria piele fără să-i pese de ceilalţi naufragiaţi. Era cu totul imoral pentru mine. Am simţit de la bun început că aceşti nenorociţi, prăpădiţi care trăiau în subsoluri e greu să spun lucrurile astea pentru că sună bizar -, muncitori, ţărani şi slugi, toţi erau şi ei persecutaţi. Şi pe ei îi băteau jandarmii, poate chiar mai rău decât pe evrei.

Mă certam îngrozitor cu soră-mea, uriaşe lupte verbale. Soră-mea era extrem de deşteaptă, avea un suflet infinit de nobil, o tânără sensibilă, cultă. Citise Biblia şi Talmudul, vorbea şi scria perfect în ebraică. în Satu Mare a fost printre primii care au învăţat bine şi engleză. Iar când îi ţineam marile mele cuvântări revoluţionare despre viitoarea frăţie socialistă, despre dreptate şi despre egalitatea organizării sociale, ea, cu braţul întins, cu degetul arătător îndreptat spre mine, cu un zâmbet ironic pe faţă, dar cu mult patos, îmi spunea: „Ia te uită, iar predică! Predică Mesia! încă un evreu care vrea să schimbe lumea!“ Şi îşi astupa urechile. Nici nu mai putea să asculte predicile mele fanatice. Aveam cu siguranţă un ton superior, groaznic de neplăcut. Mai târziu şi în mişcarea comunistă eram unul dintre marii predicatori. Odată, asta se întâmpla în Satu Mare eram organizatorul Asociaţiei Tineretului Comunist şi în mare parte singurul membru. Se întâmpla prin 1939-1940, înainte de al Doilea Arbitraj de la Viena. Situaţia era foarte încordată şi încinsă, aşa-numita stare revoluţionară, cum îi spuneau cei din partid. A venit un instructor de partid din Cluj, un intelectual evreu basarabean. Nu mai ţin minte cum îl chema. Avea bineînţeles un nume de adept al mişcării ilegaliste, dacă mi-aduc bine aminte, Titus. Când aştepta în parc întâlnirea secretă, citea cartea lui Karl August Wittfogel, *Evaluarea societăţii burgheze şi a modului de producţie capitalist,* în germană, bineînţeles. în timpul liber studia şi adnota această carte, cu toate că Karl August Wittfogel unul dintre reprezentanţii de marcă ai stângii germane — era deja exclus, declarat troţkist.

Amicul meu avea ochi verzi, bulbucaţi, ochelari cu rame groase ce-i alunecau de pe nas şi pe care-i tot împingea în sus, tunsoare englezească şi păr roşu-castaniu, un nas mare şi buza de jos uşor umflată şi lăsată în jos. N-am să-l uit niciodată, avea o figură de intelectual evreu gen Woody Allen. Graseia groaznic. El era instructorul principal. Acolo a încercat să înveţe şi ungureşte, a şi învăţat imediat, bineînţeles, ca să poată vorbi cât de cât poporului pe limba lui. Aveam ceva cunoştinţe printre ţăranii maghiari dintr-un sat vecin. Cu un an înainte fusesem pe la ei şi le citisem romanul lui Ignazio Silone, *Fontamara.* Am reuşit să-i adun cumva din nou, spunându-le că vine un domn din Cluj care vrea să le vorbească. Mi-aduc aminte şi acum, era o masă, pe jos pământ bătătorit, un ţăran stătea acolo şi-şi ascundea picioarele sub scaun pentru că era desculţ. Stăteau cu toţii cu căciulile pe cap şi-l ascultau cu evlavie, pentru că vorbea aşa de ininteligibil, într-o maghiară atât de stricată, că sigur trebuie să fi fost un ___ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ mare domn din Germania sau de undeva de departe. Bineînţeles că îi bătea inima cu putere pentru poporul persecutat şi a şi strigat lucruri ca: „Noi, taranii machiar, nu puem să mai supotam dominaşia şi exbloadarea gofilor.“ Şi aşa mai departe. Avea pe el un fel de sacou militar prăpădit şi pantaloni gri şifonaţi. Toţi îl ascultau cu evlavie, parcă ar fi predicat preotul. Cu toate că nu prea înţelegeau ei despre ce este vorba, discursul înflăcărat, revoluţionar, inspirat din Karl August Wittfogel sau din primul volum din *Capitalul,* ţinut ţărănimii maghiare secătuite şi asuprite, îi lămurea despre starea clasei lor sociale, despre poziţia

luptei de clasă internaţionale, şi le prezenta viaţa fericită a ţăranilor sovietici în economia agrară colectivă şi mecanizată. Cu alte cuvinte, îl ascultau solemn, cu respectul datorat, pe străinul palid, venit de departe. Când să ieşim, unul dintre ţărani, pe care îl cunoşteam, arată, uşor nelămurit, cu degetul în jos spre prietenul meu. îl întreb ce este. El răspunde: „Păi domnul are pantofi galbeni!“ Avea într-adevăr nişte ghete marodeschis, model englezesc, cum ai şi tu acum în picioare. Se vede imediat pe tine că eşti un domn. Ţăranii poartă cizme sau pantofi negri, dacă au cu ce se încălţa. Pentru domni însă pantofii galbeni sunt caracteristici. Dar ţăranul maghiar nu face altceva decât să zâmbească ironic la vederea lor, căci imediat observă că are de-a face cu un „domn“. în pofida oricărui respect sincer: ăsta vine să le vorbească despre soarta ţăranilor şi exploatare, când umblă în pantofi galbeni? Cum arătau însă pantofii lui galbeni, nici nu pot să-ţi spun, căci era plin de noroi, ploua cu găleata *{râde).* Dar era domn, nu-i asa?

I

Chestia asta cu „ţăranii noştri maghiari'[1], această identificare cu cei persecutaţi, de oriunde, chiar şi cu papuaşii, îmi amintea de Saul din Tars, Sfântul Pavel, marele fanatic al

universalităţii umane. In biografia lui Ernest Renan scrie că Sfântul Pavel vorbea probabil o limbă greacă groaznică. Era totuna pentru el dacă deschidea gura în Creta sau la Roma, căci se identifica imediat cu cei de-acolo. El este acasă pretutindeni în lume: „Căci eu sunt grec cu grecii, şi

evreu cu evreii. “[22] Şi când spune că: „Noi, ţăranii maghiari, trebuie să ne scuturăm de jugul exploatator", se simte, cu cea mai mare sinceritate cu putinţă, ca şi cum şi el ar fi trăit aici de o mie de ani, nu? Ca şi cum această problemă a noastră este şi problema lui personală. Nu are nici un fel de reţinere, cum se întâmplă aici, de exemplu, la Paris în comunitatea chineză: „Noi nu ne amestecăm, e treaba francezilor; sigur, aici trăim, dar partidele, politica, lupta de clasă sunt treaba lor.“ Chestia asta că peste tot e acasă, oriunde suntem „noi", peste tot se revoltă imediat, protestează împotriva situaţiilor politice intolerabile, organizează mitinguri şi vorbeşte despre toate ca despre propria problemă; această capacitate fantastică de a se identifica mereu cu ceilalţi! Iţi spun, ca Apostolul Pavel.

Mai mult sau mai puţin si eu simţeam acelaşi lucru. însă sioniştii, dimpotrivă, încercau să cultive printre evrei o stare de spirit contrară Apostolului Pavel, senzaţia că „Asta e treaba lor, treaba păgânilor. Lasă-i să facă ei ce vor! Tu pleacă!". Soră-mea avea probabil dreptate, predicam pe un ton peremptoriu, nesuferit. Sfântul Pavel este dimensiunea catolică, adică universalistă a evreităţii: „Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn!", adică Dumnezeul unic al umanităţii. Lucru care nu a fost de fapt descoperit de evrei, pentru că au rămas în lumea lor închisă. Sfântul Pavel a fost cel care a început să le predice credinţa *gentililor,* neevreilor. Evreii nu făceau asta. Nu exista prozelitism. Cu toate că acest lucru era valabil şi pentru

[22] Vezi 1 Corinteni 9, 20-21: „Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei; cu cei de sub lege, ca unul de sub lege, deşi eu nu sunt sub lege, ca să dobândesc pe cei de sub lege; cu cei ce n-au Legea, m-am făcut ca unul fără lege..." (n.ed.).

Dumnezeul iudaic: „Eu sunt Dumnezeul omenirii, evreii sunt doar poporul ales să facă cunoscut cuvântul.“ Un profet care argumentează prea mult. E cu atât mai incomod, predică încontinuu şi le spune evreilor încontinuu: „Uitaţi-vă, slugile, muncitorii, ţăranii robii , neevreii! Nu suferiţi doar voi, nu vă persecută doar pe voi! Şi printre evrei există oameni înstăriţi, care trăiesc mult mai bine decât aceşti săraci. Aşa că nu înţeleg care-i diferenţa aceea atât de mare dintre evrei şi neevrei.“ Persistă undeva în mine conştiinţa că da, sunt aici ca să fiu solidar cu toti paria oprimaţi ai umanităţii. In timp ce sora-mea mi-a făcut nervoasă semn să tac, mama m-a cuprins în braţe, încercând să mă apere, să mă consoleze, m-a mângâiat şi mi-a şoptit la ureche un rând din Margit Kaffka: „Inima mea, o mare mantie roşie...“

— *încă de pe vremea lui Isaia din Deuteronom apare această conştiinţă a universalităţii, că Ierusalimul va fi noul Sion, de unde va veni vestea, iar popoarele vor şti că Dumnezeu este Dumnezeul tuturor, care aici, în locul acesta, în templul din Ierusalim îşi are sălaşul. Deviza nu era însă „misiune“, cu alte cuvinte nu avea sensul „să agităm lumea “, ci acela de „a da exemplu*

— Pe mine m-a călăuzit probabil faptul că apartenenţa la iudaism înseamnă altceva decât a fi creştin sau comunist.

>

Dacă te creştinezi si te declari catolic, atunci asta si eşti, si toţi ceilalţi trebuie să accepte. Dacă spui că eşti comunist sau marxist, ceilalţi pot spune că eşti diversionist, că nu eşti marxist adevărat, despre asta se poate discuta. A fi evreu
înseamnă altceva, este o problemă de determinare socială.

Este evreu cel pe care ceilalţi îl consideră evreu. Dacă tu te consideri evreu sau nu, asta nu-i interesează pe ceilalţi. O spun din experienţă. în copilărie am descoperit, printre altele, că nu am trăsături de evreu, aşa că nu prea mă considerau evreu. Dar atunci cum ştiau totuşi? Cum se vede totuşi pe cineva că este evreu dacă arată la fel ca ceilalţi? N-am reuşit să-mi dau seama. Sau poate totuşi? Ceea ce am descoperit este că nu atât trăsăturile feţei, cât expresia feţei, în special privirea este cea care arată specificul evreiesc. Recunosc privirea aceea plină de teamă, scrutătoare, „ştie oare, sau nu ştie?“. Asta se observă pe tine. Cum şi pe americani îi recunoşti după privirea rigidă, directă, iar pe nemţi tot cam aşa. Pe evrei îi recunoşti după privire. Chiar dacă nu au trăsături evreieşti, îi dau de gol teama, prudenţa scrutătoare, moliciunea. Nu avem tărie, putere, atitudine bărbătească, nici un fel de ţinută militară. M-am străduit să schimb asta. Stăteam în faţa oglinzii şi mă străduiam să-mi smulg din privire înjosirea, teama, mă străduiam să am o figură bătăioasă. Ceea ce într-o oarecare măsură mi-a si reuşit. M-am descotorosit de ceea ce uram mai mult: autoumilirea.

— *Aceasta este aşa-numita stare sufletească a „evreului din*

ghetou

— Da, un pic gheboşat, privind pe furiş, o combinaţie de umilinţă şi aroganţă, servilismul profund şi sincer, şi în acelaşi timp sentimentul de superioritate spirituală şi morală.

— *Deci nu e felul tău de a te purta. Este ceea ce ai văzut la alţii?*

— Da. Mă durea groaznic şi mă revolta teribil, atitudinea evreului de renunţare la demnitatea umană, care venea împreună cu conştiinţa acestei renunţări, iar drept compensaţie acea doză incredibilă de insolenţă. Mă uitam

cu uimire câteodată câtă incredibilă insolenţă poate să izbucnească dintr-un mic evreu timid care tremură permanent de frică. M-a surprins că pe de-o parte se chirceşte în conştiinţa „sunt un vierme“, si nu mimează asta, ci chiar sincer aşa crede, că e un nimeni, un vierme; şi în acelaşi timp nu dă doi bani pe un arhiepiscop, un general sau un rege! Şi bineînţeles: nu dă doi bani pe un director de liceu! Nu recunoaşte nici un fel de autoritate lumească. In timp ce ceilalţi copii, cu buzele tremurânde, se uită la ei ca la nişte semizei, el, care se chirceşte, care este lipsit de atitudinea bărbătească, plină de curaj a maghiarilor, îi dispreţuieşte pe toti cu o insolentă fantastică.

> >

— Wolfgang Pauli avea 16 ani atunci când Einstein a conferenţiat la Viena despre teoria relativităţii generale. In faţă, la tablă, profesori universitari discutau în contradictoriu cu Einstein. Deodată, din fundul sălii, un puşti evreu spune: „Doch ist das, was Herr Einstein da sagt, gar nicht so dumm!“[23], apoi se duce la tablă şi lămureşte subiectul aflat în discuţie. Acesta era Pauli.

— Deci sentimentul ăsta evreiesc de superioritate mă deranja foarte tare. Iar ceea ce nu puteam să accept, în primul rând, era această eschivare. Am avut un prieten, un

[23] Şi totuşi, ceea ce spune aici dl Einstein nu e deloc stupid! (germ., n.ed.).

puşti genial, cel mai bun din liceu. Era sionist convins. îmi tot spunea: „O să vezi, chiar tu, cu teoriile tale de schimbare a lumii, tu eşti cel pe care-1 aşteaptă ăştia! Pe tine o să te lege primul!“ într-adevăr, mai avusesem experienţe cărora n-am vrut să le dau importanţă. Odată, pe stradă, un copil căra în faţa mea o găleată grea. La noi, în general de două ori pe zi, copiii aduceau acasă apă de la fântână. Copilul ăsta era

fiul unuia dintre amărâţii care trăiau în pivniţe. Suspina, plângea, se văita, era desculţ, iar fluierele picioarelor îi erau pline de răni. Ducea cu greu găleata, iar apa i se scurgea întruna, la fiecare pas. L-am strigat şi am încercat să-i spun ceva încurajator. Mi-a aruncat o privire plină de ură şi dispreţ, a pus jos găleata şi a zbierat la mine: „Evreu împuţit!” şi a aruncat toată apa pe mine. A fost îngrozitor. Pe de o parte: de unde ştie? Pe de altă parte: de ce? Eu am vrut să-l ajut doar, am vrut să-i spun un cuvânt omenos.

— *Vă cunoştea, pe tine sau pe ai tăi?*

— îl vedeam din când în când hoinărind pe stradă, dar nu ne cunoşteam. însă cum ar fi putut să ştie că sunt evreu? Nu înţeleg nici acum.

— *Se pare că totuşi n-ai avut frecvent astfel de experienţe.*

N-au fost frecvente, cu toate că mai târziu am avut mai des experienţe neplăcute. în special cu colegii maghiari. Cu românii mai puţin. Asta e ciudat. Printre români, la scoală, erau foarte multi nazişti declaraţi si foarte spurcaţi la gură, membri ai Gărzii de Fier foarte sălbatici şi obsceni. Cu ei am avut totuşi un fel de relaţii omeneşti. îmi ziceau

jidan, dar îmi acceptau într-un fel prezenţa. Mă urau din tot sufletul, dar mă tratau ca pe o persoană. Dialogul, chiar dacă plin de ură, exista totuşi între noi. Intrau în vorbă, discutau cu mine, voiau să ştie, tu ce zici de asta, ce părere ai despre asta? Discutam, cu toate că apoi adesea mă făceau jidan în faţă, sălbatic, spumegând. Din punctul ăsta de vedere, românii erau mai umani, spre deosebire de colegii mei maghiari, iar în zona interacţiunii umane erau cu mult mai sensibili. Mai latini, stil? în Bucureşti lucrurile asa erau, si deja se simţea şi în Ardeal. Mă făceau jidan, dar în acelaşi timp erau curioşi. Pentru ei nu exista această izolare rigidă. Până şi în ură se vedea această diferenţă. Maghiarii nu mă făceau jidan: domnii nu fac aşa ceva. Aveau un alt mod de a-şi arăta dispreţul şi izolarea. Românii mă făceau jidan într-un limbaj groaznic de murdar şi grosolan, dar în acelaşi timp aveau cu mine o relaţie mai afectuoasă, mai umană. Nu exista dispreţul acela rigid. Mă urau, zbierau la mine, dar am creat cu ei şi un fel de legătură firească. Spre deosebire de majoritatea colegilor mei maghiari, care mă tratau cu o răceală absolută. Pentru ei pur şi simplu nu contam. Nu eram demn nici măcar de dispreţul lor.

A existat o singură excepţie: în primul şi al doilea an de liceu am avut un coleg al cărui tată era pictor. îl chema Laci Zsolnay. Fusese înscris la liceul reformat de limbă maghiară, dar a fost nevoit să plece pentru că era catolic, iar reformaţii nu aveau voie să înscrie catolici. A fost transferat la noi la şcoală şi am devenit foarte buni prieteni. Era felul acela de prietenie sinceră, ca între

bărbaţi, ca între doi băieţi din primul an de liceu. Eram buni prieteni. Era singurul care mă chema la el, singurul la care mergeam tot timpul acasă. Era dintr-o familie maghiară cu adevărat distinsă, Zsolnay de Zolna, părinţii lui se purtau foarte elegant, calm, civilizat. Tatăl lui era pictor şi profesor de desen la o şcoală. Mama lui, o adevărată doamnă. Am văzut deci cum îmi răspund la salut cu o uşoară înclinare a capului, dar nu mi s-au adresat niciodată. în tăcere, respectuos, treceau uşor pe lângă mine. îşi vorbeau toţi cu dumneavoastră. în privirea mustrătoare a mamei adresată fiului ei se putea citi reproşul domol: „Lászlo, scumpul meu copil, dumneata îmi aduci evrei în casă!“ Cu toate astea s-a purtat cu mine foarte civilizat, foarte corect. Laci era un mare patriot maghiar. Mi-a arătat într-o zi un steag roşu-alb-verde, ascuns pe undeva prin sertarul cu lenjerie de corp. Toţi aveau arme de vânătoare. M-a luat _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ şi pe mine să mă înveţe să împuşc coţofene. Bineînţeles, nici nu trebuie să-ţi mai spun, n-am tras nici măcar un glonţ.

— *Aveai o armă?*

— Eu? Armă? Nu mi-ar fi trecut aşa ceva prin cap nici în

cel mai negru coşmar! El mi-a dat un revolver vechi. Cunoştea bine păsările. îi facea mare plăcere să vâneze, să împuşte coţofene, considera asta ceva tipic unguresc. Avea nişte arme prăpădite, moştenite de la bunicu-său, care se încărcau cu praf de puşcă pe care trebuia să-l aprinzi cu cremene. întotdeauna râdea de mine, pentru că asta nu-mi reuşea niciodată. Cu toate că tatăl lui era pictor, pe el asta îl interesa, şi nu cele mai noi curente artistice, constructivismul sau suprarealismul. Cred că nici pe tatăl lui nu-1 interesau lucrurile astea. Doi ani mai târziu s-au mutat în Pesta, eram deja în clasa a şaptea când Laci s-a întors la Satu Mare. Pe mine m-a căutat primul, vechiul şi bunul lui prieten. Trăncăneam tihnit despre anii tinereţii noastre de mult trecute, pe o bancă bătrână din romantica grădină Kossuth. La un moment dat Laci se opreşte în mijlocul propoziţiei, devine serios, mă priveşte şi zice: „Bătrâne, nu te supăra, dar simt că am obligaţia morală să-ţi spun: m-am înscris în Partidul Crucilor cu Săgeţi[24].“ Observând probabil surprinderea mea, a început imediat să-mi explice pe un ton foarte vesel, încrezător şi încurajator ce înseamnă de fapt să aparţii Partidului Crucilor cu Săgeţi. A început să-mi vorbească însufleţit despre ce viaţă grozavă are el cu prietenii lui, la ce chefuri merg, cum umblă împreună prin baruri, prin bordeluri, iar curvele îi copleşesc cu migdale dulci şi sărate. Numai despre asta povestea. Totul se potrivea foarte bine,

ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

viaţa personală cu politica, curvele lui şi membrii de

[24] Nyilaskeresztes Part fost partid politic pronazist şi antisemit din Ungaria (n.tr.).

partid. Foarte consecvent.

— *Dar e în contradicţie cu faptul că a fost singurul tău coleg care te-a tratat ca pe un egal şi te-a chemat la el acasă.*

— Ca să fiu sincer, toată chestia asta m-a luat total pe nepregătite, şi de neînţeles a şi rămas. I-am spus: „Ce-i, măi Laci, şi în vinele tale s-a înfierbântat zeama fino-ugrică?" S-a simţit foarte jignit: „Cum poţi să vorbeşti aşa? Cum poţi să-mi spui asta? Tu eşti o excepţie! Doar nu crezi că...“ „Nu sunt nici o excepţie", i-am spus, „între noi totul s-a sfârşit. Sper că ştii asta". „Nu te supăra, eram dator din punct de vedere moral să-ţi spun, dar asta nu are legătură cu tine." I-am răspuns: „Renunţă la mine. N-am nevoie să fiu o excepţie." I-am întors spatele şi l-am lăsat acolo.

— *Ştii cumva cum s-a purtat apoi?*

— Habar n-am, a plecat la Budapesta. Tatăl lui a devenit profesor acolo.

— *Când s-a întâmplat asta?*

— în 1938, eram încă liceeni, şi el, şi eu.

— *Ce alte experienţe ai mai avut în domeniul ăsta?*

— Din partea maghiarilor am avut parte de discriminare glacială şi respingere absolută. Fără să ne insulte, se simţea, „noi nu stăm de vorbă cu evreii". N-am avut nici un prieten printre ei. Tocmai de aceea am avut doar prieteni evrei. Cu colegii maghiari ajungeam cel mult să rezolvăm împreună un exerciţiu la matematică, eventual mai schimbam între noi câte un caiet. Erau foarte corecţi. Numitorul comun era cel mult faptul că eram cu toţii persecutaţi, iar noi, evreii şi maghiarii, eram majoritari. Cu toate astea, nu a existat nici un fel de solidaritate. Ne tratau foarte rece. Mai era totuşi

> câte un „salut, bătrâne" pe un ton amical, şi mai rezolvam împreună câte un exerciţiu Ia matematică sau ne dădeam

unul altuia rezolvarea. Aveam deci o relaţie corectă, dar lipsită de orice fel de legătură interioară.

Mai târziu, după bacalaureat şi după reanexarea la Ungaria, mă întâlnesc într-o zi cu doi dintre colegii mei. Unul era Feri Fila şi celălalt Gyuszi Horvăth. Pe vremea aceea erau deja studenţi la Budapesta. Eu nu am putut bineînţeles să fiu acceptat la facultate. In vacanţă au apărut în Satu Mare. Veneau pe stradă, Gyuszi Horvăth cu şapca Turul Szovetseg[25], Feri Fila în uniformă de ofiţer. Ii spun: „Servus, Feri!“ şi vreau să continui: „De mult nu te-am mai văzut.“ Dar n-am mai apucat. Feri aparţinea diviziei Ludovic. Mâna stângă cu mănuşă albă se odihnea elegant pe mânerul spadei, îşi ridică bărbia şi pluteşte pe lângă mine ca un vapor lent cu velă. Trece peste mine cu o linişte elegantă, ca cineva care nu aude şi nu vede nimic. îşi arată doar distins dispreţul, căci eu pentru el nici nu existam.

— *Chestia asta te-a jignit profund?*

— Nu ştiu ce să-ţi spun. Pe de o parte m-a surprins foarte tare. Pe de altă parte m-a cuprins o silă profundă. M-am simţit jignit adânc în demnitatea mea de om. Şi, aş putea să adaug, încă sunt rănit. Cu un an înainte veneau la mine să rezolvăm împreună un exerciţiu sau altul la matematică. Nu era o prietenie ieşită din comun, dar

[25] Uniunea Camaraderească Turul (Turul Szovetseg) organizaţie maghiară de extremă dreapta din perioada 1919-1945 (n.tr.).

aveam o relaţie normală şi mai ales civilizată. Nu înţelegeam de ce devenisem între timp un gunoi, un nimeni.

— *Ai suferit şi din partea românilor as fel de umilirii*

— Stilul românilor era cu totul altul, am mai vorbit despre asta. N-am prea fost jignit personal, nici măcar de cei din Garda de Fier. Poate pentru că aveam o atitudine provocatoare

şi agresivă. Eu nu mă lăsam, şi comportamentul îmi era mai dur decât al celorlalţi. Credeam că cei pe care se vede că le este frică atrag mai degrabă jignirile asupra lor. Eu, spre deosebire de ei, niciodată n-am negat că sunt evreu. Am citit opera despre naţionalităţi a tovarăşului Stalin. Am descoperit că sunt de cultură maghiară, maghiara este limba mea maternă, deci sunt maghiar. Asta e realitatea, dar n-avea nici o legătură cu prostiile naţionaliste, nu strigam în public, nu mă băteam cu pumnul în piept. Nu am negat niciodată faptul că sunt evreu, nu am încercat niciodată să-l tăinuiesc. Dar nici nu mă lăudam cu asta, iar dacă trebuia, îmi asumam condiţia.

f

— *înţeleg că n-ai avut de suferit din partea românilor as fel de insulte. Nici în mediul tău n-ai văzut aşa ceva?*

— în liceu am fost martorul unui astfel de incident. Aveam un coleg evreu, foarte frumos, un pic efeminat, timid, blond, cu o faţă blândă, provenit dintr-o familie de elită. L-au prins o dată la mijloc adepţii Gărzii de Fier şi au început să-l împresoare. Mi-am pierdut minţile când au început să-l sâcâie, să-l lovească, să-l scuipe urlând „jidan! jidan!“, a fost îngrozitor. Am intervenit şi am început să

dau în ei. Nici nu trebuie să-ţi spun că eram mai pirpiriu şi mai slab decât oricare dintre ei. Era suficient să-mi dea una si as

> > fi căzut horcăind la pământ. Dar dacă cineva intervine atât de agresiv, produce o oarecare surprindere. De aceea, probabil, mie nu mi s-a întâmplat asta niciodată. Reacţionam îngrozitor de agresiv, aşa că nici micii gardişti români nu erau foarte viteji. Am avut un incident cu profesorul de germană. Era un bărbat bine făcut, grizonant, elegant. Sunt sigur că nu era antisemit, dar, poate încercând să se conformeze sau de frică, a considerat că, fiind neamţ, trebuia să spună şi el ceva. Asta se întâmpla prin 1939-1940. A intrat

în clasă, a început să vorbească despre ceva şi între timp tot repeta „jidanii, jidanii"[26], în româneşte nu înseamnă altceva decât „evreu împuţit". „Evreu" este termenul oficial, literar; „jidan" este expresia umilitoare şi vulgară, folosirea ei era lipsită de eleganţă. In maghiară nu există corespondent pentru ea, cum nici în germană nu este. *Zsido* poate fi jignitor, dar cuvântul singur, scos din context, nu este jignitor. „Israelit" este deja ciudat: un fel de nu vreau să-ţi spun „evreu" ca să nu te jignesc. în maghiară e artificial. Aşa că tot spunea „jidan", în varianta românească jignitoare. Atunci m-am ridicat în picioare şi i-am spus: „Domnule profesor, scuzaţi-mă, aţi vrut să spuneţi «evreu» probabil." Tipul s-a înroşit, era roşu ca racul, şi a început să zbiere, să gesticuleze, să urle isteric: „îţi dau o palmă de nu te vezi, evreu împuţit, tu,

[26] în română în original (n.tr.).

nesimţitule, cum îndrăzneşti să mă corectezi pe mine?" îţi dai seama ce a fost când m-am ridicat în picioare cu o figură ipocrită, nevinovată, demnă de milă şi l-am corectat, spunându-i că „evreu" a vrut să zică, nu-i aşa?, şi nu „evreu împuţit". Ştiam totuşi că gardiştii erau cu ochii pe mine: „Te prindem şi pe tine odată, dar atunci n-o să te alegi doar cu o mică palmă sau o tragere de perciuni." Pericolul ăsta mă pândea cu siguranţă, şi doar datorită evoluţiei evenimentelor mondiale nu s-a mai ajuns acolo. Totuşi, din pricina atitudinii mele agresive, am avut parte de mai puţine insulte. Ei nu erau cine ştie ce cavaleri viteji, dădeau imediat înapoi când simţeau rezistenţă. Dar au fost copii pe care îi chinuiau mai tare, îi şantajau şi îi terorizau.

A mai fost o întâmplare similară la şcoală. A ajuns în clasa noastră un băiat pe nume Fekete. Erau evrei creştinaţi

care trăiau în Germania, dar când s-a aflat că nu erau arieni au fost nevoiţi să părăsească ţara. A venit în uniformă de Hitlerjugend, în pantaloni scurţi din catifea neagră. Era un copil catolic profund credincios, dar se vedea pe el că-i este frică. El ştia de ce. Avea şcoala germană. Era genul de evreu prigonit care tremură de frică. Stătea în prima bancă şi, fiind crescut de preoţi, era îngrozitor de umil, atât ca german, cât şi ca evreu. Toate astea se petreceau prin 1940, se apropia cel de-al Doilea Arbitraj de la Viena împotriva căruia eram din principiu, motiv pentru care aveam uriaşe controverse politice cu colegii mei maghiari. întotdeauna mă întorceam ultimul în

clasă după pauză. într-o zi, eram prin clasa a şaptea, a opta de liceu, intru în clasă şi văd cum caietul meu de ciorne, un fel de maculator, e deschis pe bancă, iar cu litere gotice germane, caligrafiat cu precizie pe strofe, e scris *Horst Wessel Lied.* „Und wenn vom Messer Judenblut spritzt"[27], tot liedul, de la început până la sfârşit. întreaga clasă se uita împietrită, mă priveau, aşteptau să vadă ce va fi. Atât de certăreţ eram probabil, făceam pe cocoşul, eram îngrozitor de arţăgos, scandalagiu, agresiv şi cu siguranţă cu totul antisocial. Aşteptau curioşi să vadă cum o să reacţionez. Eu eram în secret elevul bun, pe atunci citeam deja *Korunk,* mă dădeam

mare şi bineînţeles cultura cosmopolită îmi curgea prin vine aşa, în valuri. Nu a fost deci o întâmplare că tocmai mie mi-au scris în caiet cântecul *Horst Wessel.* Eram singurul, în afară de Fekete, care ştia să scrie şi să citească textele gotice.

îi întreb cine l-a scris. Tace toată clasa. Nu era nici un dubiu cine ştia pe de rost *Horst Wessel* şi ştia să scrie aşa. Probabil că gardiştii îl puseseră pe nefericitul evreu german să facă asta, şi el de frică a scris. „Fekete, vino afară“, i-am spus. Profesorul nu sosise încă, profesorii

[27] Citatul este luat în nume de rău până în ziua de azi, dar în mod greşit, fiind considerat parte din *Horst Wessel Lied* până şi de emigranţii născuţi în Germania. Aşa-numitul *Horst Wessel Lied* a fost după 1930 imnul oficial al NSDAP (partidul naţional-socialist german), iar în timpul celui de-al Treilea Reich imnul neoficial. în textul său nu sunt expresii de natură antisemită. în cântecul nazist *Lhr Sturmsoldaten jung und alt* însă, în strofa a şasea, se găsesc într-adevăr următoarele versuri: „Und wenn das Judenblut vom Messer spritzt, / Dann geht’s nochmal so gut“ („Şi când cuţitul face să ţâşnească sângele evreiesc, / Atunci din nou merg toate bine“).

români întârziau întotdeauna, treceau şi 15-20 de minute după ce se suna, până veneau în clasă. Pe hol era linişte, toţi erau deja în clase. Fekete mă urmează în faţa uşii. îi spun: „Tu ai scris asta.“ El răspunde: „Nu eu.“ I-am tras două palme uriaşe, încă le mai aud cum au răsunat pe holul gol, nenorocitul s-a înroşit, n-a scos un cuvânt, a intrat în clasă şi, cu faţa roşie ca racul, s-a aşezat în bancă. Când mă gândesc la asta şi acum îmi pare foarte rău de bietul băiat, care învăţase în Germania ce-i groaza şi ştia, prin urmare, mai multe decât mine. L-au deportat apoi şi i-au omorât toată familia. El a devenit seminarist, după bacalaureat. Mi-aduc aminte că la scurt timp după reîntregirea Ungariei ne-am întâlnit la recrutare. Tocmai devenisem independent, pe picioarele mele. îi recrutau pe evrei pentru taberele de muncă. A apărut şi Fekete, ca seminarist, şi soldaţii râdeau înfiorător de el şi-l arătau cu degetul. L-au dezbrăcat la pielea goală, săracul, încerca stânjenit să-şi acopere ruşinea cu o batistă. A fost o scenă cumplită, de plâns. îmi părea foarte rău de nefericitul acela, în plus, eu eram singurul pe care-1 cunoştea şi care-1 cunoştea pe el. S-a uitat la mine cu o privire timidă, aproape imploratoare, dar nu l-am băgat în seamă. De la liedul *Horst Wessel* n-am mai vorbit cu el, nu i-am mai răspuns la salut, pentru mine încetase să mai existe. în secret aveam însă mari remuscări.

J ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

— *Din câte ştiu, din Ungaria n-au luat preoţii creştini de origine iudaică.*

— Fekete nu era decât un seminarist. Nu ştiu ce s-a întâmplat cu el, dar la începutul lui 1945 am auzit în Satu Mare că i-au ucis toată familia. în 1940 am văzut că

soldaţii şi ofiţerii se purtau cu el la fel ca şi cu ceilalţi evrei. Mai rău de fapt, pentru că tot timpul îl necăjeau, cu o grosolănie fără margini, râdeau în hohote de „cuviosul părinte".

„între noi era un zid“

— *Care era atmosfera socială şi intelectuală în Satu Mare înainte de război? Ce citeau copiii din familiile de evrei? Despre ce discutau?*

— în Satu Mare trăia o comunitate evreiască uriaşă. Sighetu Marmaţiei şi Satu Mare erau oraşele cu cei mai mulţi evrei din Ardeal. Aproximativ 30% din populaţie erau evrei, mulţi dintre ei comercianţi, avocaţi şi medici. Populaţia din Satu Mare atingea cam 30 000 de oameni, dintre aceştia 10 000 trebuie să fi fost evrei[28], dar păreau cu mult

mai mulţi, pentru că evreii se agitau peste tot, erau zgomotoşi şi băgăreţi. Cu alte cuvinte, nu doar procentul lor era mare. Nici bunul-simţ nu se număra printre calităţile lor principale. Băieţii maghiari se distingeau imediat prin manierele lor impecabile: „Ridică-te în picioare când vorbeşti cu o doamnă, ţine-ţi gleznele lipite; nu întrerupe oamenii, nu gesticula ca un evreu!" toată copilăria numai

[28] Conform datelor recensământului din 1941, numărul locuitorilor evrei din Oradea şi Cluj era de 21 333 de oameni,, respectiv 16 763, adică 23%, respectiv 15% din numărul total de locuitori, în Maramureş şi Satu Mare însă procentul era cei mai mare, cu 10 144 de oameni, respectiv 12 960, 39,1%, respectiv 24,9% din numărul total de locuitori. *Cf.* Csaba Csirăk, „A szatmări zsidok tortenete europai osszefuggesekben" („Istoria evreilor din Satu Mare in contextul european"), în *Szatmări zsidâ emlekek {Amintirile evreilor din Satu Mare},* Csaba Csirăk (ed.), Szent-Gyorgyi Albert Tărsasăg, Satu Mare, 2001: „Satu Mare este cel mai mare oraş maghiar evreiesc după Budapesta, Oradea şi Cluj.“

asta auzeau acasă. Evreii erau maeştri în du-te-vino, dar sâmbăta totul se oprea. în piaţa mare erau numai magazine evreieşti: negustori de pânzeturi, de mirodenii, de pantofi, de fier şi porţelan. Aceştia erau un fel de bogaţi prăpădiţi. Un astfel de om „putred de bogat" era un negustor de piele pe nume Grosz. Era un om puternic, frumos, foarte religios, purta o barbă lungă, arăta ca un rege asirian maiestuos. Avea un atelier de tăbăcărie[29] pe malul Someşului, şase sau şapte muncitori, un inginer chimist evreu comunist, avea maşină şi o casă nou-construită. în timp ce evreii mai cu stare începuseră să se refugieze din cauza legilor antievreieşti în America de Sud, el, la sfârşitul anilor ’30, şi-a mai construit o vilă pentru el şi fiica lui. Ceilalţi evrei i-au şi spus: ,Ai înnebunit? Pentru cine construieşti casa asta? Pentru *ăştia?'* Si deci asta

> > > însemna la noi „putred de bogat". Dar vila aceea minunată chiar că pentru „ei" a construit-o. Când mă uit azi înapoi, cine erau totuşi aceşti bogătaşi... Bogăţia domnului Grosz nu se putea compara nici pe departe cu nivelul averilor din Budapesta. Dar acest om avea în sărăcia aia o cocioabă pe care o numea „fabrică". Se poate să fi avut bani mai mulţi sau mai puţini decât arăta. A construit în vilă o sobă de

porţelan de Meissen. Pe fata lui o chema Zsofi, avea *Fräulein* nemţoaică sigur, chiar şi în 1938 tot guvernantă nemţoaică! învăţa să cânte la pian, profesoara de pian venea acasă la ei. Fetiţa era complet izolată de lume, nu

[29] *Cf.* Csaba Csirâk, *op. cit.,* p. 285: Fabrica de piele Dâvid Grosz S.A., Strada Tisei, nr. 3.

interacţiona cu ceilalţi. Domnul Grosz a construit vila pentru fetiţa lui, pe care o adora. Zsofi era o fiinţă micuţă, sfioasă, firavă, cu fata foarte albă, cu ochi albaştri uşor visători şi un zâmbet pierdut. Arăta ca o Madonă de Memling. Erau apoi, desigur, junii din clasa mea socială. Majoritatea făceau parte din evreimea religioasă, dar asimilată, cum eram şi eu. Aceasta era norma. Mai erau, de exemplu, cei ca familia lui Zsozso Kovăcs, care trăiau la un nivel mai ridicat. Mama ei era medic. Serile ne adunam sau la Zsozso Kovăcs, sau la Eva Braun, sau la Klari Markovits. Toate erau eleve de gimnaziu. Părinţii lui Kati Kalocsai erau librari. Toţi aparţineam mai mult sau mai puţin aceleiaşi păturI sociale de mic-burghezi. Chiar dacă nu trăiam în mizerie, trăiam în condiţii modeste. Nu umblam desculţi, şi aveam deja electricitate, mai mult, unii aveau si sonerie. De ăştia râdeau toti, că era usa închisă şi trebuia să suni, asta era deja dovadă de snobism.

— *Aveaţi apă curentă?*

— Apa curentă era visul mamei mele. Apoi, prin 19391940 am reuşit să montăm în bucătărie un robinet de apă. Iar eu aveam senzaţia că suntem în Rai. Ultima realizare, în 1940 am reuşit să avem cameră de baie. Asta însemna că ai o cadă de ceramică si un robinet. Cazanul trebuia doar

>

umplut şi încălzit cu lemne. WC-ul însă, buda, era undeva afară în curte. Electricitate aveau toţi, pătura asta socială era deja electrificată. Soră-mea a început să lucreze în 1940, ea a cumpărat primul radio. Dacă cineva avea radio, era deja la alt nivel. Un negustor, proprietarul unei

mercerii,

 avea deja un radio. Mergeam cu toţii acolo să ascultăm radioul.

— *Tatăl tău la cine lucra contabil?*

— Pe la tot felul de negustori evrei. Aceşti negustori evrei erau consideraţi foarte „bogaţi“. Cine îşi permitea, şi unde era şi o fetiţă, acolo trebuia să existe şi pian. WC-ul, latrina era la capătul culoarului „cu spălare ţigănească": o dată pe lună, noaptea, venea cineva care curăţa şi golea haznaua. în comparaţie cu ceilalţi, noi eram înstăriţi. Aparţineam deja „elitelor". Prin clasa a IV-a sau a V-a de liceu am avut un prieten, pe Moise Klein. Fusesem cu el, înainte, la aceeaşi şcoală iudaică, dar el a întrerupt cursurile. A trebuit să se ducă să muncească. Moise Klein era într-adevăr sărac, trăia într-o pivniţă. Era un băieţel drăgălaş, frumuşel, un *sunny boy,* mititel, fragil, cu părul roşu, pistrui, piele albă şi pete roşii de febră. Aproape toţi aveau un pic de tuberculoză. Şi eu am avut simptome care anunţau un început de tuberculoză, dar mama m-a dus bineînţeles la medic si m-am vin-

> > decât destul de repede. Moise era întotdeauna un optimist. *Un grand sourire,* zâmbea întotdeauna. Avea dinţi mari, galbeni, parcă-1 văd şi acum. Ne întâlneam în fiecare zi pe seară în parcul din oraş, unde eu îi explicam tabelul lui Mendeleev şi algebră. Era foarte interesat. Avea o uriaşă sete de cunoaştere. Voia să înveţe de la mine tot ce se preda în liceu. Era extrem de înzestrat intelectual. El citise înaintea mea *Zarathustra* al lui Nietzsche, asta învăţam împreună. Eram un începător pe lângă el. Nu era comunist, şi respingea comunismul, spunea că „aşa ceva

lui nu-i trebuie". Seara purta pantofi. Era ucenic pietrar, ziua muncea desculţ. Căci aşa, desculţi, munceau fetele şi băieţii care le cărau pietrarilor cărămizile în lăzi de lemn.

— *Ce citeaţi în cercurile de tineri?* Acum, dacă mi-aduc aminte, pot să spun că întreaga literatură a Weimarului[30]. Apoi era muzica, Schonberg, muzica serială. La Cluj, Gyuri Ligeti făcea parte din acest cerc. Puţin după reanexare, tocmai ieşisem din închisoare, îmi amintesc că exista acolo o mică orchestră Goldmark, în care cântau numai evrei. Dirijorul era un muzician pe nume Szekely, la tobe era Ligeti. Eram prieteni. Gyuri Ligeti învăţa matematică, fizică şi chimie, era foarte interesat de ştiinţe. Discutam împreună despre transformările Lorentz, relaţia Heisenberg. Exersau *Arlesienne* de Bizet, dintr-odată a devenit încordat, aştepta să-i vină rândul. Era uşor miop, citea partitura cu multă atenţie, de aproape, şi apoi, *bum,* loveşte toba, se întoarce după aceea către mine şi ne continuăm discuţia despre relaţia Heisenberg.

— *Când se petrecea asta?*

— în 1940-1941, după ocupaţia maghiarilor, după ce începuseră constrângerile împotriva evreilor.

— *In perioada aceea nu te puteai înscrie la facultate?* Nu. Dar Mark Antal, un personaj foarte cunoscut din Cluj, a organizat acolo o mică universitate liberă, unde învăţau tineri evrei din provincie, ca mine. Care putea plătea ceva. Eu, ca mulţi alţii, nu plăteam nimic. Nici nu mai ştiu la cine locuiam acolo în timpul semestrului de iarnă. Mark Antal era un matematician evreu celebru, şi comunist. In timpul

---

[30] *Weimarer Republik* este numele dat de istorici republicii stabilite în 1919 în Germania (n.tr.).

războiului a primit o decoraţie importantă, mai exact pentru nerespectarea unui ordin, pentru care ori erai executat, ori primeai Ordinul Maria Terezia. în timpul Comunei a fost directorul general al Direcţiei pentru învăţământ, apoi în 1919a emigrat la Cluj (ca şi Dienes, de exemplu, sau Gâbor Gaâl). Dădea ore de matematică, din asta trăia. Era un om foarte chipeş şi mândru, arăta ca Albert Szent-Gyorgyi*. O apariţie distinsă, impozantă, cu o claie de păr alb. La venirea trupelor militare maghiare se plimba mândru pe strada principală a Clujului, cu Ordinul Maria Terezia în piept şi cu trabucul aprins în gură. Toţi ofiţerii îl salutau. Dezso Lăzăr era profesorul nostru de matematică, şi pe el tot Mark Antal l-a descoperit şi l-a chemat la Cluj. Lăzăr era un tânăr geniu cunoscut şi în străinătate, care a dispărut apoi în camera de gazare. Una dintre plăcile de marmură de la intrarea Institutului de Matematică din Budapesta pe el îl omagiază. El m-a iniţiat în teoria mulţimilor din prisma teoremei lui Cantor, asta preda, ceea ce în 1940 era intr-adevăr o raritate.

— *Cum era aceasta societate a tinerilor evrei din Satu Mare în comparaţie cu cea a tinerilor maghiari?*

Şcoala noastră era un liceu catolic care aparţinea de episcopie, aflat însă sub administraţie românească. Internatul era sub administraţie episcopală, iar în şcoală biserica avea ultimul cuvânt şi exista un fel de împărţire a puterii între biserica maghiară catolică şi biserica română

greco-catolică unită cu Roma[31] [32]. în liceul nostru, elevii erau împărţiri în trei grupe. Cam jumătate erau români, majoritatea copiii funcţionarilor coloniali. Cealaltă jumătate era alcătuită din evrei şi maghiari. Maghiarii, cu mici excepţii, erau catolici. Exista în oraş şi un liceu reformat. Acolo copiii catolici şi evrei nu puteau merge. Acesta era cel mai vechi liceu protestant de pe întreg teritoriul de limbă maghiară, şcoala fiind înfiinţată în anii 1400. Era o scoală confesională foarte bună. Nu
J
aveau voie să înscrie decât copiii de cult protestant. Acolo festivităţile sportive de sfârşit de an erau absolut spectaculoase. în general, maghiarii erau excepţionali la gimnastică si, bineînţeles, la matematică si latină. Pe urmă, mai era un grup mare de evrei în şcoală. Cu alte cuvinte, erau copii români, maghiari şi evrei.

Românii erau de două categorii: funcţionari coloniali, care habar n-aveau de nimic, români macedoneni, care veneau din Bulgaria şi Iugoslavia. Oameni veniţi din munţii Balcani, pentru care şi România reprezenta o lume străină. Li s-au dat loturi de teren, pământ în România şi în special în provinciile maghiare. Aşa îi şi numeau, *coloni,* adică colonişti. Aveau nume bizantine, ca Fetie, Mitrofan sau Constantin. Ceea ce i-a şocat pe ei foarte tare a fost mediul protestant, calvin. Chiar şi Biserica Catolică reprezenta

[31]'"Albert Szent-Gyorgyi (16 septembrie 1893—22 octombrie 1986) a fost un medic biochimist maghiar care a câştigat Premiul Nobel pentru Medicină în 1937 (n.tr.).

[32] Vezi nota de mai sus referitoare la gimnaziul Eminescu.

pentru ei ceva peste puterea lor de înţelegere. Apoi ce efect a avut mediul protestant asupra acestui grup confesional de oameni mistici, înconjuraţi de tămâie, relicve, milioane de imagini cu sfinţi şi foarte superstiţioşi, nu-ţi pot spune. Pur şi simplu nu puteau înţelege ce mai e şi asta. Şi mediul bucureştean le-ar fi fost foarte străin, nu erau fiinţe fine, franţuzite, culte. Dar pentru ei Ardealul era la fel de străin ca India; străin era pentru ei şi stilul architectural bisericile cu turnuri, goticul, barocul. Monarhia austro-ungară trebuie să fi însemnat pentru ei cam ce înseamnă pentru noi imperiul chinez. Şi, în general, protestantismul le era la fel de străin ca unor marţieni. Satu Mare era o provincie puternic reformată. Reforma sau _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____

protestantismul rămâne până azi o taină de neînţeles pentru românii macedoneni. Habar n-au cu ce se mănâncă.

Exista însă o categorie infimă de români ardeleni patrioţi care crescuseră în monarhie si ţineau de tradiţia austro-un-

, » > gară. Ştiau ce reprezintă calvinismul şi catolicismul. în Satu Mare aceşti români erau de regulă oameni foarte rafinaţi, de elită. De exemplu, familiile Barbu, Demian, Groza, Szathmari Papp, Dragoş,

Cheresteşiu erau oameni foarte culţi, distinşi. Toţi vorbeau, bineînţeles, româneşte. în Satu Mare erau în minoritate, dar nici ei nu se puteau înţelege cu românii din Balcani.

— *Legionarii de unde erau?*

— Garda de Fier era alcătuită din ofiţeri coloniali, în special din români din sud, veniţi din Macedonenia. Majoritatea erau legionari violenţi. Garda de Fier nu prea avea treabă cu românii ardeleni, cu familiile mai înstărite, nu erau pe gustul lor. Nu-mi aduc aminte, erau poate printre ei vreo doi băieţi români ardeleni, în special din satele de moţi, dar cei mai mulţi legionari erau moldoveni şi români macedoneni proveniţi din sud. Am avut un coleg care era legionar, un băiat român ardelean foarte inteligent. Unchiul lui era profesor de religie greco-catolică în şcoală. Se numea Hermann. Existau familii de români cu nume de familie maghiar sau german, de exemplu Klein, Hermann, apoi şi nume maghiare, cum şi printre maghiari sunt cu nume românesc, Moldovan, de exemplu. Eram prieteni cu nepotul lui Hermann. Nu era antisemit, dar devenise legionar pentru că văzuse în Garda de Fier revoluţia socială, modul de salvare a ţăranilor care trăiau în mizerie. Unchiul lui, la care trăia drept copil de suflet, l-a renegat în public pentru asta.

Legionarii au jucat în economia vieţii culturale româneşti un alt rol decât mişcarea Crucilor cu Săgeţi în Ungaria. Românii nu au nici un fel de tradiţie de stânga sau de democraţie burgheză. Democraţie burgheză, stat de drept, sindicat, mişcare de stânga, nimic. Le era cu totul necunoscut ceea ce prin alte părţi se numeşte „critică socială”. Locul acesteia era ocupat de un soi de amestec emoţional tulbure şi explozibil îndreptat exclusiv către „trădătorii de ţară", cu alte cuvinte: „masonii-evrei".

Protestele sociale, opoziţia politică, mişcarea populară în interesul ţăranilor oprimaţi, toate acestea au apărut sub stindardul Gărzii de Fier. Pentru cei care porniseră pe drumul revoltei, al răscoalei spre deosebire de Ungaria, Cehoslovacia, Polonia sau Rusia nu exista o stângă care să le ofere spaţiu de desfăşurare. Garda de Fier asigura această necesitate. De aceea Garda de Fier a atras si multi intelectuali rafinaţi. Garda de Fier a fost detaşa-

> > > , mentul de avangardă al mişcării împotriva regalităţii. Când scriam pe zid, pe lângă sloganul „Moarte fascismului!", „Jos cu banditul Carol!“, nu ştiam că acesta era şi sloganul politic al Gărzii de Fier. „Banditul Carol" era bineînţeles regele, împreună cu iubita lui, o splendidă evreică roşcată. în perioada aceea a existat o înţelegere între Partidul Comunist şi Garda de Fier. Partidul nostru promova sloganul Gărzii de Fier: „Jos cu banditul Carol!" Eu eram copil şi habar nu aveam că mărul ăsta roşu si frumos era otrăvit. Scriam cu mare patos pe pereţi graffiti, pentru mine acesta era doar un slogan antimonarhist iar eu întotdeauna am fost un republican fanatic, nu-i aşa?

*— Şi în alte mişcări de dreapta existau puternice elemente radicale, spre exemplu în SA[33], pe care Hitler a lichidat-o cu prilejul puciului lui Rohm. Partidul Naţional-Socialist Olan*____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH *dez, NSB, recruta în provincie elemente radicale luminate. In perioada ocupaţiei germane au devenit colaboratori. In mişcarea populară maghiară existau şi elemente reformiste şi critice ale societăţii amestecate cu naţionalismul atunci când reprezentanţii intereselor*

[33] Sturmabteilung organizaţie paramilitară a Partidului Muncitoresc Naţional-Socialist German, mai cunoscută sub numele de „Cămăşile Brune" (n.ed.).

ţăranilor săraci au luat atitudine împotriva moşierilor. In cadrul mişcărilor radicale antisemitismul era mai uşor de manipulat decât în tradiţia liberală şi conservatoare, şi acest lucru este valabil şi în cazul stângii franceze.

— Acolo unde sunt în vigoare statul de drept şi tradiţia dreptului roman, există conştiinţa drepturilor cetăţeanului, fie şi în forma conservatoare.

— *Cu alte cuvinte, radicalismul Gărzii de Fier nu este o întâmplare singulară?*

— Nu, cu siguranţă nu este singulară. Diferenţa constă poate numai din faptul că românii n-au avut o alternativă. Pentru că stânga, sau oricare ideologie a emancipării, era pentru ei la fel de străină cum ar fi fost pentru marţieni. Nu auziseră niciodată de ea. Nu exista o tradiţie în acest sens, nu exista din punct de vedere social. în Ungaria exista totuşi o tradiţie burgheză democratică şi de stânga. Putem include aici atât mişcările reformatoare religioase, cât şi liberalismul, tot de acest cadru aparţin curentele intelectuale şi politice care-şi proclamă ataşamentul faţă de democraţia burgheză, statul de drept, libertatea cuvântului, libertatea conştiinţei. Această tradiţie merge în sensul libertăţii şi al drepturilor omului. Stânga radicală era pentru această tradiţie reprezentarea extremă. Acest capital spiritual nu a existat în tradiţia românească. Ei aparţineau de Bizanţ, nu cunoşteau nici un fel de reformă, nu exista nici o urmă de ceea ce se numea critică socială. La ei politica se rezuma la intrigă, la revoluţie de palat. Pentru cei pentru care asta însemna politica, suna cu totul caraghios să le spui că această viaţă politică coruptă

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

are şi o dimensiune spirituală transcendentală. Iar în lipsa

liberalismului burghez şi a tradiţiei de stânga, Garda de Fier le-a oferit o alternativă celor care s-au revoltat împotriva sistemului existent. Dacă vrei, a exista în ea, exact ca şi în nazism, raportul cu transcendentul. Dar această dimensiune era dată de sânge, rasă şi patrie. Garda de Fier a apelat tocmai la acea necesitate spirituală care avea o profundă tradiţie în viaţa românească. „Cu sânge să spălăm umilinţa! “ Acest „slogan“ avea o mare putere de atracţie.

Şi au şi spălat-o. Aveau o listă a morţii, care a ajuns publică. Unul după altul îi omorau pe oamenii politici liberali[5'], printre care pe prim-ministrul naţional-liberal Duca, pe profesorul Iorga, excepţionalul istoric specialist în Imperiul Otoman, care de altfel a fost unul dintre cei mai feroce si ʌ > stupizi antisemiţi. în ideologia lor, în acest amestec mistic, tulbure şi sentimental care era prezent şi în ceremoniile lor, un loc important îl juca un obscur cult al morţii. Aveau şi comandouri ale morţii alcătuite din oameni cărora nu le păsa dacă mor, „Escadronul morţii“[34]. Mircea Eliade era unul dintre adepţii legionarilor, a devenit ideologul lor şi până la sfârşitul vieţii le-a fost fidel""[5']. în autobiografia

apărută acum câţiva ani în germană vorbeşte invariabil cu multă admiraţie despre „băieţi", şi cu mult respect despre legătura lor virilă care-i leagă de moarte cu forţa alegerii lor existenţiale. Mişcarea purta oficial numele de Legiunea „Arhanghelul Mihail". La ceremoniile lor stăteau în primul rând preoţi ortodocşi cu părul lung şi barba neagră, în

---

[34] în 1b. rom. în original. Imre Toth se referă probabil la „echipa morţii" (n.ed.).

' Pentru detalii referitoare la relaţiile lui Mircea Eliade cu Mişcarea Legionară, vezi Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade: prizonierul istoriei,* trad. de Monica Anghel şi Dragoş Dodu, Humanitas, Bucureşti, 2005 (n.ed.).

straie de liturghie, cu tămâie şi icoane. Idealul lor era nihilismul rus terorist. întâlnirile lor aveau un caracter extraordinar de teatral, mistic. întâlnirea conspirativă a „cuibului" se deschidea cu citirea în public a numelor: îi aminteau pe cei zece studenţi teologi martiri, aşa-numita grupă de *decemviri* (executaţi din porunca regelui), care răspundeau răsunător, unul după altul, cu voci baritonale de dincolo de mormânt, „Prezent!". Românii sunt latini, dar nu romani. Le este necunoscut tot ceea ce înseamnă Roma, cu precădere legea şi statul de drept. Văd lucrurile mai degrabă dintr-o perspectivă tribală.

— *Spune-mi ceva despre tinerii evrei!*

Existau deci cele trei grupe distincte, maghiarii, românii şi evreii. Unii profesori îi aşezau pe evrei separat, în ultimele rânduri. Trebuiau să stea în partea dreaptă a clasei. Erau puţini profesori cu adevărat antisemiţi; am avut chiar şi profesori care nu dădeau nici o importanţă curentului antisemit. Eu m-am înţeles chiar foarte bine cu câţiva profesori, care mă şi apreciau. Mă gândeam însă la Bucureşti, mă atrăgea foarte tare acest oraş. La Bucureşti aveau un mare ecou mişcările avangardiste vest-europene, care nu erau atât de prezente în cultura maghiară. Mă atrăgeau foarte tare, aşa că citeam presa literară bucureşteană: *Contemporanul, Azi, Facla.* La noi nimeni nu ştia despre toatea astea, nici profesorii, nici alţii nu aveau habar, şi dacă totuşi ştiau ceva, era numai în sensul că astea sunt nişte aiureli decadente, masonice, iudeo-bolsevice. Profesorii noştri de literatură rămăseseră, mai mult sau mai puţin, la nivelul lui Mihály Szabolcska.

— *Toţi colegii tăi evrei ştiau de mişcările de avangardă?*

— Nu, eram singurul. Atât pentru maghiari, cât şi pentru evrei eram o raritate exotică. Cel puţin în Satu Mare. La

Oradea şi la Cluj lucrurile stăteau cu totul altfel.

— *Deci la Satu Mare evreii tineri nu erau atât de bine informaţi?*

— Despre lucrurile astea, nu. Auziseră de ele, dar nu-i interesau cu adevărat. Toţi se orientau către Budapesta. Şi eu. Dar în afară de asta, pe mine mă atrăgea şi Bucureştiul. Mă interesa foarte tare limba franceză, eu am fost singurul care a învăţat franceză, singurul care voia să plece la Bucureşti. Mă atrăgea extraordinar. Prietenii mei râdeau de mine, mă considerau un excentric nebun. Habar nu aveau ce însemna pentru mine Bucureştiul şi lumea aceea, pe care ei o dispreţuiau profund drept „pleavă balcanică". Trăiam deja de mult în Bucureşti, când, pe la mijlocul anilor ’60, un foarte vechi prieten de-al meu, Erno Gali, mă bate pe spate în glumă şi-mi spune râzând: „Şi cum e, frăţioare, ne-am levantinizat, ne-am levantinizat...?" El rămăsese un adevărat domn *k und k*[35], un om extrem de cumsecade, dar, ca vechi şi convins comunist, desconsidera şi dispreţuia această „gaşcă levantină". A rămas în sufletul lui un maghiar devotat, dar în ochii tovarăşilor lui activi „pe linie maghiară" nu era decât un băiat evreu orădean. El ştia, bineînţeles, şi-l durea îngrozitor. Probabil că a fost singurul cu o funcţie mai mare printre oamenii partidului pe frontul ideologic care nu a eşuat niciodată. Era mai abil decât cel mai şiret acrobat le-

> > vantin. A supravieţuit şi celor mai puternice furtuni. în timp ce ceilalţi, din jurul lui, cădeau ca muştele, el dansa

---

[35] *Ostap Bender,* erou popular, un neserios fermecător care păcăleşte pe toată lumea, este eroul comediei *Douăsprezece scaune* şi al romanului *Viţelul de aur* de Ilf şi Petrov.

2.Apărut în 1934.

Apărut în 1933.

 acolo sus pe sârmă, tremurând de frică, dar artistic. Era un mare maestru, de multe ori decorat, al conformismului, arta naţională a supravieţuirii.

— *Cu alte cuvinte cercul tău de prieteni nu îţi împărtăşea înclinaţia avangardistă. Dar atunci despre ce se discuta în cercul de băieţi şi fete evreii*

— Abia mai târziu mi-am dat seama că acest mic grup de evrei reprezenta o treime din elevii liceului, deci nu erau chiar puţini. Ne adunam la fete acasă aproape în fiecare seară, şi băieţi, şi fete. Fetele, fireşte, cântau toate la pian. Dar cel mai mult vorbeam despre cărţi. Preocuparea noastră era cultura germană de la Weimar. Literatură, în primul rând Thomas Mann, apoi Lion Feuchtwanger, Joseph Roth, Jakob Wassermann, Ştefan şi Arnold Zweig. In plus, despre noua literatură sovietică, celebra satiră a lui Ilf şi Petrov, *Ostap Bender, supus turc*| şi *Peripeţiile lui Lasik Roitschwantz în statulproletar* de Ilya Ehrenburg. Şi bineînţeles romanele lui Roger Martin du Gard, Andre Gide, Anatole France, *Les Cloches de Bâle*[2] de Aragon, *Jean-Christophe* de Romain Rolland. Starul era romanul lui Andre Malraux, *La condition humaine*| Si ceilalţi ştiau cât de cât franţuzeşte, si chiar dacă nu grozav, cel puţin se dădeau mari. Soră-mea avea o colegă foarte frumoasă, cu pistrui, blondă, cu ochi albaştri şi un zâmbet drăgălaş, o apariţie absolut fermecătoare, cred că o chema Teri Lăzăr. A fost dată afară din liceul de maici Sfânta Tereza în urma unui uriaş scandal. O prinseseră citind romanul lui Jakob Wassermann, *CazulMaurizius.* Asta

era de neînchipuit, să citească un astfel de roman decadent, imoral! De altfel mama, în semn de protest deschis faţă de acest lucru, a şi retras-o pe soră-mea de la şcoala respectivă. Acestea erau lecturile evreilor, despre care ceilalţi nici măcar nu auziseră. Era o altă lume, exotică. în cercurile evreieşti se organizau tribunale literare în jurul marilor romane weimareze. Maghiarii îi citeau pe Mikszăth, Ferenc Herczeg, Jules Verne, *Contele de Monte Cristo* şi *Tragedia omului,* mai rar pe Victor Hugo şi marii ruşi, Tolstoi, Dostoievski. La ei predomina mai degrabă cultura conservatoare clasică.

— *II citeaţi aşadar pe Thomas Mannl*

— Thomas Mann era foarte important, *Iosifşi fraţii săi* era cartea preferată a tatălui meu. Ştefan Zweig era scriitorul preferat al surorii mele. Iar *Şcoala Verdunului* de Arnold Zweig era una dintre preferatele mele.

— *De ce spui cultura weimareză?*

— Pentru că toţi aceştia, praghezii şi austriecii, de asemenea, reprezentau tradiţia care purta amprenta Weimarului. Goethe şi Schiller erau marii clasici; cei mai pricepuţi ştiau pe de rost *Faust,* cel puţin monologurile mai lungi. în afară de asta, domina psihanaliza. Prima colonie a psihanalizei era teritoriul de limbă maghiară, Ferenczi şi ceilalţi. Pe ei îi citeam în maghiară. Apoi pe Marx, Engels, scriitori marxişti ca Plehanov, Kautsky, Bebel, Mehring. Era apoi vorba despre fizica modernă, teoria relativităţii, mecanica cuantică. Pe la 16-18 ani noi toţi vorbeam despre lucrurile acestea, şi cu Ligeti, printre alţii. Aşa cum am mai amintit, temele zilei erau transformările Lorentz, ecuaţia lui Schrodinger, relaţia de nedeterminare a lui Heisenberg.

— *Ligeti era tot sătmărean?*

— Nu, era din Târnăveni, dar noi ne-am întâlnit prima dată la Deva, în tabăra de vară a tinerilor sionisti, si mai

târziu la Cluj. Acolo au venit apoi cu toţii, Clujul era punctul de gravitaţie, vârful. Curentele fizicii moderne şi ale artei moderne erau marile teme: cubismul, constructivismul, futurismul, mai mult, avangarda rusească, filmele ruseşti, *Crucişătorul Potemkin* al lui Eisenstein, film pe care nu-1 văzuse încă nimeni, dar pe care-1 ştiau toţi.

— *De unde ştiaţi voi de constructivismul rusesc?*

— Ştiam tot felul de lucruri. Uite, *Korunk* era atunci probabil cea mai bună revistă din Europa. Găbor Gaăl o edita. Era un redactor genial, el personal scria destul de prost şi foarte puţin, dar avea o cultură universală fantastică. Şi apoi mai avea un fler genial pentru tot ce era nou, important în viaţa spirituală. în timpul Comunei a fost comisar adjunct, locţiitorul lui Gyorgy Lukăcs. Toţi emigranţii de stânga austro-ungari scriau în *Korunk,* biologul Ludwig von Bertalanffy, Kassăk, Lukăcs, Attila Jozsef, Gyula Illyes, Aladăr Mod. Primele coperte au fost realizate de Moholy-Nagy. Erik Molnăr publica pe atunci în revistă, sub numele Erik Jeszenszky, articole teoretice considerate valoroase. De Kassăk, de exemplu, am citit o serie de eseuri excepţionale despre noile curente artistice. De aici ştiam ce este constructivismul rus, Malevici, El Lissitzky şi ceilalţi. Aici i-am citit pentru prima dată pe Villon şi marii poeţi cehi, Jiri Wolker, Nezval, Capek, precum şi poeziile şi prozele altora, poeţi americani

moderni, ca John Dos Passos, poeţi americani de culoare ca Langston Hughes, literatură modernă rusă, cum ar fi Efim Zozulia, Maiakovski, Ehrenburg, dacă nu mă înşel şi Blok, şi alţi autori importanţi, câţiva poeţi români iluştri, ca Arghezi, Geo Bogza şi alţii. în acest cerc de tineri snobi toţi citeau *Korunk,* era lectură obligatorie, şi comentam aproape fiecare număr al revistei. Era foarte scumpă, un exemplar, dacă îmi aduc aminte bine, costa o sută de lei, o

sumă uriaşă pe atunci. Ar însemna azi cam optzeci, o sută de mărci, poate.

— Sz *cum reuşeaţi să o cumpăraţi?*

— Noi, nicicum. Evreii doctori sau avocaţi o cumpărau şi dădeau mai departe exemplarul. Mergea din mână în mână. O citeam ca pe o carte sfântă, de la prima până la ultima literă. Si comentam totul.

5

— *La şcoală, fireşte, nu se discuta despre asta.*

— Am avut un profesor, un ardelean român, Mihail Raţiu, un om foarte snob, elegant şi cult. îi dispreţuia pe ofiţerii şi preoţii ăştia depăşiţi care aveau cultura unor învăţători de tară din secolul al XIX-lea. Se simţea în minoritate. Cunoştea deja psihologia modernă, vorbea deja despre teste, era în legătură cu sociologii şi psihologii excepţionali de la Universitatea din Cluj. Dar în cercurile intelectuale româneşti nu se auzise încă de psihanaliză. Foloseau metode pozitiviste de sorginte anglo-saxonă. Behaviorismul, testele de inteligenţă, care ni se par astăzi cât se poate de primitive, dezamăgitor de puerile, erau cele mai mari noutăţi ştiinţifice. Când mă scotea la tablă, mă întreba: „De unde ştii tu despre toate constructivismul,

futurismul, expresionismul, psihanaliza?*' I-am spus că există o revistă care se numeşte *Korunk. Notre epoque?* Nu auzise niciodată de asta, habar nu avea că există.

— *Ştia şi ungureşte profesorul ăsta al tău?*

— Ştia câte ceva. Dar nu-1 interesa. îi dispreţuia cu siguranţă pe toţi ungurii ca pe nişte barbari asiatici. Cu toate că avea evident unele dubii în această privinţă. El era din Bucureşti, de orientare franceză modernă, care nu cuprindea multe lucruri care ne interesau pe noi, maghiarii, cum ar fi psihanaliza, teoria relativităţii şi altele de acest fel.

— *Unde vorbeaţi despre toate astea? Vă întâlneaţi şi în cafenele?* Nu, doar în casele fetelor. Mergeam la Klâri Markovics, Zsozso Kovăcs sau Eva Braun. Aceasta era elita din Satu Mare, dar toţi erau mic-burghezi cu adevărat modeşti şi cât se poate de săraci. Casa lui Zsozso Kovăcs era mai răsărită, aveau mobilă veche, lustră. Alt nivel. Acolo puteai să te întâlneşti şi cu Păi Erdos Imre, un pictor în vogă ceva mai în vârstă decât noi. Mama lui Zsozso era medic, aveau şi un minunat clavecin din secolul al XVIlI-lea. La el cânta Zsozso Rameau, Bach, Corelli, Buxtehude. Era o fetiţă cât se poate de drăgălaşă, modestă şi cultă. Da, *era.* Ca multe alte fete drăgălaşe şi culte... Serile ne adunam la ele. Toate erau eleve de gimnaziu.

— *Cu ce se ocupa tatăl lui Zsozso?*

Nu ştiu, nu l-am văzut niciodată, nu a venit niciodată vorba despre el. Părinţii ei divorţaseră, sau poate că tatăl ei nu mai trăia. Apoi era o famile de muzicieni, cea a Evei Braun. Unchiul ei era un pianist celebru. Şi la Eva Braun era mobilă veche baroc de secol XVIII. Vorbeam despre Bartok, şi despre lucruri ca muzica serială a lui Schonberg,

Şostakovici, avangarda rusă. Asta e muzica pe care o cânta Eva Braun. în perioada aceea exersa *Islamey* de Balakirev. Cânta Bach, *Fantezia cromatică* şi *Fuga, Das musikalische Opfer, Suite bergamasque* a lui Debussy, îmi cânta din *Studiile* lui Chopin şi din *Dreigroschenoper.*[36] Toate astea erau normale pentru noi. Era hrana noastră cea de toate zilele, nu era nimic curios. Făceau parte din cultura de bază. Asta era bucuria noastră în atmosfera tristă, lipsită de speranţă, plină de teamă. Şi mama Evei cânta la pian, fusese eleva lui Bartok. La şcoală nu vorbeam despre toate astea. Ar fi râs de noi. îşi _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ făceau apariţia evreii palizi şi prăpădiţi... în timp ce maghiarii abia se întorceau de la vânătoare de iepuri, românii de la vreo petrecere, povestind despre chefuri grozave, bere, vin, fotbal, fete, aşa şi pe dincolo, noi mormăiam între noi despre *Iosifşi fraţii săi-,* despre secretele inaccesibile ale mecanicii cuantice, despre complexul lui Oedip şi constructivism. Ne priveau ca pe nişte paraziţi caraghioşi, dezgustători, care, în loc să aibă preocupări bărbăteşti, cum ar fi gimnastica, scrima, înotul şi mai ales vânătoarea, bat câmpii despre cai verzi pe pereţi. Pentru noi însă era normal să stăm la taifas despre astfel de lucruri.

Abia acum îmi dau seama, uitându-mă în urmă, ce înseamnă să pleci în lume cu o astfel de zestre, ce înseamnă să trăieşti într-un astfel de orăşel evreiesc prăpădit, căruia îmi era ruşine să-i pronunţ şi numele în străinătate. Foarte puţine au fost lucrurile despre care nu am aflat în perioada aceea şi care să-mi fi lipsit mai târziu.

---

[36] Muzica lui Kurt Weill cu libret de Bertolt Brecht, cunoscută în Ungaria sub titlul *Koldusopera (Opera de trei parale).*

Despre Heidegger, de exemplu, am aflat abia în anii ’60. Cărţile i le-am citit doar în străinătate. Despre alţii ştiam. Eram puşi la punct cu Cercul de la Viena, cu pozitivismul logic. Dar despre Kierkegaard şi Heidegger am auzit doar mult mai târziu, nici nu mai ştiu când. A fost cumplită senzaţia că există ceva despre care nu ştiu absolut nimic şi care are în lume o mare importanţă. Aceasta era pentru mine dovada provincialismului şi-mi era teribil de ruşine. îmi închipui cum se simt alţii care au ieşit în Occident din gaura asta întunecată şi mică, şi nu ştiu nimic despre nici unele. Cât de străini sunt în lumea asta!

— *Aşadar, Heidegger îţi spunea ceva?*

Asa si asa. întotdeauna se zice că retorica italiană, franceză, stilul latin strălucit sunt frivole, superficiale, dar nu spun nimic. în schimb cel german e serios şi mai ales profund. Toate acestea sunt adevărate. Dar nu se ştie că limba germană e la fel ca limba franceză, doar retorica e diferită. Şi de ea se poate profita. Dacă în franceză există vidul strălucit, în germană e mai degrabă vidul adânc, întunecat: crearea cuvintelor, aglutinarea. Heidegger e suspect. Se simte că e un mare spirit, dar am câteodată senzaţia irezistibilă că trişează, că profită de posibilităţile limbii germane.

— *Intorcându-mă la Ardeal: cum aţi reuşit să fiţi in legătură cu Europa prin intermediul revistei* Korunk?

— Nu eram doar în legătură. Noi prin *Korunk* eram în Europa.

— *Cum era posibil să existe acolo o revistă maghiară de un nivel excepţional,* Korunk, *iar tinerii maghiari din Ardeal să nu aibă măcar habar de ea? Cine erau atunci cititorii revistei* Korunk?

— Intelectuali ardeleni snobi, majoritatea evrei, dar

printre ei erau si destul de multi intelectuali din minoritatea
> >
maghiară. Aceştia nu aparţineau maghiarimii sclifosite, ci erau maghiari cu tradiţie de stânga, ca Lajos Csogor sau Jânos Demeter, Găspăr Tamâs (tatăl lui Gâspăr Miklos Tamăs), Edgăr Balogh, Jozsef Meliusz, Jeno Kovăcs-Katona si alţii. Dar marea masă a cititorilor era formată din intelec-
> >
tuali evrei, medici, avocaţi, mici capitalişti care aveau ceva bani. Ei întreţineau revista, care era un *one man show,* şi pe acel singur om, Găbor Gaâl, cu mare greutate îl puteau plăti, în Ardeal revista circula din mână în mână. La Satu Mare era adusă regulat de prietenul meu, cu o generaţie mai mare decât mine, Găspăr Tamăs. Un excelent ziarist. Sigur, informaţiile mele se bazează numai pe impresii personale şi folclor.[37] Această revistă avea greutate. Era balanţa valorii spirituale, sistemul de referinţă al culturii.
>

Aveam şaisprezece ani pe atunci, eram în anul doi de liceu şi deja membru de partid activ. M-a înscris dr. Miklos Torokfalvi, avocat, el a fost şi prima mea legătură cu partidul. Prin el l-am cunoscut pe Gazsi Tamăs, care mi-a devenit foarte repede un prieten apropiat şi, aş putea să spun, etern. El era unul dintre stâlpii excepţionalului cotidian sătmărean *Szamos,* al lui Săndor Denes.

Săndor Denes a fost un celebru redactor-sef si editor.
> >
Avea două fete periculos de frumoase şi incredibil de culte, cea mai mică era una dintre cele mai bune prietene ale lui

[37] Sper că datorită lucrărilor lui Săndor Toth cititorii maghiari vor putea să îşi formeze o imagine mai clară despre ce au însemnat de fapt pentru cultura maghiară universală Găbor Gaăl şi *Korunk* (notă făcută de Imre Toth).

Manei, sora mea. în 1944 a fost deportat împreună cu întreaga familie, nici unul nu s-a mai întors. Ţi-am dat odată prima ediţie completă a operelor lui Kolcsey. Exemplarul tău a ajuns la mine din biblioteca lui Săndor Denes, pe toate cele trei volume se află splendidul ex-libris al lui Săndor Denes.

Torokfalvi era un bărbat înalt, zvelt, arătos, cu ochi căprui, de o inteligenţă sclipitoare. Soţia lui era soră medicală la chirurgie şi moaşa spitalului evreiesc din Satu Mare, o fiinţă drăgălaşă, cu părul roşu, întotdeauna veselă. Torokfalvi m-a trimis la Cluj, să văd, probabil, un pic lumea. El era din Cluj şi, bineînţeles, intelectualii de stânga clujeni erau toţi prietenii lui. M-a recomandat personal poetului Viktor Brassai şi psihiatrei dr. Iren Becski. Viktor Brassai mi-a făcut cadou volumul de versuri care tocmai îi apăruse, însoţit de următoarea dedicaţie: „Ceea ce scriu aici, susţin, şi dacă trebuie, merg şi în puşcărie pentru asta.“ Nu era un poet prea bun, ştia şi el, dar era o apariţie irezistibilă, copleşitoare. Un om înalt, cu ochi întunecaţi, un cap impunător şi o voce incredibil de profundă, ca un sunet de orgă. Era unul dintre cei mai frumoşi bărbaţi pe care i-am văzut vreodată. Un excepţional recitator. Mobilizat pentru muncă forţată, a reuşit să evadeze la ruşi, care apoi l-au şi împuşcat

în cap pe loc. Iren Becski aparţinea acelei categorii de personalităţi feminine importante care au fost create şi formate de Franţa în secolele XVII-XVIII. Ele erau cele care organizau întâlniri de salon şi tot ele au pus bazele genului literar extraordinar de rafinat care în franceză se numeşte *l’art de la conversation.* O apariţie extraordinar

de atrăgătoare, sensibilă, feminină, un partener de conversaţie strălucit, un spirit complex şi excepţional. Personalitatea ei avea o latură secretă si uşor erotică. La ea se întâlneau, mai mult sau mai puţin regulat, intelectualii clujeni, în special cei de stânga, dar nu numai. Se discutau problemele de actualitate politică, teme sociale, artă şi mai ales literatură. Dezbaterile generale, înălţătoare, vehemente şi foarte snoabe erau întrerupte de recitaluri de poezie. De fapt, se spuneau pur şi simplu poezii, pentru că ideologia recitalului modelul fiind Oszkăr Ascher excludea declamarea teatrală, patosul fals, vocea ridicată şi tremurândă, cu alte cuvinte, orice gest cabotin. O experienţă de neuitat. Pentru prima oară în viaţă ascultam un recital de poezie care nu mă dezgusta, ci mă impresiona profund. Mulţi recitau din Batsănyi, Kosztolănyi, Berzsenyi, Ady, Petofi, Kolcsey, Gyula Illyes şi mai ales Attila Jozsef. îmi aduc aminte doar de trei dintre ei: Adrienne Jancso, o apariţie splendidă, misterioasă, strălucitoare, care spunea balade secuieşti. Mă vrăjeau vocea ei înceată, şoaptele reţinute. Viktor Brassai recita cu voce fremătătoare

>

versurile lui Attila Jozsef, poate ale lui Gyula Illyes şi Kosztolănyi, câteodată şi propriile lui texte. Cea de-a treia era Margit Zămszky. Cu părul negru ca pana corbului, lins, pieptănat într-o parte, cu ochii întunecaţi, pătrunzători o mândră apariţie regală. Cu o voce adâncă, catifelată spunea versuri de Berzsenyi şi Ady, balade populare secuieşti. Cine mai era acolo? Nu mai ştiu exact. Poate Găbor Gaăl, prietenul lui Margit Zămszky, Zsoli Jekely, un poet apreciat cu

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

care m-am şi împrietenit ulterior. Se poate să fi fost acolo şi Kăroly Koos, dar de el îmi amintesc foarte puţin. Iren Becski l-a prezentat pe băiatul sătmărean nou-venit, prietenul lui Torokfalvi; şi toţi m-au tratat ca pe un adult în cel mai firesc mod. Ce s-a întâmplat cu Torokfalvi şi soţia lui, nu ştiu. După război nu mai era nici unul. îmi aduc vag aminte, cred că am auzit că Torokfalvi a murit într-un lagăr de muncă, iar soţia lui a fost gazată.

în esenţă, n-am avut niciodată impresia că Ardealul este o provincie obscură, dimpotrivă, am avut senzaţia că suntem foarte prezenţi în lumea în care trăim, dar numai pentru că ştiam de ea. Datorită acestui lucru eram peste nivelul Budapestei, pentru că la Budapesta era un regim reacţionar care izolase Ungaria de restul lumii. Attila Jozsef şi Gyula Illyes au publicat foarte multe poezii în *Korunk.* Şi biografia lui Attila Jozsef scrisă de Jolăn Jozsef tot în *Korunk* a apărut pentru prima dată. în afară de asta, foarte multe traduceri. Pe cehi Capek, Nezval, Jiri Wolker i-am citit în traducerile poeţilor maghiari din Cehoslovacia. Din *Korunk* am aflat de Federico Garcia Lorca şi numeroşi poeţi români suprarealişti, necunoscuţi în şcoală, în excepţionale traduceri în limba maghiară. *Korunk* deschidea poarta către suprarealismul ceh si românesc. Din câte ştiu, revista era citită si la Budapesta, pentru că între timp *Nyugat* devenise o revistă literară rafinată, estetizantă, care publica nuvele, poezii, dar nu se deschidea spre orizonturi culturale largi cum făcea Găbor Gaăl prin intermediul revistei *Korunk.*

Când am ajuns apoi la Budapesta, oraşul mi s-a părut conservator, în sensul cel mai strict al cuvântului; lipseau

toate acele lucruri pe care Bucureştiul, ca o colonie intelectuală franceză, putea să le ofere. La Bucureşti era atunci o mişcare suprarealistă, prima în istoria românească, în care

— Pf.TER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH au fost prezenţi şi evreii, cum ar fi Tristan Tzara, Victor Brauner, marele pictor suprarealist, şi alţii. Şi mama lui Ionesco era franţuzoaică evreică[38]. El a venit în România cu tatăl său, care a ajuns aici judecător fascist. Apoi, după război, a devenit judecător comunist. Bineînţeles, părinţii lui au divorţat între timp. Acest tată a rămas pentru totdeauna o rană deschisă în sufletul lui Ionesco, i-a amărât viata. Nu si-a revenit niciodată. Cei care-1 cunoşteau ştiau de unde vine acea expresie groaznic de tristă a feţei, acea imagine de *clown triste*[39]. Mişcările avangardei vest-europene au avut un ecou puternic la Bucureşti. Românii aveau poeţi dadaişti şi suprarealişti excepţionali. Tot aici era şi Brâncuşi. Avalanşa de poeţi şi pictori suprarealişti de stânga apăruţi după Primul Război Mondial era un fenomen cu totul nou. Desigur, aceste manifestări începuseră încă dinainte de război: Caragiale, Urmuz, Samy Rosenstock, care apoi a devenit cunoscut ca Samyro şi, mai târziu, ca Tristan Tzara. în *Palimpsest*-|*x*| meu apare alternativ când Tristan Tzara, când Rosenstock. Depinde de context. Când îi răspunde obraznic nazistului Thiiring, conform căruia evreii neagă totul, atunci îi

---

[38] Marie-Therese Ipcar (1880-1936), născută la Craiova, fiica lui Jean Ipcar şi a Anetei (născută Ioanid) (n.ed.).

[39] In biografiile Eugene Ionesco, tatăl, Eugen N. Ionescu (1881— 1948), este amintit ca „avocat" şi ca „funcţionar superior în prefectura judeţului Olt". Divorţul părinţilor lui Eugene Ionesco a avut loc imediat după Primul Război Mondial. Pentru detalii, v. Matei Călinescu, *Eugene Ionesco: teme identitate şi existenţiale,* Junimea, Iaşi, 2006 (n.ed.).

vorbeşte Samy Rosenstock, ca să vadă, nu-i aşa... Căci Tristan Tzara era deja numele unui celebru scriitor francez. Erau deci implicaţi în această mişcare şi poeţi şi scriitori evrei. Pentru majoritatea românilor toate astea nu însemnau fireşte nimic, nu erau decât o fantasmagorie iudeo-bolşevică. *Cuvântul ieşit acum din uz, dar pe atunci cuvântul epocii, era* destruăl *[distrugere].*

— Da, sigur, evreii bolşevici distrugeau. Vorbeam deci între noi despre vitamine, emanciparea femeii, complexul lui Oedip, marxism, transformările Lorentz, Roşa Luxemburg, Balakirev şi tot restul. Ca să nu mai spun că clasicii germani, cum ar fi Kant, erau lectură obligatorie. In ochii tatălui meu, nimic nu te ridica mai mult decât să citeşti şi să înţelegi *Critica raţiunii pure* de Kant. Pentru că el o tot citea şi nu reuşea s-o înţeleagă. Asta însemna în familie vârful intelectual absolut.

— *Ce anume din* Critica raţiunii pure *o ridica la un astfel de rang? Ce vă transmitea? Pentru că tu o citeai, era acolo, printre cărţile tale. Ce înţelegeai din ea la 16-17 ani?*

Era foarte grea. La întrebarea asta am putut răspunde abia mai târziu, mult mai târziu. Dacă ai o după-amiază liberă şi citeşti din filozofia franceză şi engleză a secolului al XVIII-lea, observi că textele lui Hume şi Locke sunt ca nişte băi călduţe, agreabile. Spun nişte lucruri atât de frumoase şi nobile, şi le exprimă atât de frumos, dar sunt, cum să-ţi spun, nişte forme de înţelepciune *common sense,* pe care omul le înţelege uşor. Dacă iei apoi *Critica raţiunii pure,*

eşti lovit în plex deja de limba însăşi. Nu nu numai că e mai dură, dar are o cu totul altă dimensiune. Ce analiză ne oferă profesorul acesta german mic şi fragil, care nici n-a trecut vreodată hotarele Konigsbergului! Ce fantastică intensitate spirituală răzbate din rândurile sale! Ceilalţi se folosesc de anecdote, povestesc cum este natura umană, cum trebuie să fie raporturile sociale şi politice, astfel de înţelepciuni profunde, frumoase si bune, foarte liberale si democratice. Bunul-simţ însuşi vorbeşte în ele. Şi din punct de vedere politic sunt mai practice şi mai utile. Dar fantastica forţă analitică _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ cu care raţiunea pură se autoexaminează, felul în care pătrunde în ea însăsi a fost o noutate uluitoare. Felul necrută-

» > tor în care îşi pune întrebări chinuitoare ar fi fost de neînţeles pentru ceilalţi. Nu se mulţumeşte cu soluţiile înţelepte, nu găseşti la el sfaturile bune pe care le poţi citi, de exemplu, în scrierile lui Thomas Reid, celebrul *common sense philosopher* scoţian, potrivit căruia dacă ai îndoieli cel mai bine este să procedezi la fel ca ceilalţi sau conform obiceiurilor consacrate. In comparaţie cu ceea ce au scris empiriştii englezi, Voltaire, Diderot, enciclopediştii şi, mai târziu, Auguste Comte, este un limbaj cu totul diferit, de alt calibru. Probabil că această forţă fantastică a fost ceea ce l-a impresionat pe tata.

— *Vorbeaţi între voi despre Kant?*

— Nu, pentru tata nu era decât un vis.

— *Şi cu prietenii?*

— Da, asa, din auzite, într-un fel diletant, ştiam câte ceva despre el. Toţi au preluat din discuţii câte ceva despre a priori sintetic, despre imperativul categoric. Făcea parte din folclor. Şi aceasta era diferenţa dintre noi şi ceilalţi copii maghiari şi români de 15-16 ani. Ei nu aveau aşa ceva în folclor, în vreme ce la noi imperativul categoric „cerul înstelat deasupra mea şi legea morală în mine“[40] era hrana noastră de zi cu zi. Ne necăjeam unul pe altul: tu nici n-ai citit, ştii asta din ce-ai auzit de la alţii, la mâna a doua. Eşti fanfaron, te dai doar mare.

— *In toate astea ce era profitnd şi ce era fanfaronadă?*

Fapt este că printre evrei a existat întotdeauna o teribilă sete de cunoaştere, ambiţia de a sti; cunoaşterea era cea mai importantă valoare socială. Aşa că mulţi îşi dădeau bineînţeles importanţă, exista multă fanfaronadă. Cine confunda autorul unui roman cunoscut cu alt autor, nu ştia cine este autorul unui roman celebru sau cita greşit o maximă din latină se discredita. Şi aşa, cu pedanterie, se tachinau unii pe alţii: „Tu nici măcar n-ai citit asta, habar n-ai, vorbeşti aşa doar ca să te afli în treabă." în mare parte era adevărat, puţini citiseră Tvzwrr-ul lui Goethe de la început până la sfârşit, puţini îl citiseră în original pe Kant, restul trăncăneau doar, se dădeau mari. Majoritatea ştiau din auzite, superficial, de la alţii, dar a doua zi vorbeau ca adevăraţi cunoscători. Aceasta era fanfaronada tipic intelectuală. Nici unul nu citise, nici unul nu ştia exact despre ce era vorba, dar dezbăteau. Să nu uităm însă că şi acest tip de folclor transmitea o grămadă de

---

[40] Vezi Immanuel Kant, *Critica raţiunii practice,* trad. de Nicolae Bagdasar, Editura IRI, Bucureşti, 1995, p. 186 (n.ed.).

informaţii. Eu mă străduiam totuşi să citesc, dar şi aşa am ciupit multe din salon, în timpul discuţiilor. La început mă dau mare, ca şi cum aş fi citit, apoi citesc textul în original. Chiar dacă majoritatea se grozăveau fără nici un fel de bază, dacă doar blufau, doar înşelau, inclusiv asta demonstrează respectul aproape evlavios pe care îl aveau pentru cultură.

— *Asta era valabil şi pentru unguri. De exemplu Lajos Fiilep, pastor reformat din Zengovârkony, ştia totul, citise tot...*

— La Budapesta, bineînţeles, alta era deja situaţia, era o metropolă, lucrurile astea nu mai erau particularitatea evreilor. Colegiul Eotvos putea să fie asemănător.

— *Fiilep a fost pastor în Zengovârkony,. apoi profesor universitar, şi ştia totul. Mi-a căzut în mână o scriere de-a lui despre Heidegger, din câte îmi aduc aminte o scriere perfect diletantă. Auzise de el, e limpede că-lşi citise, dar am avut impresia că nu-l înţelesese. Sigur, ceilalţi ştiau şi mai puţin. Lucrurile astea se întâmplau probabil la fel şi la Budapesta în anii '30: ştiau tot, şi toţi ştiau totul mai bine. De unde vine asta, e ambiţie maghiară sau evreiască?*

— După părerea mea, evreii au jucat probabil un rol important în crearea unei astfel de atmosfere. Pedanteria că trebuie să ştii! Sigur, în Germania şi Franţa alta era deja situaţia, depăşiseră momentul acesta, dar chiar şi în acel mediu evreii formau o astfel de societate în care admiraţia pentru ştiinţă şi practicarea ei erau foarte puternice. Dar la Paris şi la Berlin nu era o particularitate a evreilor.

— *Spinoza şi Moses Mendelssohn erau totuşi excepţii. Epoca Luminilor in cercurile de la Viena, Paris şi Londra*

sau mişcarea de reformă din Ungaria nu implică prezenţa evreilor.

— E adevărat, dar aceea era o altă lume. Purtătorii noţiunilor Reformei erau aici aristocraţii. Dar la Satu Mare, Baia Mare, Sighet, Oradea, în cercul strâmt al clasei de mijloc şi al micii burghezii, chiar dacă la nivel de diletant, în cea mai mare parte evreii reprezentau mediul care deţinea şi transmitea noţiunile de cultură globală şi de emancipare, în legătură cu asta vreau să-ţi povestesc o întâmplare care, în pofida lipsei ei de importanţă, mai mult, a ridicolului ei, mi-a rămas întipărită în minte în aşa fel încât n-o voi uita niciodată. Trebuie să fi avut vreo 16-17 ani. Tocmai comentam pentru celula comunistă a tinerilor sătmăreni, la o întâlnire foarte conspirativă, undeva într-o cameră prost luminată, una dintre lucrările lui Engels, probabil *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om.* Mă ascultau toţi cu gura căscată. Toţi erau copii de proletari evrei, jalnici, foarte săraci. Printre ei era Misi Hersko, de-o vârstă cu mine, un copil ager la minte, receptiv şi deştept. Frecventa încă Yeshiva[41] ca elev talmudist, îşi ascundea elegant perciunii în spatele urechilor, ura mediul în care trăia şi şi-ar fi dorit să scape de-acolo.

Mergeam împreună acasă. Mi-aduc aminte, era o seară de iarnă timpurie rece şi jilavă, pe stradă lămpile dădeau o lumină searbădă şi murdară, iar noi păşeam tăcuţi unul lângă altul. Deodată Misi spune domol: „Eu *de mult* aş fi scris o carte dacă aş fi ştiut să scriu atât de repede cu caractere neevreieşti ca tine.“ Tonul lui era evident dispreţuitor, şi imediat am realizat că eu *de mult* sunt o

[41] Instituţie evreiască tradiţională de învăţământ superior religios (n.ed.).

nulitate.

— *Cu alte cuvinte, principala ambiţie a tinerilor evrei şi a familiilor burgheze era să stăpânească cuceririle ştiinţei şi artele. Totodată erau oricând pe punctul de a da buzna în lume şi a-şi aduce contribuţia. Aţi vrut să înţelegeţi lumea, sau care era de fapt mizai*

— Da, voiam să înţelegem, voiam să înţelegem lumea, într-adevăr, lumea toată. Voiam să scoatem capul din gaura aceea întunecată si mizeră în care trăiam, si voiam să întelegem lumea, nici mai mult, nici mai puţin, lumea în ansamblul ei. Ce este această lume în care trăim? Se purtau discuţii aprige despre constructivism, despre cubism, dadaism, lucruri pe care nici unul din noi nu le văzuse.

Odată un prieten a venit de la Budapesta cu un album intitulat *Carved Wood.* Acolo am văzut pentru prima oară imagini cu lucrările lui Naum Gabo şi ale lui El Lissitzky, mobila lui Calder şi sculpturile lui constructiviste, despre care se purtau deja de mult discuţii înverşunate, fără ca vreunul dintre noi să le fi văzut. Ceea ce poate fi considerat drept un lucru lipsit cu totul de seriozitate, superficial, o fanfaronadă. Să nu uităm însă că în Ardeal, în exact acelaşi mediu, ungurii ajung până Ferenc Herczeg şi rămân între hotarele literaturii maghiare, iar românii la propriul lor Ferenc Herczeg. In acelaşi timp copiii aceştia evrei ştiau măcar denumirile, şi astfel se aflau deja în clocotitoarea lume actuală. Eu, spre exemplu, nu aveam probabil mai mult de 14 ani când îi ascultam tot timpul pe

adulţi dezbătând despre ce _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ înseamnă impresionismul, ce este expresionismul. Habar n-aveam ce sunt ele, dar nici nu îndrăzneam să deschid gura, nu cumva să mă compromit.

In perioada aceea prietenul meu Miki Kalmăr s-a întors acasă de la Budapesta, unde era elev în anul doi la seminarul rabinic. Un loc cât se poate de rafinat şi elevat, şi Miki îşi purta cu modestie palida aură a omniscienţei superioare. Intervenea în discuţii cu un foarte blând si binevoitor aer

> *i*

— patern şi un zâmbet de angajat al unei societăţi de binefacere, dar şi atunci extrem de rar. Odată, în secret, i-am pus întrebarea care mă chinuia: „Tu, Miki, ce-i aia «expresionism», ce înseamnă «impresionism»?⁰ îmi spune să trec pe la el în seara următoare să-mi explice. Mă şi duc la el, în afara oraşului, pe minunata stradă Păzsi, străjuită pe ambele laturi de platani bătrâni uriaşi. Miki mă primeşte foarte amabil şi începe să-mi povestească tot felul de lucruri din care eu nu înţeleg nici un cuvânt. Când îşi dă seama, îmi spune, stai un pic, vei înţelege imediat. Şi cu asta scoate un album pe care-1 adusese nu demult de la Budapesta din acela de lux, pe care l-ai face cadou de Crăciun -, îl răsfoieşte, alege apoi o imagine pe care o analizează foarte atent, încruntat, şi spune: „Vezi? Asta este expresionistă, pentru că... pentru că *exprimă* ceva" şi gesticulează răsucindu-şi sugestiv mâna spre exterior. Răsfoieşte în continuare şi-mi arată o altă imagine: „Asta însă este impresionistă", spune, „pentru că te

impresionează, nu?, îţi creează o impresie", şi cu o mişcare spre interior a braţului ilustrează plastic verbul „a impresiona". Eu îl priveam cu admiraţie şi încercam să aplic metoda lui. Din păcate, sensibilitatea mea s-a dovedit prea săracă pentru a putea face diferenţa dintre „impresie" şi „expresie", dar a trecut mult timp până când să am unele îndoieli cu privire la omniscienţa lui Miki. *M-aş întoarce la întrebarea care a fost miza. Acum o sută de ani, tinerii evrei n-ar fi vorbit despre ce este geometria neeuclidiană, care sunt problemele de bază ale calculului infinitezimal, sau cine este Caspar David Friedrich. Cum de era generaţia ta atât de europeană? Ce o motiva?*

— Nu ştiu. Spui că acum o sută de ani n-am fi vorbit despre lucrurile astea? Acum două sute de ani, să zicem, sigur nu. Recunosc. Dar de unde izvorăşte această puternică sete de cunoaştere a evreilor? Nu ştiu. Probabil că e vorba

> >

de datină, respectul sacru pentru literă, pentru scris, pentru carte. Stiinta ca avuţia cea mai de preţ. De ce n-ar fi fost si pentru maghiari la fel? Fără îndoială, exista şi la ei setea de cunoaştere: cunoştinţele istorice, în special din istoria maghiară, literatura maghiară clasică, Petofi, Vorosmarty, Arany şi, bineînţeles, Madăch, Jokai, Mikszăth, cercetarea arborelui genealogic, Jules Verne şi Karl May. Doar că ei se concentrau pe altceva. Le lipsea cosmopolitismul.

îmi vine în minte o anecdotă despre Jănos Neumann (John von Neumann). Cu siguranţă s-a întâmplat, pentru că am auzit-o de la martori oculari. Intră în camera în care se aflau prietenii lui matematicieni şi spune: „Copii, *goyim*

(neevreii) au demonstrat următoarea teoremă...“ *{râde),* cu alte cuvinte: „în timp ce voi, mari înţelepţi, staţi aici şi nu faceţi nimic, *goyim* au demonstrat următoarea teoremă importantă, la care voi nici nu v-aţi gândit."[42] Acest: *„goyim* au de_____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ monstrat“ arată că şi în epoca ghetoului erau permanent teribil de interesaţi de ceea ce făceau *goyim.* îi admirau, căci iată, ăştia ştiu, sunt mai deştepţi decât noi, nu trebuie să fim atât de încrezuţi. Anecdota asta mi-a spus-o Erdos, şi de asemenea Turăn[43] [44] [45]. Erau amândoi prietenii lui Jănos Neumann. Turăn şi cel mai bun prieten al lui, Erdos, făceau parte dintre vârfurile teoriei numerelor. în afară de asta, Turăn era un credincios profund convins. Evreii s-au afirmat mai ales în domeniul teoriei numerelor, şi Turăn mi-a spus odată, un pic în glumă: „Ştii, teoria numerelor este matematica ghetoului." Da, pentru că, după el, numerologia Cabalei le-a inspirat evreilor sensibilitatea şi interesul puternic pentru natura numerelor.

Spusele lui Leopold Kronecker, unul dintre cei mai mari matematicieni ai secolului al XIX-lea, au devenit deviză în cercurile de matematicieni: „Numerele naturale au fost

---

[42] *Cf.* Norman Macrae, *John von Neumann,* Pantheon Books, New York, 1992, p. 43: *„«Die Goim haben den folgenden Satz bewiesen» he once said to Stan Ulam in Princeton about some non-Jewish mathematicians' result — implying that, as Jews, Ulam and he should have got itfirsP* („«Goii au demonstrat următoarea teoremă», i-a spus odată la Princeton John von Neumann lui Stan Ulam despre rezultatul obţinut de un matematician neevreu, făcând aluzie la faptul

[43]că ar fi trebuit ca ei, ca evrei, adică el şi cu Ulam, să fi descoperit asta înaintea lor“).

[44] Paul Erdos şi Paul Turăn celebri matematicieni maghiari (n.tr.).

[45]1. Simpatizanţi ai nazismului care tratau cu o superioritate aristocratică mişcările de mase naţional-socialiste.

* Douăzeci şi unu, douăzeci şi doi, patruzeci şi şapte (germ., n.tr.).

create de Dumnezeu; toate celelalte sunt *Menschenwerk"*,* creaţie omenească failibilă." Kronecker nu recunoştea asa-nu> > > mitele numere iraţionale, de exemplu rădăcina pătrată din doi, şi prin aceasta existenţa continuumului matematic şi a infinitului actual. După părerea lui acestea trebuiau excluse din matematică. Numai numerelor naturale (adică unu, doi, trei etc...) li se poate atribui existenţă reală, din acestea trebuie construită întreaga matematică. Deviza care îi este atribuită poartă pecetea acestei filozofii. Kronecker era un om foarte cunoscut, şi unul dintre personajele preferate ale propagandei antisemite. Era un om scund, o personalitate

autoritară, provocatoare, excentrică, insuportabil de strălucit şi spiritual, şi un unicat printre matematicieni unul dintre cei mai buni cunoscători ai operei lui Hegel. Kronecker nu era doar evreu, ci şi aşa-numitul evreu tipic *„ein witziger Jude“,* un evreiaş plin de spirit -, mi-a spus un *Edelnazd* în 1956 la Bucureşti, Wilhelm Blaschke, unul dintre matematicienii de prestigiu ai Universităţii din Hamburg. Kronecker, de meserie bancher, era, în consecinţă, „un evreu bogat“, şi doar cu greu a acceptat solicitarea Universităţii din Berlin de a ocupa catedra de algebră. Gura lumii spunea că a invocat pierderea unor sume mari de bani prin renunţarea la meseria sa, căci ce reprezenta un salariu de profesor pe lângă veniturile sale, motiv pentru care universitatea i-a oferit, ca despăgubire, un salariu mai mare. Adevărat sau nu, nu ştiu, în orice caz povestea asta este o reclivă a folclorului antisemit din cele mai nobile universităţi germane. Acelaşi folclor spune că — iar acum avem şi probe tipărite cuvintele lui Kronecker se

regăsesc în spiritul lui de bancher: „Cămătarul îşi numără banii, *einundzwanzig, zweiundzwanzig, siebenundvierzig*" — aşa că este absolut natural ca pentru el numerele naturale să-l reprezinte pe însuşi Dumnezeu." Bineînţeles, majoritatea matematicienilor, contrar filozofiei lui Kronecker, acceptă existenţa numerelor iraţionale, a continuumului, a infinitului actual. Polemizând în apărarea lor, a devenit aproape obligatoriu să-l citeze pe Kronecker, să-l judece şi să-l discrediteze prin trimiterea la trecutul lui de bancher. Ascultam odată la Paris o conferinţă de Rene Thom, unul dintre cei mai străluciţi şi, din punctul de vedere al filozofiei, cei mai cultivaţi matematicieni din ultimii cincizeci de ani. Thom era marele profet al continuumului matematic îl ataca tocmai pe Kronecker cu argumentul cunoscut, „sigur, bancherul", străduindu-se să-l discrediteze. După conferinţă mă duc la el şi îi spun: *„Cher Monsieur Thom,* povestea asta este o bârfă prostească. Mai bine să n-o răspândim. în primul rând pentru că şi dumneavoastră dispreţuiţi atât de mult repertoriul antisemit, iar în acest caz «bancher» înseamnă evreu. Acesta este însă răul cel mai mic. Răul mai mare este că aforismul lui Kronecker nu-si are obârşia în trecutul său de bancher, ci în vasta sa cultură iudaică. Fiindcă, potrivit Cabalei, Dumnezeu a creat literele înainte de toate. Acestea, în ebraică, întocmai ca în greacă, reprezintă totodată numerele, iar din combinarea literelor au luat naştere cuvintele, si textul care simbolizează lumea. Lumea materială reproduce însă aceste litere, respectiv combinaţiile de numere". Thom se uită îngrozit la mine, roşeşte şi spune: *„C'est une honte,* îmi este ruşine, dar eu n-am ştiut nimic despre asta."

— *L-ai cunoscut personal pe Erdos?*

— Da, eram amici. Era uşor să fii amic cu Erdos.

— *Unde v-aţi cunoscut?*

La Bucureşti, în 1956, la un congres de matematică. Erdos era un mare mistic, un Sfântul Francisc din Assisi. Părinţii lui fuseseră comunişti. El nu era, dar suferea la rândul lui de un fel de fanatism de stânga cu influenţe religioase. Erdos era tipul de credincios în secret. în secolul al XVIII-lea toţi oamenii erau oficial credincioşi. Nu puteai fi ateu decât în secret, prin urmare doar criptoateu, acuzat de spinozism. Spinoza a fost un caz aparte, nu se poate şti ce-a fost de fapt. _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ Eu cred că Spinoza era în realitate profund credincios. Dar toţi îl acuzau de criptoateism. In schimb, în secolul XX toată lumea este adeptă a ateismului ştiinţific, şi există câţiva criptocredinciosi, cei ce cred în secret în Dumnezeu. Un astfel de criptocredincios era Erdos.

— *V-aţi cunoscut deci la Bucureşti.*

— Da. în 1956 au organizat acolo un mare congres la care au invitat oameni din toată lumea.

— *Mai târziu nu v-ati mai întâlnit?*

>

— Ba da, ne întâlneam destul de des. Pe Dumnezeu, din pricina Auschwitzului, îl numea „SF“, *Suprem Fascist.* Dar îl evoca permanent. Dumnezeu deţine „Marea carte" în care se pot găsi dovezile perfecte asta era placa lui preferată. Când îl întrebam dacă crede, întotdeauna îmi zâmbea cu dublu înţeles şi clătina secretos din cap, dând

din mână într-o coregrafie a incertitudinii: „Poate că da, poate că nu.“ Mi-aduc întotdeauna aminte de asta. Se spune despre evrei că sunt printre ei oameni care cred foarte tare în Dumnezeu. Aceştia sunt o minoritate. Majoritatea îl resping. Dar nu există nici unul care să fie indiferent fată de Dumnezeu. Asta
J
chiar aşa era. Sau cred în el, sau se polemizează cu el. Erdos era un caz tipic.

Dar întorcându-mă la întrebarea ta despre ce ne motiva pe noi. Interesant. De unde vine şi asta? Nu ştiu. Eu însumi eram foarte curios din fire. Mă stăpânea o mare sete de cunoaştere, dar nu eram singurul. Un alt prieten de-al meu era înnebunit după muzică, ştia pe dinafară toate ariile celebre. Copiii maghiari se duelau, se luau la întrecere care e mai puternic, care e mai bun sportiv. Jocurile evreilor erau: „Din ce operă, din ce cantată e bucata asta?" De unde toate acestea? Nu ştiu. Cum spuneam, nu eram singurul cu aşa o sete de cunoaştere. Unii au rămas însă la nivel de diletanti.

— > J *Diletantismul acesta a proliferat parcă în ultimul timp printre evrei.*

— Cred că înfloreşte peste tot. Şi în America e teribil acest diletantism. Azi e deja o boală mondială. Probabil că întotdeauna asta a şi fost. Noi credeam că doar puştii aceştia evrei din Satu Mare erau diletanţi, şi că de fapt nu ştiau nimic. în 1976 m-am întâlnit la Princeton cu Alfred Kaufmann, care era acolo profesor de filozofie. Un trist evreu berlinez cu adevărat modest, simpatic, dar foarte sever şi uşor ursuz. El ştia totul, şi totul cu o precizie absolută. Scrisese cărţi care aveau mare succes în perioada aceea, despre Nietzsche şi Hegel. Kaufmann îmi

şi spunea: „Da, acum am ceva succes.“ Când a ajuns la Londra la douăzeci de ani, în 1938, îl priveau şi ziceau: „Ia te uită, vine un puşti evreu german de la Berlin şi începe să propovăduiască despre Nietzsche şi Hegel, chiar în Anglia, acolo unde aceştia erau consideraţi ideologii imperialismului înfumurat german. Ceaţa teutonică de nepătruns." în Anglia îl urau pe Hegel, pe de o parte din cauza metafizicii, pe de altă parte pentru că-1 considerau reprezentantul tipic al spiritului german.

— *La un moment dat Hegel avea o şcoală în Anglia, şi-l apreciau foarte mult.*

Da, dar asta s-a întâmplat demult, a dispărut complet cu timpul. Şi iată că vine acest proaspăt emigrant evreu german, Alfred Kaufmann din Berlin, şi începe să răspândească ideile diavolului, ale marelui Satan, Nietzsche, Hegel, metafizica tulbure teutonă. în Anglia acelor timpuri asta era o întreprindere eroică, pot spune conştient sinucigaşă. în anii ’70, sub influenţa mişcării de stânga, cărţile lui au început treptat să aibă trecere. Kaufmann era un om foarte modest şi simpatic. Făcea fotografii minunate. Numai portrete, din toate colturile lumii. Era un artist, dintre cei mai buni. ____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ Ceea ce-1 interesa în calitate de artist-fotograf era întrebarea de bază a filozofiei: ce este omul? Am două albume de fotografie de-ale lui. I-am spus o dată că am un prieten în Bucureşti care scrie o carte despre Heidegger, şi că-1 citează pe el, pe Kaufmann. Mi-a răspuns foarte acru, cu o grimasă sceptică: „Mă citează. Bine. Dar m-a citit? Trebuie să fie foarte atent! Toţi citează, dar nimeni nu citeşte. “

Astea sunt scepticismul şi pedanteria tipic evreieşti: „Se dau mari, se fac doar că citesc, dar în esenţă nu citesc, doar citează."

— *Asta-i şi pedanteria germană.*

— Da. Evreii însă au dus-o la extrem. Prin urmare, ce-i motiva pe cei din generaţia mea? Nu ştiu să explic. Dar care erau idealurile noastre? Ştiinţă, cultură. E adevărat, de multe ori la nivel pedant şi diletant, dar şi asta este ceva, dacă fac comparaţie cu mediul în care nici la modul superficial şi diletant nu ştiau că există psihanaliză, Bertrand Russell, Cercul de la Viena sau transformările Lorentz. Acesta era biotopul în care trăiam, acesta era mediul meu. O grămadă de diletanţi au ieşit din acest mediu. Dar chiar dacă în mare parte erau diletanţi, transmiteau şi susţineau o atmosferă în care ştiinţa era valoroasă. Trebuia să fii *ăjour* în toate domeniile.

— *Cercurile intelectuale de la Budapesta aveau aceeaşi pretenţie de a fi bine informate. Aşa era, de pildă, Cercul de Duminică al lui Antal Szerb şi Găbor Halâsz. Se întâlneau la Mdrta Sdrkozi. Ldszlo Cs. Szabo povestea că fiecare dintre ei trebuia să prezinte săptămânalpatru-cinci cărţi.*

— Să dai buzna pe vremea aceea în Satu Mare, într-un mediu de maghiari de familie bună sau de români-maghiari semianalfabeţi, unde la sfârşit de săptămână se fierbea palinca şi se ţineau petreceri! Cu *Teoria materialistă a fiinţei* de Aladăr Mod, de pildă! O carte de filozofie nu tocmai uşoară: fiinţa, nefiinţa, identitatea contrariilor acesta era

vocabularul de bază. Sigur, astăzi ni se pare uşor deja. Dar era totuşi greu. Noi nu spuneam că este o tâmpenie, ci era înţelepciunea supremă. Ne străduiam s-o înţelegem. O luam în serios.

— *La Budapesta exista de asemenea o intelectualitate snoabă.*

— Sigur că da, exista şi în Oradea. Pentru noi Clujul era, fireşte, *non plus ultra.* Oradea se afla la un nivel mai înalt decât Satu Mare, pentru că în timpul Primului Război Mondial acolo era încă vie tradiţia Vestului; era *încă,* nu-i aşa, oraşul lui Ady. Ady, Oszkăr Jăszi, Margit Kaffka, toţi veneau din zona aceea. Satu Mare, Oradea, Baia Mare, Cărei, cuibul familiei Kărolyi, capitala judeţului Satu Mare, deci zona aceasta.

— *Acum, spune-mi, exista vreun fel de comunicare între cele două grupuri, între copiii maghiari şi cei evreii*

— Nu. Nici una. în Satu Mare, cel puţin, nu a existat.

— *Pentru că, nu-i aşa, Oradea era fortăreaţa radicalismului maghiar. Şi Clujul era un oraş cu spirit maghiar. Câţi dintre copiii Ardealului sunt la Budapesta? Gândesc că şi în jurul revistei* Korunk *s-a strâns elita intelectuală ardeleană. Fiecare dintre ei era un exemplu al relaţiei spirituale şi sociale dintre intelectualitatea liberală maghiară şi evreimea asimilată. Şi cu toate acestea la voi nu exista o relaţie între tinerii celor două grupuri?*

în nici un fel. Aveam în comun faptul că vorbeam ungureşte, şi faptul că trăiam în opresiune ca minoritari. Dar maghiarii erau cufundaţi în tristeţea iredentismului. Din punct de vedere cultural, minoritatea maghiară oprimată era de departe peste nivelul coloniştilor români

de primă generaţie importaţi din Balcani, căci aceşti colonişti erau încă la origine păstori şi ţărani. Şi ei îşi dădeau seama de asta. Maghiarii erau foarte civilizaţi, extrem de manieraţi, exista o cultură maghiară, majoritatea ştiau câte ceva şi despre clasicii germani. Şi printre evrei existau, foarte puţini, dar erau unii care nutreau sentimente naţionale maghiare. De exemplu, un cunoscut avocat evreu din Satu Mare, dr. Fischer, era deputat al partidului maghiar. Fiul său, Georges Fischer cunoscutul jurist socialist -, era, la Paris, secretarul lui Leon Blum. Sigur, câteodată, găseai şi printre maghiari oameni cu vederi largi, majoritatea excentrici, pe care nu-i însufleţea imboldul „totul înapoi!“. Aşa era cu siguranţă şi domnul Muhi, proprietarul casei noastre. Era o casă uriaşă, mie cel puţin aşa mi se părea. Curtea, ca o galaxie. La Budapesta, pe strada Király, mai sunt probabil curţi atât de mari, locuinţe prăpădite, cu WC comun, o budă în fundul curţii. Iti dai seama, duhoarea aia si tot restul. Familia era destul de înstărită, poate chiar bogată. Aveau proprietăţi. în Satu Mare erau proprietarii a două clădiri uriaşe de locuinţe, aşa-numitele „case Muhi“. Pe fiul lor, Săndor Mohi[46], l-am cunoscut întâmplător după război. Era un pictor talentat, renumit, cu care am avut o relaţie foarte bună. Domnul Muhi şi soţia veneau câteodată să inspecteze casele. Cuplul arăta ca o caricatură de Dubout: femeia era masivă, o balenă plescăitoare, ca o nevastă de ţăran. Inspecta şi vocifera tare, cu mânie, grosolan: „Ce caută aici găleata asta cu lături? De ce stă poarta deschisă? Grajdul nu este în ordine! De ce zace furca asta

[46] Săndor Muhi (1902-2001), profesor la Institutul de Artă de la Cluj. Şi-a semnat picturile cu numele Mohi şi Mohy.

aici?“ Dacă vedea pe cineva că stă în curte şi face pipi, zbiera: „Nu te mai pişa acolo!“ Bărbatul ei, în schimb, era tipul micului aristocrat ungur, subţirel, fragil şi un pic timid, un adevărat domn Biedermeier. Era prieten cu tata. Avea maniere alese, vorbea încet, aproape şoptit. Purta vestă ___PETER VĂRDY ÎN DIALOG CU IMRE TOTH şi sacou, un fel de pălărie de vânător, trasă mult pe frunte, cozorocul atingându-i nasul. în timp ce nevastă-sa inspecta şi „punea ordine în sfârşit", el intra la noi şi discuta cu tata pe îndelete texte din Vechiul Testament. Era vizibil dezinteresat de casă, de proprietate. Când îşi termina inspecţia, nevastă-sa intra şi striga după el. El atunci se ridica cu atenţie, îşi lua la revedere strângându-i politicos mâna tatei şi repeta cu glas tare *ceterum censeo-\2* său: „Pentru că, atâta timp cât există Dumnezeu, Regele şi Patria, n-o să fie pace pe pământ!" Aşa filozofa domnul Muhi.[1] Aceasta era o clasă de mijloc maghiară de proprietari de pământ cât se poate de cultivată, dar ei nu aveau ceea ce detestau întotdeauna la evrei, şi anume dorinţa de a fi moderni şi în vogă cu orice preţ. Aveau o cultură conservatoare.

— *Evreii erau, în schimb, snobii*

— Sigur, zgomotoşi şi snobi. Conta doar ceea ce era *dernier cri*[47] [48]*.*

— *Mi-ai spus că în casele în care erau fete exista un pian. Şi voi ave aţii*

— Sora mea cânta la vioară, avea o vioară pentru profesionişti. Ii era profesoară Jolăn Kovăcs, o doamnă

---

[47]1. După afirmaţiile lui Edit Lupra (născută Muhi), tatăl său era preot reformat, dar a renunţat la preoţie şi s-a ocupat în continuare doar de comerţ.
[48] Ultimul răcnet (fr., n.tr.).

evreică, un fantastic geniu muzical. Era dintr-o familie de muzicieni. Dădea ore şi gratis, pe mine, spre exemplu, m-a învăţat gratis să cânt la violoncel, pentru că era nevoie de un violoncelist. Mi-a spus: „Dumneata ai mână de violoncelist, dumneata trebuie să cânţi la violoncel."

— *Ne cunoaştem de 24 de ani şi acum aud pentru prima dată că ai cântat la violoncel.* Sigur. Mai mult, am avut şi un oarecare merit în acest domeniu: m-am lăsat. în acea mică orchestră am nimerit împreună cu nişte tinere unguroaice care cântau şi ele aici, dar de apropiat nu ne-am apropiat niciodată. între noi era un zid. îmi plăcea mult una din fete. Era foarte frumoasă, avea ochi albastru-închis, era foarte serioasă, foarte bine-crescută. Ea cânta la violă, eu la violoncel. Era foarte drăguţă cu mine. Ungurii se purtau foarte civilizat. Ceea ce nu se putea spune despre români: erau mai degrabă neciopliţi, un pic grosolani. Am întrebat-o la un moment dat dacă o pot conduce acasă. Parcă o văd şi acum cum s-a uitat la mine cu ochii măriţi de frică, şi, apărându-se cu mâinile, a izbucnit în plâns şi a murmurat aproape ininteligibil: „Nu, nu!“ îi era teamă să fie văzută cu un evreu pe stradă. Nu era nici o legătură între noi.

— *Băieţi, fete, cum eraţi unii cu alţii?*

— La evrei, între băieţi şi fete exista o egalitate absolută. Fetele luau parte la discuţii la fel de vehement ca băieţii. Dacă în acea perioadă pronunţai în societate cuvinte ca egalitatea femeilor, dreptul la grevă, alocaţii sociale, concediu plătit, asumarea riscului la locul de muncă, reacţia era: „iudeo-bolşevic“. Aici, în Vest, chestia asta sună ciudat, dar acolo imediat făceau asocierea, „evreu". Deci sau erai evreu, sau „sluga evreilor", de

îndată ce doar şopteai aşa ceva. Sau spion iudeo-bolşevic. în Satu Mare, la Cluj, în cercurile sociale evreieşti, peste tot era o egalitate absolută între băieţi şi fete. Nici o diferenţă. Fetele, la fel, interveneau, dezbăteau, erau spirituale şi se certau exact ca băieţii. Era de aşteptat din partea lor să deţină aceeaşi cultură universală ca si băieţii.
> J

— *Intre fetele şi băieţii maghiari şi români, creştini şi evrei, nu exista nici un fel de apropiere? Zidul acesta nu era doborât prin flirt şi prin dragoste? Cum se face că fetiţa aceea cu codiţe s-a uitat cu ochii măriţi de spaimă la tine şi a fost îngrozită de gândul că voiai s-o conduci acasă!...*

— în cazul aristocraţilor, mai degrabă. La nivelul micburghezilor, nu. Au existat una-două excepţii, una sau două fetiţe maghiare sau românce care căutau dinadins anturajul evreilor. Dar eu nu ştiu decât de fete.

— *Cu alte cuvinte, hotarele dintre grupuri erau şi mai evidente la Satu Mare. In domeniul acesta, Budapesta şi oraşele mari de provincie erau mai emancipate.*

— Budapesta, da. Satu Mare, nu. Nu exista contact nici între romani şi maghiari. Se întâmpla foarte rar ca un ofiţer român arătos şi elegant să se îndrăgostească de o unguroaică. Când se întâmpla totuşi aşa ceva, un asemenea mariaj era considerat o tragedie. A existat un astfel de caz. Un băiat, român sătmărean dintr-o familie foarte bună, s-a îndrăgostit de o prietenă de-a mea. Era un Szathmari Papp, lăstarul unei vechi familii româneşti din Ardeal. Cred că erau calvini
>
o parte a familiei, cel puţin. Aveau în familie şi un celebru

teolog calvin din secolul al XVII-lea. Mai târziu, unul dintre prietenii lui Jănos Bolyai s-a numit Szathmari Papp, apoi un cunoscut pictor bucureştean a purtat acest nume. Cum spuneam, dragostea aceasta a fost o uriaşă tragedie care s-a terminat cu sinuciderea prietenei mele. Erau cazuri rare, împotriva legii, care se întâmplau o dată la câteva decenii. Hotarele erau în general impermeabile.

Spre Vest izolarea dintre evrei şi maghiari nu mai era ■ atât de puternică. Şi în oraşele de provincie integrarea progresase, se întâlneau prietenii, iubiri, căsnicii mixte. In amintirile celor pe care i-am intervievat, evrei din Veszprem, din Kiskunhalas, vine câteodată vorba despre iubiri fidele cu preţul intrării _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ *în ghetou, al deportării, al morţii, şi despre căsnicii mixte. Ca să nu mai spun despre capitală.*

— în Satu Mare nu am cunoscut decât o singură căsnicie mixtă, dintre un avocat român ardelean si o tânără evreică foarte frumoasă. La Satu Mare, la Sighet, izolarea era foarte puternică.

Drumul lung de la mine către mine

— M-aş întoarce la conştiinţa evreităţii tale. Câtă vreme conştiinţa evreităţii tale a fost conştiinţa că trebuie să fugit

— Mult timp. Dacă îmi aduc bine aminte, până când am reuşit să plec în Germania. în ghilimele: „să plec"? De parcă ai pleca pur şi simplu pe o uşă... Plecarea a fost

rezultatul unui efort îndelungat, depus vreme de vreo cinci-şase ani, epuizant fizic şi sufleteşte. Dar n-a fost rezultatul muncii mele: la Bonn, prietenul meu Odon Pollăk ani de zile n-a lăsat nici o piatră nemişcată — unele chiar greu de urnit; la Bucureşti însă, prietenul meu Ferenc Sămuel a tras cu aceeaşi îndârjire tot felul de sfori misterioase, până când în 1969 am primit aprobarea de a ieşi din ţară pentru două luni.

Apoi, în Germania, în 1970, mi s-a întâmplat pentru întâia dată în viaţă să pronunţ, din convingere interioară, propoziţia: „Eu sunt evreu." Aşa: la timpul prezent, singular, persoana întâi. Subiect: eu, predicat: sunt evreu. Aveam aproape cincizeci de ani când am declarat asta pentru prima oară, cu toate că, în sufletul meu, întotdeauna mi-am asumat acest lucru.

— *Care a fost motivul declanşatori Ţi-l aminteşti?*

— Da. Cu puţin înainte o cunoscusem la Universitatea din Frankfurt pe Siegrid. Frankfurt era unul dintre centrele

tinerimii germane rebele. Siegrid îşi pregătea la catedra de romanistică lucrarea de doctorat, care ar fi trebuit să fie despre mişcarea suprarealistă românească dintre cele două războaie mondiale. Avea o bursă de stat foarte mare. Primise de la stat şi un ajutor ca să viziteze România în cadrul convenţiei culturale germano-române şi să caute sursele originale la Cluj şi la Bucureşti. Lucru care, bineînţeles, nu s-a întâmplat: n-au lăsat-o să intre în nici o bibliotecă. Odată, eram la ea într-o după-amiază târzie de iarnă, focul ardea în godin, purta o pereche de pantaloni

negri, largi şi un pulover negru. Era slabă şi fragilă, arăta ca o adolescentă de cincisprezece ani, avea gâtul foarte alb, de lebădă, ochii albaştri şi părul tuns foarte scurt, iar faţa îi era plină de pistrui. *Typisch deutsch*[49] Nici nu mai ştiu despre ce vorbeam, poate despre viitoarele ei aventuri din România, nu ştiu cum ar fi fost posibil să intuiască ceva din asta, dar dintr-odată şi-a ridicat ochii spre mine, speriată şi bănuitoare, m-a privit fix un timp, apoi ezitând, abia inteligibil, m-a întrebat: „Sind Sie. ..?“[50] N-a vrut să pronunţe cuvântul care m-ar fi jignit. I-am răspuns fără ezitare: „Ja, ich bin Jude.Drept care a închis ochii si mi s-a aruncat în braţe. A izbucnit în hohote

> >

de plâns. Tatăl lui Siegrid a fost executat. Tatăl ei fusese evreu ceh. Nu se ştia nimic despre el, maică-sa nici nu voia să vorbească despre el. O treabă foarte misterioasă, evreu fiind purta uniformă de ofiţer german, l-au prins şi l-au decapitat.

— *Când''*

— încă dinainte să se nască Siegrid, deci cu câteva luni înainte de sfârşitul războiului. Apoi Siegrid a crescut într-o

familie germană unde ceilalţi copii îi ziceau *Judenhure*[51]*.* Cu alte cuvinte, n-a avut o tinereţe prea fericită. Dar, pe atunci, nu ştiam încă asta despre ea. Aşa că ei i-am declarat pentru prima oară că sunt evreu.

Ce-i drept, cu mult înainte, imediat după război, am fost

[49] Tipic german (germ., n.tr.).

[50] Sunteţi...? (germ., n.tr.).

" Da, sunt evreu (germ., n.tr.).

[51] Târfa jidovească (germ., n.tr.).

cuprins de un fel de nelinişte, mai bine zis de un zbucium interior din ce în ce mai puternic, o autoflagelare. Totul a început când practic imediat după război a trebuit să remarc că, într-un anume fel, Partidul nu simpatiza câtuşi de puţin problema evreiască şi că deportarea îl irita cel mai tare. Tovarăşii cu funcţii mai înalte îşi permiteau constant remarci iritate şi depreciative în legătură cu deportarea. Mesajul discursului era următorul: „Deportarea? E treaba personală a evreilor, ca oricare altă moarte. Nu e treaba proletariatului/' Aveau şi dreptate: în întreg materialismul dialectic şi istoric, în toate operele marxism-leninismului nu există nici un cuvânt care să fi făcut posibilă interpretarea materialist-ştiinţifică a deportării. Trebuia cu orice preţ să ne împiedice s-o transformăm într-un eveniment istoric. A rămas, aşadar, o problemă personală anecdotică. Singurul eveniment istoric justificat era iminenta instaurare a puterii proletare. De la bun început era evidentă tendinţa: minimalizarea şi deprecierea *şoah*-*Aui*[52]| Nu făceau un secret din faptul că nu atribuiau deportării şi exterminării evreilor vreo importanţă istorică sau morală. Se împotriveau categoric să i se confere acestui „episod" o importanţă care să depăşească sfera personală. Deportarea nu era treaba partidului, ci o temă abordată strict din obligaţie. Expresii ca *măcel în masă, asasinat,* _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ *anihilarea*

[52] Termenul standard în ebraică pentru Holocaust în anii 1940 (n.tr.).

evreilor, exterminarea evreilor erau primite cu irascibilitate vădită şi respinse vehement, fiind considerate exagerări sentimentale, burgheze şi demagogice ale evenimentelor, care insultă pe bună dreptate sensibilitatea poporului şi creează greutăţi politice.

Dar trebuie să adaug totuşi că acei tovarăşi care nu vorbeau deloc despre prigonirea evreilor sau, dacă o făceau, vorbeau exact pe tonul acesta despre ea erau fără excepţie evrei. Asta, pe de o parte, ca să preîntâmpine acuzaţia de filosemitism. Dar şi ca să nu fie ridicată problema responsabilităţii populare în persecutarea evreilor. Partidul îşi justifica astfel principiul conducător: „cu poporul, pentru popor". în perioada aceea nici un comunist neevreu nu-şi putea permite un ton atât de dispreţuitor: fie pentru că nimeni nu ar fi riscat să fie suspectat de antisemitism, fie, pur şi simplu, pentru că nu dispăruse încă de tot cinstea omenească. Hipertextul confidenţial spunea că în cadrul partidului menirea evreilor era să se opună „lamentărilor evreilor naţionalişti". Mai târziu, exact la fel, menirea membrilor de partid maghiari era să lupte împotriva a ceea ce terminologia oficială numea „naţionalism maghiar". Aşa categoriseau toate acele remarci sau gesturi referitoare la politica crunt antiminoritară a statului român. în justificarea care s-a citit în faţa mea când m-au dat afară din partid, eram acuzat în primul rând de răspândirea filozofiei idealist-reacţionare, în al doilea rând de decădere morală şi în al treilea rând de naţionalism maghiar. Drept probă, severul vicepreşedinte al Comisiei de Control a citit un text în care eu făcusem comentarii în legătură cu

desfiinţarea Universităţii Bolyai. Citatul era corect, cuvânt cu cuvânt. Nu-mi mai aduc aminte cărui bun prieten îi spusesem asta încrezător, cu puţin înainte. Tovarăşii maghiari susţineau linia împotriva naţionalismului

maghiar cu aceeaşi râvnă cu care tovarăşii evrei militau împotriva „naţionalismului evreiesc".

Ceea ce, de altfel, admiteam şi eu. Consideram pur şi simplu că este îndreptăţit din punct de vedere politic, în interesul unor scopuri mai înalte, pentru construirea socialismului, pentru câştigarea maselor populare şi reeducarea lor. Nu mi se părea a fi antisemitism, cu atât mai mult cu cât evreii erau cei care-1 propovăduiau dar parcă simţeam că se depăşise o limită. Pe atunci argumentul era încă onest, l-am înghiţit tocmai pentru că părea rezonabil din punct de vedere politic. Otrava antisemită, asimilarea iudaismului cu comunismul a pătruns atât de adânc în conştiinţa poporului, încât, dacă erau mulţi evrei în vitrina sediului central al partidului, acest lucru dădea o justificare vizibilă propagandei naziste. A fost amar, foarte amar, dar cel puţin credeam în eficienţa lui noi toţi, nu doar eu. Mi-am făcut treaba neclintit, probabil cu prea multă silinţă, ca să pot crede în continuare, în pofida îndoielilor, în superioritatea socialismului. Fără nici o sensibilitate burgheză, eu nu sunt părtinitor, nu mă las influenţat numai pentru că sunt evreu. Inclusiv în evaluarea deportării, am fost călăuzit doar de realizarea scopurilor obiectivelor istorice ale clasei muncitoare şi ale partidului. Am exagerat, cu alte cuvinte.

Soră-mea era distrusă, plângea aproape toată ziua, iar eu încercam s-o îmbărbătez spunându-i că nu trebuie să se uite în urmă, numai înainte, înainte, întotdeauna numai înainte morţii cu morţii, viii cu viii. Eram patetic, dar era un patos fals, se putea simţi lipsa convingerii interioare. Nici soră-mea nu-mi mai răspundea obraznic ca pe vremuri, se uita doar tăcută la mine, în privirea ei nu era nici urmă de reproş. Dar mie mi-era totuşi ruşine. O voce interioară îmi şoptea că nu există nici o ideo-

 logie în numele căreia să fie acceptabilă ascunderea sub preş a acestei nemernicii iară pereche.

însă această voce interioară secretă a ajuns numai cu greu la suprafaţă. Nu mai ştiu exact când, la sfârşitul lui 1949 sau la începutul lui 1950 predam la Universitatea din Bucureşti istoria şi filozofia matematicii. înainte de asta, din 1948, lucrasem la Ministerul învăţământului, dar de acolo mă dăduseră afară ca titoist si făcusem obiectul unui fel de anchete bizare. Nu aveam habar pe atunci că există un roman al cărui titlu este *Procesul.* Când am citit apoi peste ani romanul lui Kafka, am avut sentimentul că trăisem asta deja. Erau timpuri în care lupta de clasă se ascuţea pe zi ce trecea şi de aceea trebuia să fii tot mai vigilent. într-una din seri, partidul a convocat adunarea generală a organizaţiei de bază având un singur punct pe ordinea de zi: „Probleme organizatorice". Asta nu prevestea nimic bun, toţi eram încordaţi, nu ştia nimeni despre ce şi mai ales despre *cine* va fi vorba.

Marele amfiteatru s-a umplut, Tiberiu Roman,

secretarul organizaţiei de bază a universităţii, prezida. Bine făcut, un bărbat arătos cu o tunsoare englezească pieptănată cu grijă, cu o foarte frumoasă mustaţă stil Stalin şi, ca întotdeauna, cu gulerul de la cămaşă răsfrânt ostentativ. Păstrase obiceiul acesta de pe vremea când era în Hashomer Hatzair[53], acolo cravata era considerată simbol al modului de viaţă burghez. Roman se ridică şi, cu o pedanterie ceremonioasă, îşi închide toţi nasturii de la sacou de jos în sus. întotdeauna fusese un stalinist rigid, teribil de serios, grav şi chibzuit. începe să-şi citească raportul. Vocea îi este monotonă,

tonul echilibrat, articulează clar fiecare cuvânt, scoate din când în când în evidenţă câte o formulare mai importantă. Introducerea este foarte lungă şi detaliată. Aflăm din ea că lupta de clasă se înteţeşte zi de zi şi că duşmanii de clasă imperialişti recurg la metode din ce în ce mai ingenioase ca să strecoare agenţi secreţi în rândurile partidului nostru, încercând prin uneltirile lor să submineze construcţia socialismului. Linişte mormântală, tensiunea era aproape palpabilă. Cine sunt agenţii imperialişti? Nimeni n-are habar. Roman continuă astfel: „De exemplu Eva Turcu, asistenta de la catedra de chimie. “

Sala freamătă. Simt cum mi se urcă sângele la cap, nu am aer. Asta-i o absurditate, o ruşine! Eva Turcu? Imposibil! Mi-era prietenă foarte bună, soţul ei era tot chimist, şi el un bun prieten, cinstit din cap până-n picioare, un băiat din tara moţilor, cu o inimă bună. Pe Eva

[53] Tânăra Gardă — mişcare de tineret sionist-socialistă, fondată în 1913 în Galiţia (n.ed.).

toti o adorau. în primul rând era foarte frumoasă, ca o zeiţă elenă. Dar avea, mai presus de orice, un suflet plin de empatie, mămos, aflat întotdeauna la dispoziţia tuturor celor cu probleme. Zâmbea mereu, avea o dantură superbă, toţi ne plângeam durerile pe umărul ei. De aici rumoarea generală din sală. Roman a restabilit energic ordinea şi, cu voce ridicată, a continuat să citească textul. Aflăm din el că Eva a fost deportată din Oradea, pe la 17-18 ani, împreună cu părinţii ei. Lagărul din care scăpase fusese ocupat de americani. Eva, împreună cu alte fete de vârsta ei, a fost luată în grijă de un rabin-militar care s-a şi oferit s-o ajute să ajungă în Suedia. Dar Eva a preferat să se întoarcă la Oradea, „zice ea“ — spune subliniind batjocoritor Roman —, să aştepte să i se întoarcă părinţii. A păstrat în continuare legătura cu rabinul american prin scrisori. S-a înscris apoi în partid şi a întrerupt corespondenţa cu rabinul american. La care Roman adaugă:

 toată

lumea ştie că rabinii ăştia americani erau toti oamenii

reţelelor de spionaj a căror menire era să-i înroleze pe cei deportaţi în reţele de spionaj american. Eva Turcu s-a întors, aşadar, în România ca agent CIA, să ne submineze partidul. De aceea el propune excluderea ei din partid.

Eva primeşte cuvântul. Se ridică şi, printre lacrimi, foarte încet, spune că nu este agent şi că nu s-a înscris în partid ca să-l submineze, ci pentru că rămăsese complet singură în Oradea. Părinţii ei nu s-au întors de la Auschwitz. Piaţa

> > neagră dezlănţuită, corupţia, antisemitismul de zi

cu zi au aruncat-o într-o profundă disperare şi s-a gândit că numai Partidul Comunist poate face ceva. Oricum, ea a declarat Partidului în scris totul, cu deplină onestitate, atunci când s-a înscris. Tot ce a citit tovarăşul Roman provine din autobiografia scrisă cu mâna ei.

Roman dă cuvântul sălii. Linişte copleşită de frică. Eu stau în primul rând, sar în picioare şi cer cuvântul. încep să vorbesc. Nu-mi mai aduc aminte ce-am spus, dar ştiu că-mi răsuna permanent în cap: „Nu! Nu! Nu mârşăviei![11] Am vorbit foarte mult, nimeni nu m-a întrerupt. Mai mult, în liniştea împietrită mă ascultau aproape vrăjiţi. Simţeam atenţia încordată, interesul sincer, toate privirile erau îndreptate spre mine. Am încercat să fac sala să înţeleagă ce însemna să fii deportat, mai ales pentru o fetiţă de 17-18 ani. în afara câtorva membri de partid evrei, sala habar n-avea ce înseamnă asta: deportarea nu apărea pe lista de lecturi obligatorii sau în presa cotidiană. în sală erau foarte multe femei, mai ales secretare, dar nu numai ele ascultau îngrozite, cu ochii mari, unele în lacrimi. Din când în când câte un suspin înfundat: „O, Dumnezeule![11][54] Mi-aduc aminte

doar cuvintele mele de încheiere: „Propun scoaterea temei de pe ordinea de zi.“ După mine, a cerut cuvântul colegul meu Neculce, descendent al unei vechi familii boiereşti, de multă vreme om de stânga. Vorbeşte de asemenea mult şi încurcat, dar un lucru reiese clar din discursul lui confuz: se împotriveşte excluderii Evei. Sala se înfioară din nou, se simte că preşedintele a scăpat frâiele. Rectorul Avram

[54] în rom. în original (n.tr.).

Bunaciu se ridică brusc în picioare. Stă în primul rând, aproape de mine. Cu un gest patetic, arătând cu braţul întins spre mine, se înroşeşte la faţă: iată cum se dă singur de gol duşmanul secret, chiar atunci când partidul nostru se află într-o situaţie grea. Trecutul meu de luptător ilegalist nu poate păcăli pe nimeni, am fost demascat. Bunaciu, membru în Comitetul Central, cu câteva săptămâni înainte era încă adjunctul ministrului de externe, adjunctul Anei Pauker, protejatul şi admiratorul ei. Soţia lui era evreică. Nu-şi putea permite să nu ia hotărât atitudine împotriva tulburării ordinii. Se vedea pe el că mima furia şi că vorbea împotriva propriilor convingeri. Mai mult, că era în secret de partea mea. Ceea ce peste câţiva ani s-a şi adeverit.

Votăm. Cine votează împotriva excluderii? Foarte multe braţe se reped în sus pline de însufleţire. Le numără. Cine este pentru? Mă întorc, vreau să văd cine sunt cei care votează pentru excludere. Pe rândul al doilea, chiar în spatele meu, stă o foarte veche prietenă de-a mea, tot asistentă la chimie şi, probabil, cea mai bună prietenă a Evei. Asemenea Evei, şi ea s-a întors după ce a fost deportată. îi caut privirea, dar nu mă priveşte. îşi lasă capul mult în jos, faţa îi este cu totul acoperită de păr. încet, încet ridică mâna dreaptă, apoi îşi înalţă tot braţul. Rezultatul: organizaţia de bază a votat excluderea Evei Turcu din partid cu majoritate de un vot. Am aşteptat încordat urmările evenimentului. Nu s-a întâmplat nimic. Nici secretarul de partid, nici altcineva nu a făcut nici măcar o singură remarcă.

Nu după mult timp, un an-doi, în ’51 sau ’52 probabil, am

fost din nou martorul unei astfel de comedii antisemite codificate. Aveam un prieten clujean de toată isprava, Laci Farkas. Ne cunoşteam de prin 1938 sau 1939, eram în relaţii foarte bune, ne mişcăm amândoi în aceeaşi ilegalitate şi în aceleaşi cercuri comuniste. Imediat după reanexarea Ardealului au început marile arestări. Una dintre membrele Comitetului Central al Partidului Comunist, o muncitoare pe nume Julia Szabo, a devenit agenta anchetatorilor jandarmi maghiari, şi jandarmeria a arestat toţi comuniştii, aproape fără excepţie, se zvonea că o mie sau peste o mie de oameni. De altfel, eu o cunoşteam personal pe Julia Szabo. Ea a transmis „salutul militant al Comitetului Central al partidului nostru“ la una dintre conferinţele Comitetului Ardelean al Tinerimii Comuniste de la Cluj, ţinută în mlaştinile someşene. Şi la asta am luat parte împreună cu Laci Farkas. Julia Szabo se îmbrăca strict după moda revoluţionară: păr blond tuns scurt, jachetă scurtă de ploaie, privire inexpresivă, foarte albastră şi cât se poate de sălbatică, care nu se uită niciodată în ochii tăi. Vorbea cu o monotonă voce de lemn. în secret îmi era foarte antipatică. Mai târziu, la procesul meu desfăşurat la Cluj, ea a fost martorul-cheie. Pe atunci trăia deja într-un fel de mănăstire, se şi convertise, avea viziuni: se întâlnise cu pruncul Isus şi Fecioara Maria. La

proces a arătat cu degetul spre mine, cuprinsă de o ură sinceră, şi a explicat în detaliu cum am vrut eu „să silesc tinerimea maghiară să îmbrace cămaşa de forţă stalinistă“. De altminteri, toate datele concrete pe care le-a dat au fost

cât se poate de exacte, era adevărul pur. Eu însă doar i-am întrebat pe procurori cine era femeia aceea n-o cunosc, n-am văzut-o niciodată.

Atunci când au început primele procese, se zvonea despre Laci Farkas că devenise trădător, informator şi altele. Sigur, pe mine m-a interesat foarte tare afacerea asta şi am căutat dovezi concrete, dar nimeni nu ştia altceva decât să repete litania partidului, nimeni nu putea să-mi ofere nici cea mai mică dovadă concretă, fiecare auzise de la altcineva. Pentru mine treaba asta era suspectă peste poate, am început să mă îndoiesc de toată povestea. Sunt sigur că a fost unul dintre asasinatele morale obişnuite în mişcarea comunistă, când cineva nu se ştie sigur de ce este compromis cu ajutorul unei campanii de calomnii. Atunci când, la sfârşitul lui 1942 sau începutul lui 1943, am ajuns în închisoarea garnizoanei militare numărul 9 din Cluj, Laci Farkas era deja în celulă, condamnat la patru ani. In acea celulă se formase un colectiv comunist bine organizat şi disciplinat, cu Săndor Neumann, dr. Miklos Balkănyi, Moric Adler, inginerul Jeno Kohn şi alţii. La biroul închisorii lucra prietenul meu Găspăr Tamăs, care era ofiţer şi fusese condamnat pentru insubordonare, sau ceva de genul ăsta. El a fost îngerul nostru păzitor, era foarte bine văzut de bătrânul gardian-

sef ceh Czikora care ştiu, asta sună de necrezut era

> > ’ un înger. Gazsi Tamăs a reuşit să aranjeze ca într-o seară câţiva dintre noi, însoţiţi de un gardian, să luăm cina la dr. Lajos Csogor.

Aşa că, de cum am ajuns în celulă, Laci m-a luat imediat deoparte pe furiş şi mi-a spus: „Ştiu ce se vorbeşte despre mine. Dacă şi tu crezi asta, sunt gata să ies pe loc din colectiv. Dar dacă scăpăm de aici, voi dovedi că totul este o calomnie şi-o să-mi recapăt onoarea. “ Ieşirea din colectiv

echivala cu o sinucidere. îi spun: „Laci, bineînţeles că am auzit despre treaba asta, dar nimeni n-a fost în stare să furnizeze nimic concret. Eu nu cred ce se spune, stai liniştit acolo unde eşti, nu-i treaba mea să te judec." După ce am scăpat la sfârşitul lui 1944 m-am întâlnit des cu Laci, care era exclus. Se fereau de el ca de un lepros. Avea o soţie minunată şi adorabilă, Bozsi, splendidă femeie, care-1 susţinea din tot sufletul şi-l proteja. Avea rude în America, i-au chemat, ar fi putut să plece. I-am şi spus lui Laci să plece, pentru că aici nu-1 aştepta nimic bun, dar el a refuzat răspicat: nu, aici rămâne, pentru el este important să-şi dovedească nevinovăţia şi să-şi recapete onoarea.

Asta m-a impresionat foarte mult. Laci era un om mândru. într-o zi însă l-au arestat, ca agent secret al jandarmeriei, ca trădător al clasei muncitoare şi aşa mai departe, într-o zi pe la începutul anilor ’50 probabil, prin 19511952 am fost chemat la Comisia Centrală de Control. Mă primeşte tovarăşul Săjner, care avea o funcţie importantă şi se ocupa cu aşa-zisele probleme delicate. Nu ne mai întâlniserăm, dar ştiam unul de celălalt. El era din

comuna Urziceni, judeţul Satu Mare, unul de-al meu, ca Gyuri Nonn. Foarte politicos, îmi oferă un Ioc, cum nu se poate mai drăguţ, îmi vorbeşte în maghiară pe un ton prietenesc, ceea ce era semnul unei încrederi deosebite. îmi spune că în curând va începe procesul lui Laci Farkas, îl aduc în faţa tribunalului ca trădător şi tot restul. Eu voi primi citaţie oficială ca martor al acuzării. Sigur, trebuie să mă şi prezint la tribunal şi să depun mărturie că fiecare cap de acuzare este adevărat, că Laci este trădător, informator şi aşa mai departe. îi spun, dragă tovarăşe Săjner, am auzit aceste lucruri cu mult înainte, dar nimeni n-a putut să dovedească nimic, toti ştiau de la alţii, din auzite, si doar că e informator, nimic

_____ ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC _____ mai mult. în plus, aş mai adăuga şi faptul că gardianul care ne-a anchetat habar n-avea ce făcusem eu cu Laci. Tovarăşul

5 Săjner mă ascultă cu un zâmbet larg, amabil şi apoi îmi spune: „Eu îl înţeleg pe tovarăşul Toth, dar Partidul dispune de probe, şi nu încape îndoială că Laci Farkas este omul duşmanului. Mai mult de atât nu pot să spun, dar tovarăşul Toth este luptător ilegalist cu vechime, tovarăşul Toth ştie ce este disciplina de partid, tovarăşul Toth are încredere în Partid şi va merge la proces, şi acolo va spune ceea ce Partidul aşteaptă de la tovarăşul Toth.“ Am mai purtat apoi o scurtă discuţie incoerentă, iar în final am ajuns la concluzia că nu pot nega faptul că Partidul dispune de dovezi, iar mie, ca vechi tovarăş, trebuie să-mi fie suficient — şi i-am spus da lui Săjner. Ne-am despărţit

prieteneşte, m-a şi condus la uşă.

De îndată ce am ieşit pe poartă, am fost cuprins de o senzaţie foarte neplăcută, aşa, de la stomac, nu găsesc nici o expresie potrivită să-ţi explic cam cum era. Nu mă simţeam bine, mormăiam în barbă, de ce să vorbesc la tribunal despre ceva despre care nu ştiu nimic, şi să tac în legătură cu ceea ce ştiu. în a doua sau a treia zi a şi venit citaţia pentru Cluj. în anticamera sălii de judecată aşteptau toţi prietenii noştri comuni, dr. Balkânyi, avocatul lui Laci, un tip extraordinar, prietena noastră comună, frumoasă şi blândă ca un înger, Piri Revfalvi, dr. Dolcsi Hersko — toţi prietenii noştri —, bineînţeles, ca martori ai acuzării. Pe fiţuica atârnată de tabla neagră scria că era vorba de o audiere privitoare la o „crimă împotriva umanităţii*. Aceasta era denumirea standard a proceselor întreprinse împotriva teroriştilor fascişti şi a criminalilor de război. O lungă listă de nume ale acuzaţilor: numai nume româneşti, toţi agenţi şi gardieni ai fostei Siguranţe. Ultimul nume era al lui Laci Farkas. în momentul acela a devenit limpede pentru mine scenariul procesu-

 lui: trebuia să se dovedească faptul că da, şi printre evrei existau criminali de război. Am încercat, bâlbâindu-mă, să le explic prietenilor mei ceea ce le repetasem de-atâtea ori, dar se pare că toţi ceilalţi erau foarte convinşi că partidul avea dreptate şi mai ales de necesitatea disciplinei de partid. Se pare că nimeni n-a observat alcătuirea listei de acuzaţi, că Laci Farkas era inclus în grupul criminalilor de război fascişti. Piri Revfalvi încearcă să mă convingă, cu blândeţea şi infinita ei căldură umană, că trebuie să acceptăm şi să apărăm poziţia partidului, chiar dacă

subiectiv vorbind lucrul acesta nici pe departe nu este uşor. Au început apoi să ne cheme în sală unul după altul.

Nimeni nu radia de fericire la ieşirea din sală. Vine >
rândul meu. Băncile pline de lume, cu toţii rude ale gardienilor Siguranţei române. La pupitru, doi sau poate patru judecători. în mijloc stă preşedintele tribunalului, un prăpădit diform, infirm, cocoşat şi în faţă, şi în spate, un adevărat *krampus*[1]' de Moş Nicolae. De după masă, i se vede practic numai capul. Păr blond-închis, des şi creţ, nas caraghios de lung, care-i atârnă aproape în gură, braţe lungi, agitate, de păianjen, palme ca lopeţile şi degete nervos fremătătoare, ochi duşmănoşi cu scânteieri răutăcioase. La capătul opus al mesei preşedintelui, acuzaţii: o grămadă de ţipi cu aer malefic, cu feţe sinistre de asasini, gesticulează nervoşi si susotesc între ei. Străluceşte dintre ei chipul luminos ca o lună plină al lui Laci Farkas. Priveşte înainte serios, tăcut, nemişcat. Preşedintele mă audiază: date personale, jurământ: „Repetă textul după mine!“ Şi eu spun: „Jur că voi

* Creatură demonică care-1 însoţeşte pe Moş Nicolae în noaptea de 5 spre 6 decembrie conform tradiţiei din Bavaria, Austria, Ungaria şi îi pedepseşte pe copiii răi (n.tr.).

spune adevărul şi numai adevărul, şi că nu voi ascunde nimic din ceea ce ştiu." Preşedintele trece la subiect: să spun tot ce ştiu despre acuzat. Eu spun ceea ce i-am spus şi tovarăşului Săjner la Comisia de Control. Drept care preşedintele face o criză de isterie. începe să zbiere, face spume la gură, se zbate, gesticulează cu braţele sale lungi,

mă arată cu degetul, mă ameninţă frenetic: „Dumneata eşti martorul acuzării, dumneata nu de aia eşti aici, să-l aperi pe acuzat. Observ că şi locul dumitale tot acolo e“ arată spre Laci Farkas apoi, obosit, se prăbuşeşte ca o cârpă şi tace. Simt cum încep să tremur şi devin palid de frică. Cu voce foarte scăzută, murmur doar atât: „Domnule preşedinte, eu am depus un jurământ şi-mi respect jurământul." Face un semn epuizat cu mâna şi-i zice grefierului: „Notează în procesul-verbal tot ce spune." Laci în schimb priveşte numai în gol. Nu mi-a aruncat nici o privire. Când am ieşit din sală mă aştepta soţia lui, Bozsi. N-a scos nici un cuvânt, mi s-a prăvălit în braţe şi a început să plângă. în pofida tuturor aşteptărilor, nimeni nu mi-a reproşat niciodată nimic, nici un cuvânt. Sigur, cei de la Comisia de Control m-au tinut minte, fără îndoială.

Pe Laci l-au condamnat la patru ani. A muncit în minele din Ardeal. Apoi, la un moment dat, a fost eliberat. M-am dus imediat la Cluj să-l văd. Mi-a spus numai atât: „Ştii, nu m-aş fi supărat nici dacă ai fi spus ce-au spus ceilalţi, fiindcă le cunosc metodele, iar ceea ce ai spus oricum n-a influenţat în nici un fel rezultatul. Dar faptul că s-a găsit cineva care nu m-a scuipat, care s-a purtat cu mine omeneşte, mi-a picat bine şi m-a consolat un pic."

— *Dar la început mişcarea muncitorească a însemnat eliberarea şi pentru tine, nul*

— Da, în anii ’30 comunismul era cu adevărat o soluţie valabilă pentru mine. M-au acceptat, nu exista problema

aceea: ştiu oare, sau nu ştiu? Ştiam că ştiu, dar că nu-i interesează deloc. Mai târziu s-a dovedit însă că lucrurile

nu stăteau totuşi chiar asa.

> >

— *Asta când s-a dovedit?*

— Imediat după război, în perioada criptoantisemitismului prudent care s-a concentrat în primul rând împotriva amintirii deportărilor. Dar am avut după război şi alte câteva experienţe neplăcute. S-a dovedit cu timpul că unii tovarăşi, care pe vremea aceea glumeau doar aşa, un pic, sunt de fapt antisemiţi declaraţi şi convinşi.

— *Şi din partid?*

— Mai rar, dar s-a mai întâmplat. Şi în situaţii cât se poate de neaşteptate. Era un tovarăş pe nume Păi Veres, bun prieten cu mine. Un veteran al luptei de clasă, care de multe ori şi-ar fi dat viaţa eroic pentru Cauză. Era muncitor, a stat în închisoare mult timp, un erou al clasei muncitoare, un autodidact cu o cultură solidă. Făcea câteodată aluzii din astea frivole, glumeţe, la adresa evreilor. S-a dovedit apoi că era un antisemit crunt. Odată m-am întâlnit cu el în Piaţa Centrală când tocmai trecea printr-o astfel de criză de antisemitism declarat. Era orbit cu totul de ură. Vocifera, zbiera verzi si uscate. Parcă ar fi fost beat. Dar mai erau si alţii.

> > > Mai mult, unul ca Edgăr Balogh, un tip excepţional din toate punctele de vedere, care la început a glumit doar aşa: „Cum, frumosul evreiaş? Cum, deşteptul de evreiaş?“, apoi şi despre el s-a dovedit că nu-i iubeşte deloc pe evrei. Sigur, din gura lui n-am auzit niciodată vreo expresie clar antisemită. Doar evocări şi aluzii subtile care pentru marea majoritate a neevreilor nici nu însemnau nimic. Imediat după război au existat valuri de antisemitism spontan. Circula, spre exemplu, zicala că „au

venit mai mulţi evrei înapoi decât au plecat“, şi aceea că „acum vor să ne ia totul pentru

că şi lor le-a fost luat ceva“. Asta era atmosfera în popor: „Le-au luat ceasurile de la mâini şi acum le caută la mine. De la mine aşteaptă să le dau ce am, mobila, bijuteriile, inclusiv casa, că şi asta a fost a lor.“ In plus, erau şi provocaţi. Fiindcă exista piaţa neagră, iar mulţi dintre traficanţi erau evrei. Şi în branşa asta erau suprareprezentaţi. Toţi se întorseseră, bineînţeles, de la Auschwitz sau din lagărele de muncă. Pe vremea aceea eu eram vioara întâi în asociaţia

> studenţilor comunişti. Sigur, nu deţineam nici o funcţie oficială, dar eu aveam acolo gura cea mai mare. A fost odată o şedinţă între studenţii maghiari şi evrei despre problema antisemitismului care începuse iar să se răspândească. Poziţia grupului de studenţi maghiari era că antisemitismul putea fi înţeles şi motivat din punct de vedere social, pentru că majoritatea traficanţilor de pe piaţa neagră erau evrei. Era spre exemplu Lajos Jordăky, fostul conducător social-democrat, care simpatiza cu comuniştii. El a fost cel care, în numele Partidului Social-Democrat, a acceptat uniunea cu comuniştii. Un vechi intelectual maghiar de stânga. Foarte civilizat, un cap strălucit, un sociolog remarcabil. A venit la şedinţă ca reprezentant oficial al partidului, să prezideze şi să orienteze discuţia pe calea cea bună. A şi intervenit. Nu voia să intervină în esenţa discuţiei, dorea doar să remarce ca simplu fapt rezultat din experienţă că, potrivit statisticilor, majoritatea condamnărilor definitive

pronunţate de tribunale vizau în special ilegalităţile comise de speculanţi evrei. Jordăky era un om mult prea inteligent şi un mult prea bun sociolog să considere că, dacă o afirmaţie singulară, izolată este adevărată, atunci acest adevăr poate fi exprimat în public de oricine, oriunde, în legătură cu orice. Jordăky trebuie să fi ştiut mai bine decât mine că adevărul are o proiecţie contextuală: că nu există un astfel de enunţ care să fie ab-

 solut adevărat, ci că sensul unui enunţ depinde şi de context. Dacă Jordăky, la o discuţie despre antisemitism organizată între studenţii maghiari şi cei evrei, spune că el, ca trimis al partidului, nu intervine în discuţie, ci vrea doar să atragă atenţia asupra acelui adevăr statistic incontestabil conform căruia majoritatea speculanţilor sunt evrei, îţi dai seama ce însemnătate avea o astfel de remarcă obiectivă, în special într-un spaţiu în care domnea o atmosferă duşmănoasă, antisemită.

— Şizz *poate că în 1946au avut loc pogromuri. Pogromul de la Miskolc a fost condus de comunişti. Factorul direct declanşator a fost un discurs al lui Râkosi cu insinuări antisemite.*

— Nu ştiam că în 1946 a avut loc un pogrom la Miskolc.

— *Au fost trei-patru pogromuri. In Ozd şi la Miskolc doi evrei au fost împuşcaţi în cap, iar la Kunmadaras vreo doi sau trei. Asta s-a întâmplat în vara lui 19461 Cauzele erau complexe: foametea, inflaţia, antisemitismul remanent, atmosfera generală despre care vorbeai şi tu, că „au venit înapoi mai mulţi decât au plecat", faptul că supravieţuitorii încercau să-şi recupereze bunurile. La atmosfera asta a*

contribuit şi partidul, pentru că avea doar 17% din voturile alegătorilor, ceea ce s-a dovedit în 1945, la singurele alegeri libere. Partidul a încercat să împuşte doi iepuri dintr-un foc. In primul rând urmărea să

1. „Campania liderilor comunişti împotriva speculanţilor iar expresia speculanţi de multe ori nu era altceva decât cosmetizarea cuvântului evreu a dus, în luna februarie a acelui an, la grave manifestaţii antisemite în centrele muncitoreşti din Ozd, Sajoszentpeter, Szegvâr şi Totkomlos. în mai, la Kunmadaras, în iulie, la Diosgyor au izbucnit adevărate pogromuri cu mai multe victime... Manifestaţiile antisemite au început la zece zile după discursul ţinut de Răkosi la Miskolc, în care cerea moartea acestora" (Braham, pp. 1263 şi urm.)

proiecteze asupra evreilor atmosfera devenită sumbră din cauza lipsurilor, a inflaţiei şi a ocupaţiei sovietice, în al doilea rând voia să-şi întărească, folosindu-se de noul val de antisemitism, bazele slabe în rândul maselor. Factorul direct declanşator al

> pogromurilor a fost însă insinuarea speculant=evreu din acel discurs al lui Răkosi, în care acesta a chemat deschis poporul, în numele partidului, să termine cu speculanţii, cu profitorii, cu distrugătorii noului forint.

— Nu cred că partidul român ar fi avut un sprijin de 17%. 17% mi se pare foarte mult la alegerile libere. în România nu ştiu dacă ar fi obţinut 2-3% din voturi. Dar în România, inclusiv în perioada monarhiei, nu au existat niciodată alegeri libere. Arta aceasta pur şi simplu nu făcea parte din tradiţiile progresiste ale poporului.

Ceea ce m-a revoltat cumplit a fost aşa-numita

manipulare contextuală a datelor. Cu siguranţă că majoritatea condamnaţilor erau evrei. Mai mult, admit şi faptul că probabil nu doar condamnaţii, ci şi majoritatea speculanţilor erau evrei. Cu toate că şi maghiarii, şi românii deţineau o bună parte din piaţa neagră, este foarte verosimil ca evreii să se fi descurcat mai bine. Dar ca să aminteşti asta drept o realitate obiectivă imediat după deportare şi mai ales într-o zonă atât de propice învrăjbirii, în care majoritatea celor prezenţi apără tocmai proliferarea antisemitismului, este o perfidie.

— *Cam când s-a întâmplat asta?*

— Probabil că prin 1946.

— *Unde anume?*

— La Universitatea din Cluj. Printre studenţii maghiari exista un antisemitism mai mult sau mai puţin făţiş, dar perceptibil, aş putea spune o ranchiună evidentă faţă de evrei. Acest lucru avea în cadrul partidului o dublă proiecţie. Pe de-o parte, ştiau că există acel antisemitism popular.

_____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH

Evreii trebuiau să dispară din peisaj, pentru că partidul pierdea în faţa maselor dacă ideologia era promovată de ei. Pe de altă parte, antisemitismul s-a infiltrat încet şi a fost absorbit şi de partid, mai ales de cadrele populare. Una dintre rarele lor excepţii a fost Vasile Vaida, secretarul de partid al judeţului Cluj. Era membru în Comitetul Central, un muncitor român cu origini ţărăneşti, un cizmar. A stat cu anii în închisoare. Nu putea fi determinat să facă nimic împotriva ungurilor sau a evreilor. împiedica aceste lucruri ori de câte ori putea, combinând curajul cu viclenia. Dar astfel de oameni erau foarte puţini.

— *Cum a evoluat apoi relaţia ta cu partidul?*

— *K\x* fost mai mult valuri de epurare. îi urau foarte tare pe unguri. Dar mai devreme sau mai târziu a venit şi rândul evreilor. împotriva maghiarilor epurarea nu a fost totuşi atât de puternică, pentru că erau mai puţini comunişti maghiari. Evreii erau însă prezenţi în număr mare în Ardeal, în provinciile ungureşti, în Basarabia. In România, peste tot, cea mai mare şi mai importantă parte a partidului era formată din evrei. Ruptura nu s-a produs însă decât mult mai târziu, în 1958, când am fost dat afară din partid împreună cu toţi profesorii evrei de la Universitatea Bucureşti, Facultatea de Matematică-Fizică, drept „agenţi infiltraţi ai conspiraţiei internaţionale sioniste". Cu o singură excepţie, toţi au fost excluşi cu unanimitate de voturi, incluzând şi voturile excluşilor. Singura excepţie am fost eu: am votat împotriva excluderii mele. Ei au urmat stategia clasică: sperând să fie reprimiţi în partid, au practicat o autocritică servilă. Comportamentul colegilor mei, printre care erau celebri oameni de ştiinţă şi academicieni, a fost pur şi simplu dezgustător: toti s-au autodenunţat, toti furnizau noi si inedite motive mărunte pentru a susţine acuzele care le fuseseră aduse, toţi

voiau să profite de rara ocazie de a-şi face portretul. Tactica mea era următoarea: nu recunosc nimic, resping orice acuzaţie *ab ovo,* nu-mi fac nici un fel de autocritică. Negam totul în cel mai agresiv mod cu putinţă în treacăt fie spus, toate datele cuprinse în documentele acuzării erau înfricoşător de adevărate —, cu alte cuvinte, toate

acuzaţiile care mi se aduceau erau minciuni sfruntate, toţi mint, iar cei care spun astfel de lucruri despre mine sunt duşmani ai partidului care, cu născocirile lor, vor să inducă în eroare partidul: ca şi pe toţi prietenii mei, colegii mei, acolo de faţă! Pentru că am văzut că dacă începeai să te tocmeşti, atunci nu se mai termina, te-ar fi şantajat încontinuu cu faptul că autocritica ta nu a fost sinceră. Ştiam că oricum sfârşitul este acelaşi.

J , >

Tactica mea i-a surprins însă foarte tare. A fost ceva cu totul nou pentru ei. Nu erau pregătiţi pentru asta, nu ştiau ce să înţeleagă. Ei erau pregătiţi pentru autocritica servilă. Zbierau că-mi arată ei mie, că aşa şi pe dincolo! Sigur, treaba asta s-ar fi putut termina mult mai rău. Insă după marele autodafe, linia partidului s-a schimbat dintr-odată, au lăsat totul baltă.

Dar de la bun început, de prin 1946-1947, au simţit că sunt deviaţionist, pentru că permanent comentam şi mă împotriveam. N-am avut niciodată nici o sarcină de partid. La Cluj eram vioara întâi în organizaţia comunistă de tineret, dar n-am avut nici un fel de sarcină oficială. N-am primit niciodată nici cea mai mică distincţie. Exista, spre exemplu, medalia antifascistă[55]. Cădea peste toţi, ca ploaia torenţială, partidul o împărţea cu zecile de mii, cu sutele de mii, ca să arate cât de puternic este trecutul antifascist în România. Eu n-am primit-o. M-a sunat însă, odată, tovarăşul Heves, care era pe atunci secretar ideologic la Cluj. Vorbea întotdeauna româneşte cu mine, într-o română înfiorătoare: „tovariş Toth", aşa, şi m-a întreabat

[55] In română, în original. Denumirea oficială era Medalia „Eliberarea de sub jugul fascist" (n.tr.).

dacă am primit medalia antifascistă. Ii spun că n-am primit nici un fel de medalie. îmi răspunde: „Şi nu vă puneţi întrebarea, tovarăşe Toth, oare de ce?" Căci eu aveam în fond merite. „Tovarăşul Toth are merite. Tovarăşul Toth a participat la mişcarea ilegalistă, tovarăşul Toth a fost de două ori condamnat../' etc. Şi începe să-mi înşire meritele. Drept care eu răspund: „N-am făcut toate astea ca să primesc o medalie/' „Dar nu-i drept, tovarăşe Toth, nu-i drept. Să depună tovarăşul la cadrele de partid o cerere scrisă. Tovarăşului i se cuvine, tovarăşul are dreptul." Ceea ce însemna că atunci voi afla de ce n-am primit-o: fiindcă se ştie că partidul are serioase obiecţii fată de atitudinea tovarăşului Toth.
> » >

— *Singur l-au pus să te sune.*

— Bineînţeles, dar se poate să mă fi sunat şi din proprie iniţiativă. Ştii cum era: aparţineam aceluiaşi biotop, ne lega o prietenie tăcută, ilegalitatea, şi aşa mai departe.

— *Dar el îţi vorbea cu dumneavoastră, se pare că nu te cunoştea bine.*

— Era un tip care vorbea strict cu dumneavoastră. Eu eram încă un puşti. Noi, intelectualii evrei comunişti de stânga, aparţineam aceluiaşi biotop, iar la acea vreme eram cel mai tânăr dintre ei. Ei erau deja cu o generaţie mai în vârstă decât mine.

— *N-ai depus deci cererea.*

— Nu, n-am depus nimic.

— *în 1958 le-ai dat în vreun fel ocazia să te excludă din partid?*

— în 1958, nu, deloc, dar în 1956 probabil că da.

— *Cu ce anume?*

— N-am făcut mare lucru, am comentat la o şedinţă de

partid în perioada revoluţiei maghiare. Dar n-a fost numai asta. Aveam destule la activ, de mult bombăneam. Iniţial, mi-am închipuit că nimeni nu poate să-mi pună la îndoială devotamentul, că bombăneala mea si critica deschisă izvorăsc din cele mai bune intenţii, că prin critica mea constructivă nu voiam decât să ameliorez situaţia. Fiindcă eu, nu-i aşa, fusesem condamnat de două ori, evadasem din închisoare, fusesem rănit, eu, nu-i aşa, aveam „merite". Cu alte cuvinte, aveam un asemenea pedigri încât, socoteam eu, nu-mi putea fi pus la îndoială devotamentul. Cât despre comentariile mele, chiar că mi-am permis mai multe decât ceilalţi. Şi-mi şi puteam permite mai multe, asta e sigur. Venind de la mine, nu-mi erau luate imediat în nume de rău, ca şi cum aş fi fost un duşman al partidului. Dar trebuie să menţionez că în 1958, în acest autodafe, toate astea erau egale cu zero. Ceilalţi colegi de-ai mei evrei erau cu toţii membri de partid exemplari şi disciplinaţi, stăteau frumos la rând să fie executaţi. Cu toate că nu li se putea reproşa absolut nimic. Singurul lucru care conta atunci era că suntem evrei, şi, în consecinţă, agenţi secreţi ai conspiraţiei mondiale sioniste. La această şedinţă a fost prezent, ca invitat, şi un înalt funcţionar al Ministerului de Externe, care în decursul unei conferinţe de o oră a explicat în detaliu, publicului absolut neştiutor si uimit, ce este si cum funcţionează conspiraţia mondială sionistă. Nu ştiusem până atunci că *Protocoalele înţelepţilor SionuluP* se numărau printre lectu-

1. *Protocoalele înţelepţilor Sionului* au apărut în Rusia pe la 1900. In 1905 un angajat al serviciilor secrete ruseşti, S. Nilus, publică în anexa revistei intitulate *Anticristul* un

aşa-numit protocol al unei conferinţe ţinute la Basel în 1897, în care conducătorii evreilor ana_____PfiTER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ rile obligatorii ale angajaţilor Ministerului de Externe. Acesta a fost primul autodafe făţiş antisemit şi dezgustător de care ştiu. Pentru că acela al Evei Turcu nu era încă *făţiş* antisemit.

Pe lângă argumentele raţionale, politice, de ordin tactic, mai era ceva care indispunea de mult partidul în legătură cu evreii deportaţi. Conform martirologiei oficiale a partidului, singura victimă a fascismului a fost poporul asuprit, clasa muncitoare exploatată. Martirii fascismului au fost comuniştii. O martirologie distinctă a evreilor era deci inacceptabilă. Nici o evocare, nici o comemorare, nici o placă comemorativă. Cel mult un eufemism de genul: „în memoria miilor de cetăţeni români nevinovaţi care au căzut victime barbariei naziste." Lucru care se spune şi în ziua de azi în România, dar care nu a fost exclusiv o politică românească, ci, în frunte cu Uniunea Sovietică, toată tabăra păcii şi a socialismului împărtăşea acest punct de vedere. Mai târziu s-a extins şi asupra maghiarilor şi evreilor care, comunişti fiind, apăreau pe listele cu martiri ai partidului. Acolo unde ei formau o majoritate absolută, fireşte. Ceea ce putea jigni conştiinţa naţională a majorităţii româneşti. Cuvântul lizează planul de distrugere a ordinii creştine şi de instituire a dominatei mondiale evreieşti, cu ajutorul mişcărilor masonice şi liberale. Protocolul, care după Primul Război Mondial a fost tradus în toate limbile europene, este până astăzi un punct de referinţă preferat al propagandei naziste şi al

antisemitismului est-european, respectiv arab.

In 1921 Philip Graves a demonstrat că aşa-numitele *Protocoale ale înţelepţilor Sionului* sunt de fapt o variantă a satirei publicate în 1864 la Bruxelles împotriva lui Napoleon III. Autorul lucrării originale a fost Maurice Joly, iar titlul *Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu {Dialog în iad între Machiavelli şi Montesquieu).* Faptul că *Protocoalele* erau un fals a fost demonstrat în mai multe procese în anii ’30.

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

de ordine era că, întocmai cum în conducerea actuală de partid s-a corectat, retroactiv, compoziţia etnică, trebuia corectată si în nomenclatura martirilor comunişti.

> >

Cel mai elegant cartier din Bucureşti era Perimetrul [zero][56], acolo unde după război locuiau numai funcţionarii de rang înalt. Exista aici o mică stradă elegantă cu copaci şi flori care purta numele lui Haia Lifşiţ. Personalitate fantastică, flamboaiantă, fostă prim-secretar de partid al organizaţiei comuniste de tineret, Haia Lifsit a fost omorâtă în chinuri de Siguranţa română.[57] Mergeam într-o zi pe acolo si văd că strada are alt nume: Strada Rozelor. Cu aceeaşi > > discreţie a dispărut la Cluj indicatorul cu numele străzii Bela Jozsa. Dumnezeule, Bela Jozsa! Ne cunoşteam de prin 1938 sau 1939. Ştiam, bineînţeles, că

[56] Vladimir Tismăneanu despre „perimetrul zero“, cartierul nomenclaturii din România, înfiinţat de Gheorghiu-Dej în 1948: „Cadrul său topografic era marcat de Piaţa Aviatorilor, Bulevardul Aviatorilor (ambele se numiseră, în anii ’50, Stalin), strada Teheran (pe atunci Fabrica de spirt) şi bulevardul Kalinin (azi Mircea Eliade). între Piaţa Aviatorilor şi actualul bulevard Eliade era bulevardul numit, până în 1962, Jdanov, după ideologul-şef al stalinismului postbelic, iar apoi Primăverii[1]' (vezi Vladimir Tismăneanu, *Lumea, secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete,* Humanitas, Bucureşti, 2012, p. 14 n.tr.).

[57] Haia Lifşiţ (n. 1903) a murit în închisoare pe 17 august 1929 după mai bine de 40 de zile de greva foamei (n.ed.).

era conducătorul organizaţiei din Ardeal a Partidului Comunist, dar nu aveam nici o legătură de partid, doar o caldă prietenie. îl priveam cu acea adoraţie cu care un adolescent priveşte un bărbat mai în vârstă pe care-1 admiră. Era un om mic de statură, cu părul foarte închis la culoare, privirea tăioasă şi ochi negri. Fusese muncitor, era foarte cultivat, cunoştea foarte bine literatura maghiară. Pe vremea aceea, încă înainte de reanexare, exista în Ungaria un fel de campanie patriotică pentru

asimilarea lui Petofi cu regimul lui Horthy, împotriva căreia Bela a scris un excelent pamflet apărut sub formă de broşură. M-am străduit s-o răspândesc, însă fără prea mare succes. Cu acel prilej a venit pe jos traversând munţii de la Baia Mare la Satu Mare. îi plăcea să hoinărească. El mi-a arătat la Baia Mare uriaşele şi minunatele păduri de castani de acolo. în 1941 a fugit din pricina arestărilor şi s-a ascuns. Jandarmeria l-a hăituit. Prin primăvara lui 1944 l-au prins si l-au torturat. Cele mai bestiale cruzimi n-au reuşit să-l ′ > facă pe Bela Jozsa să vorbească. Nici măcar n-a deschis gura, se povestea în închisoarea unde pe vremea aceea eram şi eu închis. A intrat în greva foamei, îl hrăneau artificial, voma apoi totul. După două luni de tortură nu mai era conştient, l-au dus la spitalul militar, unde am ajuns şi eu mai târziu. Jandarmeria îl veghea la capătul patului, doar-doar va divulga ceva în stare de inconştienţă. A murit fără să spună un cuvânt. Când am intrat în spital, încă se mai şuşotea despre el.

Presupun că la Satu Mare, Oradea, Baia Mare, Braşov, Arad şi prin alte părţi a dispărut în tăcere numele acelora care, din pricina sângelui lor, nu erau membri doriţi în clubul martirilor comunişti. Am avut însă, în săptămânile

imediat după eliberare, şi o experienţă personală care m-a lămurit temeinic că pentru partid minimalizarea deportării reprezenta cu mult mai mult decât o simplă chestiune de tactică, şi că antisemitismul popular profund era un principiu director fundamental. Asta are legătură cu comemorarea deportării şi a ghetoizării organizată pe 5 mai. Dar ţi-aş povesti mai întâi o amintire pe care o am din preajma eliberării.

Spre sfârşitul războiului, între iulie şi septembrie 1944, la nici douăzeci şi şapte de ani, zăceam grav rănit în spitalul militar al garnizoanei nr. 9. Românii au întors armele pe 23 august şi după câteva luni frontul ajunsese la Cluj. A

izbucnit haosul, cea mai mare parte a spitalului a fost mutată într-un loc considerat mai sigur. Eu totuşi mă puteam cât de cât mişca deja, ţopăind într-un picior şi ajutându-mă de cârje, aşa că am evadat. Evadarea a constat în faptul că am ieşit şchiopătând din spital, şi la poartă m-am plâns paznicului, un bătrân rezervist, cu o uriaşă mustaţă blondă. M-am plâns, spunându-i: „Vezi, bătrâne, în ce stare îi dau afară de aici pe băieţi", iar el, în loc să-mi ceară biletul de ieşire din spital, s-a lamentat împreună cu mine.

Sigur, nemţii erau încă acolo, dar în oraş domnea o anarhie totală. Se vorbea despre cincizeci de mii de soldaţi dezertori. Oamenii se temeau, nu ştiau ce va fi. Se zvonea că *Fiihrer-xA* va arunca la Cluj „arma minune** şi-i va distruge pe ruşi. Am şontâcăit cumva până în piaţa centrală, care nu se afla foarte departe de spital. în faţa catedralei văd o firmă de magazin pe care scria „Katalin

Ziegler, modistă". îmi spun: „Kati!“ O cunoscusem în urmă cu cinci ani într-o excursie de 1 Mai. Nu ne mai văzuserăm de-atunci. Provenea dintr-o familie de sasi din Bistriţa, si era considerată oficial *„Volksdeutsch“*[58], dar cercul ei de prieteni era format numai din muncitori sindicalişti şi intelectuali de stânga, evrei comunişti. Era o tânără fermecătoare, zâmbitoare, deborda de căldură umană. Şi acum îi văd numele scris pe firma magazinului de pălării pentru femei. Intrarea, o uşă mică cu sticlă, cu câteva trepte care duceau în jos. Deschid uşa, îmi amintesc cum a sunat clopoţelul deasupra capului meu. în spatele tejghelei stătea Kati, cu capul plecat, lucra parcă la ceva. Zgomotul a facut-o să-şi ridice capul, ochii i s-au mărit de groază şi a ţipat: „Sfinte Dumnezeule, frăţioare, ce s-a întâmplat cu tine?" Aveam patruzeci şi şapte de kile, mă prop-

 team în cârje, eram verde la faţă. La ţipătul ei, ies din atelier două dintre angajate, două fete tinere, care mă privesc cu groază. „Vii cu mine!“ spune Kati. A lăsat magazinul în grija celor două fete si m-a luat la ea acasă. Locuia nu foarte departe, cu fetiţa ei şi cu încă o nemţoiacă şi băieţelul acesteia, în timpul zilei era acolo şi bătrâna mamă a lui Kati, care trăia singură şi se ocupa de gospodăria lui Kati. Era foarte antisemită, lucru de care Kati m-a prevenit.

— Interesantă familie. Mama e antisemită nemţoaică, dar fiica salvează un evreu. Fiindcă ştia că eşti evreu, te-a prevenit în legătură cu mama ei.

[58] Etnic german trăind în afara hotarelor statelor germane (n.ed.).

— Kati a fost una dintre cele mai minunate fiinţe pe care le-am cunoscut vreodată. M-a prezentat mamei ei drept Imre Toth, aghiotant, rănit pe front. De aici numele meu. Mama ei s-a purtat cu atâta dragoste cu mine, de parcă aş fi fost propriul ei fiu. A gătit pentru mine şi m-a hrănit ca să mă pun pe picioare. Au venit apoi ruşii şi mama ei a aflat că sunt evreu. A făcut o criză de isterie, a început să sâsâie, să scuipe ca o pisică, s-a repezit afară trântind uşa după ea.

Cred că era pe la sfârşitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie, nu-mi mai amintesc data exactă. într-o seară, nemţii au dispărut. N-am dormit toată noaptea, ne-am holbat pe fereastră. îi aşteptam pe ruşi. Se mijea de ziuă când am văzut jos, pe stradă, doi soldaţi ruşi alergând frenetic. Am sărit, fireşte, imediat în picioare, să cobor şi să-i salut. Kati a început să mă implore: „Nu coborî, frăţioare, e război.“ Cu mine, bineînţeles, nu se poate vorbi. îmi las cârjele acolo si mă târăsc cumva la cei doi soldaţi tineri. Arătau mi-

> > zerabil. Blonzi, aproape încă nişte copii, nu le crescuse nici barba, erau lamentabili, zdrenţăroşi, jalnici. Mă inspectează sălbatic, cu pistoalele îndreptate spre mine. Le spun câteva

propoziţii învăţate pe dinafară: „Ia kommunist, ia bîl na tiurme“, sunt comunist, am ieşit din închisoare. Observ că mă cercetează cu neîncredere, cuvintele mele nu sunt primite cu prea mult entuziasm. Adaug apoi: „Ia evrei“, sunt evreu. Ei, asta n-a fost o idee prea bună. Feţele li se schimonosesc, încep să zbiere: „Szoicher, moicher“acestea

sunt două cuvinte în idiş, *szoiche* înseamnă negustor necinstit, corespondentul maghiar este *szajre*[59], cel de-al doilea cuvânt: *moicher* este forma din limba idiş a cuvântului german *Macher,* care înseamnă escroc, sau aşa ceva. îşi îndreaptă mitralierele spre mine: Mâinile sus, cu faţa la perete! Unul din ei începe să mă pipăie, îmi palpează tot corpul, în buzunare aveam un singur obiect, un stilou Mont-Blanc, pe care-1 ia, îmi dau amândoi câte un şut zdravăn şi binemeritat în fund şi o rup la fugă.

Ruşii au ocupat relativ repede Clujul. Imediat au şi început ravagiile. Violurile, jefuirea oamenilor pe stradă. Au violat-o şi pe săraca văduvă a lui Bela Jozsa. Cel mai mult îi atrăgeau ceasurile, mai ales ceasurile de mână, inelele, verighetele, lănţişoarele. Trebuie totuşi să adaug că ruşii nu erau nemţi. îţi luau ceasul de la mână, zbierau, îţi trăgeau apoi un şut şi puteai să dispari. Sau, organizaţi în bande, intrau în apartament, îl răscoleau, luau radioul, ceasurile, bijuteriile, cuferele şi toate celelalte, în timp ce locatarii erau ţinuţi la respect cu puştile, iar în cele din urmă plecau. în general, nu omorau. Se întâmpla să te împuşte, dar relativ rar. Nu scoteau lumea în stradă, să se distreze, cu faţa spre stânga, să-i numere: unu, doi, trei... zece, trei paşi înainte, şi apoi să-i împuşte. în rândul populaţiei domnea, bineînţeles, o

panică perfect motivată. Toţi erau îngroziţi că ruşii vor devasta oraşul şi-l vor prăda cum prădaseră vandalii Roma. în afară de asta, căutau nemţi. Cu ocazia unei astfel de

[59] Borfaş (n.tr.).

razii m-au prins şi pe mine. Singurul act pe care îl aveam era buletinul de identitate unguresc, în el numele meu, Imre Roth, şi cu litere uriaşe „evreu“. „Davai, davai!“ îmi spune un copil rusnac. Toate protestele mele că „Ia evrei!“, sunt evreu, au fost în zadar. Zbiară la mine: „niemeţ, niemeţ“, şi-mi arată numele: „R0th“. M-au dus în lagăr. Abia după două zile am fost eliberat, la intervenţia Partidului Comunist, aşa cum s-a dovedit cu timpul. Atunci am hotărât că renunţ la numele „R0th“, care şi aici, şi acolo numai nenorociri aduce cu sine, şi am optat pentru numele „T0th“, care le va plăcea, cu siguranţă, mult mai mult tuturor. De altfel, n-am fost singurul în această situaţie. Prietenul meu Odon Pollăk a scăpat ceva mai târziu de la Buchenwald. Era cu câţiva ani mai tânăr decât mine, un puştan de vreo şaisprezece ani. Din pricina numelui cu rezonanţă germană, ruşii l-au luat în lagăr, şi mai bine de două săptămâni l-au târât în est dintr-un lagăr în altul, până să dea de el un ofiţer evreu care l-a lăsat să plece.

— Âz *asumi astăzi originea evreiască şi povara care vine odată cu ea. Dar în tinereţe i te opuneai. Cum ai ajuns până aici?*

— în urma a două experienţe. Prima experienţă se leagă încă de primăvara lui 1946. Eram deja la Cluj, se adunaseră acolo câţiva foşti deţinuţi evrei din lagărele de muncă, făpturi prăpădite, zdrenţăroase, apărute de nicăieri, care umblau pe acolo fără rost. Imediat după război au venit de la Auschwitz doi ardeleni evrei. Nu-mi mai aduc aminte exact dacă era în toamna lui 1944 sau

poate în mai 1945. Ştiu

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

doar că evadaseră cu mult înainte, dar au venit la noi, la Cluj, pe jos, ocolind pe drumuri lăturalnice şi periculoase.[60] Pe unul din ei îl cunoşteam, cred că era din Târgu Mureş; şi el, şi fratele lui mai mare erau cunoscuţi specialişti forestieri. Fratele lui a ocupat mai târziu o poziţie importantă la Ministerul Mediului, ca ministru poate, sau cel puţin ministru adjunct. Ei au fost primii care ne-au adus la Cluj veşti despre deportări. Cei doi nou-veniţi i-au strâns pe acei câţiva foşti deţinuţi din lagărele de muncă forţată şi pe alţi evrei care se aflau la acea vreme în Cluj. Se holbau la noi cu ochii umflaţi de groază: „Ce-i cu voi? Staţi aici şi nu faceţi nimic? Ce aşteptaţi? Voi nu ştiţi ce se întâmplă?" Erau de-a dreptul devastaţi. îşi ieşiseră din minţi, erau furibunzi.

— *Nu ştiaţi nimic despre toate astea?*

— Nu numai că nu ştiam, dar eu, care eram pe atunci un fel *oberhochem**, am observat imediat că există contradicţii în ce spuneau şi am crezut că sunt ţicniţi. Imposibil ca nemţii să fie în stare de asa ceva! Ştiam cine erau si de ce

> > > > erau capabili naziştii, dar de aşa ceva camere de gazare, fabrici ale morţii pe scară largă să nu încerce să mă convingă!

---

[60] Datarea nu este clară. Auschwitz-ul a fost eliberat în ianuarie 1945. E adevărat că sunt cunoscute în total 60 de cazuri de evadări reuşite, dar în majoritatea lor cei care au reuşit să evadeze erau deţinuţi polonezi, deci probabil că aici este vorba despre deţinuţi eliberaţi din lagărul de concentrare şi ajunşi înapoi la Cluj. Până în toamna anului 1944 mai multe sute de deţinuţi s-au întors la Cluj, dar de la Auschwitz probabil că au ajuns abia în primăvara lui 1945.

* Uns cu toate alifiile (idiş, n.tr.).

— în octombrie-noiembrie 1944 nu ştiai încă ce fusese la Auschwitz?

Aveam o vagă bănuială, dar nu vorbeam niciodată despre asta, niciodată nu am încercat să ne imaginăm concreţ cam ce ar putea să fie, cum putea să arate aşa ceva. Camere de gazare? Imaginaţia noastră era prea săracă pentru aşa ceva. Nu doar a mea, ci şi a celorlalţi prieteni de-ai mei cu care eram împreună pe atunci. Bineînţeles, vestea ne-a cutremurat îngrozitor, nu se putea exclude posibilitatea să fi fost adevărat, dar ne străduiam să ne convingem unii pe alţii că totuşi asta era cu mult prea mult. Ceea ce se ascundea în spatele acestui gând era faptul că, dacă acceptăm situaţia, nu mai există speranţă. Şi curând a şi trebuit să acceptăm că într-adevăr nu mai exista nici o speranţă. Sora mea, Manei, a încercat să se sinucidă. Două săptămâni a durat până au pus-o din nou, oarecum, pe picioare. Da, amintirea surorii mele este şi azi o rană deschisă pentru mine, si nu se vindecă.

— Ştii că în lunile aprilie—mai 1944 Protocolul de la Auschwitz era deja cunoscut la Budapesta?

— La Budapesta ştiau. M-am şi întâlnit de curând la New York cu un prieten mai tânăr decât mine, care, copil fiind, s-a aflat în acel grup elveţian, ei ştiau.

— Atunci înseamnă că a fost în trenul Kasztner. Ei au aflat ce înseamnă Auschwitz-ul din reţelele Consiliului Evreiesc.

Ulterior am înţeles că n-am fost singurul „deştept" a cărui primă reacţie a fost: „Asta e imposibil!" Hans Freudenthal, mort de câţiva ani, mi-a povestit că prima lui reacţie a fost aceeaşi: camerele de gazare, un zvon îngrozitor, e imposibil! în acest sens i-a scris şi o scrisoare surorii lui la

New York, să nu dea crezare tuturor zvonurilor iresponsabile. Pe noi ne lega o prietenie de zeci de ani, de multe ori l-am vizitat la Utrecht. Ceea ce ne unea era trecutul comun, modul în care am reacţionat atunci la evenimente, cum le-am interpretat, ce părere greşită ne-am făcut despre o serie de lucruri. „Voi include în memoriile mele această _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ scrisoare. Nu vreau să trec nimic sub tăcere“, mi-a spus Freudenthal. Trebuie ştiut că în 1945 Freudenthal era un om realizat, profesor universitar la Utrecht. S-a refugiat în Olanda, de la Berlin, ca evreu. Şi pe naziști îi cunoştea mult mai bine decât mine. în timpul războiului nu doar s-a ascuns, ci a fost unul dintre şefii rezistenţei olandeze. După război a devenit un personaj unanim respectat.

— *Eram deci la momentul în care veniseră prizonierii de la Auschwitz, v-au spus ce este acolo, şi tu te-ai gândit imediat că asta nu poate fi adevărat.*

— Da. Şi că se creează o atmosferă neplăcută, defetistă. Nouă ne era dat si eram de acord să construim socialis-
»
mul acum, viitorul strălucit, şi pentru asta trebuia să existe o atmosferă plăcută. Trebuia să luptăm împotriva oricărui defetism, împotriva oricărei atmosfere catastrofice. Am observat de asemenea că aceste lucruri creează o atmosferă foarte neplăcută, şi îmi spuneam că ceea ce povestesc oamenii aceştia e o nebunie, nici nu poate fi vorba, sunt tot felul de nepotriviri. Am spus — asta a fost expresia pe care am folosit-o că sunt fie nebuni, fie

agentsprovocateurs, care vor să stârnească populaţia evreiască împotriva ordinii de stat pe cale să se realizeze. Pe vremea aceea situaţia politică din România era deja hotărâtă, dar oficial nu era încă clară: exista deja Partidul Comunist, dar, în acelaşi timp, şi monarhia, si exista încă, în aceeaşi măsură, si Partidul Liberal. Iar când cei sosiţi de la Auschwitz ne-au povestit ce se întâmplă, evreii au fost şi mai revoltaţi. Drept urmare, grupul de câteva sute de evrei chiar că a început să fiarbă. După război, a fost mare haos la Cluj. Evreii începeau să se întoarcă acolo. Şi dintr-odată apar aceşti doi bărbaţi, trecuţi prin Auschwitz, şi încep să-i împingă pe evrei să se revolte cu nişte poveşti fantastice. Au adus şi nişte săpun despre care susţineau că ar fi fost făcut din evrei. Era ceea ce polonezii numeau, în batjocură, „săpun Smilke“, şi despre care s-a dovedit mai târziu că nu există nici o dovadă concretă.

— *Există comunităţi religioase maghiare în care săpunurile erau îngropate solemn, în prezenţa rabinului.*

— Sigur, aşa a fost şi aici: pe 5 mai urma să îngropăm săpunurile şi să chemăm populaţia maghiară să-şi dovedească solidaritatea, magazinele să fie închise şi la facultate să nu se tină cursuri. Partidul s-a revoltat: ce nesimţire! Ce-si în-

> > > chipuie ei?

— *Monopolizau suferinţa?*

— Da, clasa muncitoare fusese asuprită, şi n-avea nici o particularitate evreiască. In plus, erau o grămadă de evrei tineri. Majoritatea evreilor erau studenţi. Soseau de la muncă forţată, de peste tot, şi s-au înscris la facultate, chimişti, medici, matematicieni, economişti. Existau două

organizaţii studenţeşti evreieşti. Una dintre ele era un cămin studenţesc, numit după Mărk Antal. Preşedintele acestui cămin era Bandi Merovics, unul dintre prietenii mei. Cea de-a doua organizaţie era Uniunea Studenţilor Evrei, al cărei preşedinte era un alt prieten de-al meu comunist, Gyuri Lászlo. Apoi eram eu, care, fără nici o calitate oficială, eram vioara întâi a Uniunii Tinerilor Comunişti. Eu nu lucram nici pe linie ungurească, nici evreiască, ci în calitate de internaţionalist, numai pe linie comunistă. Nu am fost nicăieri omul cuiva, ci sincer comunist. Noi trei stăpâneam zona.

La facultate era un profesor pe care-1 adorau studenţii, Samu Borbely. Ulterior ne-am împrietenit şi am devenit foarte apropiaţi. Samu Borbely terminase studiile în anii ’20, la Berlin, la cea mai cunoscută Şcoală Politehnică din

Berlin-Charlottenburg. Samuel von Borbely, aşa se semna. Provenea dintr-o veche familie unitariană din Ardeal, rudă cu Simon Pecsi, care şi el era unul dintre prezbiterii bisericii unitariene din Ardeal. In anii ’20-’30, trăia la Berlin, era asistent la Politehnică. Se ocupa de matematică aplicată, calcul diferenţial. A fost asistentul profesorului Hamei, care la începutul secolului era unul dintre cei mai străluciţi matematicieni germani. In Germania, Samu Borbely a devenit antinazist feroce. Lucrarea sa de doctorat era despre efectul oscilaţiilor asupra planurilor bidimensionale. Rezolvarea acestei ecuaţii diferenţiale a făcut posibilă construcţia avioanelor Stuka[61]. Problema era că aripile avioanelor se rupeau la depăşirea vitezei

[61] *Sturzkampfflugzeug* — bombardier în picaj (n.ed.).

sunetului. Şi Samu Borbely a rezolvat această problemă matematică. Englezii i-au tradus lucrarea imediat. După care i s-a oferit imediat o catedră la Berlin. Era probabil prin 1940. El lucra în laboratorul de cercetare al armatei. I-au spus să ceară cetăţenia germană şi că va primi astfel o catedră. El a refuzat. Era deja puternic antinazist. L-au expulzat şi a trebuit să părăsească Germania. în perioada celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena era deja aici, la Cluj, asistent. Avea o mică garsonieră pe strada Turda. Proprietarul era român. Când ungurii au început să-i şicaneze pe români, Samu Borbely l-a apărat personal, fizic. Iar când la Cluj au fost instaurate legile împotriva evreilor, iar studenţii evrei au fost excluşi, Samu Borbely s-a dus personal după ei, după prietenul meu Andrăs Ney, spre exemplu, îi aducea la facultate la ora lui, apoi îi conducea acasă. Pe 19 martie, când nemţii au intrat în Cluj[62], prima persoană ares-

tată de Gestapo a fost Samu Borbely. L-au luat în Germania. Apoi când Partidul Crucilor cu Săgeţi a venit la putere, l-au predat guvernului pronazist. Şi Samu Borbely a evadat. Era foarte bun prieten cu Szent-Gyorgyi, s-au ascuns împreună. La sfârşitul războiului a apărut iar la Cluj. Ştampila autorităţilor era încă pe uşa camerei lui. Studenţii îl adorau, la cererea noastră l-au numit profesor universitar. Printre altele, numele de „Universitatea Bolyai“ de la noi doi provine. Iniţial au vrut să o numească după un scriitor sau după Miklos Totfalusi Kis.

— *Cum se numea universitatea înainte?*

[62] De fapt, trupele germane au intrat în Cluj pe 27 martie 1944, după ce au ocupat Ungaria pe 19 martie 1944 (n.ed.).

— Până în 1919, Universitatea Franz Joseph, apoi parcă Regele Ferdinand.[63] Ii trebuia un nou nume maghiar şi noi doi am complotat să fie numită după familia Bolyai. Am devenit apoi buni prieteni, eu eram studentul lui favorit, stăteam şi noaptea la el. îmi povestea printre altele despre experienţele lui din Germania. Samu Borbely era tipul germanului sever. Şi la Cluj se semna în germană cu litere mărunte: Prof. Dr. Ing. Samuel von Borbely. Studenţii îl adorau pentru că nu era nici comunist, nici evreu, ci unitarian maghiar din tată în fiu şi un antinazist feroce, cu alte cuvinte antifascistul ideal. Se vorbea mult despre „eminenţele antifasciste": el chiar asta era, singurul pe care am avut ocazia să-l cunosc personal. Toţi ceilalţi erau sau comunişti, sau evrei, eventual nici una, nici alta, doar oameni de omenie. Dar un asemenea antifascist combatant doar Samu Borbely a fost. Cursurile lui începeau întotdeauna cu precizie

germană. Apărea, prin urmare, exact la opt. Era plin la cursurile lui, fiindcă matematica era materie obligatorie pentru economişti, medici, fizicieni şi chimişti, şi el era cel care preda analiza. Era un excepţional conferenţiar, extrem de sever şi precis, iar orele lui erau minunate. în primul rând stăteau câteva călugăriţe; Borbely se întorcea întotdeauna spre ele cu aleasă politeţe: „Nu-i aşa, domnişoară? înţelegeţi, domnişoară?*' întotdeauna strict asa: „domnişoară**. Era un spirit puternic anticlerical. îi ura pe nazişti şi sistemul social maghiar. Samu Borbely nu

[63] Universitatea Bolyai cu predare în limba maghiară a fost unită în 1959 cu Universitatea Babeş cu predare în limba română, din Universitatea Babeş-Bolyai dispărând treptat învăţământul în limba maghiară.

ezita.

Prin urmare, evreii au cerut universităţii să nu tină cursuri pe 5 mai, din solidaritate. Partidul a fost bineînţeles revoltat, căci asta este obrăznicie, aşa ceva nu se poate, ce nesimţire, ce vor ăştia, şi cum îndrăznesc ei aşa ceva?

— *Ce a fost pe 5 mai? Trenurile cu deportaţi au plecat pe 15 mai 1944.*

— închiderea în ghetou s-a petrecut pe 5 mai. De aceea se comemora în această zi deportarea evreilor ardeleni.[64]

— *A fost şi o comemorare oficială? In Ungaria nici vorbă de aşa ceva.*

— Nu, nu era o comemorare oficială. România era încă o monarhie constituţională, şi formal partidele încă existau: Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal, Partidul Social-Democrat. Astfel că teoretic se putea imagina şi o comemorare oficială, dar hăţurile erau deja puternic în mâna partidului. Poziţia partidului era însă clară şi neînduplecată: tovarăşii să-şi ţină liniştiţi cursurile, universitatea va funcţiona! Doar nu o să acceptăm şantajul moral a câţiva evrei obraznici?! Cunoşti placa: din faptul că sunt comunist

rezultă că nu pot fi antisemit, nici în situaţia în care resping comemorarea. Si bineînţeles... de ce nu ne-am tine cursu» > >

rile? Nu este nici o problemă, nu avem de ce să ne temem de evrei. Mai ales dacă ne susţine partidul, nu ne speriem. Căci a fost totuşi un pic de teamă în aer, se putea simţi o

[64] „Prima zi de ghetou în Ardealul de Nord a fost 3 mai.“ *Cf.* Randolph Louis Braham, p. 600.

uşoară presiune morală. Dar toţi au acceptat cu plăcere hotărârea partidului. O singură întrebare rămânea: ce-o să facă Samu Borbely? Aceasta era întrebarea-cheie. Pe de-o parte deoarece cursul său era cel mai audiat, umplea amfiteatrul cel mare. Participau o sută sau două de studenţi. Era foarte punctual, nu lipsea niciodată. Era o mare personalitate, idealul studenţimii. Ceilalţi nu contau, Samu Borbely era acela care şi în ochii partidului avea greutate, pentru că ştiau că este extraordinar de celebru. Toate privirile erau îndreptate spre el. El era stegarul. Dar nu era membru de partid, nu era tributar disciplinei de partid. Iar poziţia lui asumată faţă de evrei şi de germanii nazişti era cunoscută tuturor. Şi încăpăţânarea lui, de asemenea. Astfel că el era singura persoană suspectă, despre care se putea bănui că nu va dansa cum o să-i cânte partidul.

Aşa că m-au chemat atunci la partid. A fost o mare onoare, pentru că eu, altminteri, nu primisem nici un fel de sarcină de partid, şi acum tocmai mie îmi cereau să-l prelucrez pe Samu! însărcinarea suna aşa: „Samu trebuie prelucrat!“ Să-şi ţină cursul, să nu cedeze şantajului evreilor. Şi atunci am început să-l „prelucrez'[1] pe Samu. Câte puţin — cum să-ţi spun? —, cunoşti aceste duplicităţi: omul îşi asumă ceva, face ceva din convingere, da, şi din convingere, dar în acelaşi timp *a contre cceur*. Există o voce interioară care-ţi şopteşte că treaba totuşi nu este chiar curată! Deci mie mi-a fost încredinţat Samu. Pentru că trebuia prelucrat. Ştiau că ne întâlneam, că suntem buni prieteni iar eu am acceptat sarcina. După curs, în pauza de prânz fumam împreună, el făcea cafea, iar eu îl prelucram zilnic. Aduceam întotdeauna vorba, aşa, din întâmplare, ce vor evreii ăştia, asta-i caraghios, o

neobrăzare, ce impertinenţă, toată chestia e o provocare, şantaj moral, cum îşi imaginează aşa ceva?! Bineînţeles, blufam, mă prefăceam că eu, evreu comunist, văd lucrurile la fel, şi socoteam că, nu-i aşa, lui, ca maghiar, poate-poate pentru că în secret eram totuşi mai mult ca sigur că Samu Borbely nu-i genul de om care să pice în plasă o să-i placă faptul că tocmai un evreu se împotriveşte demonstraţiei acesteia pentru Auschwitz şi înmormântării săpunurilor, apărând astfel buna conştiinţă a maghiarilor. Fiindcă împreună cu săpunurile înmormântam demonstrativ oamenii deportaţi şi ucişi, iar acest lucru era de asemenea o acuzaţie adusă populaţiei maghiare. Asta se petrecea la începutul lui 1946, la nici un an după război. Ruşii erau acolo, dar oficial regimul era încă civil. Se putea încă spune: „Voi, criminalilor!" Oamenii se făceau mici, se temeau că se întorc evreii. Conştiinţele încărcate, confuze permiteau şantajul cu astfel de lucruri. Interesul partidului era însă să îmbunătăţească starea generală, iar poporul să nu poată fi şantajat din pricina conştiinţei încărcate, şi mai ales: poporul să fie conştient că partidul îl apără de şantajul moral al evreilor. Acesta a fost interesul clasei muncitoare, aşadar măsura moralităţii. Iar partidul spunea că asta este corect din punct de vedere politic, şi nu ceea ce propovăduieşte morala burgheză. Eu ştiam că Samu nu era tipul care să creadă aşa ceva, ştiam că este un spirit mult prea sever şi un caracter prea puternic, nu putea fi şantajat. Bănuiam că nu-1 impresiona nici fapul că un tinerel evreu comunist îi spune că nu trebuie să le cedeze evreilor. Dar eu mă străduiam. Purta tot timpul halat alb şi avea o ţigară în gură. Când îi dădeam înainte cu textele despre evrei, că ăştia sunt aşa şi pe dincolo, şi că nu trebuie să li se permită, că nu li se cuvine nici un privilegiu

pentru că au fost deportaţi, Samu răspundea invariabil doar aşa: „Ei drăcie! Nu mai spune! Serios? Cine ar fi crezut!" Şi vedeam că mă ia totuşi un pic peste picior. Ridica din sprâncene, îşi înclina capul, ca şi cum ar fi auzit ceva de necrezut, în timp ce cu mare atenţie îşi rula o ţigară şi zâmbea cu subînţeles pe sub mustaţă. Sigur că nu-i convenea că un tânăr evreu plin de zel, pe care el de altfel îl preţuia, voia să-l convingă că despre Auschwitz e mai bine să taci, pentru că nu este un eveniment care să merite o atentie deosebită. Si nu-1

> > impresionam deloc cu faptul că nu ţineam seama de sentimentele subiective ale evreilor. Din privirea ironică pe care mi-o arunca din când în când se putea citi mai mult că nu crede nici un cuvânt din ceea ce-i spun. Pe mine, între timp, mă chemau la partid să mă întrebe: „Spune, ce-i cu Samu? Va ţine cursul sau nu? Ce spune?" Le răspundeam: „Nu ştiu, pentru că de câte ori aduc vorba despre asta, despre ţinerea cursului, el îmi dă doar răspunsuri şirete. Nu-mi spune nici da, nici nu."

— *Câţi ani să fi avut pe atunci?*

— Nu ştiu, probabil vreo patruzeci şi ceva. Era dintr-o altă generaţie. Terminase în anii ’20. Cred că mă dispreţuia un pic, mă privea ironic şi se amuza văzând cu ce retorică frumoasă îi prezint textele altora. Era evident că toate acestea nu-i făceau plăcere. Şi-mi dădea doar răspunsuri echivoce: „Da? Nu mai spune! Ce interesant! Serios? Ce drăcie! Cum se poate? Ce tot spui! Cine ar fi crezut aşa ceva?" Nu se putea şti ce gândeşte. Nu spunea nici da, nici nu. Nimic. Si asa am si rămas.

>5 >

Vine 5 mai. In cimitirul evreiesc pe la ora 11-12 era slujbă. Bandi Merovics era acolo, şi în spiritul luptei de clasă îşi ţinea discursul de minimalizare a Auschwitz-ului, că sigur

evreii bogaţi... şi cum clasa muncitoare a suferit împreună

cu ei... şi că nu există nici un fel de durere evreiască particulară, suferinţă şi aşa mai departe. Cu alte cuvinte, din partea Partidului Bandi Merovics „menţine linia“, ţine hăţurile puternic, să nu cumva să se dezlănţuie evreii. Pentru că, fireşte, maghiarimea nu a reacţionat la cerinţele evreilor de a închide magazinele şi de a da un semn vizibil că sunt solidari cu ei. Analiza matematică însă începea întotdeauna dimineaţa exact la opt, strict *sine tempore.* Primul lucru pe care l-am făcut a fost ca împreună cu prietenul meu Gyuri Lászlo, preşedintele Organizaţiei Studenţilor Evrei, să fugim la facultate si să vedem dacă Samu tine sau nu curs. Am alergat până la primul etaj, în amfiteatru „linişte în jur, pe unde mergea, şi locurile-s mute“[65]. Asta era deja suspect. Ajungem la uşa amfiteatrului. Clădirea facultăţii, în trecut liceu de fete, era în piaţa centrală. Samu, printre altele, nu accepta să se întârzie, închidea uşa cu cheia. Ne-am uitat pe gaura cheii. Nimeni. Linişte. Ne-am uitat unul la altul. Nu înţelegeam unde dispăruseră ceilalţi studenţi. La avizier, care de altfel era întotdeauna plin de anunţuri vechi, îngălbenite, acum era gol, numai în colţul din dreapta jos atârna o bucăţică de hârtie dintr-un bloc notes prinsă cu o piuneză. Pe bileţel era următorul text cu scrisul mărunt de mână al lui

>

Samu Borbely: „5 mai, în această zi ruşinoasă pentru omenire, Institutul de Matematică nu tine cursuri.“ Data: „5 mai 1946, ora 7.55“, semnat: „Prof. Dr. Ing. Samuel von Borbely“. Gyuri şi cu mine ne-am uitat unul la altul şi nu

[65] Versuri din poemul *Barzii din Wales* de Jânos Arany (n.tr.).

mai ştiu care din noi a spus-o, eu lui sau el mie: „Bătrâne, chiar meritam palma asta...“ *(tace îndelung).* Da, acesta a fost răspunsul Prof. Dr. Ing. Samuel von Borbely la prelucrarea mea de două săptămâni.

— *Partidul te-a mustrat spunându-ţi: „ Tovarăşe, treaba asta n-ai făcut-o totuşi prea bine?"*

— M-au umilit un pic, dar nu foarte tare.

— *Care a fost soarta lui Samu Borbely? L-au expulzat din România?*

— Nu, dar a trebuit să plece. Nu i-au prelungit contractul.

— *Asta cam când s-a întâmplat?*

— Cam la un an după aceea. A trebuit să plece din România. După evenimentul acesta, dar nu din pricina lui. Ci pentru că autorităţile române nu voiau facultate maghiară. De altminteri, vreau să-ţi spun că mai târziu chestia asta n-a mai fost amintită între noi vreodată. Acel mic bileţel, acela a fost răspunsul lui la agitaţia mea de mai multe săptămâni. M-a ascultat atent cu orele în fiecare zi, nu m-a întrerupt niciodată, nu mi-a arătat niciodată că-şi pierde răbdarea, am discutat civilizat. Iar la final, ăsta a fost răspunsul lui la retorica mea: „5 mai, în această zi ruşinoasă pentru omenire, Institutul de Matematică nu tine cursuri." Asta a fost răs-

> punsul lui. E ceea ce se numeşte o palmă. Şi n-am primit-o de la un evreu, ci de la un ungur distins şi exemplar, nu-i aşa? Cu alte cuvinte, ceea ce voiam să-ţi spun este că în alcătuirea conştiinţei mele evreieşti acest mic episod a fost decisiv.

— *Ce s-a întâmplat în continuare?*

Am primit a doua palmă după mai bine de douăzeci de ani.

In 1969 am ajuns la Frankfurt, la facultate. Pe vremea aceea aveam încă gura mare, dar trebuie să-ţi mai spun că la Frankfurt se afla doar partea de cea mai proastă calitate a lumii evreieşti: speculanţi, oameni avizi după bani, intermediari dubioşi, agenţi comerciali, şmecheraşi puşi pe afaceri, cetăţeni israelieni cărora Israelul nu le dăduse posibilitatea să se afirme. Evrei maghiari, polonezi, români, cehi _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ care voiau să facă bani, toţi au ajuns la Frankfurt. Aveam un vechi prieten troţkist, Gyula Csehi. Nu ştiu dacă-1 ştii, era ardelean. El a fost ultimul mare trotkist. A venit la Frank-
»
furt când eu eram acolo. Stătea la mine. Vine odată acasă şi-mi spune: „Bătrâne, am descoperit că există Dumnezeu. Am o dovadă. Existenţa lui Dumnezeu nu e dovedită de faptul că nemţii i-au alungat pe cei mai buni evrei din istoria lumii şi drept pedeapsă i-au primit în schimb pe evreii de cea mai proastă calitate. Nu asta-i pedeapsa lui Dumnezeu: Dumnezeu există pentru că nu numai că nemţii i-au gonit pe cei mai buni evrei şi în locul lor i-au primit pe cei mai răi, ci pentru că mai trebuie să-i şi *iubească*|“ Şi într-adevăr asta era situaţia. Fiindcă tot felul de indivizi dubioşi care

> > urau să trăiască în Israel au venit la Frankfurt să facă bani, să joace la Bursă, să speculeze tot ce puteau. Şi şantajau autorităţile germane folosindu-se de conştiinţa lor vinovată.

Am şi cunoscut la un moment dat o astfel de doamnă originară din Salonta sau Şimleu Silvaniei care fusese la Auschwitz şi devenise cetăţean israelian. M-a dus la poliţie, asigurându-mă că rezolvă ea să mi se prelungească viza. Lucru de care nu aveam nevoie, pentru că eram angajatul universităţii, mie oricum mi-ar fi prelungit din oficiu dreptul de şedere. Dar nu, îmi rezolvă ea! Şi începe acolo să zbiere: „Tu rni-ai omorât marna!..." şi altele de felul acesta. A fost cumplit de penibil, odios, îşi ridica tot timpul mâneca bluzei şi îşi arăta braţul: „Priveşte! Uită-te aici, am fost la Auschwitz!“ Si nemţii aceia erau intimidaţi. în afară de asta, nu numai că-i şantaja, dar îi şi mituia, înţelegi? Toţi erau la mâna ei. îi înjura, şantaja şi mituia. Le-a dat o sută de mărci. A fost cumplită! Cumplită, vulgară şi şantajistă. Tot ea voia să-mi aranjeze despăgubirea de război. Comisionul ei era de 15%. Femeia imediat mi-a şi socotit pe o hârtie cât îmi revine mie. Avea crize de euforie: şi ăsta a murit, şi pe ăsta l-au omorât! Ce sumă mare! Si a socotit că ar fi trebuit să

> primesc 150-200 000 de mărci. Pur şi simplu se tăvălea de fericire: atâţia bani! Şi toţi pentru tine! îmi era silă de toată chestia asta. Nu puteam să-i suport comportamentul, îmi era pur şi simplu jenă să mă prezint cu ea la vreo autoritate sau la vreun avocat. Am lăsat-o în plata Domnului şi am renunţat la despăgubire.

— *Ce fel de birou era?*

— Poliţie, poliţia pentru străini, nu mai ştiu. Râdeau de ea, dar le era totuşi frică. Asa că asta a fost dovada existentei lui Dumnezeu după Gyula Csehi. Am spus odată, în faţa lui Siegrid, referindu-mă la această femeie, că am o reclamaţie de făcut: tipii ăştia de la Auschwitz nu şi-au

făcut treaba suficient de bine lăsând astfel de gunoaie în viaţă. Un defect de funcţionare! Imediat Siegrid s-a schimbat la faţă, a pălit, şi mi-a spus: *„Herr Toth, ich verstehe ihren Sinn fur Humor. Es gibt aber Dinge, woriiber es keine Witze gibt.“*[66] Sunt lucruri care trebuie considerate sfinte şi despre care nu se poate glumi. Căci oricum ar fi fost această femeie, cum să spui aşa ceva, că ar fi trebuit să rămână acolo?! Cum este posibil ca cineva să gândească aşa?

Asta a fost a doua palmă pe care am primit-o. Eu glumeam, cum că ce înseamnă deportarea pentru mine, eu vorbesc fără probleme despre astfel de lucruri, iar în legătură cu acea femeie pun întrebarea: „Cum a venit asta înapoi?“ O grozăvie. Cum se poate spune aşa ceva?

Siegrid ţi-a fost studentă la Frankfurt? _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____

— Nu mi-a fost studentă. Lucra la universitate la disertaţia ei şi traducea. Am primit deci cea de-a doua palmă de la ea, şi nici pe asta n-am primit-o de la un evreu, ci de la o tânără nemţoaică. M-a dărâmat. De atunci am renunţat definitiv la tonul acesta arogant şi în esenţă mincinos. Poate că am reuşit într-o oarecare măsură să fiu în armonie cu mine însumi. A fost lung drumul care m-a dus către mine.

Bacalaureat si închisoare

>

— *Ce a fost între 1940 şi 1945, pe unde ai umblat!*

— Mi-am petrecut aproape toată perioada în puşcărie, internat în lagăre de deţinuţi politici sau în lagăre de muncă. Şi din când în când liber, sub supravegherea

[66] „Domnule Toth, înţeleg simţul umorului de care daţi dovadă, dar sunt lucruri cu care nu se poate glumi“ (germ., n.tr.).

poliţiei. Am intrat foarte devreme în mişcare. In 1940, când mi-am dat bacalaureatul, eram deja de mult membru. Imediat după bacalaureat am avut un proces la Dej. Ca martor al acuzării a apărut directorul liceului, dr. Eugeniu Seles. Am evadat şi *in contumaciam* m-au condamnat la 8 ani. Hoinăream sub un nume fals. M-au prins mai târziu la Cluj, stăteam în Piaţa Centrală, atunci când m-au arestat ca spion. Lucru care li s-a întâmplat acolo şi altora. Dar n-au reuşit să-mi determine identitatea şi nici să afle că eram deja condamnat.

— *De ce erai acuzat!*

— Complot comunist. Unul dintre prietenii mei a organizat la Satu Mare o grupă de puşti. Mâzgăleam noaptea zidurile de la marginea oraşelor cu uriaşe litere negre şi roşii: „Moarte fascismului!", „Jos cu banditul Carol, jos cu dictatura regală!", astfel de sloganuri. Dar consecinţele au fost cumplite. Erau copii de şcoală, mai tineri decât mine sau de vârsta mea. Pe majoritatea nici nu-i cunoşteam. Pe unul

dintre ei l-au prins undeva. L-au torturat îngrozitor şi s-a aflat că eu eram vioara întâi, autorul moral. Insă am reuşit să dispar înainte să fiu arestat.

— *Ce a fost între bacalaureat şi închisoare?*

— Abia îmi dădusem bacalaureatul, românii i-au arestat pe cei din grupul meu. Locuiam în tot felul de vizuini de ocazie. O vreme am plătit pentru un loc de dormit într-un refugiu de noapte. Era un depozit împuţit, unde trăiau tot felul de vagabonzi, cerşetori, bătrâni care tuşeau, bătrâne zdrenţăroase, lumpenproletariat. într-o perioadă bunul

meu prieten sătmărean, Gazsi Tamăs, mi-a făcut rost de o ascunzătoare de lux la unul dintre prietenii lui, în atelierul acestuia din Cluj. Era un pictor pe nume Takăcs, care picta numai floarea-soarelui. în general, nu aveam decât astfel de ascunzători de o zi sau două. Nici nu-mi mai aduc aminte de toate. Apoi, m-au arestat, a fost greşeala mea. Am avut întâlnire la Cluj în Parcul Central. în timp ce-1 aşteptam pe bunul meu prieten Gyuri Nonn, citeam în germană discursul tovarăşului Molotov. El era legătura mea cea mai importantă cu partidul. După o vreme mi-am dat seama că sunt urmărit. M-am ridicat şi am pornit liniştit. Dintr-odată, numai ce aud în spatele meu: „Stai sau trag!“ Am rupt-o la fugă cât am putut de tare. Nici nu mai ştiu dacă au tras. Totul a fost foarte spectaculos, şi s-au strâns destui spectatori. La stânga era o stradă îngustă pe care o ştiam bine. O traversez în fugă, în faţa mea Malomârok[67], un mic afluent al Someşului. Şi acum pe unde? La dreapta? La stânga? La douăzeci de metri mai încolo mă aşteaptă doi soldaţi cu armele îndreptate spre mine. M-au prins cu actele de identitate ale unui bun prieten sătmărean pe nume Erwin Klein.

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

Am trecut atunci prin interogatorii despre care sunt sigur că ştii cum arătau, în sala de bal a casei părinteşti a regelui Matei Corvin din secolul al XV-lea. Serviciul de contraspionaj habar nu avea cine sunt şi că sunt deja condamnat drept comunist. S-au şi dus, de altfel, la Erwin acasă, dar el nu era acolo, iar cu asta treaba a fost rezolvată. Cu alte cuvinte, lucrurile nu se desfăşurau cu acurateţea caracteristică jandarmeriei maghiare. In

[67] Canalul Morilor (magh., n.ed.).

dosarul meu era scris următorul lucru: „Erwin Klein, spion". Am reuşit să aflu şi ce spionasem: aprovizionarea cu hrană a armatei române.

Cu acest dosar m-au transferat în închisoarea militară din Cluj, unde erau deja închişi cei din gruparea comunistă de tineret, prietenii mei: Ferenc Samuel, Balăzs Takâcs şi Nicolae Marin, secretarul. S-au distrat copios că am ajuns printre ei ca „spion". După aceea aşa mă şi strigau: „spionul". Eu, pe de altă parte, îi distram cu faptul că scoteam fumul de la ţigară prin ureche, pentru că ajunsesem acolo cu timpanul spart. Toţi se distrau grozav, aveam succes şi trebuia să repet numărul. Toate astea se întâmplau în perioada celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena. Deţinuţii născuţi în Ardealul de Nord, cu excepţia mea, au fost eliberaţi. însă cu ajutorului lui Balăzs Takâcs am reuşit din nou să evadez.

El a devenit mai târziu preşedintele comisiei de disciplină a armatei române cu rang de colonel. Comisia de disciplină a armatei române era o mică Securitate specială, îţi dai seama, o mică superpoliţie care-i controla pe ofiţeri! Şi preşedintele acesteia a devenit colonelul Balăzs Takâcs. Maghiar, nu-i aşa, ştiau aşadar despre el că ştie ce-i aia disciplină.

Nicolae Marin era însă un băieţel blond plăpând, ceva mai în vârstă decât mine, de la care poliţia nu a reuşit să stoarcă nimic. A devenit după război prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist, a ajuns apoi la Canal, şi anume

 ca preşedinte al sindicatului. Acesta a fost Gulagul românesc,

îţi închipui deci: acolo un *sindical* Au venit într-o zi după el de la Bucureşti, l-au luat şi, până să se dezmeticească, era deja condamnat, poate chiar pe viaţă. In anii ’50 a beneficiat de amnistie şi a ajuns la Securitate cu rang de colonel. Era un fel de supraveghetor la Securitatea universităţii. Ne întâlneam câteodată, mi-a şi povestit întregul calvar prin care a trecut. In orice caz, îşi dădea exact seama deja că întreaga conducere a partidului era formată din gangsteri. L-am văzut pentru ultima dată la universitate în 1958, cu ocazia acelui autodafe în care m-au exclus din partid. Stătea în primul rând împreună cu ceilalţi ofiţeri, dar izolat de ei, în uniformă completă de colonel. A participat la şedinţă ca reprezentant oficial al Securităţii. Era învăluit în aura autorităţii. Securitatea trimitea astfel de observatori la toate sedin-

> > ţele cu public numeros. Am fost atent la el de-a lungul întregii proceduri respingătoare. Nu mai era flăcăiandrul plăpând şi blond, se maturizase, se transformase într-un bărbat corpolent. Stătea nemişcat, cu chipul împietrit, ca o statuie. Mi-am zis: dacă acum, cu tot prestigiul lui oficial, ar spune doar un singur cuvânt, că mă ştie din închisoare, atunci... Dar ştiam, bineînţeles, că-i o tâmpenie, era imposibil, n-ar fi putut să spună nici un cuvânt, îi era strict interzis, el era acolo în calitate de reprezentant al Securităţii, şi nu în calitate de membru de partid. Au ţinut o pauză înainte să voteze. Ies pe hol, toţi îmi întorc spatele, traversez spre un culoar gol. Dintr-un colţ întunecos parcă-mi face semn cineva. Mă apropii. Retras acolo stătea Nicolae Marin, se vedea că mă aşteaptă. Avea deja pe el paltonul cu gradele de colonel pe

umeri şi cascheta de colonel pe cap. Mă priveşte, ochii albaştri îi sunt umflări si umezi. Mă ia în braţe şi-mi şopteşte: „Imre, eu plec. Plec. Pur şi simplu, nu pot

să suport asta.“ S-a cutremurat şi a dispărut pe ieşirea de incendiu din apropiere.

Cum spuneam, în 1940, Balăzs Takăcs m-a ajutat să evadez din închisoare. La câteva zile după evadare m-au prins din nou pe stradă. Mă plimbam cu o fată pe una dintre străzile principale, aglomerate, ale Clujului. La un moment dat văd că trece pe stradă un camion. îi spun fetei: „Vezi, e camionul închisorii.“ Abia dacă am făcut câţiva paşi şi dintr-odată m-am trezit cu şase puşti îndreptate spre mine: trei din faţă şi trei din spate. A fost o tâmpenie cumplită din partea mea, mereu aceeaşi iresponsabilitate. în închisoare domnea anarhia şi eram absolut sigur că nici nu-şi vor da seama că am dispărut. M-am înşelat. Nu numai că şi-au dat seama, dar a ieşit un scandal uriaş, au pedepsit tot personalul de la pază. Tocmai de aceea chestiunea a devenit foarte serioasă. Toţi m-au primit apoi bucuroşi de nenorocirea mea, cu ură, deţinuţii şi personalul de la pază, deopotrivă, toţi au tăbărât pe mine, mă jigneau, mă loveau, mă scuipau.

— Asta se întâmpla pe vremea celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena, când Clujul a fost anexat. Au vrut să mă ducă şi pe mine în România. Românii îi terminau pe mulţi pe drum, retragerea s-a produs în cea mai mare dezordine. Am aflat abia mai târziu că Crucea Roşie a organizat o chetă cu care să-l mituiască pe căpitan. El era comandantul închisorii româneşti. Românii nu sunt

animale: sunt oameni, sunt sensibili Ia bani, sunt coruptibili! Nu ştiu cât i-au dat, se pare că o sumă foarte mare, încât m-a predat închisorii civile de la Cluj. A fost o înţelegere româno-maghiară prin care condamnării rămâneau oficial acolo în închisoare. Comandantul român al închisorii militare, care se retrăgea, m-a predat deci închisorii civile. A doua zi, seara, eram liber. *Când ai aflat de chetă?*

—Cu mult mai târziu, în 1949. Era la Cluj o ţesătorie româno-belgiană. Am întâlnit acolo o bătrână muncitoare comunistă. Mi-a spus: „Tovarăşe Toth! Am dat şi eu pentru tovarăşul Toth. Cheta a fost în cutare sau cutare moment."

J

Aşa am scăpat iar din închisoare. Ştiu, am aparent un trecut eroic: condamnat de două ori, evadat, încarcerat, rănit şi aşa mai departe, numai trofee kitsch, cu alte cuvinte. în acelaşi timp, ştiu că n-am făcut nimic. Asta-i adevărul. Faptul că m-au condamnat nu demonstrează nimic. în fond, ce-am făcut? Eram un puşti, împreună cu alţi puşti stăteam încrâncenaţi într-o cameră şi citeam *Antiduhring-vX-,* discursul tovarăşului Molotov despre al doilea plan cincinal, şi altele. Dar *defâcut* n-am făcut nimic. Aş fi vrut să acţionez, aş fi vrut să fac şi eu ceva, e adevărat, eram nemulţumit de aceste mici întâlniri conspirative, nu-mi satisfăceau ambiţia. I-am şi spus superiorului meu, care în 1940, la Cluj, era un medic pe nume Lajos Roth, că vreau să fac ceva, şi să mă pună în legătură cu serviciul de spionaj rusesc. Mi-a răspuns: „Nici

vorbă, cum îţi trece aşa ceva prin cap, eşti nebun?" Dar atâta m-am ţinut de capul lui, încât într-un final mi-a promis că încearcă să mă pună în contact cu ei. El avea legături în forurile mai înalte. Răspunsul a şi venit. Iar acesta a fost: „N-avem nevoie de tine. N-avem nevoie de o persoană etichetată drept evreu comunist. Avem nevoie de profesionişti pe care-i plătim." Lucru care îmi era şi mie clar. Acest răspuns avea în anexă şi un alt mesaj: „Să nu cumva să faci ceva pe cont propriu, fiindcă atunci vei avea de dat socoteală partidului. Să nu cumva să te apuci de ceva! Nici un fel de acţiune proprie, nici un fel de încercare de sabotaj!" Nici nu-mi trecea prin cap. Ştiam că aşa ceva nu se poate face în stil neprofesionist. Nu are nici o valoare, şi eşti prins imediat. _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ M-am gândit apoi că poate ar trebui să iau legătura cu englezii. Fapt care s-a soldat cu un alt eşec, slavă Domnului! îţi dai seama ce consecinţe ar fi avut acest lucru dacă-mi reuşea, atunci când puterea a ajuns în mâinile partidului.

— *Catastrofale. Prin ce mijloace ai încercat să iei legătura cu englezii?*

— La Cluj, la Institutul Cultural Francez, era un ofiţer francez refugiat, un bărbat roşcat. El era pe atunci directorul institutului. Soţia lui, o tânără evreică extrem de cultă si frumoaşă. îmi era bun prieten şi facea parte din cercul de intelectuali simpatizanţi ai comunismului. Mă gândeam că prin el voi reuşi. Eram sigur că acest ofiţer

francez era de partea Rezistenţei, îmi închipuiam, aşadar, că este omul englezilor. Dar nimic. Ce-i drept, era probabil destul pentru el că-şi proteja soţia şi îşi ascundea soacra într-o cămăruţă întunecoasă şi retrasă a institutului. Asta se întâmpla prin 1940-1941, înainte să mă aresteze autorităţile maghiare. Aveam în jur de nouăsprezece ani. între timp mă ascundeam la Cluj şi la Oradea. îmi primeam instrucţiunile de la superiorul meu, Gyurka Nonn. Numele lui este, cred, bine cunoscut. Era un tip cu adevărat isteţ şi foarte dedicat partidului. După al Doilea Arbitraj de la Viena eram deja la Cluj şi împărţeam manifeste, chemam populaţia maghiară să se împotrivească deciziei celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena, reanexării Ardealului. îţi închipui. O idee politică cu adevărat ingenioasă, nu-i aşa? Nu-i greu de închipuit că, dacă m-ar fi prins clujenii, m-ar fi linşat. îţi dai seama, când Horthy a intrat în Cluj[68] a fost ca atunci când Hitler a intrat în Viena: euforie isterică! Şi mulţi tovarăşi s-au şi desprins, au fost cuprinşi de isteria patriotismului maghiar. Lupta de clasă

murise, se cânta *Edes Erdely, itt vagyunk*[69]*.* Horthy a apărut pe un cal alb... îţi imaginezi: armăsarul alb păşind domol şi prinţul din poveste călare. Am fost acolo, spectaculoasă privelişte! Incredibile ovaţii, aplauze, aclamaţii ca atunci când vezi marea fremătând, iar totul a fost spontan, din suflet. în centrul oraşului era petrecere publică, toată lumea dansa. Un bătrân rezervist maghiar, blond, cu o mustaţă uriaşă, alerga ameninţând un ţăran

[68] 15 septembrie 1940.
[69] Scump Ardeal, aici suntem (magh., n.tr.).

român şi zbiera: „Voi aţi distrus Comuna[70], români prăpădiţi!“ I-am tăiat calea, să-l liniştesc.

— Şi totuşi: acel manifest a fost singurul *Nu!* articulat care s-a auzit în public în mijlocul urletelor isterice, sălbatice. Lucru pe care-1 consider mai important decât orice, în pofida întregii naivităţi politice a gestului. După ce am tipărit acele manifeste, am ajuns la Budapesta şi am continuat să lucrez pentru mişcare. îmi făceam de lucru pe lângă corul Szalmăs, dacă-ţi spune ceva. Era un cor de stânga, care funcţiona în sediul social-democrat din sectorul VI, se spunea despre ei că sunt comunişti. Au urmat arestările. Eu locuiam în districtul Wekerle, acolo îmi era familia: Imre Nagy, Lajos Nagy, Lili Nagy, veche şi mare familie dedicată mişcării muncitoreşti, muncitori de la uzina Gănz. Locuiam la ei. Erau vechi locuitori ai districtului Wekerle. Tatăl lor, Hermann Nagy unchiul tatălui meu -, luase parte, la vremea respectivă, la construirea zonei Wekerle. Şi el fusese muncitor social-democrat. Pe vremea aceea eu lucram în Budapesta la o fabrică de baterii de pe strada Akăcfa. Groaznică muncă, să umpli bateriile cu cărbune. Dacă mi-aduc aminte bine, câştigam 18 pengo pe săptămână. Nu era cine ştie ce sumă, nu făcea nici cât o ceapă degerată. *Te-au arestat apoi la Budapesta?*

— Nu. Lucrurile au stat în felul următor. Au început arestările. Pe mine, în perioada aceea, mă ascunsese vărul meu, Laci Nagy care a devenit apoi, pe vremea lui Răkosi, judecător militar colonel —, într-un hambar de bărci de pe

---

[70]* Răspundere colectivă a clanului, prin care membrii familiei cuiva acuzat de crimă împotriva statului erau consideraţi responsabili pentru acel delict, arestaţi sau chiar executaţi (germ., n.tr.).

insula Csepel, unde nu m-ar fi găsit nici dracu’. Partidul Comunist din Ardeal căzuse, toţi au fost arestaţi, şi pe atunci la Satu Mare mă căutau şi pe mine. Verişoara mea, Lili Nagy, îmi aducea zilnic de mâncare si ştiri. înainte de asta mă mai

» > ascunsesem la Ujfeherto, la nord de Debrecen, la sora mai mică a tatălui meu, însă după câteva zile nu m-am mai simţit în siguranţă şi m-am întors din nou la Budapesta. La o zi după ce am plecat din Feherto au venit după mine jandarmii cu baionete, ceea ce a fost un mare eveniment în sat. Am primit apoi veşti de la părinţi: pe tata l-au luat la întrebări jandarmii, şi l-au prevenit că dacă nu apar într-o săptămână îl vor duce pe el la interogatoriu... Aşa că m-am întors la Satu Mare.

— *L-au arestat pe tatăl tău în locul tău? Ce-i asta,* Sippenhaft"?

— Exact. Mai mult, oamenii aceştia erau torturati siste-

’ > > matic. Nu puteam îngădui aşa ceva, în consecinţă m-am predat. Mai târziu, partidul a catalogat acest lucru drept sentimentalism mic-burghez.

— *Asta s-a întâmplat deci după reanexare, şi tu te-ai întors de la Budapesta la Satu Mare.*

Da, era deja în 1941. Am ajuns la „Def“, secţia Defensivă, biroul de investigare anticomunistă al jandarmeriei. Dar despre asta mai bine să nu vorbim. Erau campionii

interogatoriilor sub tortură. Nu vreau să intru în detalii, există literatură pe această temă, dacă ai nervi pentru aşa ceva. Am stat acolo vreo două luni. M-am prezentat de bunăvoie, deci. Pe tatăl meu îl arestaseră deja, în locul meu, şi românii, în primăvara lui 1940, dar nu s-au atins de

el. A stat împreună cu tinerii arestaţi, si de la ei ştiu că-1 adorau. Tata le susţinea moralul. Mai târziu, când românii i-au transportat la Dej pe cei din grupa tinerilor comunişti şi i-au dus în faţa tribunalului militar, pe tata l-au eliberat. Dar eu ştiam că jandarmii maghiari nu se jucau. Nu voiam să fie torturat în locul meu. Asta era deja o treabă dură. Cunoşteam povestea unuia dintre prietenii mei sătmăreni, Vili Lăzăr, care era de asemenea fugar. Au arestat-o pe mama lui, o măicuţă evreică foarte săracă şi deja foarte bătrână. O cunoşteam bine. Atunci şi Vili Lăzăr a apărut în câteva zile.

Eu am ajuns la Satu Mare într-o zi de august 1941. Am coborât din birjă la adresa primită, în faţa capelei aflate pe strada Szatmărhegyi la numărul 17 sau 27. Mica poartă de lemn s-a deschis, şi pe ea a ieşit un civil mustăcios care, cu ochi flămânzi de lup, m-a privit ironic din cap până în picioare: „Ei, frăţioare, nu-i aşa că nu se poate dispărea de pe faţa pământului?" mi-a aruncat. A râs cu poftă şi m-a condus apoi într-o sală mai mult lungă, cu o scenă la unul din capete. Era un fel de casă de cultură de la periferia oraşului, în sală erau două rânduri de laviţe, pe care cei arestaţi şedeau la un metru distanţă unul de celălalt, numai epave umane, iar printre ei, prietenii mei. în faţa tuturor, câte o grămadă de paie, locul de dormit. Trebuiau să rămână nemişcaţi şi să privească în perete, de asta aveau grijă, ca nişte câini de vânătoare, jandarmii înarmaţi, vigilenţi şi fără milă. Acolo stătea şi Vili Lăzăr. Sub ochii mari, trişti, negri avea pungi vineţii, tot capul îi era umflat, foarte vânăt, de culoarea prunei.

Jandarmii îl bătuseră în cap cu bastonul de cauciuc. Abia putea să meargă, doar cu paşi mici şi picioarele depărtate. Căci nu-1 loviseră numai în cap. Nu se sfiau. în popor, dacă cineva era foarte încăpăţânat, se spunea: „ Să-l strângi de boaşe!“ Apoi să ştii, bătrâne, că asta nu era doar o expresie. Nu ştiu dacă folclorul i-a inspirat pe jandarmi sau viceversa, în spatele sălii erau femeile. Nu şedeau pe laviţă, ci erau întinse pe paie. Bineînţeles, fiind vorba de un „popor cavaleresc“, acesta era un gest cavaleresc. Bătrâna doamnă Lăzăr zăcea la capătul rândului, şi ea avea capul vineţiu. După ce fiul său s-a predat i-au spus că este liberă, dar că trebuie să mai aştepte o săptămână până când faţa îi revine la culoarea normală. A venit apoi într-o zi „Domnul Şef‘ şi i-a zis: „Ei, tanti Lăzăr, adună-ti boarfele si du-te acasă! Dar să-ti tii gura, că ne putem vedea din nou!“

Printre cei arestaţi era şi falnicul Joska Biro, cel mai bun prieten al meu. El era secretarul de partid de la Satu Mare. Era croitor în una dintre cele mai elegante croitorii din oraş, în atelierul unui evreu pe nume Sved. El îl adusese de la Cluj la Satu Mare pe Joska Biro, despre care se spunea că este cel mai bun croitor. Domnul Sved ştia, bineînţeles, că e comunist. Biro era un bărbat înalt, musculos şi întotdeauna foarte elegant. Avea probabil vreo patruzeci de ani. Era blond, cu trăsături puternice, cu ochi albaştri-violet, vorbea foarte încet şi liniştit. Arăta ca un gladiator. împreună cu o prietenă îi ziceam între noi Spartacus. Era un om foarte serios, un pic trist, şi foarte mândru. Cunoştea perfect literatura marxistă. Stătea acolo în sală, cu o ţinută mândră, cu spatele drept ca scândura,

iară să facă nici o mişcare. Din cauza asta i s-a şi cangrenat şezutul, i-au adus un medic. Faţa îi era galben-verzuie, din loc în loc violacee încă de la lovituri. Avea un băieţel de nouă ani pe care-1 chema Erno,

 după Ernst Thalmann, bineînţeles. Am aflat că i-au adus băieţelul, l-au legat în faţa lui pe masa de tortură şi i-au spus că, dacă nu vorbeşte, fiul său în prezenţa lui va avea aceeaşi soartă ca a lui, iar el va fi singurul răspunzător de torturarea copilului. Asta l-a îngenuncheat. A ajuns apoi în închisoarea de pe strada Conţi, şi ştiu că trupul i s-a cangrenat în continuare până i-a sosit sfârşitul... îmi era foarte drag, şi eu lui. Lucru pe care probabil că şi anchetatorii îl ştiau. După aproximativ o lună, sau ceva mai mult, interogatoriul s-a terminat şi actele erau gata, a urmat săptămâna sau cele zece zile de odihnă, ca să dispară semnele exterioare ale interogatoriului. în halul în care eram nu se putea să ne ducă în faţa completului de judecată. Pentru unii au chemat chiar medicul, iar în final toţi au beneficiat de frizer. Puteai deja să stai întins pe paie toată ziua, şi se putea vorbi relativ liber cu vecinul. La un moment dat „Domnul Şef‘ aşa era numit anchetatorul-şef, o bestie -, pe un ton glumeţ, familiar, îmi spune: „Măi puştiule, du-te şi aşază-te acolo lângă taică-tu!“ N-am avut nevoie de nici o explicaţie, era vorba despre Biro. Mi-a povestit apoi ce s-a întâmplat cu fiul său. A început să plângă în hohote: „Pentru asta ne vom răzbuna, ne vom răzbuna!“ repeta el plângând în hohote.

Nu ne-am răzbunat pentru acel lucru, aşa cum nu ne-am răzbunat nici pentru multe altele asemănătoare. A fost

cumplit să-l văd pe omul acela voinic, puternic, plângând în hohote. Camera de tortură a biroului de investigaţii al jandarmeriei era într-o capelă catolică pe strada Szatmârhegyi la numărul 17 sau 27.[71] Capela se afla pe aceeaşi parte a

străzii cu Casa de Cultură. Eram întins pe o bancă scundă de lemn, cu mâinile legate la spate. Abia mai târziu mi-am dat seama că era o băncuţă pe care se îngenunchea în timpul rugăciunilor. Le cunoşti. Cum stăteam culcat pe bancă, în partea stângă se afla o statuie albastră ca cerul a Fecioarei Maria. Pe perete, într-un dulap cu uşi de sticlă, vasul de împărtăşanie, cupa de argint, ciboriumul, alte obiecte de cult. Duminica nu era tortură, duminica era slujbă. Dimineaţa devreme deja se putea auzi orga, cineva exersa. Mai târziu, credincioşii acompaniaţi de orgă cântau. In timpul săptămânii, în capelă, anchetatorii jandarmeriei îşi ţineau slujbele negre. Ţipetele din timpul acestor slujbe se puteau auzi şi afară, pe stradă. într-o zi un grup de ţărănci, femei şi fete, s-a adunat din casele învecinate, şi una dintre ele a început să zbiere isteric: „Casa Domnului? Asta? Asta-i casa dracului!" Celelalte îi dădeau dreptate vociferând ininteligibil. Câţiva jandarmi au ieşit în grabă şi au restabilit ordinea. în Satu Mare erau mulţi credincioşi sectanţi. Şi ţărăncile acelea maghiare erau probabil din secta Martorii lui Iehova, ei spuneau, în general, astfel de lucruri.

---

[71] Biserica Catolică nu deţinea un spaţiu pe strada Szatmârhegyi, nici capelă, în afara bisericii Mica Sfânta Teresa construită în apropiere în 1935. Greco-catolicii ţineau slujbele într-o şcoală. Exista

Asta s-a întâmplat în 1941. De acolo m-au trimis la început la Budapesta, într-o închisoare depozit, hidoasă. Am stat acolo vreo lună. M-au dus apoi la Garany. Garany era un fel de lagăr de concentrare în Felvidek[72] [73]. Se spunea: „Tăcerea este de aur, vorba este Garany."[74] Sigur, comparativ

 cu Auschwitz-ul, Garany era probabil un adevărat sanatoriu. Erau mici bătăi fără noimă, una-alta, dar nimic de nesuportat. Am aflat că pe Mihăly Hăy, unchiul lui Gyula Hăy sau ceva rudă de-a lui, acolo l-au executat. El a fost reprezentantul Cominternului, o personalitate remarcabilă, excepţională, un domn demn de toată stima. Cineva l-a recunoscut şi l-au executat.

— *Aveau vreo condamnare judecătorească împotriva lui?*

— Nu, nimic, doar l-au terminat. Mai erau acolo Oszkăr Bard, care a devenit mai târziu un fel de membru de conducere în Comisia de Control a secţiei de cadre a partidului, tovarăşul Czinober, dr. Imre Szabo, şeful de mai târziu al comisiei juridice a partidului. Comitetul Central al partidului a avut acolo câţiva membri eminenţi. Apoi, cam după un an, am ajuns din lagărul de concentrare de la Garany într-o colonie de muncă fortată. Aceasta, din cauza duritătţii condiţiilor, era considerată secţie punitivă. în

[72] însă acolo un spaţiu al Uniunii. După reanexare acest spaţiu a fost ocupat de jandarmerie şi în vara lui 1941 ea permitea, din când în când, să se ţină slujbe religioase (catolice sau greco-catolice). (Prin bunăvoinţa dr. Imre Tempfli, istoric al Bisericii.)

[73] Partea de nord a Ungariei (n.tr.).

[74] Joc de cuvinte intraductibil *arany* (,,aur“)—Garany (n.tr.).

această colonie incorporau comuniştii şi, în bătaie de joc, evreii cu eşarfa albă pe braţ, adică evreii creştini, care formal aveau un statut „special[75].[76] Erau printre ei şi câteva personaje nesuferite. Unul se plângea toată ziua, cum că ce caută el aici, printre evreii ăştia. Era secretarul de redacţie al revistei *Egyedul Vagyunk'",* de două ori pe zi obişnuia să se radă, să-şi schimbe cămaşa, şi acum era aici, printre evreii ăştia păduchioşi.

ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

Mie mi se plângea tot timpul cât de tare îi urăşte. Insă majoritatea evreilor creştini, te asigur, nu se purtau deloc aşa. Cu toate că erau printre ei oameni care nici nu ştiuseră până atunci că au vreo legătură cu evreii.

— *Cum se purtau?*

— Majoritatea, minunat. Unul dintre ei a spus: „Eu nu sunt evreu, trebuie să fie vreo neînţelegere." Şi a făcut contestaţie. După câteva luni i-au venit şi actele din care reieşea că nu era evreu, şi a plecat din tabără ca locotenent. Dar cât timp a stat acolo s-a purtat extrem de politicos, prieteneşte, cu o caldă solidaritate. A acceptat soarta noastră comună fără nici un fel de smiorcăială. Si când si-a luat la revedere, a făcut-o cu multă dragoste. Trei dintre evreii creştini mi-au devenit buni prieteni. Unul dintre ei, Bela Fenyo, a devenit apoi un excepţional ziarist şi redactorul-şef al revistei *Elet es tudomány".* Cred că eu

---

[75] * *Viaţă şi ştiinţă* revistă fondată în 1946 (n.tr.).

[76] începând din primăvara lui 1942, deţinuţii evrei rechiziţionaţi la muncă forţată erau obligaţi să poarte o eşarfa galbenă pe braţ, iar evreii creştini aflaţi sub incidenţa legilor antievreieşti trebuiau să poarte pe braţ o eşarfa albă. O mică parte a evreilor convertiţi erau integraţi în secţii mixte, majoritatea erau înrolaţi în serviciul de muncă forţată. Mai târziu, în Ucraina şi Galiţia, nu au mai fost duşi pe front. *Cf.* Braham, p. 855.

am făcut comunist din el acolo. Ei erau de mult asimilaţi, erau evrei convertiţi, tatăl lui fusese, cred, mic bancher sau director de bancă. Cel de-al doilea era un băiat minunat, Lorănt Fiilop, pe care-1 adoram. Era istoric de artă, un băiat foarte frumos, cu mustaţă neagră şi ochi negri, visători. Apăruse acolo în pantaloni de piele, scurţi, ca un domnişor de Budapesta. Era bun prieten cu Frangois Gachot. Tipul asta, Gachot, era ataşatul cultural francez, el fusese cel care-1 descoperise pe Csontvăry. Cel de-al treilea era un student la Politehnică pe nume Istvăn Bălint, tot un evreu creştinat, care dintr-o fantastică solidaritate a acceptat această situaţie fără să clipească, şi niciodată nu s-a plâns câtuşi de puţin. Cu toate că aceşti evrei convertiţi au ajuns în cele mai crunte colonii împreună cu evreii comunişti prin manevre cât se poate de perfide. *Ce s-a întâmplat acolo cu voii*

Ne-au dus în Munţii Bistriţei, la 2 200 de metri altitudine. Trebuia să săpăm acolo tranşee împotriva ruşilor *{râde).* Şi să aducem din vale cablu de plumb. Deşiram cablul de pe mosor şi-l urcam pe umăr până în vârful muntelui, sute de metri de cablu. Era, prin urmare, un fel de treabă heirupistă, ca a edecarilor de pe Volga, muncă de sclav din perioada romantică.[77] Sigur, noi sabotam cum puteam, rupeam cablul cum prindeam ocazia. La terminarea muncii a urcat un specialist şi a constatat că era de nefolosit. A izbucnit un scandal cumplit. I-au chemat pe cei de la „Def‘, căci ar fi trebuit să înceapă o anchetă împotriva evreilor. Dar până să vină, eu deja nu mai eram acolo. Minunat loc

[77] Trimitere la celebra pictură *Edecarii de pe Volga* (1873) a pictorului rus Ilia Efimovici Repin (n.tr.).

era acest Pietrosu, cel mai înalt vârf din Munţii Bistriţei, de peste 2 200 de metri[78]. Acolo trăiam în gropi săpate în pământ, dar ne deplasam liberi, căci nefericiţii ăia de gardieni ne lăsau. Lor le săpasem în pământ nişte gropi mai elegante, dar te asigur că nici pentru ei nu era un paradis. Era frig şi veneau, una după alta, furtuni de gheaţă, viscol, soare, ploi torenţiale. Acolo, la 2 200 de metri, nu exista nici un fel de vegetaţie, dar în viata mea n-am văzut un cer mai frumos, mă minunam împreună cu Bela Fenyo de jocul dumnezeiesc al norilor. Trăiam în gropi scobite în pământ, puneam o mică creangă de brad pe jos şi dormeam câte doi, îmbrăcaţi din cap până în picioare, cu paltoanele pe noi. Tovarăşul meu de somn era un pianist din Oradea pe nume Laci Kălmăn. Şi el era evreu creştinat. O dată am reuşit să coborâm în _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ Bistriţa, unde era o casă în care locuia o fată şi aveau pian. Laci mi-a cântat atunci *Fantezia cromatică.* Intr-o noapte m-a trezit. „Ce s-a întâmplat, Laci?“ îl întreb. Era foarte frig, îngheţ, cer negru înstelat, chiciură. „Te rog, iartă-mă, nu te supăra pe mine, am făcut pipi pe paltonul tău“, îmi spune. A rămas un adevărat tânăr domn.

Am scăpat apoi de-acolo. înainte de asta, cu mai bine de un an, avusesem deja un proces la Budapesta. Am primit citaţia pentru prima înfăţişare, dar nu m-am prezentat. N-am apărut, aşa că s-a amânat şi eu am rămas în colonie. A

[78] Vârful Pietrosu Rodnei, cel mai înalt vârf din lanţul Carpaţilor Orientali (n.tr.).

venit a doua audiere, la Cluj, la care însă m-au luat ei. Era la sfârşitul lui 1942, sau poate chiar în 1943, nici eu nu mai ştiu. Majoritatea celor din colonie au murit acolo. Şi săracul Lorânt Fiilop. L-au mâncat păduchii. Bela Fenyo a scăpat şi a devenit ziarist. Şi Bălint a ajuns acasă şi ca inginer colonel a avut o frumoasă carieră în armată. Era un inginer foarte talentat. Ei au fost cei trei prieteni ai mei. Cum îţi spuneam, evreii aceştia creştinaţi, pe care familia i-a crescut în aşa fel încât să nu afle copilul nimic, ei toţi, cu o singură excepţie, s-au purtat extrem de frumos. Calda lor solidaritate, faptul că nu se plângeau niciodată, toate astea m-au impresionat profund. Oamenii aceştia aveau ţinută, aveau caracter, jos pălăria!

— *E ciudat că au fost duşi în colonii disciplinare.*

— Acest 10/2 nu a fost o colonie disciplinară oficială. Dar în realitate în asta s-a transformat. Gărzile erau dure, sângeroase, ce mai!

— *Cum era comandantul coloniei?*

— Primul comandant al coloniei a fost Săndor Majer, un locotenent şvab sadic. Aşa s-a prezentat în faţa coloniei: „Sunt locotenent Săndor Majer. Lovesc, bat, înjunghii, tai.“ Asta a zbierat şi a început să-i lovească cu biciul pe cei aflaţi

în faţa lui. Majer a fost apoi mutat din nu ştiu ce motiv. A venit atunci un alt comandant de colonie, trimis acolo drept pedeapsă, se pare. îi înjura tot timpul pe evrei, îi învinovăţea pentru soarta lui. îţi poţi imagina că pentru un ofiţer maghiar să fie comandantul unei colonii de evrei păduchioşi nu era cine ştie ce onoare.

>

Când m-au adus apoi în faţa tribunalului, şi stăteam în faţa Consiliului celor Cinci de la Cluj, minţeam, firește, cum puteam mai bine, şi negam totul, evident. Singurul lucru adevărat pe care l-am spus a fost rostit în virtutea dreptului la ultimul cuvânt: „Eu nu am făcut nimic!“ Parcă îi văd si acum cum se uitau încremeniţi de frică la mine. Consiliul celor Cinci se temea. în 1943 a fost ultima sesiune, atunci au pronunţat o sentinţă definitivă. Am avut un avocat excelent, Jănos Demeter, care a fost condamnat mai târziu în urma procesului împotriva maghiarilor pus la cale de Gheorghiu-Dej. Era un om de mare caracter.

Ca avocat al apărării, avea raporturi cu Consiliul celor Cinci şi-i ataca fără milă. Preşedintele Consiliului celor Cinci mi-a transmis prin el că procurorul va cere pedeapsa cu moartea pentru mine, dar să nu mă tem! Nu putea fi vorba despre aşa ceva! Aceasta era obligaţia procurorului. Procurorul era un judecător pe nume Piacsek, o figură cunoscută a proceselor anticomuniste. După război a fost contabil în Ungaria la o fermă colectivă, îşi folosea numele adevărat. L-au prins apoi la un moment dat şi l-au spânzurat. Reflexele maghiare erau repezi şi crude: La spânzurătoare! Şi încă imediat! Asta era ceea ce trecea drept bărbăţie. Românii erau molcuţi şi superstiţioşi: aveau oroare de spânzurătoare. Gheorghiu-Dej, cu toate că era incredibil de ticălos, a omorât mai puţini oameni decât Rákosi; spre exemplu, îi dădeau fiori voluntarii armatei spaniole republicane, dar n-a căsăpit

pe nici unul dintre ei. Intr-adevăr, Piacsek a fost cel care a ţinut marele discurs de acuzare: „Şobolanul ăsta, care

roade stâlpii societăţii", arătând patetici cu degetul spre mine şi cerând condamnarea mea la moarte. Am primit şase ani.

— *Ce le-ai spus, de te-au privit aşa?*

— Ştiam că ruşii înaintează, toate astea se întâmplau deja în 1943, după Stalingard. Iar Jănos Demeter era nu doar foarte impozant, un bărbat foarte bine făcut, dar şi un excepţional avocat şi mai ales incredibil de curajos. Şi discursul lui de apărare a fost foarte ameninţător. Să aveţi mare grijă, domnilor, să vă gândiţi foarte bine ce decizie luaţi! Judecătorii Consiliului celor Cinci au înţeles. Ajunsesem din munţii Bistriţei, comandantul coloniei mă trimisese de acolo sub paza gărzii cu baionete la Cluj, unde m-au închis într-o celulă a închisorii militare. Demeter a intervenit: „Cum adică pază cu baionete? Este cumva arestat? Nu există o condamnare definitivă! Cer imperios eliberarea imediată!" Şi a obţinut eliberarea mea pe perioada procesului. Jănos Demeter, da, el era un tip cu adevărat curajos.

— *Ai dispărut atunci?*

— Nu, n-am dispărut. Dar cu câteva zile înainte de pronunţarea sentinţei m-am dus acasă la Satu Mare să-mi iau rămas-bun de Ia părinţi. Dacă m-ar fi prins atunci s-ar fi sfârşit foarte rău pentru mine. Atunci aş fi căzut sub incidenţa jurisdicţiei militare şi ca dezertor aş fi ajuns în faţa tribunalului militar. Ceea ce sigur nu s-ar fi sfârşit cu bine. Au şi venit jandarmii la Satu Mare tocmai când mă urcam în trenul de Cluj, se uitau pătrunzător la oameni, priveau lung, scrutător, în ochii fiecăruia, dar eu nu arătam a evreu, aşa că nu m-au oprit. N-ar fi trebuit să mă duc la Satu Mare. Am dat dovadă de o mare imprudenţă, nu de

curaj, ci de o iresponsabilitate crasă. Când îmi amintesc cum stau în

trenul aglomerat de noapte în staţia de la Satu Mare, se urcă jandarmii, luminează cu lanternele faţa fiecărui om, se uită în ochii mei şi trec apoi mai departe, mi se face şi acum frică, mă trec fiorii. N-ar fi trebuit să mă duc de la Cluj la Satu Mare. A fost un gest total imprudent, cumplit de necugetat şi periculos.

— *Atunci i-ai văzut pe părinţii tăi pentru ultima oară?*

Da, era prin toamna lui 1943. La proces, judecătorilor le era teamă de mine, am observat după cum se holbau la mine. Au văzut că puştiul ăsta îi ia peste picior, face remarci şi aluzii echivoce, le vorbeşte de sus. Gândeau probabil că-mi permit să fac toate astea pentru că în spatele meu se află o putere mondială. Se uitau la mine cu ochii scoşi din orbite. Cât mă susţinea pe mine Uniunea Sovietică, îţi dai seama *(râde).* încă şi glumeam cum că acuzele care mi se aduc nu sunt altceva decât legende şi că şi Biblia este plină de legende, dar care pot fi credibile. îmi băteam joc, cu alte cuvinte. în virtutea dreptului la ultimul cuvânt, am spus singurul adevăr: nu am făcut nimic. Acesta era adevărul, singurul lucru adevărat pe care l-am rostit de-a lungul întregului proces. De aceea ţi-am spus lucrurile astea, să nu crezi că fac pe nebunul şi pe modestul. Căci ce-am făcut? Că ne-am strâns împreună cu al ţi câţiva puşti într-o cămăruţă şi am citit *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om* sau *Trecerea de la feudalism la capitalism?* Ce altceva am făcut? Sigur, am mâzgălit odată câteva sloganuri pe perete. Sau am tipărit odată un manifest. Asta era tot. Serios, aş fi vrut să fac ceva, dar este asta deja ceva? Nimic. Faptul că m-au prigonit? Şi pe alţii i-au prigonit fără motiv. Realmente n-am făcut nimic. întotdeauna există cinci oameni adevărati
>

— *Ce experienţe ai avut apoi, în sensul strict al cuvântului, în perioada prigonirii evreilor, din punctul de vedere al stigmatizării, urii, prigoanei, salvării, solidarităţii evreieştii Prin ce ai trecut?*

— Despre asta nu pot spune multe lucruri. Personal nu

am suferit mult din pricina prigonirii evreilor. Pe de o parte pentru că eram foarte implicat în mişcare, iar asta însemna un fel de scut şi protecţie, care m-a ţinut totuşi deoparte de soarta celorlalţi evrei, dar care mi-a oferit protecţie şi în mijlocul prigoanelor. Trăiam printre maghiari care erau antinazişti neînduplecaţi. Ceea ce însemna şi protecţie sufletească. Nu aveam, în consecinţă, sentimentul majorităţii evreilor: „Ăştia sunt cu toţii criminali." Personal nu am avut de-a face decât cu excepţii de la regulă. Am fost ascuns în 1940 de familia lui Elemer Lukacs, nu-ţi pot spune cu ce devotament. Când, patru ani mai târziu, au început deportările, au vrut să ascundă întreaga familie. Tata nu a acceptat. Au fost nişte experienţe personale care contraziceau tabloul general.

— *Despre ele aş vrea să te întreb.*

— Cei care m-au ascuns reprezentau o minoritate absolută. Prin ei am aflat ce entuziasm domnea în oraş, de la ei ştiam ce se întâmplă, câtă duşmănie era, cum jefuiau casele evreilor, cum s-au aruncat asupra şanselor oferite.

— *Unde s-a întâmplat asta?*

— La Satu Mare, spre exemplu, locuitorii din Satu Mare. Cum i-au luat pe evrei, au şi năvălit în casele lor şi a început exproprierea bunurilor naţiunii.

— *Ai văzut asta cu ochii tăi?*

N-am văzut, fiindcă eram în închisoare atunci. însă tocmai cei care pentru mine au făcut excepţie de la regulă,

care m-au protejat, în preajma cărora am trăit, care n-au lăsat ca acea ură să ajungă la mine, tocmai ei vorbeau despre ce se petrece în jurul lor, despre cum îi duşmănesc şi pe ei

pentru că sunt altfel decât majoritatea. Aceste excepţii erau cazuri singulare. O minoritate absolută. Dar asta este ceea ce contează, această minoritate.

— *Cine erau oamenii ăştia?*

— Familia lui Elemer Lukăcs, cei care m-au ascuns, ţărani din clasa de mijloc, mai săraci. Era o familie de ţărani calvinisti.

>

— *Erau diferiţi de ceilalţi ţărani?*

— Nu, în comparaţie cu ceilalţi ţărani, nu prea.

— *Totuşi nu sunt multe cazuri în care ţăranii să fi ascuns evrei, nu-i aşa?*

— Era o excepţie absolută. Pe atunci, familia lui Lukăcs mă ascundea doar pentru că eram comunist. Mai târziu însă, au vrut să-i ascundă şi pe părinţii mei. Le-au şi săpat o ascunzătoare în pământ, dar tata nu a vrut să accepte. Cred că tata ştia despre ce era vorba. Toate acele lucruri pe care le-am aflat despre el şi de la sora mea, modul în care s-a purtat, totul arăta că el ştia despre ce era vorba. Nu a acceptat ascunzătoarea pe motiv că nu se desparte de ceilalţi, că nu doreşte vreo favoare. El personal intra în categoria aşa-numitelor „excepţii", avea decoraţiile necesare pentru asta: medalia mică de argint, medalia mare de argint, crucea Căroly, de care îmi aduc aminte, si alte stele si medalii al căror nume nu mi-1 mai amintesc. Dacă tata gândea că aceste decoraţii nu reprezintă nimic, asta chiar nu ştiu. Ceea ce ştiu este că el nu a revendicat statutul de „excepţie" şi nici nu a întreprins nimic pentru a-1 obţine. Tata a plecat, probabil, ca un sinucigaş, cu alte cuvinte perfect conştient. Sunt sigur de

asta. Tata nu credea că va fi cruţat, a şi spus de altfel, şi asta ştiu de la sora mea, că nu dorea nici un fel de tratament excepţional. Ştiu şi care au fost ultimele lui cuvinte. Pentru că mi-a spus asta de mai multe ori, încă de când eram copil, şi anume că nu este o problemă dacă nu ştii să te rogi, un singur lucru trebuie să înveţi, o singură rugăciune este suficientă: *S'mâ Jiszroel, Adonai Elohenu, Adonai echod* — Ascultă, Israel, Domnul este Dumnezeul nostru, Domnul este Unic. Uită toate rugăciunile, aceasta este singura pe care în timpul pogromului trebuie s-o spui până în ultima clipă. Ştiu că astea au fost ultimele lui cuvinte, ştiu cu siguranţă că nu s-a amăgit cu iluzii.

— *Familia Lukăcs te-a ascuns pe fondul mişcării muncitoreşti?*

— Ei erau de stânga, dar erau în acelaşi timp creştini profund credincioşi. Reformaţi.

— *Ii ştiai de mai demult?*

— îi cunoscusem la un moment dat, dar nu fusesem la ei personal decât o singură dată.

— *Cât timp te-au ascuns? Şi care era miza, cât era de periculos pentru ei?*

Se puneau în pericol de moarte. Femeia, tanti Lukăcs, era fantastică, cu totul excepţională, o apariţie ieşită din comun. Era micuţă, fragilă, căruntă, cu baticul negru pe cap, o ţărancă gârbovită. Avea o personalitate captivantă. Fantastic de inteligentă, cu mintea brici, nemaipomenit de modestă, dar unde apărea, acolo era stăpână. Prezenţa ei te vrăjea. Nimeni nu se putea sustrage de sub influenţa

personalităţii sale incredibil de puternice. Toate privirile erau îndreptate spre ea. Era o flacără vie. Aşa trebuie să fi fost un profet. Pe toţi îi captiva, îi vrăjea pe toţi cu vorbele ei. Provenea din comuna Apa, de unde era şi principele Apafi". Şi se mândrea cu asta. Femeia, pe numele de fată Măria Kiskato, a strâns toată familia, cu tot cu argat, şi la lumina unei lumânări au trebuit toţi să jure că nu mă vor da în vileag, indiferent ce se întâmplă cu ei. Era extraordinar de periculos. Să ascunzi un evreu comunist aflat în urmărire...

— *Când şi cât te-ai ascuns la ei?*

— In 1940 şi am stat cam o lună. Mai târziu, imediat după război, am mai fost încă o dată pe la ei, dar după asta nu m-am mai dus la Satu Mare.

— *Cum te-au prins?*

— Din propria mea prostie. Nu mai suportam să stau la ei. îmi făcuseră ascunzătoare pe unul dintre pământurile lor, în afara oraşului, într-o căpiţă mare de fân. O umpluseră cu pături, prin firele de paie se strecura un strop de lumină, era foarte plăcut. Micuţa Lukăcs îmi aducea în fiecare dimineaţă lapte proaspăt, una-alta. în timpul zilei stăteam afară îmbrăcat în haine ţărăneşti si mă făceam că lucrez ceva.

> > >

Numai că într-o noapte m-au descoperit câinii vagabonzi. La început doar unul sau doi au lătrat, apoi, în zilele următoare, au devenit din ce în ce mai mulţi, lătrau din ce în ce mai tare, urlau si îsi arătau ameninţător colţii. îmi era groaznic de frică de fălcile lor scrâşnitoare, dar mă temeam probabil mai tare că cineva va remarca lătrăturile acelea neobişnuite. Am plecat, aşadar, de la ei şi m-am dus

la Cluj. Am mai vorbit despre asta. M-au prins, m-au închis, au urmat al Doilea Arbitraj de la Viena, interogatoriul, Garany, colonia de muncă forţată. Apoi ocupaţia germană, legile împotriva evreilor, deportarea.

* Mihai Apafi, nobil maghiar, principe al Transilvaniei între 1661 şi 1690 (n.tr.).

— *Tu erai deja în închisoare atunci.*

— în închisoare, iar părinţii mei credeau că acolo sunt în siguranţă. Se bazau pe faptul că Ungaria ţinea la statutul său de stat de drept. Până la un punct am şi fost în siguranţă, până când nemţii au descoperit că în închisori zac o grămadă de evrei. Scăpau de deportare pe motiv că sunt condamnaţi legal şi trebuie să-şi ispăşească pedepsele. Atunci a venit şi rândul nostru. Pe 6 iunie 1944, la primele ore ale dimineţii, ne-au urcat şi pe noi în vagoane.[79] Trenul a pornit, se hurduca uşor, noi ne uitam unii la alţii amuţiţi. Linişte desăvârşită. Nimeni nu face nici o observaţie, nimeni nu face nici o presupunere despre locul unde ne duc, dar din toţi emana o teamă inexprimabilă. Dintr-odată trenul se opreşte, încep să facă manevre, porneşte hurducându-se în direcţia opusă, în final se opreşte din nou în staţia de la Cluj. Se deschid din nou uşile, ne gonesc afară din vagoane. Jandarmii sunt nervoşi, de o brutalitate fără margini. Alinierea, mişcă, repede, repede curg în valuri loviturile de pat de puşcă, mişcă, înainte, la închisoare! Am crezut că începe aşa-numita „plimbare*[1].

— *Vă bateau în timp ce alergaţi?*

Aşa ceva. îi aleargă pe oameni cu tot bagajul, mergi, mergi, unii nu rezistă, se împiedică, pe aceia îi împuşcă

[79] *Cf.* Imre Toth, *Zsidonak lenni Auschwitz utdn (A fi evreu după Auschwitz,* n.tr.), PONT Kiado Kft., Budapesta, 2001.

pentru tentativă de evadare. Dar nu. Pe drum, de undeva, nu ştiu de unde, deodată a început să se zvonească, în şoaptă numai, din om în om: „Au debarcat!** Da, 6 iunie 1944, D-day, H-hour. Noi am început încet să fredonăm: *It's a long way to Tipperary...* Mai târziu am aflat ce s-a întâmplat. Directorul închisorii era maior în armata husarilor, baronul _____I'ETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ Lamoral Braunecker, un aristocrat maghiar în *delirium tremens.* îţi dai seama ce înseamnă pentru un om cu un astfel de nume şi rang să ajungă directorul unei închisori de provincie. Era un personaj jalnic şi comic în acelaşi timp. Acum se speriase. Sigur, presupun că era mai atras de englezi, nu era nazist, şi nici nu făcea parte din Partidul Crucilor cu Săgeţi. Vocifera, bineînţeles: „evreu, evreu", dar nu era nimic serios. Exista însă un ofiţer de stat-major în cartierul general pe nume Hugo Homonnay, un antinazist înverşunat, condamnat, din câte ştiu, în procesul Rajk[80]. în

[80] Dr. Hugo Homonnay a decedat în toamna anului 2001 la Budapesta. L-am cunoscut cu puţin timp înainte să moară şi l-am întrebat despre împrejurările în care s-au petrecut evenimentele menţionate aici. In baza a ceea ce mi-a spus el, cele scrise se referă la o altă persoană. Dr. Homonnay nu a avut ştiinţă de cele întâmplate în ziua debarcării, nu a avut nici un rol. In 1944 era intr-adevăr ofiţer de stat-major în corpul 9 al armatei, împreună cu Lajos Dălnoki Veress, fiind mutat apoi într-un corp militar progerman la Cluj. Aici a fost cazat în casa avocatului dr. Bela Weiss, cu care ulterior s-a şi împrietenit. Datorită faptului că deţinea o medalie de aur pentru vitejie, gazda lui era scutită, împreună cu întreaga familie, de aplicarea legilor antievreieşti. In pofida acestui lucru, jandarmeria i-a deportat, şi anume chiar de sărbătoarea Corpus Christi (Trupul lui Cristos). După cum mi-a spus, Hommonay şi-a pus uniforma şi s-a dus după ei la gară, apoi a anunţat poliţia. Astfel, Bela Weiss, soţia şi fetiţa lui au fost scoşi din tren la Satu Mare. în septembrie Homonnay a intrat în ilegalitate. După eliberare a fost o perioadă ziarist la ziarul *Valosâg* al lui Edgăr Balogh, apoi a fost numit şeful statului-major al corpului militar nou-creat Bela Miklos. S-a retras la timp din armată, a terminat facultatea de studii

aceea asculta un post de radio englezesc şi i-a telefonat imediat directorului închisorii anunţându-1 că englezii au debarcat[81] şi ordonându-i să aducă imediat înapoi evreii, altfel îl vor judeca drept criminal de război. El, sau directorul închisorii, a trimis la tren un curier cu motocicleta, în afacerea asta a jucat un rol şi Găspăr Tamăs. Eram deja în vagoane, trenul mergea, dar eram cu siguranţă încă în subordinea lui, fiindcă a dat ordin să se aducă evreii înapoi, şi asta au şi făcut.

— *Ai fost rănit în închisoare. Cum s-a întâmplat acest accident?*

— S-a întâmplat exact Ia o lună după asta, şi anume, un condamnat civil evreu, un personaj sinistru, pe care-1 uram cu toţii, a răsturnat un uriaş bloc de beton peste mine.

— *Cum adică?*

— Nu cunosc substratul poveştii, dar sigur l-au pus să o facă. Tipul era ultimul gunoi, cu o figură de proxenet, un găinar mărunt căruia i se spunea în închisoare „hoţ de mâncare“. Era acolo un tip excepţional de manierat,

---

economice, apoi şi-a dat doctoratul. în perioada 1951-1953 a fost închis la Kistarcsa, în 1956 a fost reabilitat, a lucrat apoi ca economist, şi mai târziu ca specialist în calculatoare. A fost preşedintele fondator al Asociaţiei Jănos Neumann.

[81] Debarcarea din 6 iunie 1944 a început la ora 6.30 (conform orei continentale). Bombardarea fortificaţiilor din Normandia de către forţele aliate a început în zori, la ora 3.00. BBC-ul a dat primul comunicat de presă despre debarcare dimineaţă la ora 9.30. *jurnalul* Annei Frank face însă referire la anunţul postului britanic de la ora 8.00. Astfel, şeful de stat-major amintit nu putea să anunţe începerea debarcării decât cel mai devreme spre dimineaţă. Nu se ştie cum vestea debarcării a devenit cunoscută printre deţinuţi în aceeaşi zi.

splendid, acest Laci Dajcs, înalt, un blond frumos, cu ochi albaştri, un băiat cu privirea blândă, arăta ca un mieluşel abia născut. Era un om îngrozitor. Ne temeam de el, pentru că era informator. Eu nu mă fream să-i arăt că ştiu, asa că aveam cu el o relaţie cât se poate de proastă. Dacă intra câteodată în celula noastră, începeam să zbier: „Ieşi afară, gunoiule, sau

te scot prin vizor.“ El se putea duce în oraş să muncească. Ajunsese în biroul unei asociaţii sau al unei mici bănci de economii, ţinut de două doamne mai în vârstă. îmi imaginez cum îl alintau. El se prezenta drept descendentul unei familii de buni creştini care a ajuns în închisoare dintr-o groaznică neînţelegere. A reuşit, nu ştiu cum, să fure din casierie 2 000 de pengo. Era o sumă foarte mare pe vremea aceea. S-a şi aflat imediat, iar din pricina lui au pedepsit toată închisoarea. El personal a primit trei sau patru zile de „film“, aşa se numea carcera.

într-o zi, unul dintre cei mai sălbatici paznici, gardianul-şef, îmi spune să împing un bloc de beton de mărimea unui dulap de haine, care nu putea fi mişcat. Era undeva o piedică. Gardianul-şef îmi cere să mă ghemuiesc să văd ce-1 împiedică să se mişte. M-am ghemuit şi am controlat talpa blocului de beton. Acolo era şi băiatul ăsta, iar la semnul gardianului-şef aşa cum a declarat mai târziu a luat o bară mare de fier să mişte blocul de beton. El, vezi Doamne, a vrut doar să mă ajute, şi aşa m-a ajutat, încât a răsturnat blocul de beton peste mine. Capul nu mi-a fost strivit sub el, doar partea inferioară a corpului. Brusc, un urlet venit de departe îmi loveşte timpanul, ca şi cum

undeva sacrificau porcul. Era urletul meu. într-o clipă au fost acolo toţi prietenii mei. Moricz Adler, un fiu de muncitor foarte puternic, un Hercule, şi încă doi au ridicat într-o clipă practic blocul de beton de pe mine. Dr. Miki Balkănyi, un alt prieten de-al meu, medic, s-a ghemuit lângă mine şi mi-a verificat pulsul. Am simtit cum ceva fierbinte se revarsă si-mi învăluie trupul. Am văzut că picioarele îmi erau cumva depărtate, într-o poziţie nu foarte naturală. Cred că în viaţa mea n-am avut capul mai limpede ca atunci. Ştiam exact ce se întâmplă.

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

Pielea de pe picioare mi-a devenit insensibilă şi eram sigur că mi se rupsese coloana. Am fost invadat de o uriaşă luciditate şi calm. Nu aveam nici o îndoială. Treaba era limpede. M-a cuprins un fel de curiozitate călduţă şi neutră, aşteptam să pot vedea cu ochii mei cum se produce răsucirea de pe o parte pe cealaltă.

— *Crezi că au făcut asta cu bună ştiinţă?*

— Dacă nu a fost stabilită dinainte, a fost o bună ocazie pentru muşamalizarea intenţiei. Mai degrabă ocazia de moment a născut intenţia, ca o întâmplare. Eram într-o relaţie foarte proastă cu personalul de la pază. Mă puneau la cele mai grele munci, şi asta fusese prima zi în care gardianul-şef mi-a spus: „Uite, îţi dau ceva uşor de facut.“ Şi apoi ăsta a fost sfârşitul.

— *Ai avut hemoragii interne?*

— Am avut fracturi. Partea inferioară a corpului, bazinul şi celelalte oase au fost făcute praf. Am avut şi hemoragii interne. A doua zi mi s-a umflat abdomenul, arăta ca burta unei femei înainte să nască şi era vânăt ca pruna.

— *Te-au operat?*

— Numai după război, m-a operat marele maestru al breslei, fantasticul profesor Klimko, la clinica de chirurgie de la Cluj. După ce am fost rănit m-au transportat la spitalul militar, dar acolo nu m-au operat. Am fost accidentat pe 6 iulie 1944, la o lună după ce mă aduseseră înapoi din vagon. La spitalul militar am ajuns în salonul cu răniţi grav. Mi-au pus la capul patului un paznic înarmat, cu glonţul pe ţeavă, un infanterist de 18 ani, care se înrolase voluntar încă dinainte să-i vină vremea. îi era îngrozitor de frică să nu i se declanşeze puşca, dar, mai ales, îi era frică de mine, un comunist condamnat la sase ani. Credea că toti comuniştii

> > » sunt mâncători de oameni, îi era frică de puşca încărcată, îi era frică de responsabilitate. Era un nenorocit de ţărănuş,

un analfabet. Tremura, se văita cu voce tare, plângea, se văicărea de frică. Bazinul mi-era fracturat în şase locuri, complet distrus, dar nu i-a trecut prin cap că n-am cum să fug. îi era, pur şi simplu, frică de tot. L-au speriat că sunt un condamnat comunist, evreu etc. „Răspunzi pentru el! Nu-1 scapi din ochi, nu te mişti de lângă el nici o clipă!“ a zbierat la el în salon comandantul militar al spitalului. Când suna alarma antiaeriană, toată lumea dispărea în pivniţă, eu nu mă puteam mişca. Copilul ăsta nefericit începea să se zbată isteric, să plângă, să hohotească, sărea de colo-colo ca o maimuţă, când la uşă, când înapoi, implora cu voce tare să mă ducă şi pe mine la adăpost, dar în câteva secunde toată lumea dispărea. Din pricina asta paznicul meu se speria şi mai tare, îi era frică să rămână

acolo, îi era frică şi că-1 execută în cap dacă mă lasă acolo. Cu siguranţă că-1 ameninţaseră.

în rest, infirmierele s-au purtat toate foarte frumos cu mine. Mai ales infirmiera de noapte, o namilă de femeie, mai în vârstă, cu gura mare, dar foarte cumsecade. Mă trata ca pe propriul ei fiu. Se aşeza pe marginea patului meu şi mă îmbărbăta: „O să vezi, tu o să rămâi în viaţă. Ascultă-mă pe mine, eu am petrecut o viaţă în spitalele militare, ştiu ce vorbesc. Ţi-am văzut faţa când te-au adus pe targă. Te-am privit doar o clipă şi mi-am spus: copilul ăsta o să trăiască. Pentru că se vedea pe tine că vrei să trăieşti. “ A arătat apoi în spatele ei spre patul vecin. Acolo zăcea Dragan, un băiat român, ceva mai în vârstă decât mine, era caporal şi-l aduseseră de pe front cu aceeaşi rană ca a mea. Pe el îl lovise un camion militar. „Vezi?" mi-a şoptit. „Dragan ăsta nu vrea să trăiască." A avut dreptate. Eu vorbeam româneşte cu Dragan, ceilalţi nu înţelegeau. Dădea dovadă de o înţelepciune năucitoare, de un calm profund. A venit la el o dată soţia lui, o ţărăncuţă româncă foarte drăguţă, zâmbitoare. N-a mai apărut

apoi niciodată. Dragan nu s-a plâns deloc, nu i-a făcut nici un fel de reproş. „Are dreptate", zicea, „de ce să vină? La un infirm?" Spunea cu foarte mult calm: „Eu nu mai vreau să trăiesc. Eu sunt un ţăran. La ce bun să trăiesc o viaţă la pat, cu gura deschisă, să mă îndoape cineva? N-am nevoie de aşa ceva." încercam să-l consolez, si-1 admiram foarte tare. Mi-a dat însă şi un fel de putere: eu nu sunt ţăran, mi-am spus, ceea ce ştiu eu să fac, pot face la fel de bine şi din scaunul cu rotile.

Asta era atunci pentru mine perspectiva optimă. Războiul era deja pe sfârşite. Ştiau că acolo, în salon, zace un evreu comunist, unele infirmiere se uitau pe furiş la mine, erau curioase, cum o fi arătând un astfel de evreu comunist, pe care ele îl văzuseră doar în afişele naziste, cu barbă de ţap, cu un cuţit însângerat între dinţii galbeni, care strânge în ghearele sângerânde şi violează o fecioară ariană. Datorită infirmierelor primeam aceeaşi mâncare ca ofiţerii răniţi grav pe front, în linia întâi. într-o bună zi, acest lucru a fost descoperit de infirmiera-şefa, şi a încetat. Era o domnişoară bătrână acrită, galbenă ca ceara, cu un permanent zâmbet cucernic pe faţă, dar cu o răutate profundă în suflet. Nu m-a prea deranjat, oricum nu puteam mânca. Dar infirmierele s-au purtat toate foarte frumos cu mine. Aş putea să spun că practic m-au răsfăţat. Directorul spitalului era un colonel pe nume Âbrahâm, un cunoscut membru al Partidului Crucilor cu Săgeţi. Intra cu mănuşile în cameră şi cu o figură din aia superioară. Sigur, ca director medic primar m-a întrebat şi pe mine: „Cum vă simţiţi?", graseia distins, dar îşi întorcea apoi capul şi mergea mai departe.

— — *Etica medicală era, se pare, mai puternică decât credinţa in partid.* Da. Curios, exact asta mi-am spus şi eu atunci în sinea mea. Ce-i drept, aceştia nu erau totuşi medici nemţi. M-a întrebat totuşi cum mă simt pentru că eram în salonul lui, pentru că, nu-i aşa, e ceea ce se cade să facă un maghiar care e domn. într-o zi, când m-a întrebat „Cum sunteţi?", i-am arătat că picioarele mele stăteau într-o poziţie ciudată, nenaturală, erau foarte verzi şi nu le simţeam. Atunci a spus numai atât: „Bucurrraţi-vă

dacă scăpaţi", sau ceva de genul ăsta. Dar s-a văzut totuşi că ar fi fost neplăcut pentru el, ca director de spital, ca medic... totuşi, eram un rănit zdrobit, infirm...

— *Era un spital militar?*

— Da, era un spital militar, dar mă aflam acolo ca deţinut, sub pază.

— *Cât de departe era atunci frontul?*

— Nu ştiu.

>

— *Asta s-a întâmplat încă înainte ca românii să schimbe tabăra?*

— Da, după 6 iulie 1944. Românii au întors armele pe 23 august: regele Mihai şi-a venit în fire şi l-a arestat pe Antonescu.

— *Urmai un tratament?*

— Nu pot să le reproşez nimic, nu aveau de nici unele.

— *Mi-ai povestit că era acolo un medic cumsecade.*

Da. în a patra zi după ce am ajuns acolo, m-au dus să fac radiografie. încă un calvar. în cameră erau doi răniţi care se purtau deosebit de frumos cu mine. Unul dintre ei era un soldat român, un ţăran mai în vârstă, care avea ulcere la picioare. Mi-a şi propus să mă ajute să evadez şi să mă ducă la el acasă. Celălalt era un sergent ţigan care s-a purtat cu mine cu o fantastică bunătate şi sensibilitate. Nu eram de fapt izolat, dar numai lor le păsa de mine. La acest sergent ţigan se simţea un fel de atitudine distinsă de om jignit. _____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ Avea o înfăţişare tipic ţigănească, era un om tăcut şi avea ceva ce am observat des la ţigani: o atitudine distinsă, extrem de

modestă, dar conştientă, calmă şi naturală, uşor ofensată. La ţigani există aceleaşi contraste ca la evrei: pe de-o parte, tipul de ţigan răzbătător şi, în acelaşi timp, cel cu o ţinută foarte distinsă, aleasă, conştientă, ofensată. Aceeaşi dualitate, aceeaşi atitudine a minorităţii persecutate. Mi-a scris, apoi, după ce a ieşit din spital, câteva cărţi poştale.

Zăceam gol pe patul de spital. Când trebuiau să mă ridice din pat, era groaznic. Patul trebuia tras în mijlocul încăperii şi chemau şase soldaţi să întindă cearşaful sub mine. Când îşi treceau mâinile pe sub mine şi mă ridicau să mă pună pe targă, era o manevră cumplită. Bazinul mi se putea închide ca o carte, iar din mine izbucnea un urlet ca atunci când se sacrifică porcul. Era insuportabil să auzi aşa ceva. Ceilalţi îşi astupau urechile. Sergentul ţigan însă, cu o sensibilitate incredibilă, îmi spunea: „Am eu grijă de dumneata, Imre, nu-ţi fie frică, n-o să doară.“ îşi strecura mâinile pe sub şoldurile mele şi, cu un simţ fantastic, ţinea oasele în loc. M-au dus deci să fac radiografie. Au pus targa pe jos. Tremuram acolo, mi-era frig, eram gol, acoperit cu două pături militare.

Pe radiolog îl chema dr. Lakatos. Era căpitan, purta un halat alb. Era un bărbat foarte arătos, cu ochi mari, negri, foarte severi, un cap remarcabil, un oval perfect, de culoarea bronzului, complet chel. Capul unui senator roman, îl am şi acum în faţa ochilor. Şi, în timp ce coboară aparatul spre mine, i se adresează asistentei. Era o tânără minionă, frumuşică, zâmbitoare, cu ochi albaştri, blondă, mereu zburda pe acolo prin salon. Nu era antisemită,

venea mereu curioasă la mine, se interesa foarte amabil de starea mea. Doctorul Lakatos îi pune întrebarea de rutină: „Când a fost internat bolnavul, soră?“ Ea răspunde că în urmă cu patru zile. Parcă îl văd cum răsuceşte aparatul în poziţie orizontală. Se opreşte pentru un moment, încremenit, cu ochii mari, se îndreaptă şi spune: „Şi de-abia acum l-aţi adus la radiografie?" Sora se ridică pe vârfuri şi îi şopteşte ceva la ureche, ce anume, nu cred că trebuie să spun. Văd că Lakatos se face roşu ca racul şi începe să zbiere din rărunchi: „Soră, cum îţi permiţi să-mi faci confidenţe? Dumneata ai depus jurământul, sau eu? Dumneata să nu-mi dai mie sfaturi, şi află că pentru mine aici sunt doar bolnavi!" Şi apoi adaugă: „Iar acum dispari, du-te-n pizda mă-tii!“ Cu cuvintele astea. Era un domn foarte distins, ales, am fost foarte uimit să aud un astfel de cuvânt ieşind din gura lui. „Şi să nu te mai văd niciodată aici, în secţia de radiologie!" S-a aplecat apoi deasupra tărgii, m-a mângâiat pe cap şi, cu o voce foarte calmă, mi-a spus: „Nu te teme, fiule dragă, am eu grijă de tine. N-o să păţeşti nimic!" Mda... *{pauză lunga),* doctorul Lakatos depusese jurământul: *„nil nocere“.* Şi în acelaşi timp superiorul lui, directorul, doctorul Abrahăm, era membru

al Partidului Crucilor cu Săgeţi! Dar nu i-a făcut nimic, cu toate că sigur a aflat toată întâmplarea, fiindcă doctorul Lakatos uriaşe ca un şacal. N-a păţit nimic din cauza asta, dimpotrivă, s-a creat în jurul lui o atmosferă de frică împietrită şi admiraţie pentru că a avut curajul să se opună. Existau astfel de gesturi tipic maghiare. Un medic român n-ar fi făcut aşa ceva. Cu siguranţă că şi acela m-ar fi ajutat, poate chiar mai eficient, dar mai diplomat, nu aşa deschis. De atunci, sora aceea m-a privit tot timpul cu teamă, dacă intra în salon, nu îndrăznea să se uite la mine decât cu coada ochiului, dar nu mi-a făcut din cauza asta nici un rău, nu m-a deranjat cu nimic. Nu mă ura, am observat că nu era supărată. Nu ştiu dacă-i era ruşine, dar se vedea pe ea că ştie că mă aflu sub aripa protectoare a

acelui medic. Acolo şi eram, nu din punct de vedere administrativ, ci din punct de vedere moral.

— *Când a ajuns frontul la Cluj?*

— In octombrie.

— *Şi pe voi v-au lăsat acolo?*

— Nu. Spitalul a fost mutat. Conducerea militară a spitalului a decis mutarea mea, dar m-au lăsat apoi acolo ca rănit care nu poate fi mişcat. Sunt convins că asta s-a întâmplat datorită intervenţiei celor doi medici curanţi ai

salonului. Sunt sigur că au încercat să mă ajute cumva. Când veneau în salon, nu mă faceau niciodată jidan, dar îmi vorbeau întotdeauna răstindu-se grosolan şi umilitor. Am avut însă cumva impresia că se prefac doar, pentru că m-au tratat foarte serios şi conştiincios, veneau să mă vadă de două ori pe zi, mă examinau, se consultau şi, din puţinele medicamente pe care le avea spitalul, nu mi-au refuzat nimic.

— *Ai fost apoi operat?*

— Nu. Nici măcar în ghips nu m-au pus. Nici nu se putea. Era suficient ca măcar de două ori pe zi să-mi pună o sondă, pentru că nu-mi funcţiona organismul. Nu ieşea din mine nimic.

— *S-a sudat de la sine?*

— S-a sudat. Acetabulul, acel os al bazinului în care se articulează capul femurului, era spart, osul iliac era fracturat, pubisul era zdrobit, sacrumul era şi el fracturat. Nu ştiu în cât la sută dintre cazuri, muşchii coapselor aduc osul iliac în această cavitate. Este o leziune destul de des întâlnită la schiori. La mine oasele bazinului au rămas la locul lor în linii mari, au fost doar mici deplasări. Mare noroc am avut!

— *Mai cunoşti vreun om din Satu Mare pe care să-l fi ascuns şi care a scăpat astfel de deportare?* Nu ştiu pe nimeni.

— *Tu ai fost singurul?*

— Nu ştiu. Dar probabil că numărul celor ascunşi dacă au mai fost trebuie să fi fost foarte mic. La Satu Mare exista o uriaşă comunitate evreiască, pe care au

exterminat-o complet.[82] Cei care au ajutat şi au făcut un bine erau într-o minoritate infimă. Dar chiar şi aşa, pentru mine această minoritate contează. Pentru că la început atitudinea normală era bucuria batjocoritoare de răul evreilor, exproprierea averilor lor; iar mai târziu, denunţul. Căci valabilitatea normalităţii e generală ca forţa gravitaţională. Faptul că opera bunului Dumnezeu nu e perfectă este un adevăr banal. Deschide doar fereastra şi aruncă o privire asupra lumii pe care a creat-o. Dar că nici opera lui *kakos demiurgos,* a Dumnezeului ticălos, nu e perfectă, asta este într-adevăr surprinzător, asta nu e banal. E practic de necrezut că, din când în când, se poticneşte până şi maşinăria cosmică a Ticăloşiei. Iar acest defect nu este o greşeală de interpretare statistică, ci manifestarea unei mari aşa-zise legi. Şi anume a acelei legi care spune că demnitatea umană nu poate fi complet lichidată de pe faţa pământului. In 1941, de exemplu, colonia noastră de muncă forţată a fost mutată temporar la Baia Mare. într-o zi am fost detasati să facem nu ştiu ce muncă. Colonia a străbătut

> > , toată strada principală a oraşului. Cu lopeţi, târnăcoape pe umeri, încadraţi de o parte şi de alta a drumului de baionete. Strada era o mare de noroi, formaţia noastră înainta cu greu, fleşcăind. „Formaţia noastră", adică o grămadă de oameni sălbăticiţi, înfaşuraţi în zdrenţe, greţos de murdari. Pe trotuar

se opresc trecătorii, spectatorii. Unii privesc marşul serioşi, indignaţi sau îngroziţi, foarte mulţi râd în hohote,

[82] Istoria comunităţii evreieşti din Satu Mare; *cf.* postfaţa volumului.

arătându-ne batjocoritor cu degetul: „Evreii, evreii!", alţii instigă zgomotos: „In faţa plutonului de execuţie cu ei! în faţa plutonului de execuţie!" în mijlocul publicului, ieşind din mulţime, stă îmbrăcat într-un pardesiu gri, cu pălărie gri, un domn mândru, drept, cu un cap mai înalt decât ceilalţi. Se poate observa cu ochiul liber că e o persoană importantă, un reprezentant de rang înalt al oficiului de taxe şi impozite, poate. Poartă lornion. Asta-i neobişnuit. Ne priveşte foarte sever şi pătrunzător. Privirea îi este împietrită ca a unei măşti. Pe braţ are un coş împletit de răchită, plin până la refuz cu mere roşii, minunate. Le duce probabil acasă de la livadă. Şi asta îţi sare în ochi. Nu e un spectacol cotidian: un domn distins cu un coş de piaţă pe braţ. Dintr-odată, începe să se mişte, coboară de pe trotuar. Gardienii îl privesc, el face un gest să-l lase în pace, autoritatea lui nu acceptă nici un fel de intervenţie. Parcă ar vrea să ajungă pe partea cealaltă a străzii, intră între cele două şiruri ale formaţiei şi traversează grăbit pe partea cealaltă. între timp împarte merele celor aflaţi în preajma lui. Până să ajungă pe partea cealaltă a străzii, coşul e gol, iar pantalonii îi sunt plini de noroi până la genunchi. Cine era omul ăsta? Nu ştia nimeni. Aşa cum a apărut, aşa a şi dispărut: fără urmă. Excepţie, minoritate infimă, abatere statistică — mărturii ale faptului că există întotdeauna un om care spune nu ruşinii. Există întotdeauna cinci oameni adevărati datorită cărora
>
Dumnezeu nu va nimici omenirea.

Singura ţară stabilă: Testamentul

— *Cunoşti evrei care s-au opus?*

— Ii ştiu pe unii care au scăpat într-un fel sau altul, şi pe mai mulţi care au luat parte la mişcarea de rezistenţă, ici şi colo. Aceasta a fost, fireşte, în întregime rezistenţă comunistă.

— *La voi altă rezistenţă evreiască nu a existat?*

— Sora mea a fost singura de care ştiu. Sora mea a fost foarte curajoasă, ţi-am mai spus asta, ea era singura care avea astfel de idei, că ar trebui să se organizeze un fel de rezistentă. Dar în tradiţia evreiască nu există asa ceva. în Israel

> > >

nu reuşesc să înţeleagă cum au putut atâţia oameni să se ducă la moarte fără să se opună, ca „vitele la tăiere“. Ei nu înţeleg că evreii sunt diferiţi de orice alt popor. „Piramida cu vârful în jos“, căci se ştie, „fiecare popor are o piramidă socială sănătoasă, la bază agricultorii şi muncitorii, la vârf intelectualii; la evrei, dimpotrivă, piramida stă cu capul în jos“, aceasta este o placă sionistă caraghioasă. Şi aceea că „evreii sunt singurul popor care n-are o ţară“. Prostii! Cum să compari evreii cu maghiarii, danezii sau americanii? Evreii au fost cei care au avut singura ţară stabilă: *Testamentul.* Nu numai că putea fi purtat în buzunar, dar era o cetate atât de puternică, încât nici un popor nu a avut o patrie mai concretă. Ce înseamnă în comparaţie cu asta o patrie geografică, pe care o împart în bucăţi, o vând, o trădează, o ocupă, o părăsesc? Nimic nu este în realitate comparabil cu această patrie stabilă, şi asta considerau sioniştii ca fiind nesănătos! Dar unde este scris în marea carte că în istorie toate popoarele trebuie să fie la fel? Fireşte că piramida evreilor stă în vârf. Evreii nu sunt un popor la fel ca românii, danezii, suedezii sau francezii.

Pentru ei teoria piramidei nu se aplică. Evreii sunt o categorie aparte în istoria omenirii, sunt *hapax* ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC__ *legomenon-u*| istoriei, sunt unici. Nu există o bază de comparaţie. Oamenii nu sunt în stare să înţeleagă că evreimea a supravieţuit timp de două mii de ani pentru că a fost nevoie de ea. Şi pentru că exista o anumită tradiţie formată, un mod evreiesc de apărare, care s-a dovedit foarte eficient. Evreii n-au supravieţuit pentru că credeau în Dumnezeul lor. Nici nu prea credeau în el. Credeau cu mult mai puţin în el decât creştinii. Nu de asta au supravieţuit. Au existat forţe materiale care i-au salvat pe evrei. Una dintre ele a fost aceea că ei formau ţesutul conjunctiv al omenirii. Asigurau, într-un fel, unitatea omenirii, erau mediatori între taberele ostile, între islam şi creştinism, între greci şi barbari, între Roma şi barbari. Ceea ce, cu siguranţă, nu este un lucru simplu, şi pentru asta trebuie să ai un geniu propriu. Este necesară bivalenţa, să fii acasă în orice mediu, să vorbeşti ambele limbi; şi ce este cel mai greu: să le *înţelegi* pe amândouă. Şi dacă vrei să ştii, inclusiv în Ardeal foarte multi evrei si-au asumat acest rol deopotrivă antipatic pentru români şi pentru maghiari.

Ştii, iniţial fiecare popor a fost ceva diferit faţă de ceea ce a devenit: italienii au fost romani, etrusci şi goţi, nemţii germani, francezii gali şi franci germanici, englezii celţi, saxoni şi normanzi. Este de prost gust să spui asta, pentru că sună a interpretare snoabă a istoriei, dar acesta a fost actul fatal al lui Hitler: a exterminat singura fosilă vie a istoriei europene, care, în acelaşi timp, a evoluat

permanent împreună cu epoca. Evreii au fost deci întotdeauna contemporani, nu rămâneau în urmă în raport cu epoca lor; a fost, totodată, singura comunitate umană care şi-a păstrat identitatea, a rămas ea însăşi. Nu popor, nu rasă, nu naţiune, nu clasă. Comunitatea evreiască a trăit mai multe mii de ani în Salonic, Mallorca, Roma, fiind una şi aceeaşi comunitate. Ei sunt intermediarii continuităţii dintre vechea Romă şi Europa pre-

zentului, singurul grup de oameni care şi-a menţinut, în mijlocul marilor transformări istorice, eul propriu. De aceea i-au sprijinit şi protejat marii oameni de stat care au fost adepţii deschiderii şi ai universalităţii. A fost pur şi simplu nevoie de ei. De aceea Cezar şi Alexandru cel Mare, Harun al-Raşid, Carol cel Mare, împăratul Frederic II de Hohenstaufen, Cromwell, Iosif II şi Napolean au fost toţi în „solda evreilor“. Mai mult, Biserica Catolică, ca instituţie, în pofida atitudinii sale antievreieşti, a împiedicat întotdeauna exterminarea fizică a evreilor. Intr-un fel, toţi i-au folosit pe evrei, pentru că nu puteau să se lipsească de ei, ca punte, ca legătură, ca mediatori. Provincialismul, naţionalismul, mentalitatea izolaţionistă şi egocentrismul au fost factorii care au alimentat atitudinea ostilă faţă de evrei; ceea ce a asigurat însă supravieţuirea evreilor a fost mişcarea către unitate a omenirii.

Aceasta a fost una dintre forţele materiale care i-au salvat

>

pe evrei de la pieire. Pe de altă parte, ceea ce i-a protejat pe evrei a fost faptul că au avut o tactică pusă la punct,

care funcţiona fantastic de bine: numai fără violentă! Violenta împotriva violenţei nu naşte altceva decât o nouă violenţă şi, în final, ar fi provocat exterminarea noastră completă. Evreii au supravieţuit pentru că au avut o tradiţie profundă, un mod de apărare propriu, care s-a dovedit eficient timp de două mii de ani. Nu este nevoie de violentă, ci trebuie vorbit cu cardinalul, pentru că el este un creştin adevărat, sau trebuie vorbit cu groful, pentru că el este aristocrat, sau pentru că este sensibil la bani. „Dă-i bani, discută cu el, pentru că este un creştin adevărat sau un domn adevărat!”

>

Astfel a fost întotdeauna cumva posibil ca pogromul să fie oprit. Desigur, sunt şi pierderi, e o consecinţă firească, dar cu ajutorul psihologiei, al relaţiilor umane, al banilor

sau al puterii de convingere problema se rezolvă într-un fel. Dar nu cu forţa, ea nu duce nicăieri! Acesta a fost principiul strategic eficient de-a lungul sutelor de ani. Şi n-a fost numai un plan strategic, ci în primul rând o exigenţă etică. Comunitatea evreiască nu cunoştea violenţa, bătăile dintre bărbaţi. Evreii nu-şi loveau nevestele. Violenţa, forţa fizică ocupau ultimele locuri pe scara valorilor. De aceea evreii nu se pricepeau deloc la asta. De unde să ştie evreii cum trebuie mânuită o armă sau cum să se bată, cum să folosească o sabie, cum funcţionează o bombă sau un briceag adică toate acele lucruri pe care irlandezii, albanezii, afganii sau bascii le ştiau foarte bine. Din tradiţia evreiască, bătaia, violenta lipsesc cu desăvârşire. Dispreţuiau profund vânătoarea şi erau îngroziţi de ea. Einstein povesteşte undeva că la începutul anilor ’20 a fost

reprezentantul Germaniei în Comisia pentru dezarmare de la Geneva şi a fost primit de Walther Rathenau, ministrul german de externe, care era printre altele evreu, la o consfătuire. După o vreme, Rathenau se uită nervos la ceas, se ridică şi spune: „Iertaţi-mă, dar trebuie să plec urgent, am fost invitat la o vânătoare." Văzând privirea mută de uimire a lui Einstein, răspunde: „Lieber Herr Einstein, să ştiţi că dacă un evreu spune că merge de plăcere la vânătoare atunci minte." Nu aveau nici o experienţă în domeniu. Iar această experienţă nu se poate obţine de la o zi la alta, este cât de cât nevoie de o tradiţie populară. Şi la Varşovia, răscoala din ghetou a fost făcută de 260 de oameni cu totul. Iar asta doar după ce-i deportaseră deja aproape pe toţi.

Erau îngroziţi de violenţă. Numai fără violenţă! — asta se spunea peste tot, inclusiv în ghetouri. La începutul anilor ’30, când şi Garda de Fier începuse să organizeze la Satu Mare bătaia în plină stradă a evreilor, tata, revoltat, a spus că-şi cumpără un boxer, că nu se lasă numit jidan şi bătut de

adunătura asta. Mama şi mătuşa mea i-au sărit la gât văicărindu-se şi l-au implorat plângând: „Vai, numai asta nu, numai asta nu! Numai iară nici un fel de violentă, altfel n-o să fie decât mai rău!" De aceea consider că este nedrept să se spună despre evreii europeni că „s-au lăsat duşi ca vitele la tăiere“. Pentru evrei tactica aceasta pacifistă a funcţionat foarte bine. Şi apare apoi un geniu, ca Hitler, care spune: „Vă iau banii şi vă şi omor“? Tactica evreiască s-a bazat pe faptul că şi ăştia sunt oameni, şi cu

ăştia se poate vorbi, pot fi convinşi cu bani sau cu „Iubeşte-ţi aproapele ca pe tine însuti!" sau cu „Tu eşti un domn, domnii nu fac asa ceva“. Ei n-au ştiut că există o astfel de categorie incoruptibilă care-ţi ia banii şi te şi omoară. Ăştia nu pot fi convinşi nici cu sentimente creştineşti, nici profitând de setea lor de bani. îţi spun direct: te jefuiesc şi te omor!

— *Cu alte cuvinte, tu eşti un evreu atipic, pentru că te-ai revoltat, te-ai opus, ai bătut cu pumnul în masă.*

— Da. Eu spun în mod subiectiv că sunt maghiar, dar asta nu înseamnă nici un fel de fraternizare sau linguşire, constat doar că limba mea maternă este maghiara, cultura mea este maghiară. Nu m-am lăudat niciodată cu asta. Dar nici n-am tăgăduit-o niciodată. Am avut un bun prieten, Feri Spitzer, am fost închis împreună cu el. Fusese campion la scrimă la Cluj, provenea dintr-o familie bună de evrei. El nu era comunist. Mai târziu, când ne-am întâlnit în Israel, mi-a spus: „Frăţioare, să-ţi spun cum erai? Insuportabil." Asta era părerea oamenilor din jurul meu despre mine. Ceea ce pentru mine însemna că sunt agresiv şi că nu mă las pentru ei însemna că sunt insuportabil. Şi cu siguranţă că aşa a şi fost. Căci ei erau împăciuitori, nu-i aşa, se străduiau să evite conflictele. Eu nu eram dispus să îndur umilinţa, şi nici sora mea. Nu eram conform tiparului. Abia mai târziu am aflat

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

de acţiunile de salvare organizate de grupurile sioniste. Au fost, aşadar, oameni care s-au opus, dar era ceva atipic.

— *Oare strategia asta părea mai bună pentru*

supravieţuirea individuală?

— Nu ştiu, si în fond nici nu cred asa ceva. Acelaşi lucru s-ar fi putut termina şi foarte prost. Prietenii mei îmi atrăgeau mereu atenţia: tu n-o să scapi doar cu o palmă-două; pe tine o să te aştepte la un moment dat o haită bine organizată la un colţ de stradă. Pe atunci nu mă gândeam că asta ar fi putut să fie strategia mai bună; nu puteam, pur şi simplu, să accept umilirea, nici a mea, nici a celorlalţi. N-am fost în stare să mă port altfel. De fapt, n-am făcut nimic. Nu mă consider un opozant. Atunci când, după ocuparea Budapestei, sora mea a ajuns practic printre primii la Cluj, şi a dat de mine, m-a îmbrăţişat plângând, s-a prăbuşit în braţele mele şi mi-a şoptit la ureche: „Tu n-ai fost laş“, m-am ruşinat un pic, nu mă simţeam îndreptăţit să mi se spună aşa ceva.

— *Sora ta a şi murit acolo, la Cluj?*

Da. Dar asta s-a întâmplat abia în 1960. Ea a fost foarte afectată. După 1945 a făcut rost de paşaport pentru Israel. Dar n-a mai plecat până la urmă. îşi adora soţul, îl aştepta să se întoarcă din lagărul de muncă forţată. Şi nu s-a întors; nici el, nici părinţii noştri nu s-au întors, iar sora mea nu s-a putut împăca deloc cu asta. Sigur, eu îi ţineam marile mele discursuri: „Viii cu viii si mortii cu mortii. Căci acum trebuie să construim un nou viitor, o nouă societate, ăsta-i marele ţel. Ce-a fost, a fost, iar noi mergem înainte spre primăverile înfloritoare şi viitorul luminos!“ Ea nu se certa cu mine. A încercat, nu a refuzat, dar nu a putut să treacă peste asta. Avea ochi foarte negri şi o privire tristă. Spunea câteodată numai atât: „Ăştia sunt criminali! Ăştia sunt toţi criminali sau complici de-ai lor. Nu pot trăi aici!“ In 1946 a încercat să se sinucidă. A stat două săptămâni în comă. Şi-a revenit apoi, dar a rămas foarte bolnavă. A

rămas cu o insuficienţă cardiacă. A adoptat şi un copil, a încercat orice ca să-şi recapete dorinţa de a trăi. O vreme a locuit cu noi la Bucureşti, dar era foarte tristă tot timpul. Mă privea, avea ochi mari, negri. Soţia mea se şi plângea că este ca un corb negru, creează în casă o atmosferă de doliu, că nu se poate trăi cu copiii în felul acesta. Sora mea mi-a spus: „Frăţioare, eu am încercat totul. Nu pot trăi. Şi nu vreau să trăiesc." M-am rugat de ea să nu vorbească aşa. Iar într-o zi s-a prăbuşit pe stradă, şi aia a fost. I-au făcut autopsia. N-au găsit nimic. Am vorbit cu medicii, care mi-au explicat că sinuciderea are şi o variantă psihică. Există deja o literatură de specialitate pe tema asta.

Am avut o prietenă româncă la Paris, Cristina Sturdza, s-a sinucis psihic acum câţiva ani. Ea şi soţul ei, Grigori, erau singurii mei prieteni români de la Paris. A fost un caz clinic. Pur şi simplu nu a vrut să trăiască. Au internat-o la clinica de boli psihice. Am vrut s-o văd, am vorbit cu medicul ei. Nu făceam parte din familie şi nu m-au lăsat să intru. L-am întrebat ce va fi cu ea. Mi-a spus: *„Elle va mourir. Je ne saispas encore quand, mais elle va mourir. Elle ne veutpas vivred* Adică va muri, nu se ştie când, dar va muri: nu vrea să trăiască. A întrerupt legătura cu lumea. Nu voia să recunoască pe nimeni. Conform părerii medicilor, şi sora mea a fost un astfel de caz: cineva se poate sinucide oprindu-şi încet, încet funcţionarea organismului.

— *Spuneai că a stat două săptămâni în comă.*

— Asta s-a întâmplat mai înainte, în 1946. A încercat să se sinucidă, s-a otrăvit.

— *A luat ceva?*

Da. I-au făcut spălături stomacale, i-au curăţat sângele, i-au făcut de toate. A fost două săptămâni în comă. Au

salvat-o foarte greu, îmi şoptea apoi tot timpul: „Nu te

supăra pe mine, frăţioare, dar eu nu vreau să trăiesc. Nu ştiu să trăiesc printre criminalii ăştia şi complicii lor.“ Ea era tot ceea ce eu nu voiam să fiu. A trăit pentru părinţii şi bărbatul ei, care fusese un tânăr de 27-30 de ani, robust, puternic şi foarte frumos. Se adorau unul pe celălalt. O pereche de vis, ideală. Bărbatul ei era oricum printre cei care aveau cele mai mari şanse de a scăpa cu viaţă de la Auschwitz. Dar nu, n-a scăpat. A ajuns imediat în camera de gazare.

— *Pe el nu l-au luat la muncă forţată?*

— L-au dus la început la cotul Donului, apoi l-au deportat din lagărul de muncă. Era un bărbat zdravăn, frumos. Apoi nu ştiu cum l-au deportat la Auschwitz şi a ajuns imediat în camera de gazare. De ce oare, nu se ştie. Nu ştiu nimic mai exact. Eu eram pe atunci în închisoare, el, pe de altă parte, se afla la vest de Dunăre. Era farmacist. Familia Esterhăzy i-a oferit adăpost, ca evreu, pe unul dintre domeniile lor şi o slujbă de farmacist. Sora mea era o persoană fantastic de descurcăreaţă şi foarte curajoasă. N-au deportat-o, era hotărâtă, că ea nu se lasă. A făcut rost si de acte false. Apoi tocmai acel cetăţean care-i vânduse actele false s-a dus la poliţie şi a denunţat-o. Au arestat-o pentru falsificare de acte au si condamnat-o la câteva luni. Pe soţul ei l-au dus

> > într-un lagăr de muncă, iar pe ea au închis-o la Kistarcsa, de unde a evadat. In timpul asediului, din nou, tot cu acte false, a fugit la Budapesta. Atunci dezordinea era totală. Sora mea era extrem de curajoasă, avea un

curaj fizic fantastic, mă făcea să-mi fie foarte ruşine de mine.

— *Cum a fost primită atitudinea ei de ceilalţi?*

— între noi existau mari divergenţe, pentru că eu eram comunist, iar ea sionistă. Ştia foarte bine limba ebraică si cunoştea Talmudul. Mă iubea enorm. Foarte descurcăreaţă, o nouă Mata Hari, drăguţă, modestă şi tăcută, foarte secre-

toasă. Avea un curaj fizic nemaiîntâlnit, la Budapesta s-a ascuns cu acte false şi ascundea în patul ei încă două evreice, ea, creştină din tată în fiu *{râde)·,* nici un gest care s-o trădeze. Veneau la ea în vizită soldaţi germani. Una dintre ele, o evreică nefericită, care era ascunsă complet în structura patului, a făcut, după aceea, o criză de isterie şi a numit-o pe soră-mea antisemită.

„Răzbunarea evreiască?"

— *In legătură cu perioada de după 1945, se aminteşte des noţiunea de „răzbunare evreiască". Cunoşti vreun caz în care evreii au cerut despăgubiri pentru nedreptăţile comise asupra lori*

Consider că asta este pur şi simplu revoltător. Expresia „răzbunare evreiască" în sine provine din vocabularul Bisericii Catolice. Literatura teologică şi bisericească a Evului Mediu este plină de ea, şi istoria Bisericii o aminteşte. Expresia era răspândită în Ungaria şi în Polonia după cel de-al Doilea Război Mondial. In Ardeal şi pe întreg teritoriul României ea nu era folosită. în Ardeal, pentru că orice maghiar ardelean ştia bine că Securitatea era plină de tineri secui şi maghiari. La toate nivelurile,

inclusiv la cele mai înalte, existau ofiţeri secui şi maghiari, aşa că fiecare avea câte o rudă apropiată, legătură, pilă, cumetrie sau prieten la Securitate. în România, în sensul strict al cuvântului adică în Regatul curat românesc -, textul tradiţional era: „Trăim sub ocupaţie evreiască şi maghiară", cu alte cuvinte, „acum" puterea este în mâinile „lor", adică ale evreilor şi maghiarilor. Tot de folclorul românesc ţine şi o oarecare înţelepciune politică de zi cu zi: „Acum puterea este a lor, fac ce vor; şi noi am făcut la fel atunci când puterea a fost în mâinile noastre." Nu am auzit niciodată că vor „răzbunare". Probabil că nici nu le-a trecut prin cap, asta şi pentru că aristocraţia liberală română era ferm convinsă de faptul că nici nu exista ceva care să le provoace dorinţa de răzbunare, căci şi maghiarii, şi, mai ales, evreii au trăit bine în vechea Românie, s-au bucurat de egalitate deplină.

Ceea ce totuşi auzeam frecvent în cercurile aristocraţilor

> > culţi şi cosmopoliţi se referea la numărul mare de intelectuali evrei care făceau parte din mişcarea comunistă română. Explicaţia standard referitoare la acest lucru avea un caracter foarte înalt din punct de vedere psihologic, respectiv psihanalitic: pentru a-1 ilustra, foloseau cuvântul francez *estropie.* Cuvântul înseamnă infirm mutilat, respingător de diform, cineva care este cocoşat, paralizat, ciung, şchiop, bâlbâit etc. îl foloseau cu sens figurat pentru infirmii sufleteşti, fără nici un fel de substrat antisemit, dimpotrivă, mai mult cu empatie, dar cu un ton în acelaşi timp categoric dispreţuitor şi umilitor. Astfel caracterizau psihicul evreiesc şi explicau, aşadar, puternica atracţie a evreilor pentru ideologiile socialiste si comuniste

consolarea celor infirmi sufleteşte. Una dintre
> > prietenele mele, o scriitoare foarte distinsă, mi-a spus odată: „Este de neînţeles pentru mine cum ai devenit un comunist atât de sălbatic în tinereţe, căci n-ai fost niciodată un *estropie*^ în anii ’60, am avut un bun prieten, pe Mircea Slăvescu. L-am cunoscut când scăpase, după nu ştiu câţi ani, din închisoare. Fusese peste tot, în închisoarea de la Aiud, la Canal, a tăiat stuf în mlaştinile din Deltă. Când a fost eliberat, nu mai avea nimic, nici locuinţă, nici altceva. Aveam la subsol o cameră de serviciu, i-am dat-o lui, a locuit acolo la mine. Mircea era un inginer genial, avea brevete, invenţii importante, recunoscute internaţional. Cred că avea si o distincţie de stat, nu mai ştiu. Lucra într-un institut de cercetări

tehnologice, era foarte apreciat. A spus odată o mică glumă politică frivolă, iar colegul care lucra la masa de desen alăturată, un inginer evreu, l-a turnat imediat. L-au arestat şi l-au condamnat. Când s-a eliberat, a ajuns înapoi la aceeaşi masă de desen, lângă acelaşi vecin. Am discutat mult despre experienţele lui din închisoare. Mircea se trăgea dintr-o veche şi foarte distinsă familie boierească, avea un caracter excepţional, departe de orice fel de carierism şi conformism, dar şi de orice animozitate personală sau ură. Tatăl său fusese un cunoscut om politic liberal, şi ministru pe vremuri. Nu am auzit niciodată de la el că acel coleg evreu l-ar fi turnat din „răzbunare evreiască". Ştia bine că fusese vorba de gelozie profesională, şi ştia tot atât de bine şi faptul că nu numai

evreii au fost însufleţiţi de acest sentiment care a stârnit ava-
J J
lanşa de denunţuri. L-am întrebat odată: „Spune-mi, Mircea, care era structura socială a deţinuţilor politici?" Mi-a răspuns fără ezitare: „Imre, structura socială a oamenilor din închisoare corespunde societăţii ţării: 80% sunt ţărani." O singură dată a avut o remarcă personală. Ezitând, aproape ruşinându-se şi cerându-mi iertare, mi-a spus: „Imre dragă, nu te supăra, ceea ce spun nu are nici un fel de legătură cu tine. N-aş vrea să te jignesc, şi-mi pare îngrozitor de rău că trebuie să spun acest lucru, dar toţi gardienii cu care am avut de-a face, de la cel mai de jos nivel până la cel mai înalt, toţi au fost unguri. In plus, majoritatea abia dacă ştiau româneşte. Securitatea este în mâini ungureşti." Asta m-a făcut să râd copios: „De ce-aş fi jignit, Mircea? Crezi că eu şi ceilalţi maghiari ardeleni nu ştim ce poziţii înalte ocupă şi cât de mulţi maghiari sunt în Securitate şi în aparatul central de partid?"

Trebuie să adaug însă ceva. Prietenul meu a spus adevărul, şi anume că l-au bătut numai securişti maghiari. Dar când evreii au fost eliberaţi, m-au asigurat că au fost bătuţi

numai de gardieni vădit antisemiţi din Garda de Fier, şi că Securitatea era în mâinile foştilor adepţi ai Gărzii de Fier. Pe aristocraţii maghiari îi băteau ţăranii moţi, iar pe cei din Garda de Fier îi băteau gardienii evrei. Căci faptul că în general erau mai molatici nu însemna că nu existau deloc gardieni evrei. Indiferent cine bătea pe cine, Securitatea se afla evident în mâini româneşti, ungureşti şi

evreieşti. Aceasta a fost o tactică bine gândită şi care, pot să spun, funcţiona de minune: exerciţiul terorii directe era atribuit întotdeauna celor despre care ştiau că-şi urau practic la nivel biologic victimele. Astfel era asigurată o aplicare corectă şi eficientă a pedepsei. Acesta a fost unul dintre principiile de bază foarte puternice ale regimului comunist din România.

Despre „răzbunarea evreiască” pot doar să-ţi spun că nu ştiu nici un exemplu. Individual, cu siguranţă că s-a întâmplat, în definitiv şi evreii sunt oameni. Dar dâcă îi compari pe evrei, ca formaţiune socială, cu francezii, atunci îţi sare în ochi faptul că în Franţa, în 1944, imediat după Eliberare, a existat o perioadă de răzbunare căreia i-au căzut victime zeci de mii de oameni. Această dreptate arbitrară a atins acolo dimensiuni sociale şi a fost tolerată de autorităţi. S-a scris despre asta mult în ultimul timp. Comunitatea evreiască nu a cunoscut acest tip de răzbunare ca fenomen social. Dar am cunoştinţă despre un fenomen contrar: răzbunarea negativă. Dacă un ne-evreu ajuta sau proteja evrei, atunci putea să conteze de-a pururi pe recunoştinţa vădită a întregii conspiraţii mondiale evreieşti. La Ierusalim, Yad Vashem[83]

îi comemorează pe aceşti oameni „drepţi“ în mijlocul unei imense păduri[84]. Această comemorare este simbolul unui sentiment milenar de recunoştinţă.

[83] Institutul Yad Vashem a fost creat în 1953 în Israel în memoria victimelor persecuţiilor naziste, a celor care s-au opus şi a tuturor celor care, în mod dezinteresat, riscându-şi viaţa, au salvat evrei persecutaţi.
[84] Grădina celor Drepţi între Popoare (n.tr.).

în Germania mi-a venit în minte următorul lucru în legătură cu terorismul. Faptul că evreii sunt răzbunători reprezintă şi acolo un loc comun. Şi astăzi tot despre răzbunarea evreilor vorbesc atunci când, după un atac al palestinienilor, avioanele israeliene bombardează Libanul. Eu îi consider pe terorişti criminali. Dacă englezii sau americanii bombardează Libia, acţiunea lor nu e niciodată catalogată drept „răzbunare“, ci „replică". Ceea ce fac evreii este însă întotdeauna calificat drept „răzbunare". Acestea sunt marile toposuri creştine. Căci, nu-i aşa, „ochi pentru ochi"[85] apare ca ilustrare a faptului că Dumnezeul evreilor este răzbunător, în consecinţă si evreii înşişi sunt răzbunători. Cu toate că se ştie că acesta este un principiu juridic provenit din codul de legi al regelui asirian Hammurabi, conform căruia dacă cineva ţi-a scos un ochi nu trebuie să-l omori pentru asta. Era deci o modalitate de restricţionare a faptelor arbitrare. Expresia „răzbunarea evreiască" are şi o explicaţie psihanalitică: nu şi-au putut imagina că numeroasele pogromuri nu vor da naştere dorinţei secrete de răzbunare. De

> >

aici şi acuzaţia de profanare a ostiei: evreii o înţeapă şi ostia începe să sângereze; tot de aici provine şi acuzaţia conform căreia evreii sacrifică în fiecare an un copil creştin nevinovat[1]

şi îi varsă sângele în aluatul de pască. Timp de sute de ani, aceasta a fost unica şi permanent amintita dovadă a răzbunării evreieşti. Aşa-numitul *foetor iudaicus,* răzbunarea evreiască. Un fenomen tipic evreiesc,

[85]Bisericii; astfel, Biserica i-a avertizat pe cei care se opuneau cu exemplul înfiorător al necredincioşilor evrei şi al practicilor lor de profanare a ostiei.

necunoscut celorlalţi, nu-i aşa? Nemţii nu sunt deci răzbunători atunci când pentru fiecare soldat german omorât ucid o sută de prizonieri. Asta nu-i răzbunare, ci *Vergeltung,* represiune, sau *Mafinahme,* o sancţiune, nici vorbă de vreun sentiment de răzbunare aici, nu-i aşa? Dar atunci când drept răspuns la un atac terorist mai mare avioanele israeliene bombardează un obiectiv libanez, presa germană îl cataloghează întotdeauna drept „răzbunare". „Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte" era scris cu litere uriaşe pe coperta uneia dintre cele mai importante publicaţii săptămânale ilustrate germane, *Stern.* Răzbunarea este o caracteristică a evreilor. Asa ştie toată lumea.

> >

De multe ori le-am pus unor germani întrebarea: ştiu ei oare de vreun caz întâmplat imediat după război, atunci când Auschwitz-ul şi alte lagăre de concentrare fuseseră eliberate şi grupuri de evrei tineri pribegeau spre ţările lor, traversând Germania, ca aceştia să fi intrat în vreun sat german şi să fi ucis bebeluşi germani doar ca să arate populaţiei cam ce înseamnă asta? Sau cunosc vreun caz în care ei să fi intrat în apartamentul unui fost ofiţer SS şi să-l bată, să-l tortureze sau să-l ia drept ostatic? Câte astfel de cazuri cunosc? La întrebările mele, doar cu mare greutate, şi-au adus aminte cu toţii de Wiesenthal. „Răzbunarea evreiască", nu-i aşa? Căci Wiesenthal are un astfel de birou de investigaţii, iar informaţiile pe care le procură sunt date mai departe justiţiei. De ce este calificat acest lucru drept „răzbunare evreiască",

 nu ştiu. Bineînţeles, a existat o dorinţă de a îndrepta lucrurile,

dar asta se regăseşte la toate minorităţile oprimate. Se poate simţi acum acest lucru printre ţiganii din România şi din Ungaria. Dar nu poţi numi răzbunare sentimentul unei minorităţi supuse opresiunii de mult timp, de pildă amărăciunea pe care o simt femeile împotriva opresorilor lor. Amărăciunea acumulată, supărarea, mânia ajută fireşte ca cineva, dacă are prilejul, să-şi înfrunte mai energic asupritorul sau să caute ocazia de a merge la poliţie sau la procuratură. Evreii au şi început, iară îndoială, să se ducă la procuratură şi la Securitate, dar, cum să spun, au căutat întotdeauna modalităţile legale pentru a se „răzbuna", care să corespundă acelor timpuri.

Sora mea, la fel. Câtă amărăciune s-a strâns si în ea! Câteodată spunea doar atât:,Ăştia sunt criminali! Âştia sunt toţi criminali şi complicii lor. Nu pot trăi aici."

— *La cine se referea?*

— La anturajul ei din Cluj, Satu Mare, Oradea. Pe vremea aceea, la Cluj, unul dintre prietenii noştri din fostele Brigăzi Internaţionale din Spania a pus bazele poliţiei secrete. Sora mea a vorbit cu el, voia să devină detectiv, agentul poliţiei secrete *(râde),* s-ar fi specializat, mai precis, în căutarea criminalilor de război. Amicul meu i-a spus: „Grozav, perfect!" Dar în scurt timp, total lipsit de entuziasm, i-a adus la cunoştinţă: „N-avem nevoie de tine. N-avem nevoie să urmărim criminali de război. Noi trebuie acum să purtăm lupta de clasă, acum nimic altceva nu ne interesează." Intr-adevăr, nu-i interesa. Sora mea nu s-a răzbunat, fireşte, pe nimeni, dar ardeau în ea o adâncă, foarte adâncă amărăciune şi o puternică ură împotriva criminalilor. Avea în ea ceea ce aş putea numi un amestec

de greaţă şi amărăciune văzând că membrii Partidului Crucilor cu Săgeţi, ai Gărzii

de Fier şi alţii care, la momentul respectiv, strigaseră de bucurie când i-au luat pe evrei intrau acum în masă în partid. Nu ştiu cum să numesc acest lucru. De ce i-aş spune dorinţă de răzbunare? I-au ucis bărbatul, părinţii şi vreo 35 de membri din familie. Mama avea şase surori, tata avea patru fraţi şi surori, pe toţi i-au ucis împreună cu copiii lor; ea trăia ştiind toate acestea, si nimic altceva nu mai exista în viata ei. Dacă cineva este amărât din cauza asta şi nu a făcut nimănui nimic, cum să numesc aşa ceva răzbunare sau ură? Da, voia să caute criminali de război, da, voia să devină agent, dar căuta pentru asta cadrul legal, care atunci, în 1945, ar fi putut încă să existe.

— *A lucrat apoi în cadrul Securităţii?*

— Nicidecum. Ar fi vrut doar. Dar nici vorbă despre aşa ceva. Nu au acceptat-o, nici n-au vrut să audă. Era răzbunătoare? Nu era comunistă, nu voia să construiască un viitor radios, n-o interesa decât că trebuiau să fie pedepsiţi criminalii. Spunea doar „să fie pedepsiţi criminalii!", în mod legal deci, si la tribunal. Se numeşte asta „răzbunare"? Eu n-as folosi acest cuvânt. Mi se pare un sacrilegiu, îţi spun sincer. Aparţine unei alte categorii. Căci chiar dacă era animată de dorinţa de răzbunare, nu s-a răzbunat pe nimeni; pentru tot ceea ce a vrut să întreprindă, a căutat cadrul strict legal. Iar în cele din urmă n-a făcut nimic, absolut nimic, pentru că nu a avut mijloacele legale.

— *Simţea că mediul creştin era în faliment?*

— Nu numai că era într-un faliment absolut, dar societatea era plină de antisemiţi care tratau toată afacerea asta spunând că poporul a suferit, că nu există doliu separat pentru evrei, puteau cel mult pune o placă comemorativă pentru victimele terorii Partidului Crucilor cu Săgeţi, nu-i

aşa, şi că, în general, nici nu prea vor să ştie despre asta. Gura şi mergi mai departe.

Nu ştiu, de altfel, nici despre vreo răzbunare în care cineva să-şi fi făcut singur dreptate. Prietenul meu Pollăk mi-a povestit că băieţi eliberaţi de 16-20 de ani, strânşi în cete, au străbătut Germania. Au trecut prin Chiemsee şi au şi intrat în vilele părăsite, pline până la refuz cu obiecte de artă. Bănuiau că sunt bunuri ale evreilor, pe care proprietarii caselor le procuraseră toţi, fireşte, cinstit, la licitaţie, plătiseră pentru ele, existau desigur şi facturi. Ştii bine că asta era doar o formalitate, pentru că altfel un neamţ nu le-ar fi acceptat. Tinerii au văzut că erau lucruri suspecte, obiecte de artă furate evreieşti, ceheşti sau poloneze. Au constatat asta, dar n-au făcut nimic. Au ieşit trişti şi au plecat mai departe.

— *Au fost cazuri în care s-a cerut socoteală şi ilegal pentru faptele făcute. Se vorbeşte despre un scriitor din Budapesta care a venit înapoi şi l-a împuşcat în cap pe administratorul clădirii care-i denunţase pe părinţii lui. Se cunoaşte, de asemenea, un caz în care prizonieri evrei eliberaţi au otrăvit mai multe sute de prizonieri SS de război. Aş adăuga aici şi faptele care au precedat procesul*

lui Eichmann: răpirea unei persoane dintr-un teritoriu străin, cu ignorarea totală a legii, ce-i drept, în cazul unui criminal de război.

— Bine, de acord, asta aşa a fost. Eu personal ştiu despre un singur caz de genul acesta: la Berlin, un prizonier abia eliberat din lagărul de concentrare l-a recunoscut pe stradă pe paznicul său SS, a fost cuprins de furie, a luat o cărămidă şi l-a lovit în cap. Omul a murit pe loc. Pe evreu l-au arestat şi l-au condamnat la patru sau şase ani pentru crimă, iar lucrul acesta s-a întâmplat sub autoritate engleză, fiindcă legislaţia engleză nu acceptă să-ţi faci singur dreptate. Desigur, au ţinut cont de circumstanţele atenuante, dar l-au

condamnat. Este singurul caz care mi-a fost povestit. Dar chiar şi aşa, dacă, de exemplu, compar o astfel de întâmplare clasică de răzbunare personală cu decimarea populaţiei civile de către nemţi sau cu vărsările de sânge şi răzbunările populare care s-au petrecut în Franţa şi parţial în Italia mulţi ani după terminarea războiului, asta nici nu poate fi luată în considerare.

Cadrele maghiare: „Răzbunarea maghiară?”

— Nu obişnuiau să înţeleagă prin noţiunea de „ răzbunare evreiască" perioada Râkosi, ÂVO-ul", lagărul de muncă forţată de la Recsk[86] [87]*. Mă întreb: în ce măsură a fost asta treaba evreilor? Cât de tare se poate compara cu rolul jucat de minoritatea maghiară în Ardeal? Nu s-a întâmplat oare şi în Ardeal la fel, nu s-au dus la poliţie mulţi minoritari maghiari oprimaţi, aşa cum mulţi din*

[86] Âllamvedelmi Osztăly securitatea statului, poliţia politică comunistă (n.tr.).
[87] Lagărul de muncă forţată de la Recsk, funcţional în perioada 1950—1953, a fost considerat gulagul maghiar (n.tr.).

minoritatea evreiască s-au dus la poliţia politică denunţându-şi prigonitorii, sau pe cei pe care i-au considerat prigonitorii lor? Oare trebuie ca acest lucru să fie numit „răzbunare maghiară"?

— Uite cum stau lucrurile, maghiarii sunt ultimii care au dreptul să vorbească despre „răzbunarea evreiască" în legătură cu perioada Râkosi. Au jucat în România, în perioada lui Gheorghiu-Dej, acelaşi rol, pe toate planurile, pe care l-au jucat evreii în Ungaria şi bineînţeles în România. Dar în România nu i-a trecut nimănui prin cap să folosească o astfel de expresie ca „răzbunarea maghiară". Am mai spus

asta deja. Toţi ardelenii ştiu ce rol important au avut cadrele maghiare în aparatul administrativ de partid şi la Securitate, si mai ştiu si faptul că aceştia au fost cu totii cadre de încredere, foarte conştiincioase si devotate. însă în conştiinţa

'ii > >

publică românească acest lucru nu a apărut aşa cum s-a întâmplat cu „răzbunarea evreiască“ în conştiinţa publică maghiară.

— *Vrei să spui că maghiarii ardeleni au jucat un rol asemănător în România cu cel jucat de acei evrei maghiari care şi-au asumat roluri în ÂV0, respectiv, în aparatul de partid; cu diferenţa că acest lucru nu a lăsat urme în conştiinţa publică a oamenilor din Ungaria?*

— Da, asta este realitatea, în conştiinţa publică a oamenilor din Ungaria acest lucru nu există. în conştiinţa publică românească există, nu ca „răzbunare", dar există.

Acolo, maghiarii reprezintă 10% din populaţie. Zece procente pot avea deja greutate. In America sunt 8% oameni de culoare.[88] Asta înseamnă deja ceva, are o anumită greutate, toată lumea înţelege asta. Maghiarii reprezentau însă un alt nivel în societatea românească decât negrii în media societăţii americane. Se aflau deasupra nivelului românesc, ceea ce şi statul român ştia. Statul socialist i-a folosit pentru că ducea lipsă de cadre, iar maghiarii făceau faţă foarte bine. Erau devotaţi. Viziunea istorică a minorităţii maghiare este dominată de conştiinţa oprimării. Ceea ce este real. însă acest lucru este însoţit de substratul sentimental al martirologiei maghiare. Conştiinţa rolului jucat de „noi“ persoana întâi, plural în aparatul de partid, în Securitate şi în funcţionarea regimului comunist

român este înăbuşită în conştiinţa publică maghiară. Dimpotrivă: pentru cei care au fost la un moment dat activiştii Comitetului Central, cadre cu grade mari, mijlocii sau mici, secretari locali de partid sau înalţi funcţionari de stat, şi au fost cu siguranţă foarte mulţi, acest trecut este, practic, parte a martirologiei maghiare universale. „Noi ne-am slujit partidul cu un devotament neclintit, tovarăşe Toth!" mi-a spus într-o zi la Bucureşti, la Confederaţia Balcanică, tovarăşul Kovăcs, care cu câteva săptămâni înainte încă mai ocupa o poziţie înaltă în Comitetul Central de Control. Avea dreptate.

„Cu devotament" aceasta era expresia corectă, expresia preferată a cadrelor maghiare. Această expresie nu se afla

[88] Populaţia afro-americană din Statele Unite atingea în 2002 36,1 milioane de oameni, ceea ce corespunde unui procent de 12,7% din populaţie.

în vocabularul securiştilor români sau al cadrelor lor de partid. Ei ştiau că „devotamentul, cinstea, conştiinciozitatea, hărnicia" sunt toate genul acela de atitudine plină de suficienţă tipic maghiară. „Ne-am slujit partidul cu un devotament neclintit" îmi spun toţi, tovarăşul Kovăcs, tovarăşul Dăn, un secui din moşi-strămoşi, îmi spun Gombai, şi Părhonyi, şi Butyka, şi Szloboda şi mulţi alţi vechi, buni şi încercaţi tovarăşi, şi adaugă: „Şi asta e recunoştinţa?" Ceea ce era adevărat. Toţi aceşti tineri poliţai secui erau devotaţi. Erau cei mai buni poliţai. Şi când i-au dat afară, nu au avut, cu siguranţă, nici o îndoială că acest lucru s-a întâmplat pentru că erau maghiari ceea ce era adevărul pur. Şi bineînţeles că suspinau, căci, sigur, asta-i soarta maghiarilor, maghiarii sunt „evitaţi", nu sunt apreciaţi, nu sunt recompensaţi potrivit meritelor lor. Lucru la fel de adevărat. Tovarăşul Dăn, pe care l-am amintit mai devreme, nu era un caz extraordinar, dar era unul emblematic. Am adus vorba despre el doar pentru că am locuit uşă în uşă, iar între noi a luat naştere o relaţie apropiată de buni vecini. El avea rang de

căpitan şi lucra într-o zonă foarte secretă la Securitate; soţia lui, Rozsika, o tânără din secuime jovială şi simpatică, lucra la Comisia de Control. Râdea cu poftă întotdeauna. Tovarăşul Dan avea mereu o fată serioasă, nu schiţa un zâmbet, era modest şi politicos, dar simţeai că e conştient de propria lui importanţă. Ştiau amândoi cât de cât româneşte, dar şi ungureşte vorbeau un teribil talmeş-balmeş maghiaro-român. într-o zi, tovarăşul Dan apare în

civil, e distrus, stă acasă. Ce se întâmplase? Păi l-au dat afară. Dar nici o lacrimă, nici un mormăit, nici o tânguire, nici un cuvânt despre soarta de minoritari a maghiarilor. Tovarăşul Dan acceptă disciplinat decizia Partidului: Partidul ştie ce face, Partidul are întotdeauna dreptate, Partidul e mereu drept. Descoperiseră, se pare, că exista în familie o rudă îndepărtată, chiabură, pe care tovarăşul Dăn nu o „declarase[11]. Dar tovarăşul Dan nu se lasă, va demonstra Partidului ca aceasta este o informaţie falsă, mai mult, o calomnie. Tovarăşul Dăn are o încredere neclintită în Partid şi abordează problema autocritic. Munceşte apoi ca simplu muncitor într-o fabrică, dar şi acolo conştiincios, cu devotament, căci aceasta e sarcina pe care Partidul i-a încredintat-o acum. Soţia, Rozsi Dăn, a rămas în continuare la Comisia de Control, dar un pic mai jos în schemă.

Tonul evreiesc era diferit. Aici nu exista martirologie, nici un fel de lamentare din pricina ţinerii la distanţă, nici un fel de decepţie cauzată de ingratitudinea partidului faţă de devotamentul lor. Dacă te întâlneai pe stradă cu un evreu, membru al Comitetului Central, ministru sau colonel de Securitate proaspăt dat afară, dădea din cap cu un zâmbet uşor amar, devenea dintr-odată direct si dezinhibat, si explică doar cu un gest mut că a survenit sfârşitul natural şi inevitabil: îsi desfăcea braţele si ridica din umeri. Acestea
> > > erau gesturile mute ale neputinţei, gesturi care însemnau: „Ce vrei, sunt evreu! “ — dar nici nu mai era nevoie să spună asta, acceptau acest lucru ridicând pur şi simplu din umeri cu un zâmbet amar împăcat şi un gest mut. Nu se plângeau de lipsa de recunoştinţă, ar fi fost şi

caraghios, căci ei, ca evrei, ştiau prea bine ce înseamnă recunoştinţa şi care este în lume răsplata devotamentului, mai ales pentru evrei, dar şi pentru neevrei. Maghiarii erau încă începători pe terenul acesta, de aceea erau un pic naivi în legătură cu chestiunile importante ale puterii şi judecata reală a partidului.

In perioada 1949—1953, în Perimetru se vorbea practic numai ungureşte. Majoritatea minunatelor vile de lux fuseseră rechiziţionate pentru ofiţeri de Securitate şi activişti ai Comitetului Central maghiar. Acum ei locuiau în ele. Şi evrei basarabeni. Dar şi o mulţime de maghiari! Strada pe care locuiam, spre exemplu, era o stradă elegantă cu mici vile galbene în care voiau să mute Cominformul, însă dintr-odată s-a oprit totul, *s-a schimbat macazul*[89]. în fiecare vilă însă locuia câte un activist de partid sau securist, majoritatea maghiari. Vorbeau ungureşte pe stradă. Am mai spus că am auzit de multe ori aristocraţi români zicând: „Trăim sub ocupaţie maghiară. Ne-au dat afară din casele noastre şi acum ei locuiesc în ele.“ A început apoi lichidarea liniei maghiare. Nu era un caz unic, nemaiîntâlnit. Partidul nu este popular? Au lichidat atunci linia evreiască. Apoi i-au lichidat pe maghiari. Nu mă refer aici la procesele clar antimaghiare, ca acelea fabricate lui Edgăr Balogh, Jănos Demeter, Gyărfăs Kurko, Meliusz şi altor intelectuali maghiari expuşi. Cele două lichidări s-au petrecut la scurt timp una

[89] în rom. în original (n.tr.).

de cealaltă. Din câte îmi aduc aminte, desfiinţarea liniei

evreieşti Ministerul de Externe, Comerţul Exterior, aparatul de partid, Securitatea s-a petrecut prin ’52-’53. Lichidarea liniei maghiare a cadrelor de partid şi de Securitate a degenerat după evenimentele din ’56 din Ungaria într-o masivă si furibundă curăţare. Partidul si-a dat seama că

> > >

ungurii nu erau deloc atât de devotaţi şi de sinceri cum îi socotise si încrederea în ei i-a fost zdruncinată. Au devenit suspecţi. Intuiau în fiecare maghiar un revoluţionar din ’56. Aşa că au început să-i lichideze, iar cadrele maghiare au început să supraliciteze, ceea ce nu i-a ajutat deloc, aşa cum nu-i ajutase nici pe evrei. La un moment dat, pe la mijlocul anilor ’60, un alt boier român mi-a spus: „La început au fost evreii la putere. Ştim ce hahalere au fost, dar cu ei te puteai totuşi înţelege cumva. I-au dat apoi afară pe evrei. Au venit atunci ungurii. Ceea ce a fost cumplit, pentru că ei nici nu înţelegeau limba, iar cu ungurii nici că nu se putea vorbi. Pe ei nu puteai să-i îndupleci, la ei nu există aşa ceva. Merg înainte ca locomotiva. Duri, nemiloşi, cumpliţi. I-au dat apoi afară şi pe unguri şi a venit pleava curată. Acum puterea se află în mâinile lepădăturilor, şi asta este cea mai cumplită situaţie dintre toate. “

J

— De altminteri, lasă-mă să adaug aici care sunt prejudecăţile reciproce pe care atât maghiarii, cât şi

românii le amintesc iară încetare unul despre celălalt. La întrebarea cum sunt românii, răspunsul standard al ungurilor este că sunt foarte cumsecade, dar neserioşi, leneşi, mincinoşi şi hoţi. O aristocrată româncă însă, care era o mare admiratoare a maghiarilor, iar după anii ’30 o prietenă intimă a familiilor Bethlen şi Kendeffy, mi-a spus odată: „Imre, maghiarii sunt cinstiţi, oameni distinşi, de încredere, dar neînduplecaţi şi nemiloşi. “ *Aceasta este Securitatea ultimilor treizeci de anii Nu s-au deprins între timp şi românii să bată şi să tortureze?*

— Nu ştiu dacă au avut nevoie de profesori maghiari. Pe de-o parte, se pricepeau şi ei foarte bine, pe de altă parte ei erau deja mai degrabă coruptibili. Cu alte cuvinte, lucrurile nu mai mergeau cu aceeaşi rigoare şi seriozitate ca în vremurile staliniste, când de asta se ocupau tinerii secui, oameni care ştiau ce este munca făcută conştiincios.

Dacă vorbeşti cu ardeleni, în cercurile maghiare toţi ştiu cine a fost în partid, în Securitate, în aparatul de stat. Nu spun nimănui nimic nou, nu demasc pe nimeni, dacă evoc la întâmplare câteva nume, ca să ilustrez importanţa cadrelor maghiare în funcţionarea României comuniste. Iată, de exemplu, două nume: Lăszlo Bănyai şi Ion Vinţe (Jănos Vincze). I-am cunoscut la sfârşitul anilor ’30, la o întâlnire organizată la Cluj a Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ). Cu Bănyai şi soţia lui m-am împrietenit imediat, m-au şi invitat la ei acasă, şi s-au purtat extrem de frumos cu mine. Bănyai era unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai publicisticii maghiare. Mai târziu s-a adeverit că era un monstru, un psihopat, n-am fost niciodată capabil să înţeleg cum a putut soţia sa, blândă ca o madonă, să suporte viaţa în preajma lui.

Bănyai era un personaj de roman, pe jumătate nebun, întotdeauna cel mai feroce apărător al liniei partidului, cel mai fanatic, un turbat denunţător al naţionalismului maghiar, înaintea carierei lui în partid, urmase studii teologice. Avea doi fii străluciţi, unul din ei celebru fizician specializat în fizică nucleară, în Germania. Ştiu că nu au nici o iluzie în ceea ce-1 priveşte pe tatăl lor. Bănyai n-a fost niciodată destituit, toată viata lui a fost unul dintre cei mai duri activişti cu funcţie importantă în partid; toată lumea îl ura şi se temea de el. La un moment dat, imediat după război, a fost procuror-şef, apoi a ocupat, tot timpul, o funcţie de ministru.

Noi, de altfel, am fost buni prieteni, iar prietenia asta s-a păstrat şi mai târziu. O dată, ca să spun aşa, pot spune că mi-a salvat viaţa. Eram deja de mult exclus din partid, când, pe la sfârşitul anilor ’50, într-o duminică dimineaţă, m-a sunat să trec pe la el. Nu locuia departe, în zona Perimetrului, într-o splendidă vilă cu etaj. Mă duc la el. „Fii atent aici", îmi spune, „citeşte asta!“ îmi dă două pagini dactilografiate în româneşte. Titlul: „Remarcile unui cititor". Bănyai îmi spune:,Articolul ăsta trebuie să apară mâine în *Scânteia* şi mi l-au trimis pentru aprobare." Articolele care făceau referire la maghiari nu puteau să apară fără aprobarea lui Bănyai.

Citesc articolul. Analiza amănunţită a unui studiu de-al
>
meu publicat nu cu mult înainte demonstrează, citesc, că eu sunt principalul propagator al filozofiei idealiste în România. într-un cuvânt: aveam în mână propria-mi condamnare la moarte. Articolul nu e semnat, dar recunosc stilul deosebit de elevat şi spiritul fin al

autorului. Pavel Apostol, spun. Bănyai dă zâmbind din cap. L-am cunoscut pe Pavel Apostol în 1938, sub numele de Păi Erdos[90]; era, pe atunci, ideologul principal al revistei sioniste de extremă stângă *Hashomer Hatzair* şi geniul absolut al acesteia, admirat de toată lumea. Lucru pe care şi el îl ştia foarte bine şi nu-1 ascundea nici de alţii. Adevărul este că nu am întâlnit probabil niciodată un tip cu o cultură atât de complexă şi profundă. Citise pur şi simplu totul în toate limbile, ştia totul, cunoştea toată literatura filozofică, si mai ales extrem de detaliat. Articolul era excepţional, scris în cunoştinţă de cauză, o analiză extrem _____' ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC_____ de fină, fiecare aluzie era perfect interpretată şi avea, iară îndoială, dreptate: articolul — articolul meu era munca unui vădit adept al filozofiei idealiste. Bănyai îl ura pe Pavel Apostol aşa cum, de altfel, pe Pavel Apostol îl urau toţi, el fiind exponentul evreu al comunismului naţional românesc. Dincolo de toate astea, Bănyai pe mine voia să mă salveze. Mi-a spus: „Scrie repede aici contraargumentele, eu nu mă pricep.“ Am discutat împreună contraargumentele. Bănyai şi-a notat observaţiile şi articolul nu a apărut.

In ceea ce-1 priveşte însă pe bunul prieten al lui Bănyai, Ion Vinţe, despre el este poate suficient să spun doar că a fost, cu numele, vicepreşedintele Comisiei Centrale de Control şi, de fapt, şeful acesteia. Preşedintele, Pârvulescu, era unul dintre fondatorii senili ai partidului şi era protejat

[90] Nu este aceeaşi persoană cu matematicianul Pal Erdos, despre care Imre Toth vorbeşte cu altă ocazie.

ca un monument istoric. La Comisia de Control, Vinţe era responsabil cu aşa-numitele „cazuri speciale". Era considerat eminenţa cenuşie a cazurilor complicate, dar nimeni nu ştia exact ce facea. El era unul dintre stâlpii cei mai solizi ai Partidului Comunist Român. După 1956 a devenit, cu numele românizat, ambasadorul României la Budapesta. Era unul dintre cei mai duri stalinisti si cel mai dârz inchizitor al na-

> *y* ţionalismului maghiar. Nu a căzut niciodată, nu a trebuit niciodată să apeleze la autocritică, nu a apărut niciodată în faţa opiniei publice.

Şi apoi, ceilalţi! Alexandru Moghioroş[91], unul dintre secretarii Comitetului Central. Portretele sale în mărime naturală erau purtate la defilările festive alături de cele ale lui Gheorghiu-Dej şi ale celorlalţi secretari ai Comitetului Central. Nici Moghioroş n-a căzut niciodată. El a fost responsabil cu Securitatea la Secretariatul partidului. Şi să nu uităm de

Vasile Luca[92], care era de asemenea una dintre bestiile cele mai feroce. El a şi căzut destul de repede, împreună cu Ana Pauker, împotriva căreia însă, sub îndrumarea tovarăşului Moghioroş, a fost fabricat un proces pentru complot sionist. A intervenit însă moartea lui Stalin şi procesul n-a mai avut loc. Dar întotdeauna cel puţin unul dintre membrii cu mai multă greutate ai Secretariatului era maghiar. Ultimul, pe care l-am cunoscut numai cu numele, a fost tovarăşul Gere, iar înaintea lui a fost celebrul Jănos Fazekas, care arăta la fel de bine în poze şi

[91] Sândor Mogyoros (n.tr.).
[92] Lăszlo Luka (n.tr.).

la televizor. Jănos Fazekas, un învăţător secui, a devenit funcţionar de partid, iar apoi secretar al Comitetului Central.

La fel ca evreii în lupta împotriva cosmopolitismului, secuii au fost nişte tineri dârji care şi-au găsit locul în lupta împotriva naţionalismului maghiar. în 1949, lucram la Ministerul Educaţiei împreună cu un tovarăş maghiar pe nume Lorincz. Era profesor de gimnaziu, se lupta de asemenea cu mult zel împotriva naţionalismului maghiar, l-a şi denunţat pe Vasile Luca pentru tendinţe naţionaliste. Luca era secretarul Comitetului Central şi, după Gheorghiu-Dej, cel mai important membru al Comitetului. L-au dat afară pe Lorincz, nu a păţit nimic mai grav, ştiau că e uşor ţicnit. Adulmeca peste tot comploturi naţionaliste maghiare. Când, după puţin timp, l-au demascat pe Luca drept agent infiltrat al vechii Siguranţe române, l-au reabilitat desigur solemn pe Lorincz. La scurtă vreme a înnebunit de-a binelea şi l-au internat într-un spital de psihiatrie. Personal, eu nu ştiu nimic despre Jănos Fazekas, dar oricine îşi poate pune întrebarea cum este posibil ca un învăţător secui să devină secretar al Comitetului Central dacă nu dă ceva în schimb.

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

Poţi să socoteşti asta cu regula de trei simplă. M-am întâlnit cu el în perioada în care era secretar de partid, cu prilejul pregătirilor pentru un mare festival. Era o hienă înfricoşătoare, cum l-am văzut m-am şi grăbit să dispar din zonă. Alerga de colo-colo, îi înjura pe toţi în modul cel mai grosolan cu putinţă, îi umilea cu brutalitate, gesticula, ameninţa cu pumnul, ochii îi scăpărau fulgere, zbiera din

toţi rărunchii. La un moment dat l-au zburat şi pe el. Mi-au povestit prietenii că de atunci s-a transformat în instituţie de binefacere, voia să ajute pe toată lumea.

Aşa cum şi la evrei există un zel neofit de cum sunt primiţi în cercuri sociale maghiare sau germane mai bune, îi depăşesc pe toţi cu patriotismul lor —, la fel se întâmplă şi cu maghiarii, care în planul rigorii şi al devotamentului faţă de partid trebuie să-i întreacă pe toţi. Intr-o bună zi e dat afară si, de la o zi la alta, se transformă în instituţie de binefacere, devine băiat bun, nu-i aşa, se străduieşte să ajute pe toată lumea, şi se plânge că întotdeauna asta a vrut să facă. Insă... împrejurările... La fel şi evreii, nu-i aşa, azi secretar de partid, mâine îl zboară, zâmbeşte atunci puţin şi cu asta treaba este rezolvată. Atunci e un băiat foarte bun, om de omenie.

Există un alt nume important, dar abia cunoscut: Laci Ady, da, din familia Ady. L-am cunoscut în toamna lui 1944, la puţin timp după eliberare, în primul meu drum la Bucureşti, când am fost trimis ca reprezentant al Organizaţiei Comuniste de Tineret de la Cluj, să iau legătura cu cei de la Centru. Trei fraţi de cruce locuiau aici într-un apartament de lux, am fost invitat la ei: Ceauşescu, Drăghici şi Laci Ady. Ceauşescu era şeful. I-am făcut un raport detaliat despre situaţia tineretului din Ardealul de Nord, despre istoria sa, despre structura sa sociologică, despre influenţa

ideologică a confesiunilor catolică şi protestantă, toate acestea strict în lumina şi prin prisma materialismului dialectic şi istoric, şi înţesate cu considerente psihanalitice

ascunse. Un demers teoretic extrem de pătrunzător şi temeinic, fireşte. în tot acest timp Ceauşescu îşi scărpina bărbia iritată de foliculită iară să-mi arunce nici o privire. Era tipul acela de om care nu te priveşte niciodată în ochi. Se uita de colo-colo bombănind, apoi, după ce vorbisem deja destul, m-a întrerupt şi mi-a zbierat: „Şi tu eşti separatist! “, după care s-a ridicat şi, cu un gest teatral, a plecat. A fost respingător, eu eram complet distrus. Drăghici a încercat să mă consoleze, era un băiat frumos, cu înfăţişare de italian, bine făcut şi cu un zâmbet plin de bunătate. Soţia lui, Mărta Cziko, care provenea dintr-o veche familie de comunişti secui, m-a tratat cu tandreţe maternă. Aveau dulap frigorific si Mărta mi-a dat o felie de şuncă, ceea ce eu nu mai văzusem de ani întregi. Drăghici a devenit mai târziu ministru de interne şi şeful Securităţii, până când Ceauşescu a pus capăt şi carierei lui. L-a făcut vinovat de toate omorurile, mai ales de lichidarea lui Pătrăşcanu. în apartamentul acela era şi Laci Ady. Avea ochii umflaţi, apoşi, inexpresivi. Şi el a încercat să mă consoleze în legătură cu brutalitatea şi comportamentul ostil ale lui Ceauşescu. Laci Ady a luat apoi numele de Mureşan, generalul Vasile Mureşan, şi a fost până la sfârşit una dintre cele mai misterioase figuri ale Securităţii. A avut reputaţia unei bestii sângeroase.

Un alt maghiar bine cunoscut era Lăszlo Szilăgyi, care a fost, cu numele de generalul Sălăjan, ministru al apărării şi titular al altor portofolii ministeriale. Despre el nu am auzit niciodată nimic rău. Mai puţin cunoscut a fost tovarăşul Szloboda, un alt maghiar de asemenea devotat şi de încredere. Nu a fost niciodată un secret faptul că în timpul celei mai dure perioade staliniste el a fost la Securitate

directorul general al închisorilor. Şeful poliţiei din Cluj era, cu rang de colonel, Joska Hutira, foarte bun prieten de-al meu, membru al unei vechi familii comuniste băimărene. Nici despre el n-am auzit niciodată ceva rău. In schimb, un fapt cunoscut probabil în multe cercuri a fost că partidul, drept dovadă a încrederii pe care o avea în el, l-a avansat în grad de colonel si l-a numit directorul secţiei de anchetă a Securi-

> > taţii pe tovarăşul Butyka, membru al comisiei de partid de la Cluj. Cuvântul „anchetă“ în acest context nu însemna altceva decât smulgerea prin tortură a mărturiei incriminatoare, lucru practicat la Securitate, la ÂVH[93] şi prin alte părţi. Tovarăşul Butyaka s-a bucurat de o incontestabilă faimă de sadic.

Există pe urmă încă un caz mai puţin cunoscut. în 19471948 a început reforma cadrelor juridice. Partidul a înfiinţat atunci un curs pentru judecători, urmat de o parte din vechii judecători deveniţi membri de partid, precum şi de cadre ale clasei muncitoare cu totul noi. Prietenul meu Gyula Csehi, eminent istoric al literaturii, în secret ultimul troţkist adevărat, a predat la acest curs bazele materialismului dialectic şi istoric, şi m-a luat asistent pe lângă el. Printre studenţii acestui curs era şi un tâmplar maghiar din Deva sau din Alba Iulia. îl chema Mocsâri, Mocsonyi sau poate mai curând Macskăsi, nu mai ştiu sigur, dar între noi s-a legat o caldă prietenie. Vorbea foarte prost, şi nu prea înţelegea româneşte, aşa că-i explicam în ungureşte, la ore particulare, trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative, precum şi

[93] Allamvedelmi Hatosăg (Autoritatea de protecţie a statului), poliţia secretă a Ungariei între 1945 şi 1956 (n.tr.).

misterele identităţii contrariilor. Mă asculta cu gura căscată. Nu-şi ascundea uriaşa admiraţie pentru cât de multe ştie tovarăşul Toth. Era foarte inteligent, extrem de amabil şi cât se poate de cinstit. Era modelul de muncitor cultivat şi absolut de încredere. Nu avea nici o urmă de carierism. Partidul l-a ales să fie judecător, iar el a acceptat disciplinat această sarcină. După absolvirea cursului a devenit imediat judecător la tribunalul militar, în grad de colonel, şi s-a mutat la Bucureşti. Locuia nu departe de noi, în Perimetru. Avea o vilă de lux, dar nu şi-a instalat telefon. Jos pălăria! Era o rară excepţie şi o nouă dovadă de modestie sinceră. Ştiu asta pentru că şi el, şi eu obişnuiam să ne plimbăm seara, ne întâlneam aproape în fiecare zi şi ne plimbam împreună pe sub tei. Rămăsese aceeaşi persoană modestă pe care o cunoscusem. îşi făcea doar datoria, acolo unde-1 pusese partidul, ducea conştiincios la bun sfârşit sarcina de partid care-i fusese încredinţată. I se citeau în ochi devotamentul şi încrederea, era o persoană agreabilă, zâmbitoare o plăcere să discuţi cu el. Conversaţiile noastre aveau întotdeauna un efect liniştitor asupra mea.

într-o zi, asta trebuie să fi fost la puţin timp după moartea lui Stalin, pe prima pagină a ziarului partidului, o veste înfiorătoare: tribunalul militar l-a condamnat la moarte pe Lucretiu Pătrăscanu si sentinţa a fost executată. Dacă ar fi

> > > ,

să alegem frumoasa balului între Gheorghiu-Dej şi Răkosi, să decidem care a fost mai ticălos, aş spune probabil că Răkosi a fost mai deştept şi mai ticălos. După moartea lui

Stalin, Gheorghiu-Dej s-a apărat cu faptul că aici, la noi, nu a fost nimeni executat, cu excepţia lui Pătrăşcanu, un bandit de cea mai joasă speţă, şi nici el nu fusese executat în timpul lui Stalin, ci după. Ceea ce era adevărat. După moartea lui Stalin, Gheorghiu-Dej a intrat în panică. Pătrăşcanu fusese singurul său rival periculos. Un comunist reformator şi un intelectual excepţional. Tatăl lui fusese un celebru istoric

român, provenea dintr-o veche şi distinsă familie românească. Pătrăşcanu îl ura cumplit pe Gheorghiu-Dej. Fiica Anei Pauker, Tania Pauker, mi-a fost prietenă apropiată. Crescuse în hotelul Lux din Moscova si nu fusese niciodată membră de

>

partid. A fost omul cu unul dintre cele mai curate şi puternice caractere pe care le-am întâlnit vreodată. Tania mi-a povestit cum odată, de Revelion, a apărut la ei Gheorghiu-Dej. Era şi Pătrăşcanu acolo cel mai bun prieten al Anei Pauker. Când a intrat Gheorghiu-Dej a început să şoptească în aşa fel încât să audă şi ceilalţi: „Pute a picioare, pute a picioare." Chiar dacă Gheorghiu-Dej nici nu l-a auzit atunci, în cadrul secretariatului Comitetului Central se ştia cu siguranţă cât de tare dispreţuieşte şi urăşte Pătrăşcanu întreaga bandă, în special pe Gheorghiu-Dej. Toţi ceilalţi erau evrei din Basarabia, maghiari sau ardeleni, evrei maghiari din Partium[94] şi Banat, deci nu puteau fi consideraţi concurenţi. Singurul

[94] Partium (din lat. *Partium regni Hungariae* „partea regatului Ungariei") sau Reszek (magh.) se referă la regiunea aflată la nord şi vest de Transilvania (n.ed.).

care după perioada stalinistă ar fi putut să-i ia locul lui Gheorghiu-Dej era Pătrăşcanu. Trebuia omorât. Şi l-a şi omorât.

în 1945, Gheorghiu-Dej a devenit în mod oficial secretar de partid, iar mai târziu a fost ucis secretarul de partid de până atunci, Foriş[95], care era maghiar. Apoi, după război, au omorât-o şi pe mama lui Foriş, au înecat-o în Criş, la Oradea. Despre Foriş am auzit vorbindu-se doar în toamna lui 1944, cu ocazia primului meu drum la Bucureşti, ca despre „Foriş trădătorul". El era trădătorul de partid, cu gândul acesta am ieşit în lume, asta am primit ca bagaj de drum. A fost secretar de partid, s-a dovedit apoi că a fost

trădător, după care n-a mai fost deloc. Nici mie, nici altora nu ne-a trecut măcar o clipă prin cap să punem la îndoială acest fapt. Apoi cumva a dispărut. Cum a dispărut nici în legătură cu asta n-au apărut întrebări. Atunci când Gheorghiu-Dej a murit şi Ceauşescu a vrut să facă carieră, a scos la iveală păcatele lui Gheorghiu-Dej. S-a aflat, printre altele, că şi pe Foriş tot el l-a omorât[96]. Şi ştim cine au fost cei care l-au omorât. Unul dintre ei, Alexa, a devenit procuror general. A ucide, a sugruma, toate acestea erau sarcini revoluţionare ă la Saint-Just, pe care le considerau acte necesare pentru a anihila un trădător.

Uciderii lui Pătrăscanu i-au rezervat însă un cadru festiv.

>

Printre cei care au pronunţat sentinţa se afla şi prietenul

[95] Istvăn Foris (n.tr.).

[96] In 1946, Foriş este ucis de Gheorghe Pintilie (Pantiuşa Bodnarenko), la ordinul direct al lui Gheorghiu-Dej (n.ed.).

meu, colonelul Macskási. A fost cumplit. Nu-mi venea să cred. Am aflat de asemenea că Pătrăşcanu s-a comportat extraordinar de ferm şi curajos. Nu a recunoscut nimic, pe Gheorghiu-Dej l-a făcut asasin în public, nu l-au putut îngenunchea.

Nu m-am îndoit nici o clipă de cinstea naivă a lui Macskási, şi nici de faptul că partidul l-a ales pe el pentru această sarcină onorifică tocmai pentru că se ştia că abia vorbeşte româneşte, abia înţelege. Lucru care-1 făcea cu atât mai de încredere. M-am întâlnit şi mai târziu cu el. Despre procesul lui Pătrăşcanu n-a fost vorba niciodată, dar se putea vedea pe el cât de onorat se simte că tocmai el, ca muncitor maghiar, colonel şi judecător militar, a putut să joace un rol în acest proces de importanţă istorică pentru România. Pe urmă am încercat să-l evit, dar câţiva ani mai târziu, după reabilitarea lui Pătrăşcanu, l-am reîntâlnit cu ocazia unei plimbări de

seară. Purta, ca întotdeauna, uniformă de colonel, dar nu mai zâmbea. Nici nu mai mergea în linie dreaptă pe trotuar, ci se legăna ca în transă şi se holba înainte cu ochii ieşiţi din orbite. Am observat că între timp gâtul i se îngroşase îngrozitor. Mă vede, nici nu mă salută, ci fără nici o introducere începe să vorbească, de parcă ar fi continuat o discuţie lăsată neterminată, pe care o îngăima în permanenţă cu jumătate de voce: „Tovarăşe Toth, eu am avut încredere în partidul nostru, şi partidul mi-a spus că este un bandit!“ Apoi se opreşte, mă prinde de mânecă şi, cu ochii umflaţi, mă priveşte ca şi cum ar aştepta un răspuns liniştitor. Nu l-am mai văzut de atunci, nu ştiu ce s-a întâmplat cu el, care i-a fost soarta.

La toate acestea ar trebui poate să mai adaug doar că în Bucureşti aproape toate cadrele[97] ministeriale erau maghiare. Maghiar a fost şi cadrul de proastă reputaţie din Uniunea Artiştilor Plastici, tovarăşul Sapkăs, singurul despre care ştiu că era coruptibil. Dar nu cu bani. Era sensibil la sexul frumos, şi aşa, în schimbul favorurilor feminine, putea fi cumpărat. Maghiar era şi cadrul din Ministerul Educaţiei, un bun prieten de-al meu din Satu Mare, Pista Ziman. Tot personalul universitar român depindea de el. El însă era modelul maghiar absolut al incoruptibilităţii. Dar mulţi alţi oameni de încredere din diverse instituţii culturale româneşti, cu sarcini care ţineau deci de Securitate, erau maghiari: lectori din edituri, ziarişti si tot restul. Redactorul-sef al ziarului bucureştean *Magyar Szo* era Imre Robotos, un ziarist evreu din Oradea cu un condei excepţional. După 1956 l-au mătrăşit, l-au dat afară şi din partid, pentru că în lumina evenimentelor din Ungaria s-a dovedit că nu mai puteau avea încredere în el. în locul lui l-au numit pe Dezso Szilăgyi, un activist de partid din Satu Mare, care se afla mai

presus de orice bănuială. Scopul lui în viaţă fusese, dintotdeauna, devotamentul faţă de linia partidului, oricare ar fi fost ea; problemele stilistice şi artistice ale jurnalismului îl lăsau complet rece.

Eu aveam un manuscris mai vechi, *Viaţa şi opera lui Jânos Bolyai,* scris în limba română pentru publicul românesc. Aveam contract cu Editura Tineretului. Asta

[97] Şefii birourilor de personal.

trebuie să fi fost prin 1949-1950. M-au chemat la redacţie şi lectorul principal şi-a spus părerea: manuscrisul este excepţional etc. etc., dar are o obiecţie: nu este subliniată în text prioritatea marelui om de ştiinţă rus Lobacevski. Ii spun: Lobacevski, ţinând cont de temă, apare cu prisosinţă şi în text, şi în bibliografie; în plus, cartea este despre Bolyai, nu despre Lobacevski. Nu am fost de acord să-i dedic un capitol special lui Lobacevski, şi cartea nu a apărut. După câţiva ani, iar s-a schimbat macazul: România trece la o politică antisovietică. într-o zi sunt chemat la Editura Tineretului. Lectorul principal, tovarăşul Molnăr, vorbeşte acum ungureşte cu mine, semn al încrederii si al onoarei deosebite. Consideră extrem de fericit

> faptul că volumul nu conţine nici un fel de linguşeală faţă de întâietatea şi superioritatea ştiinţei ruse. Cartea poate apărea, fără îndoială, dar are şi el o observaţie. Bolyai, nu-i aşa, aparţinea minorităţii maghiare, dar populaţia Ardealului a fost întotdeauna predominant românească, trebuie deci să reiasă din carte că opera lui Bolyai a fost inspirată şi făcută posibilă de atmosfera spirituală a majorităţii româneşti. îi spun: „Dragă tovarăşe Molnăr, ştiţi ce? îmi retrag manuscrisul/' Tovarăşul Molnăr abia şi-a putut stăpâni bucuria. La Editura Tineretului, el era omul de încredere al partidului şi al organelor de partid.

în pofida faptului că bucureştenii trăiau cu ideea unei „ocupaţii maghiare", cu ideea că Securitatea şi partidul erau

în mâinile ungurilor şi evreilor, la Bucureşti nu se putea

simţi nici un fel de ură faţă de maghiari, nici o tensiune între români şi maghiari. Spre deosebire de ce se întâmpla în Ardeal. De aceea erau atât de atraşi muncitorii secui de Bucureşti. In toate familiile mai răsărite, angajatele din gospodărie, pe româneşte servitoarele, erau tinere din secuime. Acest lucru era unul dintre simbolurile obligatorii ale statutului social, ca odinioară *Frâulein* nemţoaică sau *mademoiselle* franţuzoaică. Prezenţa cadrelor maghiare la toate nivelurile aparatului de partid şi de stat, inclusiv în cele mai înalte dintre ele, nu însemna în nici un caz că minoritatea maghiară nu ar fi fost oprimată. Nici măcar partidul nu folosea acest argument ca alibi pentru acuzaţiile care i se aduceau şi care şi pentru el erau bine cunoscute şi fondate. Dar cadrele maghiare, cu sau fără voia lor mai mult fără —, erau oricum parte a organelor de oprimare. Dilemele lor secrete, frământările lor, neliniştile lor sufleteşti erau aceleaşi ca ale evreilor şi ca ale multor români. Era, de asemenea, firesc ca în psihanaliza miniştrilor maghiari, a coloneilor, a directorilor generali, a şefilor de cadre opresiunea minorităţii maghiare să fie componenta decisivă; cu alte cuvinte, în privinţa egalităţii în drepturi a minorităţii maghiare îşi puneau speranţele în partid. După mine, numărul cinicilor adevăraţi care-şi pierduseră orice urmă de conştiinţă era relativ scăzut. O fracţiune infimă a cadrelor aveau unele mustrări de conştiinţă încă dinainte de a fi daţi afară; la majoritatea au apărut însă abia după excludere, însoţite, fără excepţie, de o uriaşă autocompătimire şi jale: toţi se socoteau victimele bunei lor credinţe, toţi erau traşi pe sfoară, înşelaţi, trădaţi, minţiţi, toţi crezuseră totul din corectitudine. N-am

întâlnit însă pe nimeni care să fi admis că avantajele personale au jucat un rol în credulitatea lor, în naivitatea lor pe termen lung, în dispo-

ziţia lor de a fi înşelaţi, că şi din acest motiv negaseră atât de mult timp umilinţele şi nemerniciile absolut evidente.

Nu-ţi spun toate astea ca să dau în vileag pe cineva, să vorbesc în fata naţiunii, căci nu este nimic de dezvăluit: în Ardeal lucrurile astea se ştiu de foarte mult timp. Cine nu ştie cine au fost tovarăşii Bănyai, Ion Vinţe, Laci Ady, Lăszlo Szilăgy, Alexandru Moghioroş, Vasile Luca, Jănos Fazekas, Butyka sau Szloboda? Cine nu ştie toate numele micilor şi marilor activişti de partid şi securişti maghiari? Toate acestea sunt cunoscute acolo de toată lumea. In dinamica socială a maghiarilor din România se găseşte acelaşi spectru larg ca în cea evreiască: de la cei mai îngrozitori borfaşi, nemernici iară seamăn, până la oameni de mare calibru, care s-au ascuns în echivoc, reprezentanţi de marcă ai sistemului, care au reprezentat partidul, dar care n-au făcut nimănui nici un rău, iar câteodată mai şi ajutau oamenii. Acest spectru fantastic exista deci şi la maghiari.

— Toate astea, caz cu caz, sunt cunoscute acolo de toată lumea. Dar în Ungaria nimeni nu ştie nimic despre asta. Ştiu din experienţa personală. Prietenii mei din Budapesta se miră toţi când aud câte cadre maghiare în poziţii înalte şi respectate au fost în partid şi în Securitate. Ei ştiu doar despre oprimarea minorităţii maghiare din Ardeal şi despre groaznica suferinţă care însoţeşte această oprimare. Acest lucru este exact, trebuie doar cunoscut si

trebuie luate măsuri împotriva lui. Dar toate astea sunt valabile şi pentru evrei, întotdeauna a existat un real antisemitism şi o reală oprimare, în timp ce evreii — fapt notoriu — au luat parte cu entuziasm la construcţia socialismului. în cazul României însă exact acest lucru este caracteristic, că nu numai evreii, ci şi maghiarii au jucat un rol esenţial şi în bună măsură asemănător în funcţionarea regimului. *Spune-mi câteva cuvinte despre Edgâr Balogh!*

— Edgăr Balogh posedă o vastă hagiografie, fireşte, la fel ca Andrăs Siito. în cazul maghiarilor din România, măsura morală este foarte elastică şi maleabilă. Important este că ei sunt maghiari. Lui Andrăs Siito i se acceptă faptul că a colaborat, iar după evenimentele din Ungaria a făcut şi carieră cu asta. Ce-i drept, este un scriitor foarte bun, dar cu asta n-a făcut încă nimeni carieră. Nici ca talent românesc, nici ca talent maghiar, iar în România cu atât mai puţin. Faptul că a devenit membru sau membru supleant al Comitetului Central, preşedinte ici şi colo, că a beneficiat de recunoaştere ici şi colo se poate întotdeauna justifica prin talentul lui, dar toată lumea ştie că talentul, într-un stat ca România, nu era suficient pentru ca cineva să beneficieze de asemenea poziţii şi distincţii. Toată lumea ştie despre el că a adus benevol servicii partidului. Cu asta a făcut carieră politică. Una dintre victimele acestei cariere a fost cel mai bun prieten al meu, Laci Foldes. De la el ştiu toate lucrurile acestea, m-a ţinut la curent cu ce i se întâmplase. îi era foarte teamă că-1 arestează, dar l-a salvat Vasile Vajda. Laci Vajda a fost secretarul de partid de la Cluj şi, când a venit Securitatea la Bucureşti după Foldes, a garantat pentru el şi nu i-a

lăsat să se atingă de el. Vajda era un muncitor, un orfan crescut la Dej de o familie de maghiari evrei. Nu s-a băgat niciodată în nici un fel de chestiune naţionalistă. Nu încape îndoială că Andrăs Siito este un scriitor talentat. între timp, cu siguranţă a regretat deja lucrurile pe care le-a făcut.

Vezi tu, în ţările acestea turnătoria este cu totul altceva decât aici, în Vest. Aici există turnători de meserie, care toată viaţa lucrează pentru poliţie. Din asta trăiesc. în Est asta nu-i o meserie, ci poate fi o toană, un interes de moment, o chestiune de frică. Aceiaşi oameni se schimbă ulterior, le

pare rău, sau sunt şi ei turnaţi. în aceste ţări lucrurile sunt mai complicate, diferite de Franţa sau Germania. Nu ai bani, poliţia te angajează şi te plăteşte lunar pentru serviciile aduse. în Germania, un astfel de om se numeşte *V-Mann, Vertrauensmann*[x]. Un turnător infiltrat, faci asta sau din convingere, pentru că eşti devotat statului, sau pentru că eşti cinic şi nu te interesează. Ei plătesc, tu raportezi. Aceasta este o slujbă, o meserie. în Est lucrurile nu stau aşa, cu toate că, fireşte, există şi varianta asta, dar acolo poţi fi în acelaşi timp duşmanul sistemului din convingere şi turnător. Poţi fi turnător pentru că te plătesc sau poţi fi pentru că te şantajează: sau torni, sau te arestează, torni pentru că vrei să faci carieră sau pentru că vrei să dai pe cineva jos dintr-o poziţie. Acolo toată lumea poate fi turnător, chiar şi fără să ştie. De exemplu, cineva se prosteşte şi spune totul despre prietenii lui, chiar şi ce visează ei. Nu ştie că pentru Securitate sunt date

importante. Importante fiindcă atunci când te arestează îţi spun că o dată ai visat aşa şi pe dincolo. Scopul lor fiind să te distrugă sufleteşte: „Ştim totul despre tine.“ Iar tu habar n-ai de unde ştiu. Aşadar, ţinând cont că
> > >
acolo turnătoria este un lucru existenţial, că poliţia este parte din viaţă, că acolo ea se strecoară prin porii societăţii, turnătoria e o stare, nu doar o meserie.

De aceea spun că Andrăs Siito a fost un patriot exemplar, care a avut un motiv pentru ceea ce a făcut. Sigur că suferă sau a suferit din pricina asta, i-a părut rău, i-a fost silă şi a încetat de mult. A izbucnit apoi în el marea răzvrătire, pe care el o purta în sine şi atunci când a făcut ce a făcut. El nu este antisemit, acest lucru e sigur.

1. *V-Mann, Vertrauensmann* sau *Verbindungsmann* înseamnă om infiltrat, turnător plătit al poliţiei. Edgâr Balogh a fost de asemenea dintotdeauna comunist, străbătut totodată, în primul rând, de un puternic sentiment naţional. Şi nu-i iubea pe evrei. Acest lucru, într-un fel sau altul, mereu răzbătea din el. Bineînţeles, nu sub forma „sunt antisemit", n-ar fi spus niciodată aşa ceva. Dar s-a aflat, toţi ştiau asta despre el la Cluj. In afară de asta, el n-a fost niciodată turnător. Şi asta-i sigur. A practicat o politică prea inteligentă, ca să spun aşa, elastică. Politica lui era să colaboreze în aşa fel cu autorităţile române încât să facă posibilă dezvoltarea la maximum a vieţii maghiarilor în cadrul dat. Trebuie să recunoaştem că există în asta o anumită raţiune politică. Eu nu sunt de partea acestui lucru, dar nu-1 pot cataloga drept turnătorie sau trădare. Este conştientizarea reală a unei anumite situaţii istorice. Trebuie să alegi: sau spui „nu mă

încurc cu voi", sau „am o vocaţie, să salvez ce se poate salva, poziţiile maghiarilor trebuie cumva asigurate", dar atunci pentru asta trebuie să-ţi asumi şi o anumită colaborare. Edgăr Balogh nu a fost niciodată turnător, ar fi fost şi incapabil de aşa ceva. Şi printre maghiari au fost mulţi care nu-1 iubeau, cu toate că sigur a fost un politician maghiar onest şi a reuşit să salveze foarte mult cu această fantastică acrobaţie de circ. In ochii maghiarilor era, într-o oarecare măsură, îngrozitor de antipatic, cu toate că, trebuie să recunoaştem, a fost în primul rând un foarte bun patriot maghiar şi de aceea a făcut totul cu mai mult sau mai puţin succes. S-a bucurat astfel de un mare prestigiu, pe drept cuvânt, şi asta este ceea ce contează.

Aş putea să-l amintesc şi pe Istvăn Nagy, un renumit scriitor comunist. Şi un om extrem de vanitos. A suferit enorm din cauza lipsei de faimă. Oamenii aceştia erau atât de bolnavi după faimă, că nici nu-ţi poţi închipui. Debordau de _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE TOTH

suficienţă şi înfumurare. Istvân Nagy trăia la Cluj, era un renumit scriitor muncitor maghiar, s-a lansat în anii ’20. Hortiştii au avut o astfel de politică faţă de scriitori: puteau să fie şi de stânga, dacă erau scriitori, atunci îi susţineau şi se străduiau să-i câştige de partea lor. Când au intrat maghiarii, au început să-l facă cunoscut şi pe Istvân Nagy. Au început să-l publice. A urcat pe scenă şi, la întâlnirea de la Szârszo, a fost una dintre vedetele întâlnirii. Era acolo şi Bela Jozsa. II cunoşteam bine. Era cumnatul lui Istvân Nagy, dar nu mai vorbea cu el. 11 dispreţuia îngrozitor. Spunea despre el că este o curvă, că

din vanitate este gata să se facă preş. Chiar şi după război, Istvân Nagy a continuat să aibă accese de vanitate. A primit un premiu de stat, a suferit apoi tot mai tare din cauza felului în care erau trataţi maghiarii. Opresiunea naţională şi violarea făţişă a drepturilor erau tot mai puternice. Au început să-l treacă şi pe el în linia a doua. Dar el a continuat să scrie, pentru că aceşti oameni pot fi uşor şantajaţi din cauza vanităţii lor. A fost unul dintre punctele forte ale regimului.

Mai târziu am văzut şi în Vest cât de ieftin poţi cumpăra oameni de ştiinţă celebri. Vladimir Jankelevitch mi-a vorbit la Paris cu dispreţ despre aceşti academicieni francezi, oameni de ştiinţă deţinători ai Nobelului: despre cât de uşor pot fi cumpăraţi, fac totul pentru o invitaţie la Baikonur, la centrul spaţial sovietic. încep să-i flateze, îi duc la televiziune şi, nu după mult timp, îşi desfac picioarele şi se poate face cu ei orice. Li se pare că se bucură acolo de mai multă recunoaştere decât la ei acasă, li se recunoaşte adevărata importantă. Si ceilalţi ştiu bine asta. Asta au făcut, la scară mai

> > > ,

mică, cu intelectualii maghiari şi români. Este o vorbă românească: „Dă-i vin, dă-i bere, dă-i femei." Românii sunt foarte buni psihologi, excelenţi cunoscători de oameni. Filozofia lor de bază este că nu există acea fortăreaţă de la

Sevastopol, acea fortificaţie de necucerit, care să-i reziste. Ce înseamnă că este un om de ştiinţă premiat cu Nobel, ce înseamnă că este un prelat? Nimic! Ce-i place să bea, ce fel de fete îi plac, asta trebuie ştiut despre el. Sau trebuie

să-i oferi faimă.

Iată, de pildă, un scriitor maghiar foarte talentat, stă îmbufnat şi-l macină invidia. Ce-am observat la scriitori şi la oamenii de ştiinţă m-a îngrozit. Aici nu există diferenţă între evrei, maghiari, germani, francezi şi români: dorinţa de recunoaştere, vanitatea, gelozia profesională, faptul că eu sunt cel mai mare savant din lume si totuşi nu mi se acordă sufi-
> >
cientă atenţie! De aici rezultă coruptibilitatea. Partidul a observat acest lucru imediat. Aşa şi-a atras cei mai buni oameni de ştiinţă, chimişti, biologi. Au îndreptat la un moment dat reflectorul spre el, a vorbit, el este marele savant, i-au arătat recunoştinţă si l-au decorat. Partidul, în sfârsit, îi recunoaşte măreţia, se implică în intrigile breslei. Dacă are vreun conflict profesional cu un alt chimist, de exemplu în domeniul priorităţii, al recunoaşterii, partidul îl susţine pe el. Sau a făcut o descoperire care este dezbătută în lumea ştiinţifică. Aşa cum ştii, în domeniul acesta totul este o problemă, nu se acceptă nimic imediat. Iar descoperirea lui este mai controversată decât a celorlalţi, descoperă leacul pentru SIDA sau cancer şi lumea ştiinţifică nu vrea să ia cunoştinţă de asta, nu vrea să-i acorde recunoaştere. Pentru că este maghiar, de stânga, comunist, evreu, dintr-un motiv sau altul. Partidul se grăbeşte atunci să-l ajute. în România, de exemplu, o doctoriţă, o aristocrată româncă a descoperit leacul absolut împotriva procesului de îmbătrânire. Procedura Aslan. Făcea injecţii cu novocaină[98], sau ceva de genul ăsta. Avea un institut de gerontologie şi s-a fotografiat

[98] E vorba despre procaină (n.ed.).

înconjurată de picturi, cu pelerină de hermelină, cu mantie şi decoraţii. Procedura medicală Aslan era un fel de sarlatanie de ordin superior, toţi medicii ştiau asta. Ştii asta, nu era singura care facea asemenea lucruri. întotdeauna au existat astfel de vraci, chirurgi şi doctori de Curte. Devine într-o zi medicul de Curte al ducesei Luxembourgului sau al reginei Olandei nişte fete în casă, gospodine şi spălătorese naive, care poartă însă coroană. Lumea crede că, dacă regina Olandei, ducesa Luxembourgului sau ţarina apelează disperate la Rasputin să-l vindece pe bietul lor copil care suferă de hemofilie ereditară sau e orb din cauza rubeolei, atunci el sigur poate face minuni. Ele şi americanii bogaţi s-au înghesuit la Madame Aslan să le oprească procesul de îmbătrânire precoce. Şi pe această aristocrată româncă a ajutat-o partidul. Nu era decât un medic neînsemnat şi dintr-odată spune: iată, am găsit ceva împotriva îmbătrânirii. Hai şi-ncearcă-1, băiete! Unii se distrează puţin pe seama ei, dar ea are niscai clientelă, le face injecţiile împreună cu un pic de hocus-pocus sentimental, şi unii simt cum se vindecă, cum le este un pic mai bine. Lucrul ăsta se întâmplă peste tot, nu-i aşa, genul ăsta de ştiinţă aflată la limita şarlataniei. Am trăit printre ei, am văzut cum fizicieni, matematicieni, medici, aristocraţi români, anticomunişti convinşi, burghezi masoni, toţi s-au lăsat corupţi imediat.

Explicaţia participării semnificative a evreilor şi maghiarilor nu se poate reduce la un simplu slogan cum ar fi „răzbunarea“ sau chiar vanitatea, ci are cauze sociologice mult mai profunde şi similare în aceste două straturi ale populaţiei. Lucru care ar merita cu siguranţă un studiu sociologic şi istoric aprofundat, dar care încă nu

există nicăieri. Despre rolul personalităţilor maghiare, al oamenilor publici, al ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC _____ activiştilor de partid, al persoanelor importante din guvern, al scriitorilor celebri şi artiştilor în interiorul partidului şi al aparatului de stat român se vorbeşte numai în termeni de categorii psihologice şi morale: om cinstit, băiat bun, carierist, colaborator, arivist, ipocrit, informator etc. etc. Totuşi este vorba în primul rând despre o problemă socială şi istorică specifică, care nu exclude evaluarea morală a unor persoane, dar care nu este suficientă pentru evaluarea întregului complex. Este, aşadar, vorba despre faptul că, după cel de-al Doilea Război Mondial, minoritatea maghiară se afla la un nivel cu mult mai înalt decât majoritatea şi avea, în special, mai multă greutate ca element în crearea statului. In acelaşi timp, lipseau cu desăvârşire cadrele competente şi de încredere necesare pentru funcţionarea partidului şi a aparatului de stat al noului stat comunist român. Prezenţa maghiarilor a fost mană cerească, pentru că erau perfect în stare să facă acest lucru. Şi erau şi de încredere. După războiul pierdut, majoritatea absolută a maghiarilor a realizat că nu există nici o şansă pentru o revizuire a hotarelor, pentru o reanexare, că, vorba cântecului, „fie că te binecuvântează mâna destinului, fie că te pedepseşte: aici în România — trebuie să trăieşti şi să mori“, şi a înţeles că în România puterea se află în mâinile unui partid care, în numele liniei politice oficiale, condamnă orice discriminare etnică, fapt care pentru maghiari era singura cale spre egalitate şi afirmare socială. Cert este că, după război, partidul a fost singurul mijloc de afirmare socială

pentru maghiarii din Ardeal şi pentru evrei, în aceeaşi măsură. Ceea ce partidul a şi făcut. Un exemplu concret, din probabil multe mii, este cel al lui Macskăsi: unde în altă parte ar fi putut deveni un simplu tâmplar judecător militar cu grad de colonel, expertul în drept pentru cele mai importante chestiuni de stat? Unde în altă parte ar fi fost

posibil ca un simplu muncitor în construcţii avansat în grad de colonel să fie preşedintele comisiei de etică a armatei române? Sau ca simpli muncitori precum Vasile Luca, Piusz Kovăcs sau tovarăşul Szloboda să fie promovaţi în rang de miniştri, miniştri adjuncţi, generali de Securitate sau directori de închisori?

Si nu erau nişte carierişti. Asemănarea dintre cele două

> > >

minorităţi din România, evreii şi maghiarii, nu se întemeiază pe caracterul subiectiv al indivizilor, ci pe situaţia lor socială. Ambele sunt minorităţi cu adevărat importante, constitutive ale statului. Valoarea lor a devenit evidentă odată cu întemeierea sistemului comunist. Pe de o parte, extrem de puţini funcţionari de stat români capabili să ţină ţara în stare activă au rămas în funcţii după schimbarea regimului. Iar puterea nici nu prea putea să aibă încredere în ei. Dar evreii şi maghiarii erau aici. Tradiţia de stânga era vie în ambele grupuri, nivelul social al ambelor se situa cu mult peste nivelul general, şi ambele erau în stare să ocupe poziţii responsabile în societate, în stat şi în partid.' Maghiarii din Ardeal au fost de asemenea nevoiţi să afle calea politică care le oferea posibilitatea să

trăiască între graniţele statului român. Şi nici că puteau să găsească o cale diferită şi mai bună decât Partidul Comunist! Oare nu partidul a fost cel care şi-a asumat protejarea tuturor oropsiţilor şi apărarea drepturilor minorităţilor? Maghiarii şi, bineînţeles, evreii au fost în România susţinătorii stalinismului şi ai liniei partidului. Evreii erau mai degrabă prezenţi în zona economică şi ideologică, iar maghiarii în zona administrativă şi organizatorică. Aşadar, cadre superioare, ofiţeri de Securitate, anchetatori: zonă în care maghiarii erau prezenţi într-un mod bătător la ochi. Aveau dreptate boierii rofnâni: în statul comunist se aflau sub ocupaţie maghiară şi evreiască. Alianţa dintre maghiari, evrei

şi Partidul Comunist a funcţionat cu forţa unei legi a naturii, aveau interese sociale comune obiective. Consecinţele ar fi fost pozitive pentru toate părţile implicate dacă ar fi recunoscut şi admis acest fapt. Au intervenit însă aici naţionalismul atavic, etnicismul tribal. în timpul marxismului, internaţionalismul s-a atrofiat, a devenit de altfel o crimă împotriva partidului şi a statului. Invidia şi ura împotriva maghiarilor, iraţionalismul deplin al vieţii a preluat puterea. în primii zece ani de după război, maghiarii din România au ajuns într-o situaţie socială similară cu cea a evreilor în istoria Europei din ultimii două mii de ani. Acelaşi fenomen social, dar pentru numai zece-douăzeci de ani şi la scara unui teritoriu geografic restrâns, România. Apoi i-au exclus, atât pe maghiari, cât şi pe evrei. Spre marea pierdere a României comuniste, apoi, de bine de rău, democrate.

Trecând peste grosolănia şi prostia expresiei, acesta

este motivul pentru care nu sunt de acord cu folosirea vechiului topos creştin „răzbunarea evreiască[1]' în contextul istoric maghiar şi român de după război. De aceea ţi-am şi spus că maghiarii sunt ultimii care au dreptul să vorbească despre „AVO-ul evreiesc". La fel de puţin poate fi vorba despre răzbunare evreiască şi răzbunare maghiară, când cu adevărat foarte mulţi evrei şi maghiari îmbracă uniformele organelor represive ale puterii de stat. în ambele situaţii este vorba despre problema integrării unui strat social important într-un mediu social dat, dar care-i este străin. Este problema socială a supravieţuirii şi a convieţuirii. Cu ce sentimente subiective şi conform căror norme morale se realizează acest proces pentru anumite persoane asta este deja o cu totul altă problemă. Pot juca un rol răzbunarea, invidia, carierismul mai ales, dar asta nu înseamnă că avem de-a face doar cu invidioşi, geloşi, vanitoşi arivişti, carierişti, turnători, răzbunători or-

biţi, trădători de popor sau denunţători. De acest proces însă aparţine în mod organic ceea ce se numeşte supralicitare. Iar maghiarii au supralicitat în România exact ca evreii.

— *Ce rol a avut Meliusz?*

— Dintre toţi intelectualii maghiari care au jucat un rol în viaţa publică, toată admiraţia şi dragostea mea se îndreaptă către Jozsef Meliusz. L-am cunoscut în toamna lui 1938 la Cluj, la reuniunea MADOSZ. Şi acolo tot Miklos Torokfalvi m-a trimis. Aveam şaisprezece ani. MADOSZ era una dintre organizaţiile eficiente ale Partidului Comunist Român dacă nu cumva singura. Locul reuniunii era o

pivniţă spaţioasă, participanţii stăteau pe bănci de lemn, cei care prezidau şi vorbitorii stăteau în faţa lor la o masă lungă. Foarte mulţi ţărani secui au luat parte la acea reuniune, sala era plină până la refuz. Unul dintre ei, Antal Vargyas, m-a impresionat profund cu fantastica lui inteligenţă. Nu ştiu ce a devenit, dar numele şi persoana lui mi s-au întipărit în memorie. Acolo i-am cunoscut şi pe Lăszlo Bănyai, şi pe Ion Vinţe, care erau buni prieteni. La acea reuniune MADOSZ prezida tocmai Ion Vinţe. Nu mai ştiu sigur, dar am impresia că şi Edgăr Balogh era acolo.

Meliusz mi-a atras însă imediat atenţia. Era o apariţie remarcabilă: pulover, profil subţire, aristocratic, păr complet alb, des, pieptănat pe spate, un bărbat extraordinar de expresiv şi atrăgător. Fuma pipă. Cultiva stilul dandy cu bună ştiinţă, se vedea cu ochiul liber, dar absolut fără mândria şi aroganţa acestui stil. Se purta cu modestie, natural, curtenitor şi direct. îmi insufla respect. Da, ieşea în evidenţă în acel mediu. Nimic folcloristic, fără ciorapi albi secuieşti, fără baston, floricele de perle, ci o apariţie hotărât citadină şi cosmopolită. Numele lui îmi era deja bine cunoscut, era colaborator permanent al revistei *Korunk,* acolo îi citisem

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

poemele, eseurile, traducerile. în perioada aceea, tocmai se întorsese de la Paris, şi îşi publica în *Korunk* scrierile referitoare la Franţa. în esenţă, această legătură cu Franţa mă atrăgea cel mai tare la el. Era singurul înconjurat de o atmosferă de urbanitate occidentală. L-am reîntâlnit pe Meliusz la Cluj, imediat după război. în timpul răboiului a stat la Timişoara, deci în România. După război a ajuns imediat într-o poziţie înaltă, se ocupa de teatre poate doar

de teatrele maghiare. Apoi, într-o zi, a dispărut. L-au arestat. Asta se întâmpla la sfârşitul anilor ’40. Au arestat întreaga intelectualitate maghiară de stânga şi au organizat primul „proces al maghiarilor" de mare calibru. Eu eram atunci deja la Bucureşti, şi am aflat despre toată povestea la acea vreme încă de necrezut, dar deja vestitoare de primejdii — prin palide şuşoteli confidenţiale. L-au acuzat că e trădător de tară, naţionalist maghiar, revizionist şi câte altele încă, poate că şi era spion japonez. Printre cei arestaţi se numărau Edgăr Balogh, Jănos Demeter, Gyărfăs Kurko, cred că şi Lajos Csogor, şi bineînţeles foarte mulţi alţii, inclusiv Adăm Teleki, care sigur nu aparţinea grupului de intelectuali comunişti maghiari. Au arestat-o şi pe soţia lui Meliusz. O cunoşteam, era o femeie splendidă, atrăgătoare şi cultă. între două interogatorii, a reuşit să se arunce pe fereastra de la etaj din clădirea Securităţii. A murit pe loc. Condamnările erau în general cam de zece ani. Dar au fost poate şi condamnări pe viaţă. Gyărfăs Kurko a înnebunit în timpul interogatoriilor. Nici Vinţe, nici Bănyai nu se aflau printre arestaţi. Bănyai şi-a apărat patria cu sabia scoasă, împotriva lui însuşi, adică împotriva naţionalismului maghiar. A dobândit astfel multe merite şi a adus importante servicii partidului.

Apoi, dintr-odată, după câţiva ani, nu ştiu de ce şi cum, i-au eliberat pe toţi conspiratorii maghiari. S-au bucurat

chiar şi de un fel de reabilitare de rangul al doilea. Pe vremea aceea eu trăiam deja la Bucureşti. într-o zi apare bunul şi vechiul meu prieten Erno Gali şi-mi spune să mergem să-l

vedem pe proaspăt eliberatul Meliusz. Meliusz locuia la Bucureşti într-o vilă foarte elegantă, mobilată cu gust. Să-şi fi căpătat oare înapoi vechea locuinţă? Nu ştiu. Se recăsătorise, soţia lui era tot o frumuseţe răpitoare cu ochi negri, strălucitori şi zâmbet tandru, tot o femeie inteligentă şi tot o evreică. Ea ne-a şi primit. Eu şi Erno ne-am uitat unul la altul: lângă un om de calibrul lui Meliusz, nici nu ne puteam închipui un tovarăş de viaţă lipsit de valoare. A apărut apoi şi Meliusz. A ieşit din baie, purta un halat bleumarin. S-a instalat în faţa noastră. Trăgea din pipă. Era, ca întotdeauna, o prezenţă extrem de elegantă, captivantă, decorativă. Noi am început să bâlbâim ceva pe un ton compătimitor. Meliusz ne-a întrerupt şi ne-a spus povestea lui. Ce se întâmplase deci, de fapt? Partidul ca întotdeauna făcuse dreptate. Când a fost eliberat, un tovarăş de rang înalt l-a convocat şi i-a explicat că totul fusese o provocare murdară pusă la cale de clica Luca-Pauker şi că „tovarăşul Gheorghiu-Dej a cerut personal cercetarea cazului şi a făcut dreptate“. Cu puţin înainte, se descoperise complotul împotriva partidului şi statului pus la cale de Vasile Luca şi Ana Pauker. Meliusz se uita la noi cu o mină uşor încordată si cu ochii albaştri
> > > larg deschişi pătrunşi de o adâncă convingere. Răzbătea din privirea lui o credinţă naivă, aproape religioasă, ca din ochii unui copil. Se putea simţi că nu voia să audă nici o plângere sau acuzaţie la adresa partidului, nu voia să fie parte, nici măcar martor, la vreo bombăneală nesănătoasă împotriva partidului. Meliusz nu era desigur un naiv, dar în vocea lui se putea simţi limpede frica. L-am înţeles şi am tăcut mâlc. „Apăi, bine l-au mai prelucrat”,

mi-a spus pe un ton necăjit Erno Gali îndată ce-am ajuns în stradă.

Ultima mea întâlnire cu Meliusz s-a petrecut la începutul anilor ’60. într-o după-amiază târzie, beam singur o cafea la cofetăria Nestor, chiar la geamul ce dădea în stradă. Era un loc elegant, cam ca Gerbeaud, de la Budapesta, locul preferat de întâlnire al intelectualilor si artiştilor bucuresteni.

> t >

Pe stradă apare Meliusz, mergea uşor opintit, rătăcind pe trotuar. Privirile ni s-au intersectat, îi fac semn să intre. Intră, elegant ca întotdeauna, îmbrăcat într-un sacou gri-închis la două rânduri, dar cu cravata răsucită într-o parte şi gulerul de la cămaşă ridicat. Era vizibil tulburat. Se trânteşte pe un scaun privind în gol. Comand o cafea pentru el. Ciudat, nu fumează pipă, scoate o ţigară, o bate uşor şi o aprinde. „Ce-i cu tine, Nelo?” îl întreb speriat. Numele lui iniţial era Nelovănkovits, prietenii îi spuneau numai Nelo. Trecuse la reformaţi în tinereţe si luase numele celebrului

> > >

teolog şi predicator ardelean reformat. Arăta rău, se vedea pe el disperarea. Şi-a lăsat capul în jos, privea pierdut. „Vin de la spital”, îmi răspunde, „de la fiul meu. A încercat a patra oară să se sinucidă”. îl ştiam pe fiul lui de când era copil, un adolescent cu o claie de păr ciufulit, blond deschis, slab, crescut parcă peste noapte. Meliusz s-a uitat la mine o clipă, apoi, privind în gol, a început să povestească încet, cu o voce stinsă. Atunci când i-au arestat pe el şi pe soţia lui, copilul a umblat toată noaptea

pe stradă, ca un câine pierdut, până când nu mai ştiu cine, poate Manei Bănyai, l-a găsit şi l-a luat la el. După scurt timp a urmat înmormântarea maică-sii, iar echilibrul sufletesc i-a fost zdruncinat. Când taică-său a fost eliberat, l-a luat la el, dar copilul a devenit din ce în ce mai sălbatic. A urmat prima încercare de sinucidere. „Asta-i a patra”, spune cu ochii lui albaştri în lacrimi, mă priveşte

deznădăjduit, îşi deschide braţele: „Şi acum, ce urmează?“ mă întreabă, şi-apoi se ridică şi pleacă. Nu l-am mai văzut niciodată de atunci. Ce s-a întâmplat cu fiul lui? Nu ştiu. Cam atât despre Meliusz.

„Unde este comoara care nu este?“

— *In final aş vrea să te mai întreb încă ceva. Ştii oare ce s-a întâmplat cu averile, bunurile de valoare, mobilierul şi proprietăţile imobiliare împrăştiate care le-au aparţinut evreilor?*

— Am doar o vagă experienţă personală în legătură cu modul în care partidul a gestionat aceste lucruri. Cu siguranţă au fost depozitate la ei bunuri evreieşti de valoare, mobilier, dar nu se putea pune problema ca acestea să fie restituite. Au devenit pur şi simplu ale poporului. Ştiu că evreii care s-au întors erau foarte necăjiţi din pricina asta. Pot să-ţi povestesc câte ceva. Lucrurile din casa noastră, nu-i aşa, au fost de asemenea împrăştiate în stânga şi-n dreapta. Mă gândeam câteodată, cinic, că adevăratul antisemitism a izbucnit doar a doua zi după deportare, când toate lepădăturile au spart casele

evreilor, au smuls scândurile podelelor, au săpat în curţi. Când au văzut apoi că nu găsesc nimic, şi-au dat seama că evreii i-au tras din nou pe sfoară, căci ei se prefăceau doar că sunt plini de comori şi de bani, evreimea asta sătmăreană în special, şi acum se dovedea că nu aveau nimic. Aşadar, „unde este comoara care nu este?“ Pentru că sau au înşelat lumea întreagă, şi n-aveau de fapt nimic, sau au ascuns-o cu viclenie. Jandarmii anchetatori, şi tu ştii asta bine, le-au verificat evreilor cu minuţie fiecare orificiu, i-au torturat şi i-au bătut cu bestialitate ca să le spună unde este aurul, unde sunt diamantele, unde este comoara. Ghetoul

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

din Oradea era în mod special vestit pentru asta. Sfârşitul primului act. Cu câţiva ani în urmă, la Budapesta, am aflat că Păi Erdos a fost distins în Israel cu un mare premiu.[99] O sumă incredibilă, ceva în jurul a o sută de mii de dolari. Atunci am şi auzit pentru prima oară de acest premiu israelian. Am spus: „Ia te uită! De când are Israelul bani pentru aşa ceva?“ Unul dintre profesorii universitari, chimist cred, îmi răspunde pe un ton ironic: „Ehei! Evreii? Păi au ăia bani!“ Iarăşi acelaşi idei preconcepute, evreii ăia, nu-i aşa?, care se scaldă în bani, din buzunarele cărora se revarsă dolarii, aurul şi diamantele.

— *Cu apartamentul vostru ce s-a întâmplat?*

— L-au răscolit şi l-au prădat. Dintre noi, sora mea a ajuns prima acolo, după război. Mi-a povestit plângând în

[99] Premiu creat în 1975 de Ricardo Wolf, un farmacist israelian de origine germană. Knessetul recompensează anual cu câte un premiu de 100 000 de dolari şase realizări excepţionale în domeniul matematicii, chimiei, fizicii, medicinei, ştiinţelor agrare şi artei.

hohote ce-a văzut, a şi scris despre asta un articol cutremurător în presa sătmăreană. Uşa de la intrare era închisă cu o sârmă ruginită, când a intrat, tapetul era jupuit de pe pereţi, dulapurile erau goale, uşile smulse, podeaua spartă peste tot, paturile goale, saltelele sfâşiate. Căutaseră evident ceva despre care bănuiau că ar fi fost ascuns. In mijlocul camerei era un mic teanc de cărţi. Neatinse. Cărţile mele si ale suro-

> » >

rii mele. înainte să fie luati, tata asezase cărţile într-un teanc: *Candide* de Voltaire, *Nepotul lui Rameau* de Diderot, câteva romane de Gyula Kriîdy (autorul preferat al mamei), *Lexiconul social* al lui Gyorgy Madzsar, *Antologia Occidentului,* strălucitul eseu polemic al lui Boldizsăr Kollănyi despre căsătoria civilă, în apărarea lui Ady şi împotriva acuzaţiei de

„imoralitate“ adusă lui, scrierile de tinereţe ale lui Marx în traducerea lui Ervin Szabo, lucrări de Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche, *Die Vorsokratiker* de Nestle, *Femeia, şi socialismul* de Bebel, lucrările teoretice ale lui Plehanov, *Viaţa lui Isus* şi *Viaţa Apostolului Pavel* de Renan, *Critica raţiunii pure* de Kant, *Iosif şi fraţii săi* de Thomas Mann (lectura preferată a tatei), romanele lui Arnold Zweig şi ale lui Ştefan Zweig, printre care *Suflete zbuciumate,* care se numărau printre scrierile preferate ale surorii mele, romanul lui Franz Werfel despre pogromul din Turcia împotriva armenilor[100] (unul dintre

[100] Franz Werfel, *Die vierzig Tage des Musa Dagh* (1933) (vezi şi *Cele patruzeci de zile de pe Musa Dagh,* trad. de H. Matei, Univers, Bucureşti, 1970 n.ed.).

cele mai îndrăgite romane ale surorii mele), romanul *Rezultatul* al lui Lion Feuchtwanger, un roman-cheie despre inevitabila ajungere la putere a lui Hitler, *Donul liniştit* de Şolohov, pe care, ca mare reuşită a literaturii moderne sovietice, am citit-o cu multă admiraţie şi eu, şi sora mea, apoi romanele lui Anatole France, *Istoria filozofiei* a lui Schwegler, o carte de-a lui de arheologie a Bibliei şi multe altele, talmes-balmesul acela care se adună în biblioteca unei fete tinere şi a unui băiat. Tata a sperat că le voi regăsi când voi fi eliberat. Căci pe vremea aceea eram închis la închisoarea militară a garnizoanei numărul 9 din Cluj, iar tata era încrezător că acolo, ca puşcăriaş condamnat pe drept la închisoare, voi fi în siguranţă. De cărţi, nu s-au atins. A rămas şi scrisoarea pe care tata a lăsat-o pe maldărul de cărţi. Scrisul tatei. *Ultima verba,* scrisoare către învingător:

Vă rog...

Am 56 de ani.

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

Atât am reuşit să strâng. Aceste cărţi. Nu le distrugeţi...

Atunci când romanii au ocupat Siracuza şi au năvălit în casa lui Arhimede, el tocmai desena cercuri geometrice în praf. Doar atât le-a spus soldaţilor care au tăbărât pe el:

Nu-mi distrugeţi desenele!

încă mai am această scrisoare. Au răscolit cărţile, dar le-au lăsat acolo. Nu erau interesaţi de ele. Au luat toată mobila. Aveam în casă un mic birou Biedermeier, foarte frumos, astfel de lucruri. O dată, la Timişoara, am fost preşedintele comisiei de bacalaureat pentru un liceu. M-au invitat la teatrul din oraş, pentru că în ziua aceea juca o

trupă de teatru din Satu Mare. Iar pe scenă văd biroul. M-am dus la director, care tocmai vorbea cu secretarul de partid, o actriţă. I-am spus că biroul acela ne aparţinea, era un obiect personal. A râs de mine şi mi-a spus că partidul ştie ce face, aşa că nici vorbă să mi-1 dea înapoi. Asta era atmosfera generală, ceea ce nu avea stăpân era însuşit de partid drept bun al clasei muncitoare.

Sora mea a păţit exact la fel. Când s-a întors, prima dintre noi, la Satu Mare, a găsit câteva din lucrurile dispărute ale familiei noastre şi a încercat să recupereze o parte din ele pe cale legală. Dar nici vorbă despre aşa ceva.

— ΛT *a primit înapoi nimic!*

—Absolut nimic. Au refuzat-o în cel mai brutal mod. S-a adresat partidului, dar răspunsul a fost că acele lucruri

aparţineau acum poporului. Nu se punea problema să le recupereze. Toate astea au rănit-o foarte mult. Şi faptul că în continuare tot ei erau la putere.

— *Cam când s-a întâmplat povestea de la teatrul*

—Pe la mijlocul anilor ’60. Am avut apoi altă situaţie. Cumnata lui Kati Ziegler lucra la un bijutier evreu din Cluj. Kati ascunsese mica avere a acestui bijutier. Nu mai ştiu exact când, dar la un moment dat, în zilele îngrozitoare de după venirea ruşilor, Kati mi-a spus că îi este foarte teamă de ceva: ascunsese în salteaua mamei ei o cutie cu lucrurile de valoare ale acestui bijutier. I le dăduse înainte de deportare, să i le păstreze cumva. După cum povestea Kati, în cutie trebuie să fi fost vreo cincisprezece-douăzeci

de ceasuri, câteva ceasuri de buzunar din aur, verighete, cercei, brăţări, lănţişoare şi alte mici bijuterii. Exact nu ştiu nici eu, pentru că nu le-am văzut niciodată. Ruşii căutau soldaţi germani şi faceau razii cu regularitate. Mama lui Kati era nemţoaică şi se temea cumplit că vin ruşii şi îi răscolesc casa. Tremura de frică şi nu mai voia să ţină pachetul. Dacă ruşii găseau ceasurile la ea, o lichidau. Toate astea mi-au fost povestite de Kati. Ca altcineva să ia în păstrare pachetul nici nu putea fi vorba, pentru că nimeni nu trebuia să ştie nimic despre asta. Biata cutie s-a transformat în cutia Pandorei, cu marea comoară înăuntru: un blestem de care toţi se grăbeau să scape îngroziţi. Ce să fac acum cu ea? m-a întrebat disperată Kati. Dă-i-o imediat partidului, i-am răspuns fără nici cea mai mică ezitare. A fost de acord cu mine, nici ea nu vedea altă soluţie. Am avut însă impresia că ezită puţin. Poate pentru că în ochii ei eram încă prea lipsit de experienţă. Aşa că i-a întrebat ulterior şi pe alţii, oameni serioşi, ca dr. Feri Koppich, un dermatolog foarte respectat, cu un caracter

ireproşabil, şi soţia acestuia, un pediatru, şi ea o persoană cu un caracter foarte puternic, apoi o prietenă comună, pe dr. Regina Joszipovics, care era tot pediatru. Toţi trei erau persoane extrem de serioase, ferme şi foarte chibzuite. Toţi i-au răspuns fără să clipească: „Dă-i-o partidului!" Mai mult, Regina Joszipovics a şi condus-o pe Kati, care nu era membră de partid, la sediul comisiei de partid din oraş. Kati mi-a povestit cum acolo i-au predat cutia lui Alexandru Iacob (Săndor/Sanyi Jakab), unul dintre

secretarii de partid, care era adevăratul şef al comisiei de partid din Cluj şi unul dintre cei mai vechi şi mai buni prieteni ai Reginei Joszipovics.

La scurt timp după aceea, mă întâlnesc într-o bună dimineaţă, exact în faţa sediului partidului, în piaţa centrală, cu Bandi, fratele mai mic al lui Alexandru Iacob. Scoate un ceas din buzunar si se uită cât e ceasul. Ceas de aur. Am fost
>
foarte surprins. Pe atunci Bandi tocmai scăpase dintr-un lagăr de muncă. îl întreb: „Tu, Bandi, de unde ai tu ceasul ăsta de aur?" îmi răspunde: „L-am primit de la Sanyi de ziua mea.“ Chestia asta m-a trăsnit ca din senin. Eram complet răvăşit. Aveam un alt prieten, secretar de partid, Gheorghe Adorian (Gyorgy Adorjân). Adorian era un domn exemplar, politicos, gentil, dar fanatic de rigid, respecta întocmai directivele, dedicat total Partidului: ce face Partidul este întotdeauna etic şi corect, Partidul are întotdeauna dreptate. M-am dus la el. „Gyuri, dragă", îi spun, „mă adresez ţie cu o treabă confidenţială. Este o chestie care mie mi se pare suspectă într-un fel, dar n-am nici o dovadă". Şi îi spun toată povestea. Mă ascultă liniştit, dar cu o privire severă, şi îmi pune apoi întrebarea: „De unde ştii că ceasul acela provine de acolo? L-ai văzut cu ochii tăi?" îi răspund: „Nu, n-am văzut niciodată cutia aceea şi nici conţinutul ei. Nu pot să spun că ceasul provine sigur de acolo." Ceea ce, de altfel,
 este adevărat si în ziua de azi. Adorian m-a făcut, bineînţeles, cu ou şi cu oţet, cum de-am putut avea o asemenea bănuială, care nu poate fi dovedită, împotriva unui tovarăş

responsabil. Nici nu poate fi vorba despre aşa ceva, e un coşmar, mai mult, o calomnie ordinară. De altminteri, a fost foarte cumsecade, mi-a spus că o să se ocupe discret de asta, dar m-a avertizat că ar fi bine să-mi ţin gura. Şi oricum să mă gândesc bine înainte să spun ceva. Lucru care pe mine m-a şi liniştit. Pentru mine treaba era încheiată.

Iacob a fost trimis după aceea la Bucureşti, a devenit adjunctul ministrului de finanţe, Vasile Luca. Apoi, într-o zi, la primele ore ale dimineţii, a fost ridicat de acasă şi reţinut. Cu o seară înainte de a fi arestat, Gheorghiu-Dej, secretarul general al partidului, l-a invitat la el acasă, a dat o cină festivă în cinstea lui şi s-a purtat extrem de amabil cu el. Acestea erau micile distracţii ale lui Gheorghiu-Dej. Alexandru Iacob era un intelectual evreu, un organizator extrem de talentat, un tip lipsit cu totul de sentimentalism, dur, nesuferit, un fel de „Gero, constructorul de poduri“[101]. Noi eram concetăţeni, şi el era tot sătmărean, datorită acestui lucru exista între noi un fel de relaţie amicală, cu toate că eram cu mult mai tânăr decât el. Dar de la bun început, când i-am povestit ce fac soldaţii ruşi în oraş, m-a certat zdravăn că-mi permit să răspândesc astfel de ştiri duşmănoase şi mincinoase. Toţi îl urau, şi eu la fel. Plin de el, insistent, nemilos, dur, un tip cu adevărat insuportabil dar în acelaşi timp un foarte eficient organizator şi o minte foarte ascuţită. El, ca vechi ilegalist, îşi putea permite să se ia şi de cadrele de conducere superioare. îi privea pe toţi, evident, de sus şi

[101] Gero Erno lider comunist maghiar de dinainte de 1956, un om extrem de dur şi detestat. în maghiară, joc de cuvinte intraductibil: „Gero, a hidvero" (n.tr.).

îi dispreţuia, fiecăruia îi spusese deja câteva lucruri foarte neplăcute. Cultiva sportul acesta cu plăcere. Era extrem de nepopular, nu doar în structurile inferioare, ci şi în cele superioare. în timpul procesului lui Luca, înainte de moartea lui Stalin, l-au arestat şi pe el şi l-au condamnat. Pe viaţă, cred.

Vasile Luca era un foarte vechi tovarăş secui. A fost, alături de Gheorghiu-Dej, cea mai importantă persoană din partid. Vorbea o română cumplit de chinuită. Obişnuia să ţină discursuri în cascadă, era în stare să pălăvrăgească şi câte patrucinci ore fără întrerupere. Trăncănea vrute şi nevrute, şi zbiera ca o bestie. Simplul fapt de a-i asculta discursurile era înfricoşător. Era cumplit de brutal şi violent, o bestie sângeroasă. El a fost cel care, cu ocazia unui astfel de discurs-maraton la Cluj, a anunţat marea întreprindere revoluţionară: „Colectivizăm agricultura![1]' Asta a fost scris cu litere uriaşe pe prima pagină a ziarului partidului. Dar acest lucru a generat şi probleme. A doua zi au fost daţi afară câţiva oameni de la ziar, poate că au fost şi reţinuţi puţin, pentru că subtitlul era: „Uniunea Bicicliştilor din Cluj a împlinit o sută de ani.“

Vasile Luca era ministru de finanţe, Iacob era adjunctul lui, aşa că l-au arestat şi pe el şi l-au condamnat. Din toate cazurile pe care le cunosc, cu el Securitatea s-a purtat cel mai neîndurător si cu cea mai neobişnuită cruzime. Cu nesim-

J >

tirea lui îsi făcuse o mulţime de duşmani în cercurile cele

> » > >

mai înalte, toţi îl urau, pentru că tuturor, miniştri şi membri ai biroului politic de partid în aceeaşi măsură,

tuturor le-a trântit câte ceva în faţă, fără ezitare. I-a făcut dobitoci, incompetenţi, buni de nimic. Se considera „comunist reformist", şi cu siguranţă că asta a şi fost. Când l-au dovedit, a izbucnit o veselie generală: în sfârşit, a dispărut din peisaj şi

personajul ăsta nesuferit, i s-a înfundat şi lui, nu-i aşa? Toată lumea îl ura, de sus până jos. Aceasta a fost, deci, răzbunarea aparatului de partid: l-am prins, în sfârşit, am scăpat de tantosa lui infatuare. Eu nu m-am bucurat, chiar deloc. Nu am simţit nici un fel de satisfacţie. Dimpotrivă. Am fost cuprins de groază. Ştiam deja, pe atunci, cum stăm de fapt, nu aveam nici o îndoială asupra situaţiei reale. Iacob fusese unul dintre liderii ardeleni ai partidului aflat în ilegalitate, îl urmăriseră cu îndârjire în toată Ungaria în timpul războiului, dar n-au reuşit să-l prindă. Era, printre altele, un excelent conspirator. După cum mi-a spus Adorian, se aflase din ce cauză nu-1 arestaseră: a fost de la bun început agent infiltrat, informatorul jandarmeriei. în timpul procesului, însuşi Luca a recunoscut că încă de la începutul anilor ’20 a fost informatorul infiltrat al Siguranţei române. în legătură cu acest lucru, eu unul nu mai aveam iluzii. încetasem să mai am vreo iluzie încă din timpul procesului Rajk, n-am crezut nici un cuvânt din acuzaţiile aduse. N-am avut nici o îndoială că arestarea lui Luca şi a lui Iacob şi procesul lor era o treabă asemănătoare, foarte bizară.

Acum însă, Adorian a ajuns la Bucureşti, a devenit director general la Securitate, cu rang de colonel, şeful educaţiei politice poate, sau ceva asemănător. Pe el îl iubeau, nimeni

nu-1 ura. Era un devotat intransigent al partidului, desigur, si introvertit, dar extrem de manierat si civilizat. Un adevărat domn *k und k.* Pe vremea aceea eram în relaţii bune. Locuia în Perimetru, avea o splendidă vilă boierească, baie de marmură în pardoseală, cadă de marmură în pardoseală, o vilă de lux de un excepţional gust românesc. Cred că la Budapesta erau puţine astfel de case. în acest domeniu, românii au un gust excepţional, au un simţ dezvoltat al luxului, într-o zi, numai ce mă sună Adorian: „Vino repede la mine! Vreau să-ti vorbesc. “ Eu locuiam, bineînţeles, în afara Perimetrului, dar aproape de casa lui. Eram cu soţia mea, ne-am dus la el. Mi-a dat vestea cu fata strălucind de bucurie, veste pe care eu o ştiam deja: „Frăţioare, Iacob a fost arestat. S-a dovedit că este trădător şi agent infiltrat. Ai avut probabil dreptate. Ţi-aminteşti? Tu mi-ai povestit odinioară. Spune-mi doar încă o dată treaba aceea cu ceasul de aur, şi dă-mi totul în scris!“ M-a luat ameţeala, mi se întorsese şi stomacul pe dos. îi spun: „Gyuri dragă, dacă Iacob este agent infiltrat, şi, după cum spui, acest lucru este un fapt demonstrat deja, atunci de ce aveţi nevoie de declaraţia mea? Pe vremea aceea, la Cluj, tu m-ai lămurit că toată chestia asta e doar o născocire de-a mea sinistră. Lucru pe care l-am şi acceptat atunci, şi pe care îl accept şi în ziua de azi. Mi-am dat seama că tu ai avut dreptate. Rămân în continuare de aceeaşi părere cu ce mi-ai spus tu atunci. Nu dau nimic în scris.“ în treacăt fie spus, nici azi nu cred că Iacob ar fi putut să-şi însuşească ceva din cutia aceea, pur şi simplu nu era genul.

— *Cum a reacţionat Adorian când ai refuzat să aduci mărturia acuzatoare?*

— A fost sincer surprins, se vedea pe el că l-am luat cu totul pe nepregătite. S-a mirat foarte tare, părea profund dezamăgit. A fost sigur că eu, despre care ştia cât de tare nu-1 pot suferi pe Iacob, aveam să-i ofer ce voia.

— 7z *era probabil teamă că şi asupra lui ar fi putut să se aştearnă o bănuială?*

Nu, nu. Despre asta nici nu poate fi vorba, Adorian nu se temea de arestare. Era desigur un om mărginit, dar cu un trecut perfect curat, voluntar în Brigăzile Internaţionale din Spania. în Franţa a luat activ parte în Rezistenţă. A organizat atentate împotriva Wehrmachtului. Fusese un tânăr curajos, demn de admiraţie. La un moment dat însă, a fost prins _____PfiTER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ cumva împreună cu ai săi şi a fost deportat. A revenit acasă cu un nimb de glorie. îl admiram cu toţii. Iată un veritabil erou, care nu s-a mulţumit să trăncănească, ci a si făcut ceva împotriva fascismului. Iar acest lucru era adevărat. Ca secretar de partid, apoi, a devenit un mic filistin fricos.

— *Dar ar fi putut să-şi dea seama că tot acest trecut eroic nu ajută: şi Iacob fusese un vechi comunist ilegalist.*

— Pe vremea aceea acest lucru nu era încă clar pentru toată lumea. In Uniunea Sovietică, da, dar la noi încă nu. Se aflau încă în vârf, şi erau profund convinşi de faptul că dacă respectă linia partidului nimic nu-i poate clătina. Ştiu de la una dintre cele mai bune prietene de-ale mele, fata Anei Pauker (care, de altfel, nu a fost niciodată nici membră de partid, nici comunistă), că maică-sa, în pofida experienţei sale de ani buni la Moscova, a fost sincer şi

profund surprinsă când Biroul Politic, în timpul unei şedinţe, a demascat-o dintr-odată ca agent sionist infiltrat. Adorian, care era director general la Securitate, care era un membru de partid integru şi disciplinat? Nu cred că s-a gândit măcar o secundă că ar putea şi el să cadă. Lui îi era doar teamă să nu intre în conflict cu linia partidului. Şi dacă tot a venit vorba, Adorian ar fi fost printre ultimii care să-şi dea seama ce se întâmplă cu adevărat. Mi-amintesc cum într-o dimineaţă — era în 1956 — m-am întâlnit cu el în mica piaţă Balcani, la jumătatea drumului dintre casele noastre, în staţia autobuzului 31. îl întreb: „Ce ştii, Gyuri dragă, despre discursul lui Hruşciov?" „Ce discurs? De unde-ai mai scos-o şi pe asta?“ îmi răspunde. Pe atunci tot Bucureştiul vorbea despre discursul lui Hruşciov[102], la toţi ajunsese într-un fel sau altul articolul din *Le*

Monde. îi explic: „Am citit discursul ieri, la Biblioteca Academiei. *Le Monde* l-a publicat în întregime." Ştiam că Adorian îl citeşte zilnic. Cu un scurt hohot de râs superior, mă bate prieteneşte uşor pe spate şi-mi zice: „Păi tu eşti în continuare atât de naiv încât să dai crezare minciunilor antisovietice ale presei burgheze?"

— Şz *nu te-ai temut de consecinţele răspunsului pe care i l-ai dat lui Adorian, şi anume că n-ai vrut să-i oferi nimic în scris?*

— Eu? M-am temut, cum să nu!

— *Adorian ţi-arfi putut face felul.*

[102] Este vorba despre discursul secret ţinut de Hruşciov în februarie 1956 la şedinţa închisă la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în care îl critica pe Stalin.

— Mi-a fost groaznic de frică. Acum, când mă uit în urmă, îmi dau bineînţeles seama că mi-ar fi putut face şi mie rău. Dar, repet, nu a făcut-o. Cu alte cuvinte, Adorian nu m-a reclamat la Securitate, ca să înceapă apoi să mă interogheze şi să mă oblige să depun mărturie împotriva lui Iacob. Ceea ce aş fi făcut probabil, dacă m-ar fi torturat. Adorian a luat cunoştinţă de acest fapt, dezamăgit, bineînţeles, dar nu mi-a făcut nici un rău din pricina asta. Ţi-am spus că din punct de vedere sociologic aparţineam acestei clase; desigur, eram mai degrabă o oaie rătăcită, dar cu toate astea mă opuneam. Mie nu mi-au făcut aşa ceva, pentru că eram totuşi vechi prieteni, înţelegi, le-am spus şi altora lucruri cu mult mai dure. Mă avertizau întotdeauna cu degetul: „Frăţioare, faci prea mult pe nebunul, ai grijă, până şi tu ai putea avea probleme!" Dar pe mine mă iubeau totuşi, într-un fel sau altul. Eu nu reprezentam o concurenţă pentru ei, eram cu mult mai tânăr, un copil încă, pe mine mă iubeau, eu eram tânărul erou comunist care, rănit fiind, evadase.

— *Câţi ani ai stat în total în închisoare?*

— A început în ’40, în ’44 am scăpat. Cred că au fost probabil 3 ani în total. N-a fost însă monoton, a fost foarte distractiv, ştii, un fel de joc de război, un amalgam de cru-

zime şi nesiguranţă. Şi comandantul, şi paznicii se temeau un pic de noi, iar atitudinea noastră arăta că, sigur, acum suntem aici, dar viitorul este al nostru; erau câteodată aluzii şi ameninţări. A fost, cu alte cuvinte, un fel de închisoare pe timp de pace. Era un iad, dar un iad palpitant şi distractiv, căci acolo nu era Auschwitz-ul şi nu erau trupe SS. In ceea ce priveşte condiţiile fizice,

închisoarea a fost cumplită, un iad, dar era totuşi în mâinele maghiarilor, nu-i aşa? Eu aveam aşadar o aură, căci fusesem condamnat de două ori, o dată la 8 şi o dată la *6* ani, evadasem din închisoare, rănit, un erou al clasei muncitoare. De altfel, am intrat în istoria partidului, singurul menţionat nominal. Nici în ziua de azi nu-mi pot explica. Cineva a făcut probabil o glumă proastă amintindu-mă pe mine: căci, nu-i aşa, după al Doilea Arbitraj de la Viena tineretul revoluţionar a protestat, şi acolo sunt eu amintit cu numele întreg, singurul, ca exemplu, deci, şi model de urmat. Un lucru anecdotic, lipsit de importanţă, dar care surprinde exact situaţia. Iţi dai seama că întreaga istorie a partidului este o mare contrafacere, sau, ca să fiu delicat *(râde),* un nimic. A apărut în anii ’70, când eram deja aici. Un prieten mi-a trimis cartea, spunându-mi să mă uit la o pagină sau alta. Altfel cum aş fi putut eu găsi în Germania o lucrare despre istoria mişcării revoluţionare de tineret din România publicată de partid? în legătură cu gluma aceea, că m-au nominalizat tocmai pe mine, cel pe care nu l-au considerat vrednic nici măcar de o medalie antifascistă... Întotdeauna există oameni de felul ăsta. Sigur, după ce şi-au scos cizmele militare, toti aceşti securisti si ofiţeri Stasi au

> > > > > povestit cât de anticomunişti fuseseră ei dintotdeauna. Asta este singura propoziţie spusă de ei pe care o cred, căci ştiu că este adevărată: au urât mereu comunismul. Este adevărat.

— — *Securistii?!* Păi sigur, e clar.

— Arfzz *trebuie să-mi explici!*

— îi cunosc pe români. Acolo nimeni nu crede în nimic,

erau securisti, un serviciu bun, care vine cu tot felul de privilegii. Dar ca ei să fi fost comunişti? Nici vorbă.

— *Şi totuşi, Adorian!*

— Adorian e o altă poveste, o altă epocă. între timp s-a schimbat cu totul garnitura. Şi pe Adorian l-au dat afară de la Securitate, de acolo a ajuns la Institutul de Istorie a Partidului, unde a lucrat asiduu ca mic funcţionar. A fost un adevărat domn orădean *k und k.* O dată l-am văzut foarte supărat, după ce tocmai fusese descoperită o scrisoare din închisoare a lui Gheorghiu-Dej, din care reieşea că el organizase ieşirea României din alianţă. Singura dovadă prezentată era textul apărut în ziar, deci nu au publicat nici-măcar un facsimil. Adorian lucra acolo, în acel institut, şi am văzut că era foarte acru. Iar eu ştiam si de ce. Căci să falsifici astfel

> >

documente era probabil şi pentru el un pic cam mult. Dar disciplina de partid şi frica l-au făcut să-şi ţină gura. Era însă foarte supărat. A apărut scrisoarea, şi nici măcar n-a fost cu adevărat un fals, fals ar fi fost dacă publicau un facsimil. Şi nici atunci n-aş fi crezut, pentru că ar fi putut s-o scrie ulterior, nu-i aşa, sau să o compună acolo pe loc. Dar n-au publicat-o niciodată. Trebuia să mergi la Muzeul de Istorie a partidului, unde într-o sală era expus modul în care Gheorghiu-Dej organizase întoarcerea armelor de către România, şi acolo figura, pe post de document, şi articolul din 1954 sau ’55 din *Scânteia,* din ziarul Partidului, deci numai scrisoarea tipărită. Nici măcar nu şi-au dat osteneala să fabrice un facsimil, ceva, să-l fotografieze şi să-l pună acolo drept scrisoare originală. Atunci iar i-am spus o răutate: „Dragă Gyuri, eşti acum la

Institutul de Istorie a Partidului, spune-mi, ce-i nou în trecutul nostru?" S-a supărat foarte tare şi s-a plâns unui alt tovarăş că am vorbit în bătaie de joc despre dificila lui muncă de la Institutul de Istorie a Partidului. El ştia de ce o numea „o muncă dificilă". Dar, cum îţi spuneam, n-am păţit nimic din cauza asta. Nu m-au turnat, se plângeau doar unul altuia de mine, de ideile mele nesănătoase şi de faptul că aveam gura mare. Dar din punct de vedere social eram în tabăra lor, şi în afară de asta nu le-am făcut niciodată concurenţă, nu aveam o poziţie importantă, nu aveam putere.

Dar îmi era totuşi şi mie groaznic de frică. Mergând spre casă, am fost cuprins de panică: ce se va întâmpla acum? Soţia mi-a fost însă alături imediat, fără să ezite, şi m-a încurajat. Fusese si ea de fată la discuţia avută cu Adorian si era la fel

> > > >

de revoltată ca mine de propunerea lui. „Ruşine!" a spus. Acum îmi dau bineînţeles seama că Adorian mi-ar fi putut face rău. Dar n-a facut-o. M-am şi bazat pe asta, mai mult, am fost sigur că nu era în stare de aşa ceva. A fost foarte dezamăgit, dădea doar dezaprobator din cap, măi, măi... Dar n-a mai spus nimic. Nu mi-a făcut nici un rău.

— *In perioada cazului Iacob, unde ai foşti*

— Eram atunci deja la Bucureşti, la început, pentru puţin timp, la Ministerul Educaţiei, ca referent tehnic pentru predarea matematicii, dar când s-a întâmplat asta mă dăduseră deja de mult afară din minister ca titoist. Ca toţi ceilalţi, fireşte că şi Adorian ştia că sunt investigat ca titoist şi că trăiesc sub presiune morală. Din punctul meu

de vedere, a vrut să-mi facă un serviciu amical: dacă ajut partidul cu mărturia mea în scris, atunci mă pot aştepta să renunţe la cazul meu. Şi chiar mai mult de-atât!

— *Ţi-ai luat diploma la Cluj?*

— Da, acolo, la Universitatea Bolyai. *In matematică?*

— Am terminat matematica, dar de fapt mă interesa filozofia. Am fost atras spre matematică tocmai de latura filozofică a *Mathesis-|i|m.* în perioada aceea nu exista pregătire adevărată. Majoritatea studenţilor erau evrei reveniţi în ţară şi soldaţi care fuseseră pe front, prin urmare oameni maturi deja, nu studenţi adevăraţi. Şi profesorii ne tratau ca pe nişte adulţi.

— *Cu alte cuvinte, nu acolo ai învăţat meserie?*

— Ba da, bazele ei. Am avut profesori cu totul excepţionali, Samu Borbely, Imre Fenyes, Lorând Dezso. Am avut relaţii prieteneşti cu ei. Dar este adevărat, în esenţă am început să învăţ intens după ce m-au dat afară din minister. Ceea ce s-a întâmplat prin 1949-1950. Am rămas în schimb conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, cu toate că nu aveam nici o numire formală.

— *Când s-a întâmplat chestia aceea cu bijuteriile ascunse?*

— în zilele sau săptămânile care au urmat imediat după eliberare.

— TVw *te-ai gândit să le spui „hai să mai aşteptăm câteva săptămâni, poate se întoarce acasă bijutierul"?*

Nu, fiindcă fusese deportat. Şi apoi, chiar dacă s-ar fi întors, lucrurile acelea nu-i mai aparţineau! Căci sunt capitalişti, este o avere obţinută prin jaf, prin furt şi exploatare. Simţeam că acest lucru era un fapt justificat din punct de vedere moral. Nu mă interesa dacă se întorc

sau nu. Mai mult, dacă s-ar fi întors le-aş fi spus că eu le-am predat partidului, pentru că acea expropriere era în slujba unui scop mai nobil. Că am făcut acest lucru fără să-i întreb? Oricum n-ar fi fost de acord cu el, iar scopul mai important era oricum partidul. Nici c-ar fi putut folosi unui scop mai bun! Nu după mult timp, s-a întors fiul bijutierului. în perioada aceea se întorceau primii oameni de la Auschwitz. A aflat _____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH_____ de la Kati ce s-a întâmplat. S-a dus la partid şi a cerut înapoi ceea ce îi aparţinea. L-au dat afară, bineînţeles. La scurt timp a plecat din România, asta a fost tot. însă eu l-am întâlnit totuşi în zilele acelea exact în faţa intrării în clădirea partidului. Nu-1 cunoşteam, dar el m-a recunoscut. S-a înfuriat, a făcut scandal, m-a scuipat în stradă şi a vrut să mă bată. A fost un scandal uriaş. Mi-a fost îngrozitor de ruşine. Pentru că avea dreptate. I-am dat perfectă dreptate. M-am simţit îngrozitor. în special după ce m-a cuprins îndoiala, probabil fără temei, în legătură cu onestitatea lui Iacob. Dar n-am spus nimic. Nu ştiu ce să-ţi spun, nu vreau să mă autodenigrez. Nu am fost singurul care în acele vremuri a făcut asemenea porcării mai mici sau mai mari. Au fost din belşug. Nu spun că a fost o porcărie, nu spun că a fost o nemernicie. Parţial pentru că, nu-i aşa?, standardele morale deveniseră mai flexibile. în afară de asta, trăiam vremuri revoluţionare, aşadar părea că aceasta era moralitatea la superlativ. Dar nu e nimic de explicat: mi-am dat seama că a fost unul dintre lucrurile pe care n-ar fi trebuit să le fac. N-am primit palma aceasta în legătură cu problema evreiască, dar am meritat-o din plin.

— *Avea dreptul să ceară bijuteriile înapoi, nul*

— Da, dar nu le-a primit înapoi, l-au dat afară spunându-i că-i evreu. Şi cine i-ar fi înapoiat lui ceva? Pe atunci autorităţile române nu se întorseseră încă în Ardealul de Nord, era un fel de autoguvernare confuză care căuta să se identifice cu partidul.

— *Dar tu nu le-ai predat drept „cadou pentru partid".*

— Cum să nu! Este tocmai ce-am sfatuit-o pe Kati, „să le predea partidul ui “. Partidul are nevoie de bani. Asta era încă în 1944. Ce text a însoţit „predarea", asta nu ştiu. Pentru că nu a existat, bineînţeles, nici o urmă scrisă, recunoaştere,

_____ÎN VIAŢĂ SUNT LUCRURI CARE NU SE FAC

număr de inventar, chitanţă. Să ceri aşa ceva de la partid?

Nimănui nu i-ar fi trecut prin cap.

— *Ai fost deci şi tu complice al faptului că partidul şi-a însuşit acele bijuterii.*

— Complice? E cel mai blând lucru care se poate spune. Dar pentru mine acesta era deja un semn despre poziţia partidului faţă de deportare şi, în general, faţă de evrei. Teoria — cu care eram sincer de acord — că, din considerente tactice, pentru a câştiga mulţimile, scoatem deportarea de pe ordinea de zi era o înşelăciune mizerabilă. O voce furibundă, sugrumată îmi şoptea încontinuu: „Tâlharilor, nu mă mai joc cu voi!“ Şi, cât am putut, m-am ţinut de asta. Ceea ce m-a bulversat nu a fost latura legată de dreptul de proprietate din această chestiune. Trebuie să-ţi spun că nici nu aveam habar de asta şi tratam totul oarecum indiferent. Ceea ce m-a frapat a fost atitudinea partidului faţă de evrei şi faţă de

deportare. Aici nu mai era vorba despre o tactică provizorie, ci de aversiunea viscerală, ura faţă de evrei, în special faţă de evreii exterminaţi. A plesnit ceva în mine, am simţit că propriul eu mi-a fost sfâşiat.

— *Povestea asta cu Iacob cum s-a sfârşiţi*

— Iacob a fost condamnat.

— *A rămas în viaţă?*

— Iacob a rămas în viaţă, dar l-au torturat pe omul ăsta mai mult decât pe oricine altcineva. 12 ani a stat singur în celulă. N-a ştiut că Stalin murise, s-au jucat în continuare cu el. Mi-a povestit că se gândea: „Dacă tovarăşul Stalin ar şti...“ Şi anume faptul că el era închis pe nedrept. Căci el s-a întâlnit o dată personal cu Stalin, ca membru al unei delegaţii economice. Şi era sigur că tovarăşul Stalin nu ştia ce s-a întâmplat cu el. Spera că, în vreun fel, va ajunge vestea la el. Dar tovarăşul Stalin murise de mai bine de 10 ani.

>

_____PETER VÂRDY ÎN DIALOG CU IMRE T0TH

Lucru despre care el nu ştia nimic. Şi chiar dacă ar fi trăit, ce-ar fi fost? Mi s-a părut de necrezut că un om atât de experimentat şi strălucit de inteligent ca Iacob poate fi atât de naiv! La început l-au torturat, apoi în închisoare a stat singur în celulă. In spatele unei uşi duble, totul funcţiona ca o ecluză. Gardianul punea mâncarea între cele două uşi, aşa că nu-şi vedea nici paznicul. La final era deja atât de slăbit, că doar în patru labe, sprijinit în coate, mai putea să se mişte şi aşa sorbea zeama aceea infectă din gamelă, ca un câine.

— *Nu a înnebunit?*

— Nu a înnebunit, dar nici departe n-a fost. Soţia lui, Magda Farkas, era cea mai blândă, cea mai delicată şi cea mai adorabilă fiinţă din lume. Era fata proprietarului fabricii de pantofi Dermata. Era foarte bogată. Avea o minunată clădire modernă cu patru etaje la Cluj, pe strada Majălis. Pe care a făcut-o cadou partidului, împreună, cred, cu întreaga fabrică Dermata. Au arestat-o şi pe Marta odată cu Iacob. A înnebunit în timpul anchetei. N-a mai putut fi vindecată. Sora ei mai mare, care trăia la Paris, a reuşit s-o ducă în Israel, într-un sanatoriu închis. Am auzit că acolo, cu tonul ei calm, le întreba tot timpul pe surorile medicale dacă tovarăşul Stalin ar fi oare de acord cu cutare sau cutare lucru. Pentru că ea numai atunci accepta acel lucru. înfiorător. Mai târziu, Iacob a fost mutat cu alţii în celulă, printre care şi cu procurorul său. Asta era, de altfel, o procedură destul de frecventă: în aceeaşi celulă condamnatul şi procurorul său. Atunci începuse deja să se mai întremeze. în cele din urmă, a fost eliberat prin 1964, cu ocazia amnistiei. Atunci a devenit din nou cineva. Toată lumea ştia că fusese condamnat complet nevinovat. A devenit şi un pic mai omenos din punctul ăsta de vedere, iartă-mi cinismul, dar i-a făcut bine puşcăria. Ne întâlneam des, a petrecut multe seri lungi şi

nopţi la mine. îmi părea rău de el. Era intr-adevăr un tip foarte antipatic, răutăcios, plin de el, dar foarte talentat. Cunoşti felul ăsta de oameni. Avea o aroganţă înfiorătoare, dar pentru mine nu era suficient ca cineva să fie torturat şi condamnat nevinovat pe viaţă. Treaba aceea cu ceasul de aur nu i-am amintit-o niciodată. Era o chestiune închisă pentru mine. Şi, ca să spun aşa, n-aveam nici un chef să

răscolesc rahatul.

— Când ţi-ai dat seama că acea comoară n-ar fi trebuit predată partidului?

Imediat după ce-am văzut ceasul acela la fratele mai mic a lui Iacob. „Ticăloşilor, păi voi aţi împărţit lucrurile între voi“ acesta a fost primul meu gând. Poate că fără motiv, pentru că eu n-am văzut niciodată la Iacob obiecte predate. Dar fratele lui a scos ceasul de aur din buzunar. De unde putea să-l aibă? Un evreu, imediat după deportare? Atunci, imediat, mi-a trecut prin minte că n-ar fi trebuit s-o sfătuiesc pe Kati să predea partidului cutia. Nu ştiu ce să spun. Dans la vie ily a des choses qu ’onfaitpas... *în viaţă sunt lucruri care nu se fac. Şi care totuşi se fac... Dreptul la ultimul cuvânt*

I. Cum ne-am cunoscut

L-am cunoscut pe Imre Toth la începutul toamnei lui 1974, la o conferinţă maghiaro-olandeză. Imre a vorbit despre problemele teoretice ale geometriei neeuclidiene. S-a dovedit imediat că era un strălucit conferenţiar, clar, sensibil, mai mult, entuziast, fiind îndrăgostit de subiect. în timpurile acelea se întâmpla frecvent ca unul sau altul dintre vorbitorii maghiari să nu poată ajunge la timp din pricina dificultăţilor pe care le aveau cu paşapoartele. Aşa a fost şi atunci. Una dintre comunicări nu a mai fost prezentată. Aşa că Imre a improvizat o prelegere, liber, precis şi dedicat despre Jănos Bolyai. Pe vremea aceea el nu mai putea fi atins de secăturile organelor de interne, nici ale Ungariei, nici ale României: din 1969 se refugiase din Bucureşti în Germania Federală cu ajutorul unor prieteni. înainte de asta, în anii ’50-’60, l-au tolerat cum-necum la Universitatea din Bucureşti, dar în Ungaria, datorită ilustrului Lăszlo Vekerdi, era deja cunoscut. Făcuse mare impresie în Vest în 1967, când i-a fost

publicată în Berlinul Occidental lucrarea deschizătoare de drumuri în care demonstra şi explica nu mai puţin de optsprezece fragmente neeuclidiene din opera lui Aristotel. în 1970, la recomandarea lui Karl Popper, a fost numit la Catedra de filozofia ştiinţei a Universităţii din Regensburg.

POSTFAŢĂ

Două teme comune: idealismul obiectiv şi evreitatea

De atunci, din septembrie 1974, am început un schimb de scrisori, un dialog care continuă încă.[103] în anii ’70 şi ’80, Imre Toth a fost de trei ori profesor invitat al Universităţii Twente. Aici, la Enschede unde scriu aceste rânduri -, am expus pentru prima dată fantasticele sale colaje metafizice, străluciţi hibrizi ai umorului şi ai groazei. Transformarea admiraţiei mele pentru Imre în prietenia care ne-a legat mai apoi a avut două motive. Cel dintâi era de ordin intelectual. In prima scrisoare pe care am primit-o de la el, ştiinţa este caracterizată astfel: *„Natura îşi găseşte conştiinţa de sine în Spirit. De aceea ştiinţa este precipitatul Spiritului însuşi în istorie. “* Acest crud idealism obiectiv a fost elementul pe care-1 simţeam înrudit cu concepţiile mele.

Al doilea motiv a fost cel al evreităţii. Că era vorba de o temă existenţială comună, rezultă din convorbirea de fată, dar în ce măsură este şi pentru Imre, o ştiu de douăzeci de ani. în 1982 mi-a apărut lucrarea cu titlul *Trecutul neterminat— realitatea evreiască maghiară de astăzi,* în care încercam să localizez proiecţiile, refulările şi problemele spinoase specifice aşa-numitei „probleme evreieşti” în conştiinţa socială maghiară de atunci. Am

[103] Ediţia maghiară a acestei cărţi a apărut în 2004, când Imre Toth era încă în viaţă (n.tr.).

trimis manuscrisul multora, printre care şi lui Imre. Am primit numeroase răspunsuri interesante, dar dintre ele două mi-au rămas întipărite în minte: cel al lui Gyula Sipos, de la Paris, şi cel al lui Imre Toth, din Regensburg. Voi cita aici pe larg din scrisoarea lui Imre:

„ Câştigul meu personal a fost că lucrarea a lămurit pentru mine ceva de care nu eram conştient înainte (cu siguranţă că

_____POSTFAŢĂ_____ *asta o să te surprindă şi probabil că nici n-o să crezi): şi anume că evreimea a avut şi are o problemă de identitate, respectiv o permanentă criză de identitate. Eu însumi am trecut prin asta, şi încă de multe ori, ca subiect, predicat şi complement tipic, care săvârşeşte şi suferă acţiunea, am văzut-o şi la alţii, de toate culorile politice, strălucind şi prăbuşindu-se — şi tot n-am ştiut că există.*

Această conştientizare — teza ta despre criza identitară a evreilor şi despre necesitatea de a o depăşi — insuflă îndrăzneală sufletului meu lipsit de curaj, speranţa ca şi eu, cândva, să-mi aduc contribuţia la acest text fără sfârşit. Aşa cum ţi-am mai spus, am şi eu teoriile mele de cafenea despre problema evreiască. Eu, din păcate, am fost întotdeauna de părere că acest lucru este un fel de eseu subiectiv a cărui unică bibliografie este chiar viaţa mea, cu îngrădirile şi limitările ei, şi, dacă ţinem cont de asta, complet irelevantă. Irelevantă pentru că viaţa mea este în întregime la fel cu a tuturor celor care au reuşit să rămână cumva în viaţă într-un mod necinstit; prin urmare, nu deţin nici un fel de experienţă care ar merita comunicată lumii... Dar din tot ceea ce scrii tu, din ceea ce

scrie Bibo şi din cele citite pe ici, pe colo în America — cu alte cuvinte, din ceea ce observ peste tot — rezultă faptul că ceea ce am eu de spus ar fi tocmai o încercare de a răspunde la întrebarea ce este identitatea evreiască astăzi, ce-a fost ea ieri şi poate şi ce va fi ea mâine, ce înseamnă în fond expresia to be a Jew, *ce este totuşi ceea ce am putea numi* la condition juive. *Am fost preocupat de această întrebare multă vreme, tocmai pentru că nu am găsit nicăieri un răspuns satisfăcător... N-am reuşit să găsesc răspunsul decât în propriul meu atelier de creaţie, dar până în ziua de azi am fost sigur că acest răspuns există deja într-o formă completă şi mult mai pregnantă şi mai bine documentată undeva în marea de literatură necunoscută mie (în*

_____POSTFAŢĂ_____ *apele căreia încă n-am căzut, aşa că nu am obligaţia nici să beau din ea şi nici să o străbat înotând), doar că nimeni nu l-a citit. După ce ţi-am parcurs lucrarea, credinţa mea s-a clătinat precum marele candelabru al catedralei din Pisa sub efectul privirii hipnotice a lui Galilei...*

P.S. Poveste menită să completeze fabulele tale maghiaroevreieşti...

Toată afacerea nucleară a fost invenţia unui tovarăş american pe nume Cohen. Folosirea ei in scopuri pacifiste, bomba, cosmogonia îngrozitoare, teoria gravitaţională şi antigravitaţională cu sau fără simetrie. Demonstraţiile violente împotriva imperialismului american, împotriva pericolului nuclear, a bombei cu neutroni etc. sunt conduse de acelaşi tovarăş american Cohen în aceleaşi campusuri universitare de pe Coasta de Est unde se află

reactoarele nucleare şi unde se desfăşoară experimentele. Cei doi Cohen sunt congruenţi, doar iniţialele sunt diferite (se deosebesc, cu alte cuvinte, doar prin iniţialele lipsite de importanţă). După toate acestea, pe tovarăşul Cohen îl ard de două ori şi-l trimit de două ori în camera de gazare; asta e limpede, obvious.· *o dată pentru instigare la război, ca agent al capitalismului internaţional, sluga imperialiştilor, şi încă o dată ca agent comunist, care pericliteazǎ securitatea Occidentului.*

1. Preşedintele Reagan a decis pe 6 august 1981 ca Statele Unite să înceapă fabricarea bombei cu neutroni, acest lucru însemnând o nouă etapă în procesul de înarmare atomică. Aşa-numita bombă N, care omoară oameni fără să producă mari distrugeri clădirilor, a fost, din punct de vedere strategic, un pas echivoc: era, pe de-o parte, un *flexible response,* adică un demers mai moderat, care a contribuit la dezlănţuirea războiului atomic, dar pe de altă parte cobora şi nivelul pragului de izbucnire a acestuia. împotriva bombei cu neutroni s-au organizat demonstraţii în masă la Frankfurt, la Londra şi la Paris, *Istoria convorbirii*

Imre Toth a formulat răspunsul propriu la întrebarea „ce este azi identitatea evreiască" la sfârşitul anilor ’90. Lucrarea lui a apărut în 2001 şi în limba maghiară cu titlul *Zsidonak lenni Auschwitz utan*[104] [105].

---

[104]printre altele. Fizicianul amintit aici se numeşte S.T. Cohen. Nu am găsit date despre numele organizatorului din opoziţie.

[105] Vezi nota de la p. 198.

1. Colecţia a ajuns, împreună cu cele adunate de Săndor Szenes şi soţia lui Emil Grandpierre, Magda Szego, din anii ’70-’80, la aproape 130 de interviuri în total. în incendiul de la Universitatea olandeză Twente din clădirile A şi D din noiembrie 2002 a ars întreaga colecţie, şi odată cu ea înregistrările originale ale interviurilor şi toate exemplarele scrise la maşină. Au rămas salvate în calculator textele a aproape nouăzeci de interviuri.

Pe la sfârşitul anilor ’80 am început să întreb martori, supravieţuitori şi creştini care au salvat evrei despre realităţile zilnice de atunci ale evreilor maghiari. Eram curios dacă se poate evoca lumea dispărută a anilor ’20-’30-’40 în memoria, refulată *până atunci,* a subiecţilor care au trăit şi au suferit în acele timpuri. Ceva mai devreme, în 1987-1988, l-am întrebat pe Ferenc [Franţois] Fejto ce rol a avut chestiunea evreiască în dezbaterile populare-urbane din anii ’30. De aceea, eram la Paris, şi astfel l-am întâlnit atunci din întâmplare în Grădina Luxembourg pe Imre, care tocmai ţinea cursuri la College Internaţional de Philosophie. Cu el am realizat primul meu interviu de probă despre experienţele dobândite în mediul său social, din viata de zi cu zi. Am început pe vremea aceea cercetarea în Ungaria în trei, împreună cu colegii mei Jănos Rekasi şi Erzsebet Hetesi.[1] în cei cinci ani de cercetare, am adunat mai mult de şaizeci de interviuri temeinice, dar acest prim interviu de probă făcut

POSTFAŢĂ

la Paris este poate până astăzi cel mai valoros text al meu. Formulările lui Imre Toth sunt pline de miez, amintirile îi sunt vii, este sincer cu el însuşi, înţelegător cu alţii, cunoaşterea faptelor rivalizează cu profunzimea gândurilor sale. De aceea, public această convorbire, împreună cu adăugirile ulterioare, în întregime.

Textul este rezultatul mai multor încercări şi a aproape doisprezece ani. Am regrupat pe teme şi am redactat

conţinutul rezultat din mai multe întâlniri. Ideile născute în continuare la Paris, Enschede şi Budapesta s-au alăturat celor formulate deja. Imre a adus ulterior completări esenţiale textului dactilografiat: amintiri, reflecţii. Dar şi aşa au mai rămas totuşi întrebări fără răspuns din pricina efemerităţii memoriei.

Memoria ca sursă

în cercetarea noastră ne-am îndreptat atenţia în special asupra vieţii de zi cu zi: cum au fost şi cum s-au schimbat, de-a lungul acestui secol, în planul locuirii, vecinătăţii, la şcoală, pe stradă, relaţiile dintre evrei şi neevrei? Intensitatea trăirilor individuale şi emoţiile pe care le transmit dau valoare experienţelor personale împărtăşite în interviurile aprofundate. Aici sociografia depăşeşte posibilităţile documentare ale istoriografiei. Atmosfera cotidiană, savoarea şi suflul vieţii dispar primele împreună cu memoria individuală şi se pierd pentru totdeauna. îl citez aici pe eseistul olandez Rudy Kousbroek: *„Marea distrugere începe deja din timpul vieţii noastre. Cu fiecare inimă care se opreşte, o întreagă lume de amintiri personale dispare şi se scufundă în veşnică uitare. “* Nici Imre Toth nu-şi preţuia foarte tare amintirile atunci când scria *„nu deţin nici un fel de nouă experienţă sufletească*

demnă de a fi împărtăşită cu întreaga omenire". Cunoscând convorbirea realizată între timp, putem spune că Imre Toth a subestimat profund valoarea lucrurilor pe care le avea de spus: amintirile sale evocă trecutul într-o manieră extrem de sensibilă, cum funcţionau prejudecăţile în anii ’20-’30 în oraşul de pe malul Someşului, între copii, colegi de şcoală,

între bărbaţi şi femei, cum convieţuiau etnicii maghiari, evrei si români si care era relaţia dintre unele straturi sociale

> > > ale acestor etnii, care era tonul dominant atunci şi acolo, undeva la mijlocul drumului dintre barbarie şi societatea burgheză.

Probabil că în asta constă forţa genului: evocarea atmosferei acelor timpuri, a unei lumi dispărute. Ceea ce monografiile istorice sau colecţiile de documente pot realiza într-o măsură cu mult mai mică. Dar pentru asta există un preţ care trebuie plătit: notoria lipsă de acurateţe a memoriei. Amintirea personală este aproape imposibil de probat cu documente. Credibilitatea celei mai fidele amintiri rămâne discutabilă. Cu cât este mai subiectivă, cu atât valoarea sa obiectivă este mai greu de dovedit. Ştim din cercetările psihologiei experimentale că amintirile sunt infiltrate cu cunoştinţe dobândite ulterior, care se răsfrâng apoi asupra evenimentelor autentice. Aşa se explică, de exemplu, faptul că mulţi dintre supravieţuitorii de la Auschwitz şi-l amintesc pe Mengele la rampa de selecţie, când ştim din surse obiective că acesta participa la selecţie personal doar în mod cu totul excepţional. în timpul realizării interviurilor m-am confruntat şi eu cu multe asemenea convingeri comune. Concordanţa amintirilor se observă câteodată şi în alegerea cuvintelor. De pildă: comportamentul ostil al femeilor *kapo*[106]

slovace faţă de deportatele din Ungaria a fost redat practic cu aceleaşi cuvine în două relatări diferite: *„In timp ce voi vă îndopări*

[106] Deţinut din lagărele de concentrare naziste desemnat de gărzile SS să supravegheze munca forţată (n.ed.).

cu gâscă friptă, noi trebuia, să ne ardem părinţii. “ Motivul acestei concordanţe este o dilemă pentru istorici: pe de o parte pune la îndoială credibilitatea relatării, pe de altă parte însă o întăreşte. Această ambiguitate ar trebui rezolvată de la caz la caz. Cel puţin acolo unde suntem în stare să o facem.

Memoria vie este foarte nesigură în materie de cronologie. în convorbirea din cartea de faţă această nesiguranţă se poate observa în mai multe locuri. De pildă, când au apărut primii supravieţuitori de la Auschwitz în Cluj: în 1945 sau încă din toamna lui 1944? în ce zi au comemorat comunitatea evreiască şi Samu Borbely deportarea evreilor ardeleni, pe 5 sau pe 3 mai? în ce ordine a organizat Partidul Comunist Român anihilarea membrilor de partid maghiari, respectiv evrei? Mai mult: ce fel de inexactităţi s-au strecurat în amănunte cum ar fi titlurile cărţilor din vremea aceea, numerele caselor, amintirile despre Jănos Fazekas sau Hugo Homonnay? De la caz la caz, poate fi vorba despre inexactităţi uşor explicabile şi clarificabile sau de greşeli lipsite de importanţă, dar şi ele subliniază faptul că valoarea amintirilor personale este limitată din punctul de vedere al documentării istorice obiective.

Nu cade în sarcina editorului să retuşeze memoria deficitară. Nu încerc să rectific amintirile folosindu-mă de datele cunoscute azi. Aparenta exactitate n-ar face decât să falsifice textul şi să-i diminueze credibilitatea. Sociografia nu trebuie conspectată din documente. Tocmai aceasta este ispita recurentă a literaturii memorialistice, să sprijine validitatea amintirilor nesigure ale autorului în

cârja cărţilor de istorie. Iar adevărul oricum nu este măsura exclusivă a amintirilor. Să

luăm spre exemplu povestea băiatului căruia i-au fost scoşi ochii în poarta mănăstirii Sfintei Tereza de Lisieux. Nu se mai poate proba nici măcar dacă nu cumva Imre Toth îşi aminteşte de mănăstirea de maici aparţinând ordinului Sfântul Vincenţiu de Paul. Dar această amintire scoate oricum la lumină groaznicele temeri ale evreilor, chiar dacă nu pot demonstra că s-a întâmplat cu adevărat, şi că totul s-a petrecut exact aşa cum s-a păstrat în folclorul sătmărean. La fel stau lucrurile şi în cazul omorului ritual: independent de caracterul său mistic, a generat — şi a alimentat, totodată cumplite temeri în popor, odinioară în lumea creştină, iar acum în cea arabă. Iar acest lucru este cu atât mai semnificativ, dacă fac pentru un moment abstracţie de memoria colectivă, respectiv de credinţa mitică, adică de faptul că în cazul omorului ritual este vorba de un coşmar colectiv, în vreme ce la polul opus avem seriile nesfârşite de persecuţii împotriva evreilor, autodafeurile, cruciadele, pogromurile, care au gravat pe bună dreptate teama mitică în memoria colectivă a evreilor.

II. Ca sociografi ai oralităţii, cronicari ai vieţii cotidiene, nu putem să ne mulţumim cu valoarea subiectivă a amintirilor. Trebuie cu orice preţ să distingem valorile reale de motivele de grup, arhaice, psihologice, economice sau alte temeri mitice, chiar dacă în anumite situaţii nu putem decide dacă este vorba despre o amintire veridică sau de o interpretare ulterioară, secundară, un retuş motivat de legile sufletului, o autojustificare, o autoînvinuire sau pur şi simplu o eroare, în cazul nostru, veridicitatea amintirilor lui Imre Toth este întărită de deprinderea sa autocritică. Imre Toth, omul şi savantul

In anii ’50-’60, lui Imre Toth i-au apărut în Ungaria doar câteva articole, dar nici o carte. în pofida recenziei avizate a lui Lăszlo Vekerdi la lucrarea sa despre paradoxele eleate[107], Imre Toth a rămas totuşi mai mult sau mai puţin necunoscut în Ungaria. Tăcerea a fost spartă abia odată cu publicarea, în 2000, a volumului de eseuri *Dumnezeu şi geometria.* La scurt timp după aceea, în 2001, au apărut eseul *A fi evreu după Auschwitz* şi *Palimpsest. Teologia negativă a triunghiului,* apoi, în 2002, volumul *De la Viena la Timişoara. Drumul lui Jănos Bolyai spre revoluţia neeuclidiană.* Convorbirea de faţă este deja cel de-al cincilea volum publicat în limba maghiară, şi în acelaşi timp primul text de Imre Toth care apare mai întâi în Ungaria.

Imre Toth s-a născut într-o familie de evrei la sfârşitul anului 1921, la Satu Mare. Părinţii lui au copilărit în comunităţile de pe malul Tisei: tatăl lui s-a născut la Biidszentmihâly, iar mama lui la Mezocsăt. S-au căsătorit la sfârşitul Primului Război Mondial, la Cărei, de unde s-au mutat la Satu Mare în 1921. Imre a fost fiu de contabil cu venituri modeste. Spunea despre situaţia financiară a

[107] Vezi *Ahile: Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, în curs de reeditare la Editura Humanitas (n.tr.).

familiei sale că se situau printre „primii zece mii“, pentru că el avea deja pantofi, şi, mai mult, în anii ’40 aveau apă curentă în apartament.

Satu Mare a devenit teritoriu românesc după Primul Război Mondial. Populaţia sa era împărţită în maghiari, români şi evrei, fiecare grup având stratificarea sa socială. Majoritatea de limbă maghiară era divizată între cei cu stare şi cei săraci, minoritatea românească era împărţită, în _____POSTFAŢĂ_____ plus, şi după origine. O parte erau români ardeleni din tată în fiu, de cele mai multe ori fiind si vorbitori nativi ai limbii maghiare, cealaltă parte era formată din funcţionari nou-veniţi de dincolo de Carpaţi, aşa-numiţii *coloni.* Stratificarea economică la evrei era supusă şi diferenţelor de cultură. Marea lor majoritate, inclusiv pătura evreilor asimilaţi, aparţineau comunităţilor religioase ortodoxe *stătu quo ante —,* erau, cum s-ar spune, strânşi în jurul nucleelor fidele tradiţiei. Comunităţi religioase liberale nu existau sub nici o formă în Satu Mare, dar asimilarea a înaintat si în cadrul comunităţilor ortodoxe. în acelaşi timp, marea comunitate hasidică care se opunea asimilării trăia tot în acest cadru ortodox. Astfel, în Satu Mare, nu ortodoxia ca formă de organizare reprezenta un reper distinctiv al evreilor obişnuiţi, căci evreii asimilaţi într-o mai mare măsură erau, de asemenea, păstrători ai tradiţiei. Asimilarea a făcut diferenţa. Pentru că însăsi

> > > comunitatea religioasă era divizată de dilema dacă asimilarea era sau nu compatibilă cu respectul faţă de tradiţie.

Grupurile etnice sunt despărţite de graniţe invizibile,

dar adânci, imposibil de străbătut. Oraşele din provincie (iar acest lucru nu este caracteristic doar estului Ungariei), în comparaţie cu Budapesta, sunt mai puţin atinse de integrarea socială si de fenomenul căsătoriilor mixte. Nici în viata

> > cotidiană evreii asimilaţi nu se amestecau cu celelalte etnii, în viaţa personală abia dacă aveau vreo legătură unii cu ceilalţi, mai mult, inclusiv la şcoală şi pe stradă, experienţele negative erau frecvente. Acest lucru era valabil şi pentru tinerii evrei asimilaţi de limbă maghiară crescuţi în spirit european. Cercul de prieteni al lui Imre Toth aparţinea acestui grup. Societatea tinerilor evrei burghezi era caracterizată de egalitatea dintre băieţi şi fete. Grupul lor nu rezona la performanţele sportive, ci la cele mai noi cuceriri ale ştiinţei

şi artei. Ii citeau pe Kant, pe scriitorii germani ai Weimarului, revista *Korunk.* Discutau despre Nietzsche şi psihanaliză, vitamina C, principiul incertitudinii al lui Heisenberg, constructiviştii ruşi, suprarealism, teoria relativităţii a lui Einstein şi muzica lui Schonberg. Acest mediu era un teren propice diletantismului. în acelaşi timp, totuşi, excepţionali savanţi si muzicieni s-au născut în interiorul său. Potrivit lui Imre

>

Toth, graţie bine informatei reviste *Korunk* şi atmosferei mai liberale a politicii româneşti, intelectualitatea ardeleană dintre cele două războaie mondiale avea un orizont mai larg decât intelectualitatea din Ungaria. în plus, deschiderea spirituală de care s-a bucurat Imre Toth s-a datorat şi orientării francofone a societăţii româneşti.

> >

Ambii copii, Imre şi sora sa mai mare, Manei, se îndepărtează devreme de supravegherea religioasă din casa părintească, fiecare îndreptându-se însă în altă direcţie. Sora sa devine o ferventă sionistă, extrem de combatantă în timpul ocupaţiei germane. Imre Toth, după un scurt episod sionist, devine un tânăr comunist şi organizează un grup de educaţie socialistă pentru ţărani. Autorităţile române îl arestează la puţin timp după ce îşi dă bacalaureatul şi îl condamnă la opt ani de închisoare. Evadează de mai multe ori, este din nou arestat. După reanexarea Ardealului de Nord răspândeşte manifeste de protest. îl găsim apoi la Budapesta, ca muncitor într-o fabrică de baterii. Autorităţile maghiare îl arestează din nou şi îl trimit în lagărul de la Garany, apoi într-o tabără de muncă silnică din Carpaţi. De acolo este dus la proces şi condamnat la şase ani, apoi încarcerat la închisoarea militară din Cluj. Reuşeşte să-şi ia rămas-bun de la părinţi înainte ca aceştia să fie deportaţi la Auschwitz. După cum s-a dovedit ulterior, închisoarea i-a salvat viaţa. Ca urmare a legalismului sistemului juridic maghiar, în prima

parte a ocupaţiei germane deţinuţii cu sentinţe definitive nu au fost deportaţi. în detenţie este grav rănit: îi zdrobesc bazinul. Ajunge în spitalul militar, se vindecă treptat şi, în haosul generat de întoarcerea armelor de către România, se strecoară şchiopătând din spital. Este ascuns apoi de o nemţoaică din Cluj până la venirea trupelor sovietice.

După terminarea războiului, este student la Facultatea de Matematică a Universităţii din Cluj. (întâmplător, facultatea primeşte numele lui Jănos Bolyai tocmai în urma

iniţiativei lui Imre Toth şi a profesorului său Samu Borbely.) După licenţă lucrează pentru scurt timp la Ministerul învăţământului din Bucureşti. Este exclus din motive politice, dar rămâne ca profesor suplinitor la universitate. Conform hârtiilor, este un erou al mişcării muncitoreşti, dar din pricina naturii sale directe nu primeşte nici un fel de sarcină sau distincţie oficială. După epurările naţionaliste şi antisioniste româneşti care au urmat revoluţiei maghiare din 1956, este şi el exclus din partid. Nu e dispus să-şi facă autocritica, şi nici să ceară mai târziu reprimirea sa în partid. Ţinându-se cont de trecutul său în mişcarea muncitorească, este tolerat semioficial la Universitatea din Bucureşti; la adăpost de furtunile politice, se adânceşte în filozofie şi istoria matematicii.

Centrul de greutate al cercetărilor sale este geometria neeuclidiană. Diferenţa dintre geometria euclidiană şi cea neeuclidiană poate fi caracterizată printre altele de suma unghiurilor unui triunghi: în cazul primeia, este de 180 de grade, iar pentru cea de-a doua, fie mai puţin de 180 de grade (aşa-numita geometrie hiperbolică), fie mai mult de 180 de grade(adică geometria lui Riemann, geometria teoriei relativităţii generale). în cele din urmă, conform geometriei absolute a lui Bolyai, suma unghiurilor unui triunghi este nedeterminată. Astfel, în aceste patru modele geometrice,

 întâlnim şi o diferenţă în ceea ce priveşte existenţa dreptelor paralele. Se dă o dreaptă şi un punct în afara dreptei. Conform geometriei euclidiene, prin acest punct se poate trage doar o singură dreaptă care să fie în acelaşi plan cu dreapta

dată şi care nu se intersectează cu ea. Conform geometriei hiperbolice, există un număr infinit de astfel de drepte. In schimb, conform geometriei lui Riemann, există doar drepte care se intersectează. In sfârşit, în geometria absolută, existenţa dreptelor paralele nu poate fi determinată. Activitatea lui Imre Toth a fost stimulată, printre altele, de relaţia dintre geometria euclidiană şi cea hiperbolică, de acel fantastic adevăr că, pe de-o parte, se exclud reciproc şi, pe de altă parte, depind una de cealaltă, şi anume dacă una dintre ele este contradictorie, atunci si cealaltă este astfel. Caracterul lor contradictoriu ar putea să însemne că şi geometria absolută a lui Bolyai este contradictorie, mai mult, că întreaga geometrie ba chiar şi aritmetica este contradictorie. Iar dacă aritmetica şi geometria sunt contradictorii, atunci întreaga matematică se prăbuşeşte. Dar cum se poate explica faptul că două sau mai multe sisteme matematice care se exclud reciproc sunt în acelaşi timp interdependente? Această dilemă fundamentală a avut un fecund rol stimulator pentru activitatea lui Imre Toth.

Prima lucrare ştiinţifică a lui Imre Toth, realizată în anii ’ ’ ’50, tratează opera lui Jănos Bolyai. încă din primele lui articole apar acele întrebări fundamentale tulburătoare la care a căutat un răspuns de-a lungul întregii sale vieţi. Din ce cauză adevăruri matematice declarate false si vehement ne-

>

gate (cum sunt de exemplu numerele iraţionale, numerele negative şi imaginare, existenţa geometriei hiperbolice), în pofida respingerilor repetate, se dezvoltă din ce în ce mai mult, se maturizează, se consolidează şi, în final, ni se înfăţişează

în toată complexitatea lor? Cum e posibil să se nască noi adevăruri şi noi construcţii tocmai din mijlocul negaţiilor? De ce descoperirea geometriei neeuclidiene se leagă tocmai de numele lui Gauss, Bolyai şi Lobacevski, în timp ce geometria hiperbolică apare deja în secolul al XVIII-lea în lucrările altor savanţi (Saccheri, Lambert, Taurinus, Wachter, Thomas Reid), iar printre ei au fost unii care nu au contestat, ci, dimpotrivă, i-au recunoscut şi acceptat realitatea? Cum se transformă în adevăr ceva imposibil de dovedit? Cum trece nefiinţa în fiinţă? Acestea sunt stăruitoarele întrebări
> >
care l-au însoţit pe Imre Toth mai bine de cincizeci de ani. Răspunsurile lui păşesc pe urmele lui Spinoza şi Hegel. Negarea, contestarea sunt scânteia luciferică pe care libertatea spiritului o face să ţâşnească din sine. Potrivit formulării lui Imre Toth, puterea de creaţie a spiritului uman este amprenta negativă a creaţiei divine. *„Să nu fie: şi a fost.“* Adică acel act spiritual prin care formulăm existenţa unei imposibilităţi face de îndată să existe în conştiinţa noastră lucrul ne-
> > ,
gat. Ceea ce este într-adevăr valabil, căci cum am putea nega ceva dacă nici măcar nu am înţelege ce negăm? Cel puţin în mintea noastră, aşadar, trebuie să existe deja noţiunea negată. Izvorul existenţei matematicii este libertatea spiritului, mai exact actul negării. Sfera existenţei obiectelor matematicii numerele, suprafeţele, mulţimile, structurile este însăşi gândirea. în matematică, lucrurile se petrec întocmai ca în sfera creaţiei artistice, a libertăţii, a dreptăţii, a valorilor, care sunt condiţiile vitale

ale existentei fiinţei umane. Si tocmai aceste

> > > > condiţii vitale au fost călcate în picioare de rasismul secolului XX, de nazism, de democraţia populară, aşa cum fuseseră deja călcate în picioare întotdeauna în trecut de genociduri, autodafeuri şi pogromuri sângeroase.

în opera lui Imre Toth, acesta este permanentul *cantusfirmus.* Nu era un habotnic, ci acel tip de intelectual care prezintă

într-un raport sinoptic unic comorile istoriei mentalităţilor, catastrofele istoriei si valorile omului liber.

>

în anii ’60 a făcut acea descoperire care i-a adus recunoaşterea mondială. După două mii de ani de interpretări neîncetate ale lui Aristotel, el a fost primul care a observat un lucru extraordinar, şi anume că în *corpus aristotelicum* există nu mai puţin de optsprezece fragmente neeuclidiene, printre care unele extrem de avansate, inclusiv noţiuni de tip Riemann, pe care matematica a început să le redescopere de abia în anii 1820. Altfel spus: geometria neeuclidiană mai precis negarea geometriei neeuclidiene — este anterioară geometriei codificate aşa-zis euclidiene, din preajma anului 300 î.Hr., în care autorul său include axioma paralelelor, pentru că matematicienii contemporani recunoscuseră deja faptul că această axiomă (al cincilea postulat al lui Euclid) nu poate fi demonstrată şi, mai mult, că, fără acceptarea acestei afirmaţii cu neputinţă de demonstrat, este imposibil să te eliberezi de ideea geometriei neeuclidiene. Se ştie că Aristotel nu a fost un matematician creativ, de altfel nici nu i se atribuie descoperirea vreuneia

dintre ideile neeuclidiene. Pornind de la acest raţionament (apoi în baza dialogurilor *Cratylos* şi *Republica* ale lui Platon), Vittorio Hosle, el însuşi elevul lui Imre Toth, a susţinut probabilitatea faptului că în Academia lui Platon s-a descoperit axioma metamatematică conform căreia cu instrumentele matematicii nici geometria euclidiană nu poate fi demonstrată, şi nici cea neeuclidiană nu poate fi contestată.

Aceasta este şi tema antologiei de eseuri apărute în limba maghiară cu titlul *Isten es geometria {Dumnezeu şi geometria).* Este un volum reprezentativ, care tratează temele de bază ale autorului: prezenţa noţiunilor de libertate umană şi absolut în raport cu problema iraţionalităţii şi a geometriei neeuclidiene. Caracteristic abordării sale este faptul că analizează

problemele sistematice ale filozofiei în legătură cu studiile de caz din istoria matematicii.

In abordarea lui Imre Toth, ştiinţa este o parte a istoriei libertăţii umane. La acest nivel se tratează dilemele vieţii si , > > ale mortii. Din acest izvor beau cei căzuţi, cei prigoniţi fără de vină, Oamenii Adevărati veniti fără a fi chemaţi si asteptaţi în apărarea victimelor prejudecăţilor. Eroii istoriei ştiinţei, în opinia lui Imre Toth, sunt marii matematicieni şi visătorii ştiinţelor exacte: Felix Hausdorf, Georg Cantor, Henri Poincare, misteriosul Bourbaki si ceilalţi. Ei sunt fraţii de suflet ai lui Estienne de la Boetie, Andreas Osiander, ai lui tanti Lukăcs şi ai medicului cu grad de căpitan Lakatos, care, cu vorba şi fapta, se împotrivesc sclaviei, acuzaţiei de omor ritual, camerelor de tortură şi persecuţiilor rasiale. Ei sunt adevăraţii

păstrători ai moştenirii Vechiului Testament, apărătorii văduvelor, orfanilor şi străinilor.

Lucru caracteristic si în abordarea unei alte zone tematice >

de care s-a ocupat în mai multe rânduri Imre Toth începând cu anii ’60: problematica paradoxelor eleate[1], în varianta radicală a lui Zenon, aşa-numitul „Ahile“[108] [109]. Acel celebru paradox pune în discuţie condiţiile teoretice ale mişcării şi ale schimbării. Potrivit lui Imre Toth, paradoxurile lui Zenon, la fel ca geometria neeuclidiană, demonstrează că doar fundamentul *(subiectum-|AIhypokeimenon-υX)* matematicii, adică libertatea spiritului uman, poate decide asupra limitei infinitului, asupra existenţei sau non-existenţei infinitului efectiv.

 Imre Toth a demonstrat şi faptul că Platon, în dialogul *Parmenide,* în confruntarea (cursa) dintre cel bătrân şi cel tânăr, oferă o variantă extrem de rafinată a lui „Ahile“[110]. în continuare el a susţinut probabilitatea ca Platon să fi fost acea persoană excepţională din istoria matematicii antice care a acceptat existenţa infinitului efectiv.

Profitând de libertatea datorată marginalizării sale,

---

[108]1. Elea oraş din sudul Italiei, care în secolele VI-V î.Hr. a dat numele şcolii filozofice a lui Melissos, Parmenide şi Zenon. De la ei provine doctrina existenţei stabilităţii absolute în contradicţie cu doctrina lui Heraclit conform căreia numai fenomenele care se află în permanentă schimbare sunt reale.

[109] Argumentul *Abile şi broasca ţestoasă* (n.tr.).

[110]*bernekprâbdja {încercarea omenească),* în 1976 [în această antologie eseul lui Toth poartă titlul *A Szenthdromszog negativ teologiăja {Teologia negativă a Sfântului triunghi)* — n.tr.]. în 1995 a apărut la Bucureşti în limba română într-o variantă prescurtată [vezi *Palimpsest,* Editura Humanitas, 1995 n.tr.]. Manuscrisul integral a apărut pentru prima dată în limba italiană: *No! Liberia e veritâ, creazione e negazione. Palinsesto di parole e immagini raccolto e ordinate da Imre Toth,* Rusconi, Milano, 1998. în franceză a apărut în 2000 într-o ediţie publicată de Presses Universitaires de France. Traducerea în limba maghiară a apărut în ediţia îngrijită de Editura Typotex.

Imre Toth a aprofundat matematica în timp ce studia aceste probleme filozofice. în 1967 a reuşit să trimită în Germania Federală lucrarea sa despre descoperirea fragmentelor neeuclidiene. Manuscrisul reuşeşte să treacă de cenzura poştei române şi este publicat imediat în Berlinul Occidental de celebra editură Gruyter cu titlul *Das Parallelenproblem im Corpus Aristotelicum.* Doi ani mai târziu, în 1969, cu ajutorul unui prieten, Odon Pollăk, ajunge în Germania Federală unde, după ocuparea unor locuri de muncă temporare în Bochum şi Frankfurt, este numit şef de catedră la Institutul de Filozofia Ştiinţei al Universităţii din Regensburg. în plus, predă ca profesor invitat la Institute for Advanced Studies din Princeton şi la Ecole Normale Superieure din Paris. Predă la Regensburg până în 1991, iar apoi trăieşte la Paris ca profesor emerit, muncind însă fără întrerupere. Cărţile îi apar una după alta, printre ele interpretările la dialogurile lui Platon *Parmenide* şi *Menon,* precum şi ediţia în două volume, revăzută, a studiului său despre Aristotel.

în ultimii ani i-a apărut de asemenea şi strălucita lucrare începută în urmă cu douăzeci şi cinci de ani şi continuată de atunci fără oprire, cu subtitlul *Palimpsest.* Este un colaj

de texte, realizat prin urmare cu foarfecă şi clei. Materia primă a fost aluviunea scrisă a istoriei ideilor, al cărei creator este însuşi spiritul acestei lumi. Ca un redactor al Vechiului Testament, Imre Toth alege şi aşază fragmentele, nu intervine în text decât din când în când: adaugă sau scoate câte o literă, câte un cuvânt. Cu acest decupaj, el oferă o interpretare proprie celor 2 500 de ani de scrieri

europene; îi dă numele de „palimpsest", pentru că din adâncul fiecărui fragment se iveşte un text coerent în care Spiritul, dezbătând cu sine însuşi, caută calea şi sensul propriei evoluţii. Tema acestui decupaj al textului este de fapt *parousia,* apariţia şi travaliul Spiritului Absolut. Exemplul său este geometria neeuclidiană, în istoria căreia se poate urmări autonomia spiritului uman, puterea creatoare a libertăţii. De ce tocmai caracterul euclidian sau neeuclidian al geometriei plane reprezintă pentru Aristotel sentimentul de frumuseţe generat de adevăr, demnitatea deciziei morale libere raportate la bine şi la rău? Care este miza teoretică fundamentală aflată la baza unei întrebări tehnice cum e cea despre suma unghiurilor unui triunghi? încă din Evul Mediu, teologia filozofică se luptă, de fapt, cu aceste probleme. De pildă: stă oare în puterea lui Dumnezeu ca o *corrupta* să se transforme

din nou într-o fecioară neprihănită? La fel, stă oare în puterea Lui, dacă doreşte, să facă trecutul neîntâmplat? Ar putea să decidă Atotputernicul, dacă ar dori, ca suma unghiurilor unui triunghi să fie mai mică de 180 de grade? Şi aici, în substrat, se află puterea creatoare a negaţiei. în întrebarea dacă segmentul iraţional trebuie să aibă sau nu lungime; dacă se pot construi, la o dreaptă dată, printr-un punct care-i este exterior, un număr infinit de paralele aflate în acelaşi plan; dacă există numere negative, sau imaginare; dacă cel Mai Rapid îl poate ajunge din urmă pe cel Mai Lent: în toate aceste întrebări subiectivitatea umană, libertatea spiritului sunt cele care constituie elementul decisiv. în esenţă trebuie, de fapt, să ascultăm această

întrebare tulburătoare: va exista oare vreun om care să îndrăznească să spună nu, care să se opună urii, provocării, iresponsabilităţii naturale?

Imre Toth este cititorul şi editorul, viziunea lui este cea care dă unitate fragmentelor, decupajelor, mistificărilor, el este *anagnostes* lectorul editurilor antice, sclavul-cititor care descoperă adevărul în adâncul textelor. Suntem martorii unui fel de reverie nocturnă în care Cratylos şi Simone Weil, Tristan Tzara şi sovieticul Aleksandrov, Paul Valery şi Platon, Pierre Bayle şi Maurice Maeterlinck, Nicolas Bourbaki şi Gottfried Wilhelm Leibniz, Hegel şi Marx, Charles Lutwidge Dodgson şi Lewis Carroll, Harlequin şi Leporello vorbesc unii cu ceilalţi dincolo de hotarele spaţiului şi ale timpului. Indicele de nume nu cuprinde autorii, ci subiecţii care vorbesc despre o realitate ideală, personajele: Doctor Faustus şi nu Marlowe, Sganarelle şi nu Moliere, Regele Ubu, nu Alfred Jarry. Cuvânt după cuvânt, joc de cuvinte după joc de cuvinte, citat după citat, fragment după fragment. Serios joc este acesta în care libertatea şi bogăţia spiritului uman vorbesc prin glasul eroilor, sfinţilor, provo-

catorilor şi colaboratorilor. Prin intermediul lor, Spiritul Lumii este în acord cu el însusi.

5

Din câte ştiu eu, acest monolog cosmic ca expresie artistică este o creaţie originală. Nici un alt autor nu a scris încă în felul acesta, cu foarfecă. Textul este comentat de colajele de imagini ale lui Imre Toth. Textul şi materialul iconografic se reflectă unul în celălalt.

Definitoriu pentru colajele de imagini este că nici ele nu se manifestă în spaţiul euclidian, adică nu oferă nici reprezentarea în perspectivă a existenţei factuale, nici ilustrarea tezelor de istorie a stiintei. Atât imaginea, cât şi textul se manifestă în mijlocul aceluiaşi înfricoşător univers în care spiritul uman umilit şi care se umileşte el însuşi râvneşte după mesagerii spiritului absolut. Ei, creatorii din nimic ai unei noi lumi, care fac din nou şi din nou să se nască infinitul *aici unde se află sfârşitul,* care spunând *nu* ţin piept celor care calcă demnitatea umană în picioare.

Imre Toth nu era doar maghiar, român şi german, ci era si evreu. Aceasta este una dintre cheile vieţii sale. La asta se > > referă şi eseul *A fi evreu după Auschwitz,* publicat în 2001 (apărut iniţial în limba franceză cu titlul *Etre Juif—apres l'Holocaustd),* scris în 1998 cu ocazia Conferinţei despre Şoah organizată la Napoli de Institutul Italian de Studii Filozofice. Cu toate acestea, în bibliografia completă a autorului apărută în iunie 1998 lucrarea nu era menţionată nici măcar în lista titlurilor în curs de apariţie. Şi totuşi această dare de seamă a fost rodul unor ani lungi de lucru. în opera lui Imre Toth evreitatea este firul care leagă individualul de general, experienţele sale personale de pregătirea sa filozofică. Dar acest eseu este prima scriere din cele peste şaizeci de lucrări ale sale care pune problema evreităţii. Imre Toth caută aici răspunsul la întrebarea ce înseamnă pentru el, după Auschwitz,

_____POSTFAŢĂ_____

cuvântul evreu. Acum acest gen literar are în Ungaria mulţi poate prea mulţi practicanţi. înainte de 1948 numeroase rapoarte subiective s-au născut din peniţele scriitorilor evrei supravieţuitori ai deportării, ai persecuţiilor, apoi

volume de documente, studii şi lucrări de istorie, dar din punctul de vedere evreiesc. în 1948, Istvân Bibo a rupt tăcerea încremenită. în excepţionala lui cercetare asociază tonul subiectiv cu abordarea sociologică ştiinţifică. Acest ton a fost sugrumat atunci de politica populară de împăciuire forţată dictată de Moscova. în spatele tăcerii se ascundeau suferinţe care puteau fi doar bănuite. Firul abandonat a putut fi reluat de Gyorgy Szăraz abia în 1975, după apariţia cărţii Măriei Ember *Hajtukanyar*[111]*.* Şi el a încercat să reamintească oamenilor care au fost faptele şi consecinţele social-politice ale persecutării uitate a evreilor. Partidul a înăbuşit atunci pentru următorii zece ani dezbaterea publică a suferinţelor evreilor. Şi la sfârşitul anului 1985 în zorii epocii Gorbaciov Partidul era încă cu ochii în patru: după o lună de distribuire limitată, volumul de eseuri cu titlul *Zsidokerdes Keletes Kozep-Europdban*[112]*,* publicat de Facultatea de Stiinte Politice si Drept a Universităţii de Stiinte Eotvos Lorând (ELTE) şi care oferea o cercetare amănunţită şi cuprinzătoare a acestei teme, a fost interzis. în anii ’90 a explodat numărul scrierilor cu subiect evreiesc. Abordarea întârziată a fost pe deplin compensată în ultimii zece ani atât în domeniul ştiinţelor sociale, cât si în domeniul scrierilor memorialistice.*"* Dar în Ungaria nici această recupe-

rare nu a avut în esenţă ecou decât printre cei „afectaţi". Nici opera lui Imre Kertesz nu se afla cu adevărat în zona vizibilă a

[111] *Curbă în ac de păr* (n.tr.).

[112] *Problema evreiască în Europa Centrală şi de Est* (n.tr.).

" Acest volum a apărut în limba maghiară în 2004, se referă, aşadar, la cei zece ani anteriori (n.tr.).

literaturii maghiare până la primirea Premiului Nobel. Până atunci, ceea ce avea Kertesz de spus, cu câteva excepţii memorabile, a fost mai degrabă interesant pentru partea străină a „republique des lettres".

Din punctul de vedere al abordării şi al tonului, eseul lui Imre Toth este novator. Amintirile personale şi reflecţiile teoretice se completează reciproc. Tonul său este caracterizat de o implicare intensă, guvernată şi disciplinată de imperativul „a înţelege totul". Nu judecă, nu trage la răspundere, ci caută sensul. Dar tocmai această interogare raţională este deosebit de pasionată. Imre Toth se raportează la tradiţia europeană ca la propria sa moştenire inalienabilă, inclusiv la comorile pătate de sânge, ca de pildă *basso ostinato* strident de fals al vocilor antisemite. Antisemitismul ca notă fundamentală disonantă este în aceeaşi măsură o particularitate a tradiţiei vest-europene, la fel ca principiile demnităţii umane, ale libertăţii de conştiinţă sau ale drepturilor sociale. Şi nu este dispus să se despartă de această moştenire nici măcar când este pătată de sânge. Acesta este adevărul: în moştenirea noastră inalienabilă rămân deopotrivă *Tristan, Călătorie la capătul nopţii, Fiinţă şi timp* şi *Doliu,* independent de ce au spus, făcut, lăsat să se petreacă la vremea lor Wagner, Celine, Heidegger sau Lászlo Nemeth. Aşa-numita „problemă evreiască" este cu siguranţă o problemă europeană, moştenirea fiecăruia dintre noi, cei care trăim în tradiţia spirituală a Europei Occidentale.

De aceea pentru Imre Toth întrebarea cum a fost *posibilă* persecutarea evreilor este greşită. întrebarea îndreptăţită este: de ce a fost *necesară?.* în cei două mii de ani de istorie europeană evreii au reprezentat principiul

universalităţii,
 mai presus de particularităţi, sisteme, confesiuni, regi, părţi beligerante, imperii. Au jucat rolul de mediatori din punct de vedere cultural şi economic. Au supravieţuit tocmai datorită acestui rol caracteristic, nu datorită religiei. Câteva dintre ideile centrale ale tradiţiei europene sunt în acord cu datinile evreieşti: sacralitatea vieţii, unitatea umanităţii ca

pandant al credinţei într-un singur Dumnezeu, justiţia socială, ziua de odihnă săptămânală pentru toată lumea. Apoi, emanciparea şi integrarea evreilor din ultimele două sute de ani au făcut posibil ca matematica şi ştiinţele naturii, filozofia şi ştiinţele sociale, artele, viaţa economică, presa să joace un rol indubitabil important în toate domeniile modernizării. Asimilarea nu a fost întâmplătoare, căci diaspora era o stare proprie a evreilor în care conştiinţa identităţii se împleteşte cu cea a alterităţii. Naziştii şi-au purtat victoriosul război împotriva evreilor europeni convinşi că, odată cu evreimea, tradiţiile fundamentale ale Europei, continuitatea istoriei europene vor fi zdrobite. Una dintre temele discutate în cercurile evreieşti spune că Holocaustul este preţul asimilării europene. Acesta este într-adevăr un preţ de neplătit. Dar este oare vorba despre noţiuni comparabile? Părinţii săi, rudele sale, prietenii săi au plătit acest preţ, dar pentru Imre Toth diaspora şi asimilarea nu reprezintă fundături ale istoriei, ci, în pofida tuturor lucrurilor, sunt elemente constitutive necesare ale istoriei europene.

în mijlocul persecuţiilor, societatea, în marea ei majoritate, a tăcut. în general obişnuieşte să tacă. Cinste şi

recunoştinţă acelei minorităţi care s-a opus; celor cincizeci şi nouă de scriitori, artişti şi oameni de ştiinţă, de pildă, care pe 5 mai 1938 au protestat public în presă împotriva primei legi antisemite. Şi celor care, mai târziu, au salvat vieţile semenilor punându-şi propria viaţă în pericol. Majoritatea,

fireşte, se dă la fund de obicei. în ochii iui Imre Toth nu există responsabilitate colectivă, dar există iresponsabilitate colectivă. Indiferenţa colectivă este o lege a naturii general valabilă. Lumea merge mai departe, dar diaspora evreiască a Europei a dispărut pe vecie.

Şi totuşi, totuşi, tăcerea complice este ruptă de câte un cuvânt discret şi onest: „agenţii secreţi“ ai Spiritului Lumii vestesc prin intermediul lui indestructibila demnitate umană, libertatea spiritului.

Câteva cuvinte despre un alt text pe care îl împărtăşeşte acest volum şi care are la bază un interviu de circa douăsprezece ore în total, un material realizat între anii 1987 şi 2000. Dacă ne referim la caracterul discuţiei, interviul detaliază parcursul vieţii sale. Tema sa coincide în mare cu cele amintite în studiul de mai sus: ce a a însemnat a fi evreu în viata lui Imre Toth? în discuţia purtată, Imre Toth explică rolul decisiv al tatălui său sătmărean în formarea conştiinţei sale, în acelaşi timp împotrivirea şi respingerea din tinereţe a credinţei liberale, trecând prin fazele de convingere comunistă până în momentul în care, bărbat de cincizeci de ani, se declară din convingere, pentru prima dată, evreu. Această mărturie nu are o încărcătură intenţionat religioasă sau de

cult, ci răspunde mai degrabă unei vieţi eliberate de constrângeri din perspectiva celor cincizeci de ani de viaţă. în amintirile lui Imre Toth se oglindeşte istoria unui secol, mediul minoritar maghiaro-româno-evreiesc, un întreg şir de mentalităţi umane opuse. Băiatul născut la Satu Mare este martorul vieţii oraşului maghiar aflat iniţial sub guvernare românească, apoi al celor patru ani de după reanexare: tânărul comunist este condamnat pe rând de tribunalul român

şi de cel maghiar, ajunge muncitor într-o fabrică din Budapesta, este închis într-un detaşament disciplinar al unui lagăr de muncă din provincie şi, în final, deţinut al închisorii militare din Cluj.

Fiecare viaţă este alcătuită din astfel de întâmplări la auzul cărora ce născuţi după două-trei generaţii se îngrozesc. Viaţa lui Imre Toth este cu prisosinţă una dintre acestea. Aş da câteva exemple.

Imre Toth îşi reaminteşte cum trupele speciale ale jandarmeriei din Satu Mare au ocupat după anexare o clădire a bisericii catolice, unde în (fosta?) capelă probabil cu ştiinţa episcopiei îi torturau în timpul săptămânii pe deţinuţii politici, printre care şi Imre Toth; în zilele de duminică însă se ţinea aici sfânta liturghie, în acorduri de armoniu. Exact aşa cum muzica bisericească se strecura în sala alăturată, la deţinuţii aflaţi sub pază, tot astfel se auzeau din stradă ţipetele lor. La asta se referă amintirea lui Imre Toth despre localnicele care au îndrăznit să protesteze împotriva torturilor. O altă amintire evocă omenia medicului căpitan Lakatos, care, atunci când

asistenta îi spune că în urma accidentului suferit au adus deţinutul la Rontgen cu patru zile întârziere pentru că era evreu, amendează revoltat îndrăzneala asistentei şi îi interzice să mai lucreze pe secţie, spunând: jurământul depus de medic nu este diferit de la un bolnav la altul.

Despre perioada de după război aflăm că cetăţenii români ai Bucureştiului au trăit ca pe o ocupaţie străină prezenţa surprinzător de numeroasă a vorbitorilor de limbă maghiară din aparatul de partid şi din apărare. Maghiarii şi evreii minoritari din România au jucat în cadrul partidului şi Securităţii un rol asemănător membrilor de partid evrei din Ungaria. Ceea ce este de înţeles, căci pentru spiritele

progresiste maghiare şi evreieşti singura alternativă atât la naţionalismul, cât si la antisemitismul românesc dintre cele două războaie mondiale a fost promisiunea internaţionalismului socialist. Mai târziu, în urma valului de epurări de după 1956, cadrele maghiare şi evreieşti au fost excluse din partid. în fişa de membru de partid a lui Imre Toth se menţionează descendenţa evreiască a acestuia. Cu timpul răsare şi cuiul supărător al antisemitismului din sacul frăţiei socialiste, atât dinspre tovarăşii maghiari, cât şi dinspre cei români. Din cuvintele memoriilor sale se ridică monumente funerare: în amintirea surorii sale Manei, printre mulţi alţii; lui Moise Klein, băieţelul desculţ care căra cărămizi, cu care citea Nietzsche seară de seară pe podeaua bătătorită a pivniţei, la lumina lămpii de petrol; sufletistei tanti Lukăcs; neînfricatului Bela Jozsa; doctorului căpitan Lakatos, profund devotat jurământului depus; lui Samu Borbely,

unitarian, cel care, în 1946, în ziua comemorării deportărilor, a fost singurul dintre toţi dascălii universităţii care şi-a suspendat ostentativ cursurile. Memorabile figuri. O perioadă uitată care în convorbirile lui Imre Toth îşi recapătă vitalitatea zilelor trăite. învăţăm din ele despre Imre Toth, cel necunoscut, despre trecutul nostru apropiat comun şi despre noi înşine.

III. Evreii din Satu Mare

Antecedente

Istoria evreilor din Satu Mare începe de fapt la mijlocul secolului al XIX-lea. Probabil că au trăit şi mai devreme » evrei în oraş, dar datele individuale sunt sporadice. Principii ardeleni îi favorizează pe evrei. Găbor Bethlen strămută evrei sefarzi în Ardeal şi le dă documente de proprietate. Ca urmare

_____POSTFAŢĂ_____ a cuceririlor otomane însă, puterea politică a Habsburgilor este limitată. în 1715, Carol III conferă oraşului Satu Mare statutul de oraş liber regal şi îi acordă dreptul de expulzare a evreilor, armenilor şi sârbilor. Evreii veniri în perioada lui Găbor Bethlen se retrag în sate. losif II ar fi vrut, ca domnitor al Luminilor, să ridice interzicerea stabilirii lor în oraşe, dar în Satu Mare, până la mijlocul secolului al XIX-lea, este împiedicată stabilirea evreilor în oraş. La începutul secolului nu există încă date despre prezenţa lor în oraş, însă spre anii ’50 numărul lor poate fi aproximat deja la mai multe sute de suflete. Promisiunile lui Găbor Bethlen, ale Epocii Luminilor şi ale lui losif II au fost în cele din urmă realizate de liberalismul maghiar, dar şi atunci pentru scurt timp.

Perioada emancipării

în 1840 ia naştere comunitatea religioasă evreiască din Satu Mare, care în 1858 îşi construieşte prima sinagogă. Este congregaţia comunităţii religioase a evreilor aşkenazi, fidelă tradiţiei, ale cărei reguli de bază au fost înregistrate în 1887 drept Congregaţia Autonomă Ortodoxă. La început era o societate omogenă de limbă germană şi idiş, care în decurs de o generaţie se împarte în două, cuvioşii hasidici absorbiţi de ortodoxie, pe de o parte, şi evreimea asimilată de limbă maghiară, pe de altă parte. Prin 1892 este construită marea sinagogă ortodoxă din strada Vărdomb, în care încăpeau 850 de persoane. în 1898 se desprind din congregaţie 120 de membri ortodocşi aflaţi aproape de facţiunea mai asimilată şi pun bazele comunităţii religioase *stătu quo ante,* care în 1905 îşi ridică de asemenea propria mare sinagogă. *Avântul şi asimilarea*

E interesant să urmărim câteva date demografice. Csaba Csirăk apreciază că în anii ’50 ai secolului al XIX-lea comunitatea evreiască din Satu Mare avea câteva sute de membri; în 1890 ajunge la 3 500, iar în 1910 se dublează, înregistrându-se 7 200 de membri. Proporţia lor depăşeşte 14% în 1880 si 20% în 1910. Ţinând cont de datele de stare

> > civilă, Csaba Csirăk arată că în a doua parte a secolului 75% din căsătoriile evreilor sătmăreni sunt între persoane care au imigrat din satele şi judeţele limitrofe. în prima jumătate a secolului evreii emigranţi din Galiţia se stabilesc în primul rând în sate, apoi migrează de acolo în oraşe, ajungând astfel şi în Satu Mare. Aceasta corespunde migraţiei în două etape a evreilor maghiari din secolul al XIX-lea.

(Aşa a devenit după cum spunea primarul Vienei, Karl

Lueger, celebru pentru antisemitismul lui şi capitala maghiară, în 1910, „Judapest“, cu o proporţie de 25% evrei. Dar sigur că nu a devenit doar oraşul evreilor, ci şi al maghiarilor. Căci în anii 1860 străzile Pestei şi Budei aveau încă denumiri germane, şi limba vorbită era tot germana. Kosztolány amintea despre asta, dar el nu putea şti decât din auzite că pe vremea aceea administratorul unei clădiri era cunoscut drept *Hausmeister,* iar canalizarea drept *Wasserleitung.* După cum spunea Lászlo Nemeth: satul cucereşte oraşul, care prin locurile astea este de origine străină. Nu doar capitala maghiară era germană, ci şi oraşele săseşti din Ardeal, precum şi Praga. După câteva zeci de ani, însă, Budapesta devine un oraş de limbă maghiară, iar Praga-oraş ceh. Minoritatea germană, slovacă, evreiască este asimilată, aceasta este evoluţia firească. Excepţia de la regulă este rezistenţa încăpăţânată de odinioară a minorităţii evreieşti, având _POSTFAŢĂ
acum o dublă identitate: a rezistat ca diaspora rătăcitoare până când a fost aproape nimicită de genocidul din perioada 1941-1945.)

în anii 1880 împărţirea profesională este reflectată de datele din certificatele de naştere. între 1881 şi 1885, dintre taţii celor 471 de nou-născuţi înregistraţi, 160 lucrau în sfera comercială; 64 erau zilieri; 50 erau meşteri, respectiv 50 proprietari de restaurante şi producători de

palincă şi în total câte un avocat, doctor, respectiv inginer. Conform datelor cu mult mai sigure ale recensământului din 1910, 40% dintre avocaţi, 50% dintre medici şi 20% dintre proprietarii de întreprinderi meşteşugăreşti din Satu Mare erau evrei. (Cea din urmă cifră coincide, de altfel, cu procentul de locuitori evrei din Satu Mare.) Era însă caracteristică prezenţa unui procent mare de evrei în comerţ, iar la cumpăna dintre cele două secole si în rândul intelectualităţii. Conform unor date din preajma anului 1930, fabricile erau atunci în proporţie de 57% în proprietate evreiască (ceea ce este cu adevărat surprinzător, dacă facem o comparaţie cu datele înregistrate cu aproximativ douăzeci de ani înainte). Printre proprietarii evrei de întreprinderi, Csaba Csirăk îi aminteşte pe Chaimon Freund şi fiii (industria textilă), Jeno Szabo şi Mort Reiter (fabricile de vagoane Unio şi Casa Noastră), fraţii Princz (fabrică de maşini şi turnătorie de fier), fraţii Markovits (fabrică de alcool şi băuturi spirtoase), fraţii Guth (fabrică de dopuri de plută), Efraimon Willinger (fabrică de ţigle şi cărămizi), Dăvid Grosz (fabrică de pălării de paie), Jeno Reiter şi Jeno Frenkel (fabrici de ciocolată şi bomboane).

Conform datelor, până la sfârşitul secolului al XIX-lea 85-95% dintre evreii sătmăreni vorbeau limba maghiară. Minoritatea evreiască din Satu Mare urma tendinţa generală. Măsura asimilării nu face aici diferenţă între evreii ortodocşi

şi tendinţa evreilor neologi, altminteri dominanţi ca procent. Se abate de la acest mers al lucrurilor numai comunitatea hasidică

sătmăreană. Ortodoxia comunităţii ortodoxe

> era deja din 1934 de coloratură hasidică. Atunci este numit rabin-şef Joel Teitelbaum, care după cel de-al Doilea Război Mondial a devenit o personalitate marcantă printre evreii hasidici din New York si minoritatea ultraortodoxă antisio-

> nistă din Ierusalim.

Date demografice din Satu Mare după 1920

Cu cele 8 959 de suflete în 1920, în Satu Mare trăia cea de-a patra ca mărime comunitate evreiască din Ardeal după Oradea, Sighetu Marmaţiei şi Cluj. Atunci Ardealul şi Partiumul se aflau deja sub autoritate românească, iar evreii nu erau consideraţi confesiune, ci naţionalitate. Conform datelor statistice, şi populaţia de limbă maghiară era mai mică cu exact numărul acestora. Din cele 58 000 de suflete ale populaţiei sătmărene, 67% erau consideraţi maghiari, 17% români şi 15% evrei. In Ardeal, din pricina asimilării evreilor în rândul maghiarimii şi a loialităţii lor faţă de aceştia, antimaghiarismul oficial al românilor s-a îndreptat în acelaşi timp şi împotriva evreilor. Astfel, evreii din Ardeal şi din Partium au fost de două ori asupriţi, de naţionalismul si de antisemitismul românesc.

>

înaintea Primului Război Mondial, trăiau pe teritoriul regatului român 230 000 de evrei, iar la sfârşitul războiului, după anexarea teritoriilor, erau 770 000, ceea ce reprezenta 5% din totalul locuitorilor. Antisemitismul virulent românesc s-a manifestat în diferite forme până în 1942: populismul naţionalist, misticismul de sânge şi glie, şi, în formă teoretică, antimodernismul intelectualităţii. în spatele crimelor

pogromurilor a stat Garda de Fier, înfiinţată în 1927. în 1938—1939, prin intervenţia oficială a statului, 270 000 de evrei şi-au pierdut cetăţenia, apoi efectivele armatei române au săvârşit omoruri în masă. Din pricina teritoriilor încorporate la sfârşitul Primului Război Mondial, respectiv cele pierdute în 1940 în urma celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena, în România s-a creat o atmosferă însetată de sânge care în cursul anilor 1941-1942 s-a transformat în asasinate dezlănţuite, ale căror cunoscute etape au fost deportarea evreilor bucovineni în ghetouri din Transnistria şi asasinatul în masă de la Odessa.

Prigoana din România, conform estimărilor, a costat vieţile a 10 000 de ţigani şi a 280 000 de evrei. Paradoxal este însă faptul că începând din 1942 viaţa evreilor aflaţi pe teritoriul Ardealului şi al Regatului, în pofida reglementărilor discriminatorii asemănătoare celor din Ungaria, s-a dovedit a fi mai în siguranţă decât a celor intraţi sub influenţa autorităţilor maghiare în urma reanexării din 1940 a Ardealului de Nord. Cei care au reuşit să se refugieze după 19 martie 1944, adică după ocuparea Ungariei de către germani, în teritoriile aflate sub autoritate românească s-au salvat de la moarte sigură, de la deportarea la Auschwitz.

Deportarea

După reanexare, numărul evreilor din Ungaria s-a mărit cu 164 000 de persoane. Conform recensământului din ianuarie 1941, populaţia evreiască din Satu Mare crescuse la 13 000 de suflete, 25% din cei 52 000 de oameni care reprezentau întreaga populaţie a oraşului. Potrivit lui

Csaba Csirăk, aceasta s-a datorat creşterii demografice naturale, imigraţiei care se desfăşura în continuare din zonele limitrofe

şi refugiaţilor de război din Galiţia, Moldova şi Uniunea Sovietică.

Evreii maghiari au primit cu bucurie decizia celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena de reanexare a Ardealului de Nord: judeţele Maramureş, Satu Mare şi Ugocea. S-au bucurat cu toate că în Ungaria cele două legi din 1938 şi 1939 limitau deja drepturile evreilor, mai devreme deci decât legile introduse în România începând cu 1940. După reanexare, s-a adăugat la legea antievreiască legea XV din 1941, care, în spiritul reglementărilor legii de la Niirnberg de protejare a rasei, considera faptă penală căsătoria mixtă, respectiv legătura sexuală a bărbatului evreu cu „cinstita femeie non-evreică“; au urmat legile din anul 1942 referitoare la munca forţată şi confiscarea bunurilor proprietarilor evrei de pământ. Din vara lui 1941 deja, în jur de 18 000 de aşa-numiţi evrei „de cetăţenie incertă“ sunt deportaţi de oficialităţi, printre altele din nord-estul Ungariei în Ucraina, unde majoritatea sunt împuţeaţi şi aruncaţi în gropi comune la Cameniţa (Kameneţ-Podolski). In ianuarie 1942, formaţiuni maghiare din Novi Sad omoară în trei masacre 3 300 de oameni în total, printre care 700 de evrei. Evreii s-au bucurat de o anumită protecţie sub autoritatea maghiară doar din luna februarie 1943, după schimbarea situaţiei de pe frontul de luptă, după străpungerea frontului Ia Voronej şi bătălia de la Stalingrad. Această protecţie însă se transformă în tragedie în martie 1944.

Pe 5 aprilie 1944 evreii sunt obligaţi să îşi coasă steaua galbenă pe haine, să îşi predea bijuteriile, bicicletele şi aparatele de radio, nu mai au voie să intre în parcuri, teatre etc. Ţara este împărţită în şase zone respectiv teritorii controlate de jandarmerie -, este dusă la bun sfârşit internarea în ghetouri şi deportarea evreilor din provincie la Auschwitz. Nordul Ardealului este zona a Π-a. In judeţul Satu Mare, oraşele Baia Mare şi Satu Mare sunt numite ghetouri centrale, unde sunt târâti evreii din comunităţile limitrofe. La Satu Mare, internarea în ghetouri s-a desfăşurat pe 3 mai. în zona strâmtă delimitată de câteva străzi, sunt înghesuiţi circa 19 000 de oameni. Jefuirea lucrurilor de preţ se petrece ca şi în alte părţi: femeilor de peste 14 ani li se face examen vaginal, bărbaţii şi femeile consideraţi mai înstăriţi sunt bătuţi până la sânge. Internarea în ghetou se sfârşeşte cu douăzeci şi patru de sinucideri. Casele părăsite sunt sparte şi jefuite. Se cunosc însă cazuri în care prieteni şi cunoştinţe încearcă să ascundă persoane, obiecte de preţ. Conform declaraţiilor jandarmului locotenent Ferenczy, el a reuşit să deporteze şi cele trei familii protejate de primarul oraşului, respectiv câţiva evrei care se ascunseseră, printre ei Andrăs Wohl, student, care primise adăpost la seminarul catolic. Mai multi evrei ascunsi au fost reţinuţi în urma denunţurilor

> 3 3 3 3

vecinilor.

Până la urmă, din ghetoul din Satu Mare în perioada 19 mai—1 iunie, cu şase transporturi, 18 863 de evrei au fost deportaţi la Auschwitz. Printre ei, tatăl şi mama lui Imre Toth.

Supravieţuitori după război

Soldaţii sovietici au intrat în Satu Mare pe 25 octombrie 1944. (Aş fi zis „l-au eliberat”, dacă ar fi fost pe cine să elibereze, căci pentru evrei eliberatorii au ajuns, de regulă, prea târziu.) Supravieţuitorii veniţi înapoi din lagăre n-au mai găsit decât case răvăşite. Dar s-au format din nou comunitatea religioasă şi consiliul rabinic. Conform documentării lui Csaba Csirăk, în iunie 1946 au ţinut o slujbă de înmor_____POSTFAŢĂ mântare pe locul în care fusese ghetoul, şi în cimitirul ortodox au înmormântat un săpun RIF[1].

Până anii ’50 din evreimea din zonă s-au strâns din nou în jur de 7 500 de oameni în Satu Mare. Dar pe-atunci lumea evreiască era distrusă deja în Ardeal şi în întreaga Românie. Anii 1950, 1951, 1959 şi 1966 au adus noi şi noi naţionalizări, în care evreilor jefuiţi înainte le-au fost din nou luate casele, proprietăţile. Ceauşescu a permis plecarea în Israel a evreilor români contra unei sume de bani de persoană, în timp ce şi la graniţă erau prădaţi fiecare în parte.

Conform unui document din 1999, în Satu Mare nu mai trăiesc decât 65 de evrei. Marele exod însă a început deja cu puţin după terminarea războiului. Iniţial dispare comunitatea religioasă *stătu quo,* în 1965 este dărâmată sinagoga şi în locul ei poliţia judeţeană îşi construieşte sediul. Ultimul rabin (ortodox) din Satu Mare emigrează în 1982. Acolo unde odinioară existau trei temple principale şi 25 de case de rugăciune, au mai rămas doar pe strada

Vărdomb (acum Decebal) o sinagogă şi o casă de rugăciune, ce-i drept, minunat restaurate. De aşa-numita casă de rugăciune „nemeti“[113] [114] de odinioară nimeni nu-şi mai aduce azi aminte. Iar casa de rugăciune din strada Bem (actualmente Hăm Jozsef) este în ruină. In prezent mai funcţionează o singură comunitate religioasă comună, şi aceea fără rabin şi

fără cantor, iar în zi de sărbătoare nu se adună nici zece bărbaţi adulti.

IV. Plimbare prin actualul Satu Mare

în septembrie 2001, George Vulturescu, redactorul-şef al revistei literare româneşti *Poesis,* a ţinut o conferinţă la hotelul Dacia din Satu Mare, care se află în piaţa centrală a oraşului, Piaţa Libertăţii. (Satu Mare este fireşte unul şi aceiaşi oraş cu Szatmărnemeti de odinioară.) Piaţa centrală era pe atunci piaţa de alimente, care mai târziu a primit numele de Piaţa Deăk. Dacia[115] se numea cândva Panonia. A fost construit în preajma anului 1907; salonul de bal sub forma unei grădini de iarnă era o bijuterie Art Nouveau. Aici a avut loc conferinţa la care au fost de faţă reprezentanţii poeziei româneşti din Regat, Ardeal, Dobrogea, Moldova, Bacica[116] şi trei poeţi din sudul Franţei. Pe mine m-au luat cu ei Geza şi Ilona Szăvai, care,

---

[113]1. Conform unei note din 1946 a Ministerului de Interne, interpretarea prescurtării RIF era: *Rein Israelitisches Fett.* Organizaţiile evreieşti şi ale foştilor deportaţi au iniţiat interzicerea comercializării săpunului, respectiv înmormântarea acestuia cu pietate. Nu a fost însă dovedit niciodată că într-adevăr s-a făcut sau s-a încercat să se facă săpun din grăsime umană.

[114] Prescurtare de la numele maghiar al oraşului Satu Mare, „Szatmărnemeti“ (n.tr.).

[115] Hotelul Dacia (n.tr.).

[116] Regiune situată în Câmpia Panoniei, delimitată de Tisa la nord şi de Dunăre la sud (n.tr.).

în calitate de scriitori şi editori şi cunoscători ai limbii române -, reprezentau Ungaria. Dar, aşa cum s-a dovedit curând, fără ca eu să fi ştiut, şi eu tot reprezentant eram socotit. Din păcate, neştiind limba română, eram atent doar la prozodie sau mă uitam prin texte. Se afla acolo si distinsa si fascinanta Ana Blandiana, neînduplecatul duşman al lui Ceauşescu. Tocmai în textele ei mă pierdusem când Geza îmi atrage atenţia, şoptindu-mi la ureche: „Acum e rândul tău!“ Apoi îmi şi traduce prezentarea făcută de profesorul care prezida întâlnirea cum că „filozoful olandez va susţine o disertaţie despre şansele

poeziei în secolul XXI“. M-am ridicat, ce altceva aş fi putut să fac, şi am început să însăilez în franceză ceva despre însemnătatea momentului 11 septembrie şi despre acele întrebări la care nu există răspuns, cele referitoare la misterele naşterii şi mortii, ai căror veşnici depozitari sunt poezia şi religia. Ascultam ruşinat cum, frază cu frază, improvizaţia mea incompetentă era tradusă în româneşte. In stânga mea Geza, un pasionat maliţios, zâmbeşte pe sub mustaţă. Spre consolarea mea însă, din dreapta, delegaţia franceză dă aprobator din cap. în sala C. este personajul care iese în evidenţă. Postură de regină, ochii săi vigilenţi observă totul, dă ordine, rezumă, prezintă. Mi se spune că a fost omul Securităţii, poate că încă mai este, dar acest lucru, după cum văd, nu i se ia în nume de rău. Este oare posibil ca arătatul acuzator cu degetul şi spălarea pilatiană a mâinilor să nu fie chiar un joc de societate în Ardeal?

Satu Mare este un oraş românesc cu pretenţii, dar păstrează amprenta de neconfundat a Ungariei din

perioada imperială. Noi sunt blocurile de la periferia oraşului şi cartierul din beton de pe malul Mureşului, vilele, palatul administrativ şi centrul de conferinţe. Şi una dintre marile biserici ortodoxe. Astăzi, ambele sunt ale celor care se declară de rit ortodox pravoslav. în prezent, din cele 132 000 de suflete din Satu Mare, 55% sunt români. Celor 41% maghiari le-au rămas biserica reformată „cu lanţuri[1]' din perioada barocă şi catedrala catolică din perioada clasicismului. Sigur, şi sediul episcopiei, seminarul teologic, o serie de mănăstiri de măicuţe, parohia şi capela. (Numai greco-catolicilor nu li s-au mai dat înapoi bisericile confiscate în perioada socialistă din România. în 2002, totuşi, şi lor le-a fost ridicată o biserică nouă pe malul Someşului.) Cei patruzeci de ani de economie tâlhărească se văd pe zidăria crăpată a

caselor dărăpănate, dar renovarea clădirilor se face pe zi ce trece. Culorile faţadelor refăcute ar lumina imaginea oraşului, dar sunt deprimant de mulţi copii ai străzii şi câini vagabonzi.

Memorabile aceste zile sătmărene. Rolul lor a fost să străbat oraşul în lung şi în lat pe urmele lui Imre Toth. In piaţa de atunci, în aşa-numitul „corso evreiesc" sunt înşirate case de la începutul secolului cu unul, două sau trei etaje, care serveau ca locuinţe şi magazine. In spatele lor, ghetoul cu casele pe un singur nivel, astăzi cu o atmosferă de oraş-grădină, ale cărui străzi se numeau odinioară Zrinyi, Petofi, Băthory, Tompa. în luna mai a anului 1944, aici au fost înghesuiţi aproape 19 000 de

oameni, apoi târâţi la gară. Pe ei îi comemorează numele străzii „Martirilor Deportaţi". Singura dovadă a numeroaselor case de rugăciune evreieşti de odinioară este astăzi casa de rugăciune din strada Bem. în acest cartier a răsărit acum un rând de blocuri de beton, iar în spatele lor se află piaţa actuală şi talciocul.

Din piaţa centrală porneşte ceea ce a fost odată strada Kazinczy. La zece minute de aici este Szent Istvân ter (astăzi Piaţa Eroilor Revoluţiei). în colţ, o casă dărăpănată, cu un singur nivel, în stil neorenascentist, în ea o tutungerie şi un magazin mixt. în continuarea ei, la numărul 5, odinioară vasta şi populata casă Muhi, casa părintească a lui Imre. Aripa din spatele casei a fost dărâmată, terenul este sălbăticit şi plin de buruieni, în casă mai trăiesc doar două familii: de la poartă pe stânga locuieşte familia Jozsef Csetnek, pe partea dreaptă, în aripa cu etaj, familia lui Edit Lupra. Numele de fată al lui Edit Lupra: Muhi. Ambele familii mă primesc cu amabilitate: nu mă consideră un intrus. în tinereţea lui Imre, bunicii lui Edit, Sândor şi Erzsebet Muhi, erau proprietarii clădirii. Bunicul a trăit până în 1942, iar bunica până

în 1957. Amintirile păstrate de Edit despre ei adeveresc tabloul emoţionant zugrăvit de Imre. Am aflat însă că bunicul fusese iniţial preot reformat, treaba lui era să slujească religia, desigur, şi îşi câştiga existenţa ca proprietar de pământ. Fiul lor, pictorul Săndor Muhi, a ridicat mai târziu un etaj la această casă. Intr-un timp a locuit aici, şi tot aici a avut şi atelierul. A devenit apoi profesorul Şcolii de Arte de la Cluj. A murit în 2001, la 99 de ani. Edit are câteva

picturi de-ale unchiului său, mi-a şi arătat o parte din ele. Erau semnate cu numele Mohy şi Mohi. In apartamentul cu intrare dinspre curtea clădirii din partea dreaptă au locuit Abrahăm Roth şi familia sa. Din curte se intră în pivniţă, scara te duce până la uşa locuinţei. în curte mai există încă şoproanele şi toaletele de odinioară.

în 1936, familia Roth se mută într-o clădire de locuinţe cu etaj din strada Hieronymi (azi Crişan): „Aici avem deja apă curentă şi baie.“ Eu însă, din greşeală, am intrat în casa cu un singur nivel de la numărul 8, de peste drum de şcoală. Aici am avut parte de o primire mai ciudată. în casa cu grădină despre care credeam că a fost odată casa familiei Roth, trăieşte astăzi o familie de români. La rugămintea mea de a-mi îngădui să fac câteva fotografii, femeia se consultă cu unul din fii, apoi, după o scurtă ezitare, îmi dă voie. în grădină, un bătrân cu o sticlă de bere în mână gesticulează violent şi protestează cu voce tare, în timp ce soţia şi fiul său încearcă să-l potolească. Bătrânul tată uşor băut al suspicioasei familii strigă „Heil Hitler!“, ridicându-şi braţul spre cer. Bătrânul încearcă, înjurând, să alunge fantomele trecutului. Era limpede că imediat şi-a închipuit că a identificat situaţia: se întorc evreii şi îşi cer casele înapoi.

Strada Hieronymi se află în apropierea gării. Se învecinează cu minunata Grădină Romană (numită iniţial Kossuth).

_____POSTFAŢĂ_____ De aceasta se leagă bulevardul Traian (strada Attila de odinioară). Aici strălucesc două palate neorococo cu un singur nivel, proaspăt vopsite în galben şi roz. Acestea sunt aşa-

numitele case Princz. Moştenitorul producătorilor de maşini şi vase restaurase casele monument de artă cu un an înainte. Intr-adevăr, chiar şi împuţinaţi, evreii vin câteodată înapoi.

Pe strada Vărdomb (azi Decebal) se află marea sinagogă şi casa de rugăciuni restaurate de curând. Ambele sunt obiect de veneraţie religioasă, dar nu se mai strâng între zidurile lor cei zece bărbaţi evrei necesari pentru desfăşurarea slujbei, şi anume „minian“-ul[117]. în spatele sinagogii se găseşte fostul liceu al episcopiei catolice, care poartă numele lui Eminescu, şcoala lui Imre. Scoală de stat, frumos restaurată. Astăzi, statuia Sfintei Maria se află din nou acolo lângă treptele de la intrare.

în schimb, degeaba am căutat bulevardul Szatmărhegyi la marginea de sud-est a oraşului. Fostul bulevard Hegyi poartă azi numele filozofului Lucian Blaga. Iar aici se află acum un cartier de blocuri construit în perioada socialistă. Nici urmă de capela casei de cultură în care conform relatării lui Imre Toth între 1940 şi 1944 anchetatorii Secţiei Defensive smulgeau cu bătaia mărturiile de la elementele subversive bolşevice, de la bătrânii lor părinţi şi de la copiii lor. Destul de aproape, există însă o capelă dedicată Sfintei Tereza cea Mică, dar nici reverendul nu poate să mă lămurească.

La mănăstirea de măicuţe de pe strada Kazinczy am ajuns abia la asfinţit. Aceasta trebuie să fi fost, după câte bănuiesc eu, biserica ale cărei lumini orbitoare ale lumânărilor,

 fum de tămâie

[117] Cvorum de 10 bărbaţi adulţi necesari în iudaismul tradiţional pentru desfăşurarea unei slujbe religioase (n.tr.).

şi sunet de orgă, însemne ale liturghiei catolice, trezeau temeri Strămoşeşti în băieţeii evrei, de unde, la porunca părinţilor, trebuiau să treacă pe partea opusă a drumului, şi înăuntrul căreia nu aveau voie să privească. Această biserică aparţinea şcolii de maici a Congregaţiei Surorilor Vincentine. Aici mergeau la şcoală fetele protestante si evreice de familie bună. Elu Klein îsi aminteşte:

> > > „Şcoala de maici era o şcoală aleasă. Sâmbăta, fetele evreice când veneau, când nu veneau la şcoală. Erau îngăduitori cu ele. Acolo nu se punea problema cine este evreu, cine este creştin. Dimineaţa, la şcoală, când începeau cursurile, toată lumea se ridica şi spunea împreună *Tatăl nostru,* creştini şi evrei laolaltă."[118] Bunele surori tocmai închideau poarta când am ajuns acolo, dar, ascultându-mi întrebările, au deschis amabile grilajul, m-au primit înăuntru şi au aprins luminile în biserică. Am putut să fac poze cât am dorit. Eram copleşit de gentileţea lor şi, bineînţeles, de simpatia mea pentru ocrotitorul săracilor, Sfântul Vincentiu de Paul. El este autorul acelei fraze adevărate şi plină de umilinţă: *„Les pauvres, nos maîtres... des maîtres si durs“,* adică săracii sunt stăpânii noştri, dar ce duri sunt aceşti stăpâni! Emoţionat fiind, i-am povestit bunei surori temerile din copilărie ale lui Imre Toth. Şi faptul că, la un moment dat, a trăit acolo un băiat evreu despre care se spunea că atunci când a privit pierdut în biserica luminată de lumânări au sărit la el şi i-au scos ochii. La auzul poveştii, buna soră s-a întristat şi a spus numai atât: „Da, religia mozaică... «Ochi pentru ochi!»“

Iată cât de sărac poate fi câteodată şi ocrotitorul celor

[118] Csirăk, *op. cit.,* p. 382.

sărmani!

Peter Vărdy

Listă de nume

Nu am reuşit să găsesc date despre toate persoanele amintite de Imre Toth în convorbirea de faţă, pe alocuri nici despre cei mai cunoscuţi în epocă. Datele biografice ale celor care figurează în lista de nume, ţinând cont şi de tema acestei cărţi, au fost abordate din perspectiva rolului lor în viaţa publică (căci în cazul scriitorilor vă stau la dispoziţie dicţionarele de literatură). Ţinând seama de sursele în parte absente, în parte incomplete sau tratate unilateral din punct de vedere politic, mă văd obligat să-mi manifest unele reţineri şi în privinţa veridicităţii datelor. Datorez mulţumiri lui Stefano Bottoni, Săndor Toth şi Gâbor Vincze pentru ajutorul oferit în alcătuirea listei de nume, dar responsabilitatea pentru datele eventual inexacte cade în exclusivitate asupra mea. (P. V)

GHEORGHE ADORIAN (Gyorgy Adorjăn), comunist român de origine evreu maghiar din Transilvania. A luptat în Războiul Civil din Spania în Brigăzile Internaţionale. în cel de-al Doilea Război Mondial ia parte la Rezistenţa franceză. După 1945, este unul dintre secretarii PCR din Cluj. A fost ginerele cunoscutului militant comunist Hillel Kohn. La Bucureşti este şeful Direcţiei Educative din MAI cu rang de colonel Ia Securitate, iar mai târziu angajat al Institutului de Istorie a Partidului. Emigrează în anii ’70 şi se stabileşte împreună cu familia în Elveţia.

LADISLAU ADY (1911, Cluj—2000), cunoscut şi ca Vasile Mureşan, tipograf. Membru PCR din 1935, a fost arestat la 14 iulie 1946 în Bucureşti şi condamnat la 9 ani şi 6 luni în Procesul Anei Pauker de la Craiova (iunie-iulie 1946). După 23 august 1944, a avut următoarele funcţii:

secretar al PCR Oradea (până în 1947), director la Siguranţa Bucureşti (1947), consilier la Ministerul Industriei (1948— 1949), director general la „Sovromlemn" (1949-1950), activist pe

lângă CC al PMR (1950-1953). Ladislau Ady a fost implicat în ancheta lui Vasile Luca, fiind trimis în acest sens în Ungaria, cu scopul de a strânge informaţii despre Alexandru Iacob, ministru adjunct de finanţe. Istoricii Robert Leavy şi Marius Oprea consideră că, în urma implicării lui în această anchetă, a fost recompensat cu funcţia de ministru adjunct al afacerilor interne şi gradul de general maior, în 1953. In august 1955, a fost „desărcinat" din acest post şi numit director la Uniunea Centrală a Cooperativelor Meşteşugăreşti, după ce s-a aflat că a fost informator al Siguranţei. La 1 iulie 1958, a fost judecat de Tribunalul Militar al Regiunii a П-a din Bucureşti şi condamnat la 14 ani închisoare pentru „activitate intensă contra clasei muncitoare". A fost încarcerat la Râmnicu Sărat şi Gherla. în această ultimă închisoare, există informaţii că ar fi fost unul dintre cei care au aderat la cea de a doua „reeducare" a deţinuţilor politici. înainte de condamnarea sa ori de îndepărtarea din funcţia de ministru adjunct, Ladislau Ady a primit propunerea din partea autorităţilor maghiare să accepte o funcţie de conducere în Ungaria. A refuzat însă, lucru pe care avea să-l regrete după eliberarea lui din detenţie (1964). Din acest an şi până în 1989, a fost urmărit constant de Securitate.

MÂRK ANTAL (1880, Devecser-1942, Cluj), matematician, pedagog. Absolvent de matematică-fizică la Budapesta. Publică în *Kozepiskolai Matematikai Lapok'".* în timpul Republicii Sfaturilor este şeful Comisiei pentru

Educaţie. După căderea Republicii Sfaturilor, îşi pierde serviciul. Se mută la Cluj în 1920. Este matematicianul societăţii de asigurări Minerva, mai târziu director al liceului evreiesc, pe care autorităţile române îl închid împreună cu alte şcoli „iredentiste". Ulterior ţine seminarii în apartamentul său. Pregăteşte elevii şcolii închise împreună cu colegii săi profesori pentru examenul de bacalaureat ce urma să fie dat de aceştia la Budapesta. Legendarul său seminar despre Marx este frecventat de cea mai mare parte a tinerimii de stânga (Lajos Csogor, Jănos Demeter, Jancso Elemer, Jozsef Meliusz, Imre Miko, Aron Tamăsi şi alţii). Este directorul liceului evreiesc din Cluj, redeschis în 1940. Lucrarea sa principală de combinatorică: *Kapcsoldstan*[119] [120], Budapesta, 1914. ANA ASLAN (1897, Brăila—1988, Bucureşti): gerontolog. Studentă la medicină în Bucureşti între 1915 şi 1922. în perioada 1949—1958 este profesor universitar la Timişoara. Eleva şi urmaşa la Bucureşti a gerontologului deschizător de drumuri Ion Constantin Parhon. Descoperirile sale sunt: preparatul vitaminic Gerovital H3 în 1951 şi Aslavital în 1980. Printre pacienţii săi au fost, se pare, Mao Zedong, de Gaulle, Picasso, Churchill, Chaplin, Marlene Dietrich, soţii Ceauşescu, Adenauer, Onassis, John F. Kennedy şi alţii. A primit printre altele titlul de Erou al Muncii Socialiste (1971) şi Ordinul de Orange Nassau din partea reginei Olandei (1975).

PAVEL APOSTOL (1919, Arad-?, Bucureşti), filozof, autor de studii de teoria ştiinţei, de metodologie, istoria filozofiei. S-a născut Păi Erdos, într-o familie de evrei asimilaţi. Fost elev al liceului evreiesc din Timişoara. Din 1937, student al Facultăţii de Filozofie de la Cluj. în perioada 1940-1944, încarcerat într-un lagăr de muncă, în

---

[119] Revistă de matematică pentru gimnaziu (n.tr.).

[120] *Studiul legăturilor* (n.tr.).

1945 îşi schimbă numele în Pavel Apostol. Este redactor-şef la cotidianul *Tribuna Nouă* şi profesor de filozofie la Universitatea română din Cluj. în 1952 este arestat. După mulţi ani de închisoare şi eliberare, devine profesor de filozofie la Universitatea din Bucureşti.

EDGÂR BALOGH (1906, Timişoara-1996, Cluj), publicist, scriitor, profesor universitar. Tatăl său, descendent al unei familii de saşi din Ardeal, a fost ofiţer de meserie. Elev al liceului maghiar din Bratislava. Student la etnografie la Universitatea din Praga, îşi ia doctoratul în 1928. Membru al mişcării de cercetare a satelor transilvănene, socotită precursoarea sociografiei de cercetare a satelor şi care s-a dizolvat în mişcarea cehoslovacă Sarlo. Este expulzat în 1935 din Cehoslovacia. Se mută întâi la Cluj, apoi la Braşov. Lucrează la revistele *Korunk* şi *Brassoi Lapok.* în 1937 este unul dintre iniţiatorii Văsărhelyi Talălkozo[121]. învăţător din 1940, demis însă în 1941. Este LISTĂ DE NUME_____ membru al Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ). în toamna lui 1944 a jucat, împreună cu alţii, un rol important în predarea fără luptă a Clujului şi în faptul că Universitatea Franz Joseph a rămas pe loc, respingând ordinul de evacuare. Este, între 1944 şi 1948, întemeietorul şi preşedintele adjunct al Uniunii Populare Maghiare. în perioada 1944—1949 este redactorul-şef al cotidianului *Vilâgossâg,* din 1948 este profesor la Universitatea Bolyai, apoi rector. Membru al Marii Adunări Naţionale. Este arestat în 1949, şi din nou în

[121] întâlnirea de la Târgu Mureş „Tineretul maghiar din Transilvania a organizat în zilele de 2—4 octombrie 1937, la Târgu Mureş, o întâlnire în cadrul căreia în contextul intensificării din ce în ce mai evidente a activităţii dreptei în România — s-a încercat aplanarea disensiunilor de ordin conceptual dintre grupările de tineri cu concepţii diferite, cu scopul de a realiza o unitate de acţiune în vederea unificării forţelor naţionale" (sursa: http://enciclopediavirtuala.ro/articoletematice/articol.php?id=143) (n.tr.).

1952. Eliberat în 1955 şi reabilitat. Din 1959 este profesor la Universitatea Babeş-Bolyai. în perioada 1957-1971 este redactor-şef adjunct al revistei *Korunk.* A fost redactorul-şef al *Lexiconului Literaturii Maghiare din România* început în anii 1970.

LÂSZL0 BÂNYAI (Baumgarten) (1907, Baia de Criş— 1981, Bucureşti), om politic, publicist. Tatăl său provenea dintr-o familie de mineri saşi. A urmat cursuri la universităţile din Budapesta, Grenoble, Paris. A fost profesor la cel mai important liceu catolic din Sfântu Gheorghe. Comunist ilegalist. Este arestat în 1933, îşi pierde slujba, în perioada 1934-1940 este secretar general al MADOSZ. Protestează public împotriva celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena; la începutul lui 1940 se refugiază la Braşov. Este publicist după 1945 şi membru al comisiei executive a Uniunii Populare Maghiare. După 1948 este deputat în Marea Adunare Naţională, membru în Consiliul Prezidenţial al României, în calitate de consilier ministerial este responsabil cu problemele de politică a minorităţilor. între 1950 şi 1952 este secretar de stat la Ministerul învăţământului, însărcinat cu învăţământul pentru minorităţi. Din noiembrie 1956 şi până în vara lui 1958 este secretar de stat la Ministerul învăţământului, şeful Direcţiei naţionalităţi. Din 1952 este profesor la Universitatea Bolyai, apoi rector până în 1956, în perioada 1956-1958 este ministru adjunct, între 1959 şi 1966 este director adjunct al Institutului de Istorie din Bucureşti, iar din 1970 membru al Academiei, în 1971 i se conferă titlul de Erou al Muncii Socialiste.

SAMU BENKO (1928, Lorincfalva —), istoric al culturii, publicist. Urmează studiile gimnaziale la Târgu Mureş, apoi la Liceul Teologic Reformat din Cluj. Este student la

Cluj la Secţia de filozofie a Universităţii Bolyai. în perioada 1949-1952 este asistent la Catedra de

istorie a literaturii condusă de Găbor Gaâl. Este demis în 1952 în timpul epurărilor generale, dar în 1953 este angajat la Institutul de Istorie din Cluj al Academiei, ca cercetător ştiinţific. Din 1975 este cercetător principal la filiala din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România. Din 1990 este membru extern al Academiei Maghiare de Ştiinţe.

SAMU BORBELY (1907, Turda-1984, Budapesta), matematician. Elev al gimnaziului unitarian din Turda şi din Cluj, student al Şcolii Politehnice din Charlottenburg Berlin, apoi asistent universitar la catedra Hamei'·. Din 1933 este matematician la Institutul de Teorie a Aviaţiei. Din 1941 este profesor docent al Universităţii Franz Joseph. In 1944, după ocuparea Clujului de către nemţi, este arestat şi ţinut într-o închisoare din Berlin. Se întoarce la Budapesta în decembrie 1944, şi apoi la Cluj la sfârşitul lui 1945. Din 1945 până în 1949 este profesor de matematică-geometrie la Universitatea Bolyai, apoi decanul Facultăţii de Matematică-Fizică. Este şeful Catedrei de matematică a Facultăţii de Mecanică a Universităţii Tehnice din Miskolc începând cu 1949, iar din 1955 şi apoi între 1964 şi 1968 a celei din Budapesta. Intre 1960 şi 1964 este directorul Institutului de Matematică al Universităţii Tehnice de Industrie Grea din Magdeburg. Continuă până la sfârşitul vieţii să ţină cursuri de analiză matematică. Centrul de greutate al operei sale este reprezentat de matematica aplicată, balistică, teoria aripii, problemele de conducţie termică.

FERENC (FRANCISC) BUTYKA (1920, Cluj), lăcătuş. Ofiţer la Securitatea judeţului Cluj. In 1951 lucrează la

Secţia organizatorică a Comitetului Central, în cadrul Securităţii este însărcinat cu controlul membrilor activi ai Partidului Muncitoresc Român. Este şeful Direcţiei III (contrainformaţii). Ia parte la prigoana începută în 1952 împotriva facţiunii de dreapta ca ofiţer de anchetă. Scenariul interogatoriilor a fost realizat de ministrul de interne de atunci, Alexandru Drăghici, împreună cu consilieri sovietici. între 1952 şi 1954 îi interoghează, printre alţii, pe Teohari Georgescu, Vasile Luca şi Alexandru Iacob. Metodele sale de interogare, torturile au generat

* Georg Karl Wilhelm Hamei (1877—1954), matematician german (n.tr.).

multe tentative de sinucidere, cum s-a întâmplat de exemplu în cazul lui Alexandru Iacob. La sfârşitul anilor ’50 este şeful Direcţiei de Anchete a Securităţii a Municipiului Bucureşti[122]. în noiembrie 1963 este trecut în rezervă. Mai târziu lucrează la vama Poştei; în 1968 se demarează o anchetă împotriva sa din cauza faptelor de cruzime săvârşite, dar nu se ajunge la condamnare.

GYULA CSEHI (1910, Satu Mare-1976, Cluj), istoric literar, critic, publicist. Studii gimnaziale la Oradea, Satu Mare şi Cluj, studii universitare la Paris, Viena şi Cluj. Se alătură mişcării ilegaliste comuniste. în 1934 devine profesor de franceză şi germană. Din 1934 până în 1943 este profesor la Oradea. Din 1936 publică constant în *Korunk.* Este exclus din partid în 1939 în urma observaţiilor critice referitoare la Pactul Molotov-

[122] Şeful Direcţiei Anchete Penale a Regiunii Bucureşti (sursa: Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final,* Humanitas, Bucureşti, 2007) (n.tr.).

Ribentropp. Din 1943 până în 1945 este închis într-un lagăr de muncă. în 1944, soţia şi băiatul îi sunt deportaţi, nu supravieţuiesc. După 1945 este redactorul-şef a două cotidiene orădene importante. Din 1948 este prorectorul Universităţii Bolyai. în 1952 este „demascat'[1] şi exclus de la Universitatea Bolyai. După doi ani de proscriere este profesor de istoria literaturii şi estetică la Universitatea Babeş-Bolyai. Membru în colectivul de redacţie al revistei *Korunk.* Din 1970 este, până la moarte, redactorul colecţiei Teka a Editurii Kriterion.

LAJOS CSOGOR (1903, Sărmaşu, jud. Mureş-2003, Budapesta), autor de lucrări medicale, profesor universitar. Absolvent al liceului din Aiud, student la Medicină la Szeged şi Cluj. Medic stomatolog în Aiud până în 1940, din 1940 asistent universitar la Universitatea Franz Joseph din Cluj, apoi, din 1944, profesor de stomatologie la aceeaşi universitate. După predarea Clujului din 11 octombrie 1944, în timpul celor cinci luni de autonomie transilvană, este numit vicecomite. în vara lui 1945 demisionează. Este unul dintre fondatorii universităţii clujene Bolyai, devenit apoi rectorul acesteia şi rector al Institutului de Medicină şi Farmacie din Târgu Mureş. Deputat în Marea Adunare Naţională. în 1949 este arestat, eliberat în 1955, reabilitat în 1956. Din 1969, membru în prezidiul Academiei de

Ştiinţe Medicale, în 1971 primeşte titlul de Erou al Muncii Socialiste. In 1985, în urma unei percheziţii în locuinţa sa, Securitatea îi descoperă memoriile aflate în manuscris; în consecinţă, decide să rămână împreună cu soţia sa la Budapesta.

JÂNOS DEMETER (1908, Kerles—1988, Budapesta), jurist, om politic, publicist. Elev al liceului principal din Odorheiu Secuiesc şi al celui romano-catolic din Cluj. Obţine titlul de doctor în ştiinţe juridice în 1932 la Universitatea din Cluj. In anii ’30 se înscrie în mişcarea de stânga. în 1932 este redactorul-şef fondator al săptămânalului de stânga cu titlul *Falvak Nepe*[123]. în 1934 este membru fondator al Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ). Lucrează ca avocat la Cluj. După 11 octombrie 1944 este viceprimarul Clujului. Din 1945 este profesor de teoria statului şi drept la Facultatea de Drept a Universităţii Bolyai, apoi decan, prorector, membru în Adunarea Naţională. Jurist specializat în drept constituţional. Este arestat în 1952 sub acuzaţia de trădare de ţară şi, împreună cu ceilalţi conducători ai Asociaţiei Populare Maghiare, este condamnat la zece ani. Este eliberat în 1955. Predă până la pensie la Universitatea Babeş-Bolyai. Obiectul operei sale ştiinţifice îl reprezintă în principal dreptul internaţional şi problemele de drept constituţional.

ALEXANDRU DRĂGHICI (1913, Tisău, jud. Buzău-1993, Budapesta), muncitor la căile ferate, om politic. Ia parte, înainte de 1944, ca mişcarea clandestină comunistă; între 1936 şi 1944 îşi ispăşeşte pedeapsa cu închisoarea împreună cu Gheorghiu-Dej. Din 1946 este acuzator public în procesele judecate de aşa-numitele tribunale populare, din 1948 este membru în Biroul Central al Partidului Muncitoresc Român, din 1949 este prim-secretar al organizaţiei bucureştene de partid. Din 1950 este adjunct al ministrului de interne, apoi între 1952 şi 1965 este ministru de interne. Secretar al CC al PMR şi membru al Biroului Politic. In 1965, concurează cu Ceauşescu la

[123] *Populaţia satelor* (n.tr).

succesiunea lui Gheorghiu-Dej. Apropierea de Dej şi originea maghiară a soţiei sale, Mărta Cziko, îi sunt însă potrivnice. După numirea lui Ceauşescu în fruntea partidului, este schimbat din toate funcţiile, exclus din CC şi din partid. începe între timp o anchetă

împotriva lui din cauza rolului pe care l-a avut în represaliile din anii 1950. Nu se ajunge la încarcerare, dar este trimis să lucreze într-un sat. In 1991 se mută în Ungaria împreună cu soţia sa.

ION G. DUCA (1879, Bucureşti-1933, Sinaia): jurist, filozof, om politic. Din 1907, reprezentantul Partidului Naţional-Liberal în Camera Deputaţilor, din 1922 ministru de externe, apoi ministru de interne şi prim-ministru. Pe 14 noiembrie 1933, regele Carol II îl numeşte prim-ministru, dar peste câteva săptămâni este asasinat de militanţii Gărzii de Fier.

MIRCEA ELIADE (1907, Bucureşti—1986, Chicago), filozof şi istoric al religiilor. Intre cele două războaie mondiale este simpatizant al mişcării de extremă dreaptă. Predă la universitate filozofie antică, filozofia Renaşterii şi filozofie indiană. Este exclus de la universitate în 1938 din pricina activităţii legionare. între 1940 şi 1944 este ataşat cultural, mai întâi la Londra şi apoi la Lisabona. Diplomat. După război predă la Paris la Ecole des Hautes Etudes. Din 1958 până la moartea sa este profesor de istorie a religiilor la Universitatea din Chicago.

PAL ERDOS (1913, Budapesta-1996, Varşovia), matematician. Este un om de ştiinţă prolific până la sfârşitul vieţii, personalitate centrală a secolului XX în domeniile teoriei numerelor şi teoria grafurilor. Se

hrăneşte practic cu amfetamine şi matematică. în lipsa unei locuinţe permanente şi de fapt a vreunei posesiuni personale, a dus o viaţă nomadă având asupra sa o sacoşă de cumpărături. Numele lui este legat de 1 475 de lucrări ştiinţifice.

JÂNOS FAZEKAS (1926, Lupeni-2004, Budapesta), om politic, îşi face studiile medii la Cristuru Secuiesc, la gimnaziul unitarian şi liceul pedagogic. Face politică activ din 1944, în 1949 este ales în conducerea centrală a organizaţiei de tineret, din 1952 devine membru în Marea Adunare Naţională. Din 1955 până în 1984 este membru în CC şi secretar al acestuia în perioada 1955—1965, în 1974 devine membru în Comitetul Politic Executiv. între 1955 şi 1959 conduce comisia care se ocupă de „problemele naţionalităţilor conlocuitoare". între 1961 şi 1965 este ministru al industriei alimentare, între 1974 şi 1980 ministru al comerţului interior. în perioada 1965—1982 este vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (viceprimministru al guvernului). în deceniile care au urmat anului 1956 s-a

ocupat de problemele de partid ce ţineau de maghiari, era, pentru unii, un fel de „lobbyist maghiar". Se mută în 1996 în Ungaria.

ŞTEFAN FORIŞ (Istvân Foris) (1892, Tărlungeni-1946, Bucureşti), ziarist, om politic. Studii medii la Braşov, continuate la Budapesta. înainte de 1914 trăieşte la Paris, iar apoi este mobilizat artilerist pe frontul italian. In timpul Comunei este student la Budapesta, apoi se întoarce în Ardeal. Este redactor la revistele de stânga din Braşov şi

Bucureşti. în perioada 1931—1935 este încarcerat. în perioada 1940-1944 este secretarul general al Partidului Comunist Român. Pe 4 aprilie 1944, la ordinul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej — fiind acuzat pe nedrept, cu alte cuvinte, de colaborare cu Siguranţa în timpul războiului —, este schimbat din funcţie. După doi ani de arest, în vara lui 1946, la ordinul lui Gheorghiu-Dej, Foriş este ucis într-o vilă din Bucureşti. în 1968, după moartea lui Gheorghiu-Dej, este reabilitat de Ceauşescu.

LĂSZL0 FOLDES (1922, Arad-1973, Cluj), critic, editor, profesor universitar. Studii medii urmate la Arad şi Budapesta. în perioada 1942—1944 se află în lagăr de muncă. în 1944 este internat în lagărul de muncă de la Târgu Jiu. Din 1945 este student la Universitatea Bolyai, la psihologie, sociologie şi filozofie. La filozofie este studentul lui Găbor Gaăl. Asistent universitar, lector. Este unul dintre organizatorii marcanţi ai vieţii literare maghiare de după cel de-al Doilea Război Mondial. Din 1953 este profesor de estetică la Institutul de Artă[124] şi la Conservatorul din Cluj. Şeful redacţiei din Cluj a Editurii de Stat pentru Literatură şi Artă (1950—1957) şi redactor-şef al revistei clujene *Utunk* (1957-1958). Odată cu înfiinţarea Regiunii Autonome Maghiare, Târgu Mureş devine un nou centru al literaturii maghiare ardelene, rivalizând astfel cu Clujul. Aici Gyozo Hajdii, sub conducerea redactorului-şef al revistei *Igaz Szo,* îi denunţă în numele literaturii socialiste fidele partidului pe scriitorii liberali devianţi din Cluj. în 1958, în timpul represaliilor politice, în urma unei scrisori denunţătoare scrise de Gyozo Hajdd, Zsolt Gâlfalvi, Andrăs Siito şi Gyorgy Kovăcs, Foldes este exclus din partid, i se interzice să publice timp de cinci ani şi i se retrag

[124] în prezent, Universitatea de Artă şi Design (n.tr.).

drepturile
 civile. In 1969 i se permite din nou să intre în lumea literară şi devine redactor-şef adjunct al recent înfiinţatei reviste bucureştene *A Het.* Este distins cu Steaua Republicii Socialiste România.

HANS FREUDENTHAL (1905-1990), fost asistent universitar al lui P. Bernays şi L.J. Brouwer. Lucrează la Institutul de Matematică din Berlin în perioada 1928-1930 şi la cel din Amsterdam între 1930 şi 1946. între 1946 şi 1976 este profesor de matematică la Universitatea din Utrecht. Specializări în logică matematică, topologie, algebră, teoria mulţimilor, statistică, precum şi în istoria matematicii şi didactica matematicii.

LAJOS FtÎLEP (1885, Budapesta-1970, Budapesta), istoric de artă, publicist, pastor reformat. După şapte ani petrecuţi în Italia, este, din 1914, membru activ al Cercului de Duminică. în 1918 absolvă teologia reformată. In timpul Republicii Sfaturilor este numit profesor universitar. După 1920 se retrage la Barany. în anii 1930 este profesor particular la Universitatea din Pecs. Seria sa de articole din 1927 despre dispariţia satului maghiar este unul dintre factorii stimulatori ai mişcării populare. Este membru fondator al revistei *Vâlasz.* în 1947 este numit profesor la Universitatea şi Colegiul Eotvos de la Budapesta. în gândirea sa estetică acordă un rol central caracteristicilor populare. Distins cu Premiul Kossuth în 1957 şi membru al Academiei Maghiare de Ştiinţe.

FRANQOIS GACHOT (1901, Limoges-1986, Paris), scriitor, critic. Secretarul lui Jean Cocteau. De Ia mijlocul anilor ’20 trăieşte în Ungaria. Este angajat la revista

Nyugat şi profesor la Institutul de Arte. Este mijlocitorul artei maghiare în Franţa, şi unul dintre editorii antologiei de poezie *Poesie hongroise,* realizată în 1962. Şi-a împărtăşit memoriile în *Istoria literaturii* din 1971—1972.

GÂBOR GAÂL (1891, Budapesta-1954, Cluj): editor, critic literar, publicist. între 1911 şi 1914 este student la latină—maghiară la Budapesta. Locotenent-major, ofiţer instructor, după trei ani de serviciu pe front şi după ce a fost rănit. în timpul Republicii Sfaturilor este coleg cu Gyorgy Lukăcs, membru în comisia de întocmire a programei şcolare şi dramaturg. Ia parte, mai târziu, în campania militară din nordul Ungariei a Armatei Roşii. După destrămarea Republicii Sfaturilor, se refugiază la Viena, emigrează apoi la Berlin, întorcându-se acasă este arestat. în 1926, cu ajutorul lui Lajos Hatvany, emigrează la Cluj. Este autorul şi editorul revistei *Korunk* până în 1940, când revista a fost interzisă. In urma muncii depuse de el împreună cu editorul fondator Dienes Lăszlo, *Korunk* este continuatoarea revistei *Huszadik Szâzad* şi devine locul de întrunire al scriitorilor maghiari progresişti împrăştiaţi care încotro după eşecul revoluţiei maghiare. Este înrolat în 1942, în 1944 ajunge în Vest împreună cu campania şi, după un an de prizonierat, ajunge acasă la Cluj, în 1945. Din 1946 este profesor de filozofie şi istoria literaturii la Universitatea Bolyai şi redactor-şel al revistei *Utunk.* Din 1948 este membru al Academiei RPR. Opera lui Găbor Gaăl constă în cei 15 ani de existenţă ai revistei *Korunk.* Neavând un corespondent în limba română, partidul-stat decide închiderea ei în 1946 sub acuzaţia de troţkism şi iredentism. Atunci începe şi prigoana împotriva lui Găbor Gaăl, care duce în cele din urmă la moartea sa. In vara lui 1956, partidul este nevoit să accepte din nou revista *Korunk,* care în 1957 este reînfiinţată ca publicaţie a

partidului; în 1964 îşi asumă şi persoana lui Găbor Gaăl, şi lucrările lui (Săndor Toth, *Dicsoseges kudarcaink. Gaâl Gâbor sorsa es utoelete Româniâban 1946-1986,* Budapesta, 1997).

MIHAI GERE (1919-1997), om politic. Secretar regional al Partidului Muncitoresc Român: Timişoara (1944—1948), Cluj (1950) apoi Braşov (1951). In anii ’50 absolvă o şcoală de partid din Uniunea Sovietică, este apoi vicepreşedinte al Consiliului de Stat, preşedintele Comisiei pentru Problemele Administraţiei Locale (1961— 1965, 1967—1969). Din 1965 până în 1989 este membru al CC şi al Comitetului Politic Executiv. In timpul lui Ceauşescu este unul dintre oamenii politici din Partidul Comunist Român responsabili cu problemele maghiarilor.[125]

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ (1901, Bârlad 1965, Bucureşti), muncitor feroviar, om politic. Membru al Partidului Comunist Român din 1930 şi al Comitetului Central din 1935. Este încarcerat în perioada 1933-1944. Secretar general al Partidului _____LISTĂ DE NUME_____ Comunist Român din 1945, ministru, prim-ministru în perioada 19521954. Preşedintele Consiliului de Stat al RPR din 1961 până la moartea sa. Unul dintre artizanii stalinizării României, manifestând şi unele tendinţe naţionaliste. După 1952 face totuşi numeroase concesii cercurilor şoviniste atacate odinioară; din a doua jumătate a anilor ’50, dă tonul unei direcţii politice vădit antiminoritare care durează până la moartea lui (ca după o perioadă de calm relativ să fie reluată şi mai acut în timpul lui Ceauşescu). La începutul lui 1965 se

[125] A fost de fapt preşedinte al Consiliului Oamenilor Muncii de Naţionalitate Maghiară din România. Sursa: Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final,* Humanitas, 2007 (n.tr.).

îmbolnăveşte pe neaşteptate şi moare pe 19 martie.

MIHÂLY HÂY (1895, Fegyvernek-1944, Budapest), ziarist. Soldat în Armata Roşie în timpul Republicii Sfaturilor, trăieşte apoi la Viena şi până în 1928 la Berlin. In 1929 este arestat în Ungaria. încarcerat până în 1941. între 1941 şi 1943 este închis, din 1944 trăieşte în clandestinitate, ia parte la organizarea Rezistenţei. Pe 31 decembrie 1944 este ucis de membri ai Partidului Crucilor cu Săgeţi.

GYOZO HAJDIJ (1929, Lunca Mureşului —), critic literar, editor de presă. Elev al Liceului reformat din Târgu Mureş, absolvent apoi al Facultăţii de Literatură Maghiară a Universităţii Bolyai. Angajat la revista *Utunk.* Redactor-şef al revistei literare lunare *Igaz Szâ* în perioada 1955-1962, apoi din nou între 1970 şi 1989. între 1956 şi 1960 este membru al Uniunii Tineretului Muncitoresc, în perioada 1979-1984 membru al Comisiei Controlului de Partid a PCR şi între 1984-1989 membru al Comitetului Central. Reprezentant fidel al stalinismului şi apoi al regimului lui Ceauşescu. Trăieşte în Bucureşti.

FERENC HEVES (1903, Sighetu Marmaţiei-1973, Monatanca), autor de articole politice şi recenzii. Absolvent al Liceului Reformat, apoi funcţionar, redactor. între 1930 şi 1934, student la Drept în Cluj. Comunist ilegalist. Arestat în 1941, eliberat în 1945 la Kistarcsa. Activist de partid la Cluj, conferenţiar la Universitatea din Cluj, apoi din 1950 până la moartea sa funcţionar în Bucureşti la Banca Naţională.

ALEXANDRU IACOB (Săndor/Sanyi Jakob) (1913, Asuaju de Sus1997, Suedia), militant comunist din Transilvania, de origine evreu maghiar. Absolvent al şcolii de comerţ din Satu Mare, se mută apoi la Cluj, unde se implică în activitatea partidului comunist aflat în ilegalitate. în

perioada 1941-1942 este singurul activist mai cunoscut din Ardealul de Nord care reuşeşte să scape de arestare. După 1944 este secretarul Partidului Comunist Român pentru Regiunea Cluj. Soţia sa, Magda Farkas, era fiica proprietarului fabricii de prelucrare a pielii Dermata. Cu toate că soţia sa ajută cu sume importante partidul, Iacob este criticat din pricina căsătoriei sale şi a modului de trai burghez. în decembrie 1947 ajunge unul dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Vasile Luca în fruntea Ministerului de Finanţe. Acuzat de sabotarea reformei băneşti din 1952 şi de trădare a clasei muncitoare, arestat, torturat şi condamnat. în august 1964 este eliberat cu ocazia amnistiei generale. Reabilitat în timpul lui Ceauşescu, a emigrat, împreună cu familia sa, în Occident.

NICOLAE IORGA (1871, Botoşani-Strejnic, jud. Prahova, 1940), istoric, poet, dramaturg, publicist, om politic. Profesor al Universităţii din Bucureşti. Fondează în 1910 Partidul Naţionalist-Democrat Român. După 1919 este preşedintele Adunării Deputaţilor. în perioada 1931—1932 prim-ministru. Victimă a regimului legionar în 1940. Unul dintre reprezentanţii marcanţi ai naţionalismului românesc. Opere principale: *Geschichte des Osmanischen Reiches*[126]*,* în 5 volume, 1908-1913; *Istoria românilor,* în 10 volume, 1935-1939, *Histoire de la vie byzantine,* în 3 volume.

VLADIMIR JANKELEVITCH (1903, Bourges-1985, Paris): filozof francez de origine ruso-evreiască. Student la Ecole Normale Superieure, îşi scrie disertaţia despre Schelling. Publică articole despre minciună, ironie, rău, plictiseală şi moarte sub influenţa lui Bergson, a

---

[126]* Vaadat ha’ Ezra ve’ha’Hatzalah — Organizaţie pentru ajutorarea şi salvarea evreilor înfiinţată la Budapesta în 1942-1943 (http://www.csillagoshazak. hu/fogalmak).

existenţialismului, a războiului şi a Rezistenţei. în perioada 1951— 1977 este profesor de etică la Sorbona.

ELEMER JANCS0 (1905, Ocna Mureş-1971, Cluj), istoric literar, critic. Absolvent al colegiului Eotvos din Budapesta, studiază apoi la Sorbona. în anii ’30 este profesor la colegiul reformat din Cluj şi membru al unei loji masonice. Publică printre altele în revistele *Nyugat şi Korunk.* între 1942 şi 1945 este cercetător la Erdelyi Tudomănyos Intezet (Institutul Ardelean pentru Ştiinţă), profesor de istoria literaturii maghiare la Universitatea Maghiară din Cluj din 1944, apoi la Universitatea Bolyai, respectiv, din 1959, Universitatea Babeş-Bolyai. A editat lucrările lui Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, Vorosmarty şi Aladăr Kuncz.

LAJOS JORDÂKY (1913, Cluj-1974, Cluj), istoric, sociolog, dramaturg, publicist. Absolvent al Colegiului Reformat din Cluj, apoi al Şcolii Superioare de Comerţ. Membru al Uniunii Tineretului Comunist, din 1933 al Partidului Social Democrat din România, iar din 1944 membru al Partidului Comunist. Publică în *Korunk* articole de sociologie şi critică literară. Absolvent la Cluj de economie şi sociologie. In perioada 1940—1944 este de mai multe ori închis şi internat în lagăr. Din 1945 este profesor de sociologie şi istorie modernă la Universitatea Bolyai, şeful Institutului de Ştiinţe Sociologice şi, în acelaşi timp, directorul Societăţii de Gaze Naturale din Cluj. în 1947 este îndepărtat de la catedră şi este exclus şi din partid. Din toamna anului 1948 este secretar literar la Teatrul Maghiar, participă activ în această perioadă la epurările politice, dar pe 30 august 1952 este şi el arestat. în aşa-numitul „proces al transilvaniştilor“ este condamnat la 12 ani de închisoare. în 1955 este eliberat prin decret prezidenţial (împreună cu Edgăr Balogh, dr. Lajos Csogor,

Jănos Demeter), este reabilitat în 1956 şi revine la Universitatea Bolyai. în aprilie 1957 o nouă anchetă este demarată împotriva sa. Numeroasele luni de verificări se încheie cu reabilitarea sa, al cărei preţ este însă autocritica publică. Din 1957 până la moartea sa este cercetător la Institutul de Istorie din Cluj.

BELA JOZSA (1898, Hoghia-1943, Şomeşeni. Cluj), sculptor, publicist, editor. Luptă în Primul Război Mondial şi apoi în Armata Roşie. După prizonierat în România şi internare în lagăr, ajunge la Cluj. Colaborator la reviste liberale şi de stânga. După cel de-al Doilea Arbri taj de la Viena publică în *Nepszava* şi în *Magyar Nemzet.* Secretar al Partidului Comunist din Ungaria, aflat în ilegalitate, apoi, după dizolvarea acestuia, secretar regional al Partidului Păcii. Din iulie 1941 intră în clandestinitate. Jandarmii îl arestează în noiembrie 1943 şi îl torturează până moare.

REZSO KASZTNER (1906-1957), avocat clujean, ziarist, conducător sionist, erou şi escroc totodată. Unul dintre conducătorii organizaţiei sioniste Vaadat·' alături de Otto Komoly şi Joel Brand, _____LISTĂ DE NUME_____ care în lunile de după instalarea ocupaţiei germane din 19 martie 1944 au negociat cu SS-ul pentru salvarea sioniştilor. Kasztner a aflat despre Protocolul Auschwitz — în care doi evrei slovaci evadaţi de la Auschwitz povestesc despre realităţile lagărului de concentrare — la Bratislava, la sfârşitul lunii aprilie 1944. Conducătorii evreimii slovace au făcut disponibil Protocolul şi în Ungaria, pentru a-i preveni şi pe evreii maghiari de pericolul ce-i ameninţa. Din partea sioniştilor, Kasztner a fost principalul negociator în discuţiile cu detaşamentul lui Eichmann. Meritul său a fost salvarea a

388 de tineri sionişti din ghetoul de la Cluj, şi a 1 684 de supravieţuitori din trenul elveţian (vezi nota despre Kasztner din capitolul 2). Mai mult, a avut un rol important şi în faptul că aproape 20 000 de evrei deportaţi din Szeged şi Szolnok au ajuns în taberele de muncă din jurul Vienei în loc de Auschwitz. S-a făcut însă vinovat de tăinuirea, în consens cu Consiliul Evreiesc, a Protocolului Auschwitz de mulţimea de evrei ce urmau să fie deportaţi. Kasztner a fost nevoit mai târziu să se apere, în cadrul unui proces de calomnie ţinut în Israel în perioada 1953-1958, de acuzaţia de colaboraţionism. A fost absolvit în final conform deciziei luate de înalta Curte de Justiţie la limită de un vot. însă în 1957, înainte de a fi absolvit oficial, cade victimă unui atentat.

JENO KOVÂCS-KATONA (1910, Supuru de Jos-1944, Cluj), editor de presă, scriitor, publicist. După terminarea Liceului Wesselenyi din Zalău, între 1928 şi 1933 face studii de inginerie la Briinn, de medicină la Paris şi de filozofie la Cluj. în perioada 1938-1940 este editor asistent la revista *Korunk.* După cel de-al Doilea Arbitraj de la Viena, lucrează la revista *Nepszava* din Cluj. în septembrie 1944 se alătură mişcării de rezistenţă, dar pe 9 octombrie 1944, cu două zile înainte de intrarea trupelor sovietice, este prins de Gestapo la Cluj şi omorât.

ELEK KOBLOS (1887, Târgu Mureş-1937, Uniunea Sovietică), tâmplar. Membru al Partidului Social Democrat, în timpul Republicii Sfaturilor comandă un batalion de muncitori, iar apoi se refugiază în România. în mai 1921 ia parte la congresul de înfiinţare a Partidului Comunist Român, devenind ulterior membru al Secretariatului din

 general al Partidului Comunist Român aflat de pe atunci în ilegalitate. în 1926 emigrează în Uniunea Sovietică pentru a nu fi arestat, lucrează în Comintern, apoi, în 1937, în timpul terorii staliniste, este executat.

GYÂRFÂS KURK0 (1909, Sândominic-1983, Braşov), lăcătuş, publicist. Preşedintele filialei din Braşov, ulterior preşedinte pe ţară al Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ), devenită Uniunea Populară Maghiară. Este expulzat din Ungaria după cel de-al Doilea Arbitraj de la Viena. în 1943 este încarcerat pentru că a refuzat satisfacerea serviciului militar. După război, fondator al Uniunii Populare Maghiare şi preşedintele ei până în 1947. După alegerile câştigate prin fraudă din noiembrie 1946 şi după semnarea tratatului de pace de la Paris[127], importanţa Uniunii Populare Maghiare începe să scadă în ochii conducerii partidului. Kurko încearcă să continue lupa pentru apărarea drepturilor maghiarilor şi sprijină independenţa structurilor maghiare, aceasta fiind una dintre cauzele prăbuşirii sale. în 1947 este schimbat din funcţia de preşedinte. în 1949 este arestat şi condamnat la 25 de ani de muncă silnică, executând 10 ani în regim de izolator. Suferă o cădere nervoasă, probabil din cauza torturilor îndurate în timpul interogatoriilor. Este eliberat în 1964, trăieşte apoi retras şi până la pensie lucrează ca strungar în Braşov. Scrierile sale au apărut în revistele clujene *Vilâgossâg, Falvak Nepe, Utunk,* respectiv în revista braşoveană *Nepi Egyseg,* căreia i-a fost o

[127] 10 februarie 1947 (n.tr.).

perioadă redactor-şef. Scrieri autobiografice: *Nehez kenyer.*

DEZSO LĂZÂR (1913, Pesterzsebet-1943, ?), matematician, profesor. Prin intermediul revistei *Kozepiskolai Matematikai Lapok,* tinerii matematicieni se cunoşteau încă din studenţie, printre ei Păi Erdos, Păi Turăn, Gyorgy Szekeres, Eszter Klein, Gyorgy Sved, Geza Griinwald şi Dezso Lăzăr. Ca o consecinţă a aplicării legii discriminării de tip *numerus clausus* se mută la Universitatea din Szeged, unde absolvă secţia de matematică-fizică. Ucenic de tâmplar, apoi din 1941 profesor la liceul evreiesc din Cluj. în 1942 este internat într-un lagăr de muncă forţată. Moare în Ucraina. Soţia şi cei doi

copii ai săi devin victime ale deportării. La propunerea Rozsei Peter, comisia Societăţii de Matematică Jănos Bolyai pentru Protejarea Memoriei a decis ca cercurile liceale de matematică să se ocupe fiecare de păstrarea memoriei a câte unui matematician mort în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Liceul Teleki Blanka din Alba Iulia şi-a ales din lista prezentată numele lui Dezso Lăzăr. Păi Erdos a instituit pentru acest liceu premiul Dezso Lăzăr, care se acordă anual pentru doi elevi. în 1977, Păi Erdos însuşi a înmânat elevilor premiile. Un important studiu de teoria mulţimilor realizat de Dezso Lăzăr este *On a problem in the theory ofaggregates,* Groningen, 1936.

VASILE LUCA (Lăszlo Luka) (1898, Lemnia, jud. Covasna-1963, Aiud), activist şi om politic român de origine secuiască. Combatant în Primul Război Mondial, la sfârşitul anului 1918 ajunge să lupte împotriva armatei

române. Se întoarce acasă după capitularea Diviziei Secuieşti. Este unul dintre membrii fondatori ai Partidului Comunist Român, una dintre personalităţile importante ale partidului aflat în ilegalitate, între 1924 şi 1929 este secretar de partid al organizaţiei Braşov. în 1930 este arestat şi condamnat. în 1940 guvernul îl expulzează (împreună cu Ana Pauker) în Uniunea Sovietică. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial este viceprimarul oraşului Cernăuţi. Se întoarce în România după 23 august 1944. în mai 1947 anunţă în paginile ziarului clujean *Igazsâg* lupta împotriva „unităţii maghiare neprincipiale". Din 1947, ministru de finanţe, în urma luptelor pentru putere din conducerea superioară a partidului, cade împreună cu Ana Pauker în dizgraţie. în 1952 este destituit din postul ministerial, apoi arestat. Unul din capetele de acuzare a fost faptul că nu ar fi sprijinit construirea Canalului Dunăre—Marea Neagră. în 1954 a fost condamnat la moarte, apoi, în a doua instanţă, la detenţie pe viaţă. Moare în 1963 în închisoarea de la Aiud.

PÂL MACSKĂSI (Paul Macicaşi) (?, Turda?, Cluj): croitor, judecător militar. La sfârşitul anilor ’40 a absolvit Universitatea Bolyai, este numit apoi judecător militar cu gradul de colonel. Şef al completului de judecată în numeroase procese regizate, printre care procesul „jurisdicţional" din Cluj din 1955, în 1957 procesul lui Istvăn Vărhegyi şi al camarazilor săi, al lui Săndor Veress şi al camarazilor săi, procesul Dobai, iar în 1958 în procesul lotului din Valea Ierului

 şi al lotului

Szoboszlay[128]. A pronunţat de-a lungul carierei sale aproape optzeci de condamnări la moarte.

ÂRON MÂRTON (1896, Sândominic-1980, Alba Iulia): episcopul diecezei de Alba Iulia. în Primul Război Mondial este rănit de mai multe ori. A lucrat în agricultură, apoi ca funcţionar silvicol. După absolvirea studiilor de teologie este făcut preot. Este capelan, director adjunct al unui liceu, secretar episcopal, preot duhovnic al tinerilor studenţi. Din 1939 este numit episcop diecezan de Ardeal. După al Doilea Arbitraj de la Viena rămâne la Alba Iulia. în perioada 1940—1944 dieceza sa a fost împărţită în două, episcopul rămânând la Alba Iulia aflată sub administraţie românească. Pe 18 mai 1944, la slujba ţinută în Biserica Sfântul Mihail din Cluj, a condamnat răspicat în public persecuţiile la care erau supuşi evreii. Atitudinea sa împotriva acestor persecuţii a fost fără precedent în rândurile înaltului cler. în 1946 se adresează marilor puteri înaintând un memorandum prin care cerea ca şi interesele maghiarilor să fie luate în considerare. Este închis în perioada 1949-1955, între 1957 şi 1967 are domiciliu forţat. în 1972 se îmbolnăveşte de cancer.

JOZSEF MELIUSZ (NELOVÂNKOVITS) (1909, Timişoara 1995, Bucureşti), scriitor, poet avangardist, traducătbr. Absolvent de studii de inginerie şi apoi teologice la Budapesta, în Elveţia şi Germania, începe să publice din 1930, este unul dintre redactorii revistei *Korunk.* în perioada 1945-1948 este secretar general al Uniunii

---

[128] Aladăr Szoboszlay — preot romano-catolic din Timişoara condamnat la moarte în urma solidarizării cu ideile revoluţiei din Ungaria din 1956; a condus o reţea interetnică „care milita pentru crearea unei confederaţii româno-maghiară-austriacă după modelul Monarhiei Habsburgice“ (vezi *Raport final* realizat de Comisia prezidenţială pentru analiza dictaturii comuniste din România, Humanitas, Bucureşti, 2007, pp. 351-352 n.tr.).

Scriitorilor Maghiari, redactor-şef al revistei *Utunk,* apoi regizor principal şi director al Teatrului Maghiar din Cluj. Este arestat, între 1949 şi 1955 este închis. Soţia sa este sugrumată de Securitate, iar fiul lui, Peter, este exmatriculat din toate şcolile din România. Este reabilitat la sfârşitul anilor ’50. Din 1968 este vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor din România. ALEXANDRU MOGHIOROŞ (Săndor Mogyoros) (1911, Salonta1969, Bucureşti), om politic. Din 1930, membru al partidului comunist aflat în ilegalitate, apoi activist al acestuia; în perioada 1935— 1944 este închis. Din 1945 este membru în CC al PCR, din 1952 este membru al Biroului Politic al PCR, iar din 1965 până în 1968, al CPEx. între 1954 şi 1965 este membru al Consiliului de Miniştri. Erou al Muncii Socialiste în 1961.

SÂNDOR MUHI (1902-2001), profesor al Şcolii de Arte Plastice din Cluj. Şi-a semnat lucrările cu numele Mohi şi Mohy.

ISTVÂN NAGY (1904, Cluj 1977, Cluj), scriitor, redactor, sociograf. Tâmplar ucenic, activist sindicalist şi al tineretului comunist. Publică în *Korunk* şi în *Brassoi Lapok.* începând cu 1933 este închis de mai multe ori, în 1940 este internat, eliberat apoi după cel de-al Doilea Arbitraj de la Viena. în timpul războiului se asociază aripii de extrema stângă a scriitorilor naţionali. Ia parte în 1943 la conferinţa de la Szărszo. Este ilustratorul vieţii muncitoreşti pline de greutăţi. După 1945, membru în comisia regională din Cluj a Partidului Muncitoresc Român, între 1944 şi 1946 este redactor al revistelor *Vilâgossâg,* respectiv *Igazsâg.* Este preşedintele Uniunii Scriitorilor Maghiari din România întemeiată în 1945. Academician, profesor universitar, rector al Universităţii Bolyai în perioada 1950—1952. Unul dintre scriitorii de

frunte ai regimului stalinist, reprezentant principal al schematismului literar, al proletcultismului, în timpul lui Ceauşescu este de mai multe ori deputat în Marea Adunare Naţională.

JÂNOS NEUMANN (1905, Budapesta 1957, Princeton), matematician proeminent al secolului XX. Realizările sale în domeniul teoriei mulţimilor, logicii, al bazei analizei funcţionale şi al mecanicii cuantice, al terapiei jocului, al calculatoarelor, al bombei atomice şi al Războiului Rece sunt epocale.

GYORGY NONN (Non) (1918, Urziceni, jud. Satu Mare), jurist, om politic. Al unsprezecelea copil al familiei Zseller. Elev al Liceului Mihail Eminescu din Satu Mare, obţine apoi doctoratul în drept la Cluj. Membru al cercului catolic Majlăth al Universităţii, secretar al Uniunii Tineretului Comunist din Ardealul de Nord. Este arestat în 1942 la Budapesta şi condamnat la 8 ani de muncă silnică. în decembrie 1944 evadează din penitenciarul de pe bulevardul Margit _____LISTĂ DE NUME_____ şi se alătură grupării partizane din Kobănya. După eliberare devine şeful secţiei organizatorice a Partidului Comunist Maghiar pentru sectorul IX, secretar general al Organizaţiei Tinerilor Maghiari Democraţi. între 1946 şi 1956 este membru al Partidului Comunist Maghiar, respectiv al Biroului Central al Partidului Democrat Maghiar. între 1952 şi 1956 este ministru adjunct al culturii. Din martie până în noiembrie 1956, procuror general. în perioada 1957-1988 este director adjunct al Editurii Kossuth, apoi director. A fost, vreme de un sfert de secol, editorul responsabil al publicaţiei ce-i purta numele, aşa-numita „serie Nonn“ tipărită pentru nomenclatură, cu exemplare înseriate şi de

uz intern. [A murit pe 17 noiembrie 2007 la Budapesta n.tr.].

ANA PAUKER (1893, Codăeşti, Vaslui 1960, Bucureşti), membru fondator, în 1920, al Partidului Comunist împreună cu soţul său, Marcel Pauker. în 1935 este arestată, în 1940 autorităţile române o expulzează odată cu Vasile Luca în Uniunea Sovietică. Marcel Pauker, român de origine evreiască, devine victimă a epurărilor staliniste ca activist al Cominternului în 1938. Ana se întoarce în România în 1944. Este unul dintre cei mai influenţi lideri ai Partidului Comunist Român, membru al Biroului Poljtic, în perioada 1947—1952 ministru de externe şi viceprim-ministru. în 1952 Stalin îl susţine pe românul Gheorghiu-Dej în detrimentul evreicei Pauker şi al maghiarului Luca. în acelaşi timp, în cadrul campaniei de românizare a structurilor de putere de stat şi de partid, Gheorghiu-Dej duce la bun sfârşit o amplă epurare a numeroşilor „străini”, mai precis în rândul funcţionarilor bulgari, evrei şi maghiari. Şi Pauker este demisă din funcţia ministerială, dar spre deosebire de Luca nu este adusă în faţa tribunalului. în 1953 este arestată, dar după moartea lui Stalin este eliberată şi până la moarte i se permite să lucreze într-o editură.

LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU (1900, Bacău-Jilava, 1954), jurist, sociolog, om politic. Fiul cunoscutului istoric şi prozator satiric Dumitru D. Pătrăşcanu. Studiază dreptul şi economia politică în Germania şi Franţa. în 1921 devine unul dintre membrii fondatori ai partidului comunist, membru al CC. în vara lui 1944 se alătură cercului format în jurul regelui Mihai împotriva lui Antonescu, iar pe 23 august el este cel care îl predă comuniştilor pe mareşalul

Antonescu. Este ministrul justiţiei şi membru al delegaţiei române la

încheierea armistiţiului cu sovieticii. Din 1945, membru în CC al Partidului Comunist Român, dar nu i se permite să facă parte din Biroul Politic. în 1948 este demis din funcţia de ministru al justiţiei şi apoi arestat. Procesul său durează ani în şir, i se aduc multe acuzaţii fictive, dar Pătrăşcanu nu este dispus să joace rolul lui Rajk în propriul său proces. în final, după moartea lui Stalin, în 1954 este adus în faţa completului de judecată, condamnat la moarte şi executat după două zile. Este reabilitat în 1968.

IMRE ROBOTOS (1911, Nyirmărtonfalva-2002, Budapesta), redactor, scriitor, istoric literar. Absolvent al Şcolii de Comerţ din Oradea, scrie apoi în reviste locale şi în *Korunk.* Face muncă forţată, între anii 1945 şi 1947 lucrează la revista *ÎJj Elet* din Oradea. Din 1947 devine redactor responsabil, apoi redactor-şef al ziarului de partid ce apărea la Bucureşti *României Magyar Szo.* în urma epurărilor extinse, joacă un rol important în generarea atmosferei de lichidare de la sfârşitul anilor ’40. Este unul dintre liderii campaniei împotriva lui Găbor Gaăl. între 1948 şi 1953 predă marxism-leninism la Universitatea Bolyai. în 1957 este demis din funcţie. Conduce provizoriu redacţia maghiară a Editurii de Stat pentru Literatură şi Artă. Este demis din nou în 1958. Se întoarce la Oradea, unde lucrează la serviciul de spaţiu locativ până la pensie, timp în care publică două scurte monografii despre Geza Tabery şi Frigyes Karinthy şi un „documentar" despre Csinszka, care a provocat o mare controversă.

LEONTIN SĂLĂJAN (până în 1945 i-au scris numele

Silaghi = Szilăghyi Levente?) (1913, Santău, comitatul Sătmar—1966, Bucureşti), activist de partid, om politic. în 1945 devine membru CC al PCR şi al Biroului Politic. între 1949 şi 1953 este ministru al construcţiilor şi prim-adjunct al ministrului apărării. Din octombrie 1955 până la moarte, ministru al apărării naţionale.

ANDRÂS StlTO (1927, Cămăraşu), scriitor, redactor. Elev al Colegiului Pedagogic şi apoi al Colegiului Reformat din Aiud. între 1946 şi 1989 lucrează ca redactor, redactor-şef la reviste săptămânale, reviste literare. Până în 1977 este membru supleant al CC al Partidului Comunist Român. între 1973 şi 1981 este vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor din România. în anii ’50 este reprezentatul literaturii proletcultiste. începând cu anii ’70 strecoară în textele sale

dramatice şi în eseurile sale aluzii la situaţia periclitată şi vulnerabilă a minorităţii maghiare şi la opresiunea puterii. Operele sale cuprind convorbiri, texte dramatice, eseuri, pagini de jurnal. Deţinător a numeroase distincţii de stat şi literare, printre care Premiul Herder (1979) şi Premiul Kossuth (1992).

LÂSZL0 SZABEDI (1907, Dumbrăvioara-1959, Cluj). Poet, scriitor, lingvist. Absolvent în anii ’30 de studii superioare la Cluj şi Paris. în anii ’40 este profesor în provincie, lucrează apoi la Biblioteca Universitară şi mai târziu la Teatrul din Cluj. Aparţine aripii de stânga a scriitorilor naţionali. In 1945 este vicepreşedinte al Uniunii Scriitorilor Maghiari din România. Din 1947 este profesor de estetică, apoi de istoria literaturii la Universitatea Bolyai. Pe 28 februarie 1959, la „marea şedinţă de

unificare" de la Cluj, Ceauşescu l-a umilit în public; în urma seriei de şedinţe este hărţuit de Securitate. Desfiinţarea cu forţa a Universităţii Bolyai şi hărţuirile îi provoacă o cădere psihică; pe 19 aprilie 1959 se aruncă în faţa trenului. Au rămas după el puţine versuri, scrise cu un talent cu totul excepţional, un scurt roman şi studiile sale de lingvistică.

PIROSKA SZALMÂS (1898, Budapesta-1941, Budapesta), dirijoare de cor, compozitoare, pedagogă. Obţine diplomă de profesor de pian la Academia Muzicală. Din 1929 devine membră a Partidului Social Democrat. în 1930 organizează corul bărbătesc alcătuit din tineri muncitori, cunoscut mai târziu drept Corul Szalmâs. Corul a fost interzis de mai multe ori, ea însăşi se afla sub supravegherea poliţiei. în programul orchestrei figurau cântece muncitoreşti şi cântece populare prezentate într-o interpretare realizată de ea. A fost prima care a pus pe muzică versurile lui Attila Jozsef. A scris numeroase texte satirice pentru teatru cu temă politică, opere pentru cor şi piese muzicale.

DEZSO SZILÂGYI (1928, Ardud, Satu Mare), fost activist de partid din Satu Mare, redactor-şef în prima jumătate a anilor ’50 al revistei armatei, *Viaţa militară.* între 1947 şi 1989 a fost redactorul-şef al revistei *Magyar Szo* (numită mai târziu *Elore).* Membru CC în timpul lui Ceauşescu, deputat în Marea Adunare Naţională. Trăieşte în Bucureşti.

GÂSPÂR TAMÂS (1914, Odorheiu Secuiesc-1978, Cluj), publicist, scriitor. Lucrează înainte de 1944 în redacţiile mai multor

reviste (printre care *Szamos,* din Satu Mare). Din 1945 lucrează

până la moarte la revista *Igazsâg* din Cluj, publică de asemenea în revista *Utunk.* în anii ’50 este autorul mai multor volume de nuvele, romane scrise în stil stalinist, proletcultist.

ÂDÂM TELEKI (1900?), moşier, autor de lucrări de specialitate în domeniul economic. După absolvirea Academiei Economice de la Cluj se ocupă, între cele două războaie mondiale, de moşia sa şi ia parte la viaţa comunităţii. între 1940 şi 1944 este liderul pentru Ardealul de Nord al Uniunii Economice Maghiare din Ardeal. în 1950 este arestat. Este condamnat la 10 ani de închisoare de maximă siguranţă şi la 15 ani de muncă silnică în procesul lui Âron Mărton şi al complicilor săi pentru participare la „complot". în 1956 este eliberat prin graţiere individuală.

RENE THOM (1923, Montbeliard-2002, Bures-sur-Yvette), matematician francez. între 1943 şi 1946, student al Ecole Normale Superieure. Cercetător în cadrul CNRS şi al Universităţii Princeton. Profesor la Institut des Hautes Etudes Scientifiques între 1963 şi 1988. De numele lui se leagă teoria catastrofei, care face posibilă descrierea schimbărilor neprevăzute din cele mai diferite zone ale realităţii, cum sunt de pildă avalanşele, tsunamiurile, revoltele din închisori, crizele economice. Este deţinătorul Medaliei Fields, echivalentul Nobelului pentru matematică.

PÂL TURĂN (1910, Budapesta—1976, Budapesta), matematician. Profesor de gimnaziu, apoi, din 1949, profesor universitar la ELTE (Universitatea Eotvos Lorând din Budapesta). în perioada 1947-1948 este profesor invitat la Universitatea din Copenhaga, apoi la Institute for Advanced Studies din Princeton. Realizările sale, printre care cele din domeniile numerelor prime, analizei

matematice, ecuaţiilor algebrice şi teoriei grafurilor, sunt de maximă importanţă. Membru al Academiei, deţinător al Premiului Kossuth.

VASILE VAIDA (1909, Vaida Cămăraş—1987, ?), cizmar, activist de partid. Din octombrie 1944 este secretar al PCR pentru judeţul Cluj. între anii 1945 şi 1979, membru al CC, în perioada 19481951, anii colectivizării forţate, ministru al agriculturii. în timpul lui Ceauşescu deţine funcţii mai puţin importante (la conducerea Casei de Pensii şi Asigurări Sociale etc.). între 1979 şi 1984, membru al Comisiei Centrale de Control a PCR.

LISTĂ DE NUME

ION VINŢE (Jănos Vincze) (1910, Lippa-1996, Bucureşti), activist de partid. Militant ilegalist între cele două războaie mondiale, din anii ’30 până în 1944 este secretar regional la Braşov. Unul dintre fondatorii Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ). In 1945 este procuror al Tribunalului Poporului din Bucureşti, apoi, între 1947 şi 1948, ambasador la Budapesta, în 1948-1949 ministrul silviculturii, între 1949 şi 1952, ministrul industriei alimentare. Din 1953 este ministru adjunct de interne, apoi comandant al trupelor de Securitate în grad de general-maior. Intre anii 1948 şi 1960 este membru al CC al PMR, între anii 1960 şi 1969 vicepreşedinte al Comisiei de Control a PMR, respectiv a PCR. Din 1968 până în 1989, vicepreşedinte al Consiliului Naţional al Oamenilor Muncii Români de Naţionalitate Maghiară. Nu s-a expus niciodată în probleme maghiare, a fost unul dintre cei mai fideli susţinători ai regimului. Cuprins

Un umanist florentin rătăcit în secolul XX 5
de Gabriel Liiceanu
„Ştie oare, sau nu ştie?" 29
Liceul din Satu Mare..... 52
„între noi era un zid"..... 88
Drumul lung de la mine către mine..... 130
Bacalaureat şi închisoare..... 174

întotdeauna există cinci oameni adevăraţi 194
Singura ţară stabilă: Testamentul..... 211
„Răzbunarea evreiască?"..... 219
Cadrele maghiare: „Răzbunarea maghiară?" 228
„Unde este comoara care nu este?"..... 261
Dreptul la ultimul cuvânt..... 281
de Peter Vărdy
Listă de nume

323 * *S-a înălţat păunul* (n.tr.).

* Ordo Hospitalarius Sancti Ioannis de Deo (lat., n.tr.).

* Vezi Ira Scharfglass, *A Concordance to Euclid's* Elements, City University, New York, 1976 (manuscris) (n.tr.).

1. „Dimineaţa trebuia să mergem în primul rând la sinagogă, apoi la heder pentru o oră, apoi mergeam la şcoală. Erau hedere pe fiecare stradă, aproape. Numai pe strada Vărdomb [Dealul castelului, n.tr.] erau trei." Din amintirile lui Elu Klein în Csaba Csirăk (ed.), *Szatmări zsido emlekek {Amintirile evreilor din Satu Mare* (n.tr.)], Szent-Gyorgyi Albert Târsasăg, Satu Mare, 2001, p. 383.

1. La sfârşitul iui aprilie 1944, la Bratislava, Rezso Kasztner a aflat personal despre aşa-numitul proces-verbal de la Auschwitz, în care doi evrei slovaci care reuşiseră să scape de la Auschwitz au depus mărturie despre existenţa lagărului de exterminare. Conducătorii evreilor slovaci au adus şi în Ungaria procesul-verbal şi au încercat să le atragă atenţia evreilor maghiari în legătură cu pericolul ce-i ameninţa. Conducătorii sionişti, care cu o lună înainte de ocupaţia germană ştiau deja perfect ce înseamnă deportarea, au început să negocieze cu ofiţerii din comandamentul lui Eichmann, încercând să salveze oamenii. Negocierile s-au referit la livrarea de materiale militare şi obiecte de valoare în schimbul evreilor maghiari. Din cei 18 000 de evrei închişi în ghetoul din

Cluj, Kasztner a reuşit să salveze 388 de tineri sionişti; pentru viaţa a încă 100 000 de oameni i-a oferit lui Eichmann 5 milioane de franci elveţieni. Cu toate astea, începând cu 15 mai au început deportarea evreilor din provincie cu motoarele turate la maximum. Pentru SS negocierile aveau o triplă miză. Pe de o parte, Himmler încerca să ia astfel legătura cu Aliaţii din Vest. Pe de altă parte, în timpul negocierilor scădea probabilitatea unei mişcări de rezistenţă sioniste. Iar la urma urmei milioanele date pe sub mână negociatorilor SS serveau şi intereselor lor personale. Operaţiunea de salvare a avut un rezultat relativ slab din cauza dezinteresului Aliaţilor şi a deportării rapide. Mai puţin legate de aceste lucruri au fost vagoanele cu evrei deportaţi direcţionate către proximităţile Vienei în loc de Auschwitz, în total 20 000 de oameni din Szolnok şi Szeged, dintre care 75% au supravieţuit lagărelor de muncă. Operaţiunea de salvare a sioniştilor s-a soldat cu trimiterea vagoanelor pe 30 iunie 1944 spre Elveţia prin Bergen-Belsen. Până la urmă cei 600 de oameni destinaţi să emigreze în Palestina s-au transformat în 1 684, printre ei numărându-se şi mulţi evrei, personalităţi proeminente, la care s-au adăugat 300-400

* Avem aici un exemplu pentru ceea ce Peter Vărdy, în postfaţa cărţii, numeşte „notoria lipsă de acurateţe a memoriei" (p. 287). Cu excepţia lui I.G. Duca (asasinat în 1933), care într-adevăr era liberal, celelalte victime ale asasinatelor legionare făcuseră parte din alte partide: Armând Călinescu (1939) — Partidul Naţional Ţărănesc, Nicolae Iorga (1940) — Partidul Naţionalist-Democrat, Virgil Madgearu (1940) Partidul Naţional Ţărănesc (n.ed.).

** Kaiserlich undkonigiich* — chesaro-crăiesc (n.tr.).

** Creaţia omului (germ., n.tr.).

** Republica Sfaturilor (n.tr.).

* *Suntem singuri* revistă fondată în 1938 (n.tr.).

** Vezi legea talionului, Ieşirea 21, 23-25, Levitic 24, 17-21 (n.ed.).

1. Acuzaţia de infanticid este de sorginte romană şi era îndreptată împotriva primilor creştini. Acuzaţia de profanare a ostiei este în legătură cu sărbătoarea Corpus Christi (Trupul lui Cristos) introdusă în 1264. Această sărbătoare a avut opozanţi puternici şi în sânul

* Se referă la discuţia dintre Socrate tânăr şi Parmenide, la care a fost martor Zenon (n.tr.).

1. Lucrarea a apărut într-o primă variantă în Olanda, în antologia publicată de Hollandiai Mikes Kelemen Kor cu titlul *Az em-*

* *Istoria Imperiului Otoman* (n.tr.).